

Головний редактор:

Клименко А. П.,

ректор Чорноморського національного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,

д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Смелянов В. М.,

д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Норд Г. А.,

к. е. н., професор, професор кафедри фінансів і кредиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління

Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Великий Ю. В., д.е.н., професор кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Гайдуцький І. П., к.е.н., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії менеджменту ФММ НТУУ «КПІ»

Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління

Дацій О. І., д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України

Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну

Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України

Кальниць Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президенті України

Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Кузменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Курашовілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехнологій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Академік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук

Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі

Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпровського державного аграрного університету

Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України

Федоренко С. В., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чорна Л. О., д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 12 червень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ

(наказ Міністерства освіти і науки України

№ 747 від 13.07.2015)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,

ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського національного університету імені Петра Могили 27.06.19 р.

Підписано до друку 27.06.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 22,9.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2706/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

Головний редактор:

Клименко А. П.,
ректор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили, д.т.н.,
професор, Заслужений діяч науки і
техніки України, Президент Асоціації
університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту держав-
ного управління Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
Бистряков І. К.,
д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут
економіки природокористування та сталого роз-
витку НАН України»

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку
і аудиту Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Антонов А. В., д.держ.упр., доцент кафедри соціальної роботи,
управління і педагогіки Чорноморського національного універ-
ситету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової
роботи Академії муніципального управління
Беглиця В. П., д.держ.упр., доцент, проректор з наукової роботи
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Великий Ю. В., д.е.н., професор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії му-
ніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії
муніципального управління
Андрей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідую-
чий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцке-
вича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факуль-
тету політичних наук та журналістики Університету імені Адама
Міцкевича (м. Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник де-
кану факультету політичних наук та журналістики Університету
імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор, завідувач кафедри місце-
вого самоврядування, регіонального розвитку та політичної ана-
літики Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Івашова А. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії
митної служби України
Калынин Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламен-
таризму та політичного менеджменту Національної академії дер-
жавного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри
соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського на-
ціонального університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Курашвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехно-
логій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Ака-
демік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-еко-
номічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджмен-
ту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-
Йоркської Академії наук
Міщенко К. С., к. н. з держ. упр., доцент кафедри публічного
управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів
державної служби зайнятості України
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри держав-
ної служби Чорноморського національного університету імені
Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавсько-
го університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпров-
ського державного аграрного університету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самовря-
дування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорно-
морського національного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Стоян О. Ю., д.держ.упр., в.о. завідувача кафедри, доцент
кафедри менеджменту Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 12 червень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

*Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата наук з*

ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(наказ Міністерства освіти і науки України

№ 1528 від 29.12.2014)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського
національного університету
імені Петра Могили 27.06.19 р.
Підписано до друку 27.06.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 22,9.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2706/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2018

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 12 червень 2019 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Мармуль А. О.

Проблеми та перспективи розвитку споживчої кооперації на селі 5

Шульга Н. П., Белянко А. А.

Стрес-тестування кредитного ризику банків України на основі макроекономічних змінних 10

Островський І. А., Юр'єва С. Ю., Коюда О. П., Славута О. І.

Інноваційне підприємництво в сфері поводження з побутовими відходами: міжнародний контекст і регіональні особливості України 16

Наумов М. С.

Створення сприятливого інвестиційного клімату як чинник інтенсифікації інноваційного розвитку економіки України 22

Ткаченко О. С.

Державна підтримка сільськогосподарських підприємств — реалії сьогодення 27

Шемігон О. І., Вихор М. В., Руденко М. В.

Публічно-приватне партнерство як інструмент соціально-економічного розвитку села 31

Скорнякова Ю. Б.

Витрати на ремонт та поліпшення основних засобів: обліково-податковий аспект 37

Третьак Д. Д.

Сутність та соціально-економічне значення медичного страхування 43

Вертелева О. В.

Математичне моделювання економічних процесів в умовах парадигмальних зрушень 48

Данькевич С. М.

Організаційно-економічні аспекти залучення інвестицій як інструменту в забезпеченні збалансованого використання земель лісгосподарського призначення 57

Богуславський Є. І., Бобро М. К.

Новий підхід до оцінки синергетичного ефекту при проведенні диверсифікації 66

Галайко А. М.

Оцінка ефективності податкового стимулювання розвитку агропромислового комплексу 74

Чабан Г. М.

Організаційно-економічний механізм визначення вартості впровадження комплексу обробки даних з безпеки польотів у системі управління ризиками 81

Кладченко М. В.

Напрями розвитку системи фінансового забезпечення державних ЗВО України 88

Стовпова А. С.

Порівняльний аналіз та прогноз транзакцій провідних криптовалют 94

Дума О. І.

Розроблення методу комплексного оцінювання інвестиційної привабливості підприємства 101

Державне управління

Козловський Є. В., Ткаченко Т. І.

Особливості управління регіональними туристичними проектами на основі використання кластерного підходу 107

Дацій Н. В., Остапчук Т. В.

Інтеграція освіти і науки в процесі регулювання розвитку інтелектуального капіталу території 112

Дмитренко Р. М.

Вектори державного регулювання створення "зелених" робочих місць у процесі трансформаційних перетворень з "озеленення" аграрного бізнесу 118

Марушева О. А.

Розвиток політико-адміністративних процесів нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівельній галузі 123

Семенова Ю. М.

Законодавче регулювання комунального водокористування 127

Левченко О. В.

Моніторинг та оцінювання реалізації партисипативних бюджетів в Україні 131

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 12 / 2019

CONTENTS:

Economy

Marmul L.

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF CONSUMER COOPERATIVES IN THE COUNTRYSIDE 5

Shulga N., Belianko L.

STRESS-TESTING OF CREDIT RISK OF BANKS BASED ON MACROECONOMIC VARIABLES 10

Ostrovskiy I., Yurieva S., Koiuda O., Slavuta O.

INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE WASTE MANAGEMENT: — REGIONAL ASPECT: INTERNATIONAL
CONTEXT AND REGIONAL PECULIARITIES OF UKRAINE 16

Naumov M.

CREATION OF AN ADVANTAGEOUS INVESTMENT CLIMATE AS A FACTOR OF INNOVATIVE DEVELOPMENT
INTENSIFICATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY 22

Tkachenko O.

STATE SUPPORT FOR AGRICULTURAL ENTERPRISES — REALITY TODAY 27

Shemigon O., Vykhov M., Rudenko M.

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS AN INSTRUMENT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE VILLAGE 31

Skornyakova Y.

EXPENSES FOR REPAIRS AND IMPROVEMENT OF FIXED ASSETS: ACCOUNTING AND TAX ASPECTS 37

Tretiak D.

THE ESSENCE AND SOCIO-ECONOMIC IMPORTANCE OF HEALTH INSURANCE 43

Vertelieva O.

MATHEMATICAL MODELING OF ECONOMIC PROCESSES IN CONDITIONS OF PARADIGMAL DISPATCHES 48

Dankevych S.

ORGANIZATIONAL-ECONOMIC ASPECTS OF ATTRACTING INVESTMENTS AS AN INSTRUMENT
IN ENSURING THE BALANCED USE OF FORESTRY LANDS 57

Bohuslavskiy Ye., Bobro M.

THE NEW APPROACH TO ASSESSING THE SYNERGISTIC EFFECT OF DIVERSIFICATION 66

Halaiko A.

ESTIMATION OF EFFICIENCY OF TAX STIMULATION OF DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX 74

Chaban H.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM DETERMINING THE VALUE OF IMPLEMENTATION
OF THE DATA PROCESSING COMPONENT FOR SAFETY OF RISKS IN THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF RISKS 81

Kladchenko M.

THE WAYS OF DEVELOPMENT OF FINANCIAL PROVISION SYSTEM OF UKRAINIAN
STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS 88

Stovpova A.

A COMPARATIVE ANALYSIS AND FORECAST OF TRANSACTIONS OF LEADING CRYPTOCURRENCIES 94

Duma O.

DEVELOPMENT OF THE METHOD FOR COMPLEX EVALUATION THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS
OF THE ENTERPRISE 101

Public administration

Kozlovskiy Ye., Tkachenko T.

THE FEATURES OF PROJECT MANAGEMENT IN REGIONAL TOURISM BASED
ON THE APPLICATION OF CLUSTER APPROACH 107

Datsii N., Ostapchuk T.

INTEGRATION OF EDUCATION AND SCIENCE IN THE PROCESS OF REGULATION
OF THE INTELLECTUAL CAPITAL DEVELOPMENT OF TERRITORY 112

Dmitrenko R.

VECTORS OF GOVERNMENT REGULATION OF "GREEN" CREATION WORKING PLACES
IN THE TRANSFORMATION PROCESS FROM "AGGREGATION" OF AGRICULTURAL BUSINESS 118

Marusheva O.

DEVELOPMENT OF POLITICAL AND ADMINISTRATIVE REGULATORY PROCESSES
IN SOCIO-ECONOMIC RELATIONS IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY 123

Semenova Y.

LEGISLATIVE REGULATION OF MUNICIPAL WATER RESOURCES USE 127

Levchenko O.

MONITORING AND EVALUATION OF THE PARTICIPATORY BUDGETS IMPLEMENTATION IN UKRAINE 131

А. О. Мармунь,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки, ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди", м. Переяслав-Хмельницький
ORCID ID: 0000-0002-5589-9338

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.5

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ НА СЕЛІ

L. Marmul,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics,
Pereiaslav-Khmelnytsky Hrygorii Skovoroda State Pedagogical University, Pereiaslav-Khmelnytsky

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF CONSUMER COOPERATIVES IN THE COUNTRYSIDE

У статті обґрунтовано особливу роль споживчої кооперації у реалізації сільськогосподарської продукції індивідуальних господарів, забезпеченні якісною продукцією споживачів, формуванні середнього класу на селі, створенні громадянського суспільства. Виявлено її спільні й відмінні риси з сільськогосподарською обслуговуючою й виробничою кооперацією, показані соціально-економічні переваги. Обґрунтовано, що розвиток споживчої кооперації на сільських територіях України доцільно здійснювати, насамперед, у руслі ринкової самоорганізації сільського населення. При цьому першочергова увага має бути приділена заходам, спрямованим на подолання інституційних бар'єрів, що обмежують вказану самоорганізацію. Визначено проблеми функціонування інституційного та організаційно-економічного характеру. Обґрунтовано інструменти та механізми їх вирішення. Для формування сприятливого інституційного середовища розвитку споживчої кооперації на сільських територіях країни доцільно активізувати заходи з демонополізації аграрного сектору економіки. Насамперед, йдеться про зменшення інституційного впливу агрохолдингів і агрокорпорацій, а також забезпечення проведення децентралізації влади на основі розвитку сільських територіальних громад.

The article substantiates the special role of consumer cooperation in the implementation of agricultural products of individual owners, providing high-quality consumer products, forming a middle class in the countryside, and creating a civil society. Its common and distinctive features with agricultural servicing and production cooperation are revealed, and socio-economic benefits are shown. The emphasis is on the existing institutional gaps that block the formation and development of cooperatives (both agricultural and consumer and service), thus preventing their effective development. First of all, it concerns a number of formal institutions, which include all the rules governing the economic life of people, enterprises and organizations, thus reducing the level of uncertainty in establishing business transactions between them. It is substantiated that development

of consumer co-operation in rural areas of Ukraine is expedient, first of all, in the course of market self-organization of rural population. At the same time, priority should be given to measures aimed at overcoming institutional barriers that restrict the said self-organization. Problems of the functioning of the institutional and organizational and economic nature are identified. Reasonable tools and mechanisms for their solution. The institutional capacity of agricultural market actors to use the mechanism of market self-organization is of primary importance in the process of formation and development of consumer co-operation, as important institutions of the rural economy. In modern domestic conditions, this mechanism is largely blocked by a number of institutional dysfunctions, which manifest themselves both at the legislative level and through informal institutions. For the formation of a favorable institutional environment for the development of consumer co-operation in rural areas of the country, it is expedient to intensify measures for the demonopolization of the agrarian sector of the economy. First of all, it is about reducing the institutional impact of agroholdings and agro-corporations, as well as ensuring decentralization of power through the development of rural communities.

Ключові слова: кооперація, споживча, сільськогосподарська, розвиток, продукція, збут, село, індивідуальні господарі, проблеми, перспективи.

Key words: co-operation, consumer, agriculture, development, products, sales, village, individual owners, problems, prospects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Функціонування ринкової економіки передбачає постійну диверсифікацію форм і методів організації праці в усіх сферах господарської діяльності. Особливо це стосується економічного розвитку сільських територій. Адже поширення нових підходів до ведення господарської діяльності не лише забезпечує зростання рівня зайнятості, покращення соціальних стандартів і якості життя сільських мешканців, але і формує ґрунт для довгострокового збалансованого розвитку сільської економіки на основі зростання підприємницької активності та поліпшення інвестиційного клімату.

Одним з пріоритетних напрямів використання соціально-економічного потенціалу підприємництва на сільських територіях у сучасних умовах є розвиток споживчої кооперації. Адже участь у ній забезпечує можливість невеликим суб'єктам аграрного ринку, сільським жителям нарощувати власну конкурентоспроможність, збільшуючи при цьому обсяги виробництва і збуту своєї продукції. Саме тому в сучасних наукових дослідженнях дедалі більша увага має приділятися розвитку споживчої кооперації як важливої форми об'єднання населення на пайових засадах не лише у контексті збуту надлишкової продукції та забезпечення товарами першої необхідності, але й у контексті ефективності функціонування сільської економіки та розвитку сільських територій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що в сучасних умовах господарювання досить гостро стоїть питання щодо формування сільськогоспо-

дарської обслуговуючої кооперації. Зокрема цій темі присвятили свої праці вчені-аграрники: В. Гончаренко, В. Зіновчук, М. Малік, Л. Молдаван, О. Нестуля, А. Пантелеймоненко та інші автори. Проте в останні десятиріччя науковці й практики приділяють значно більше уваги сільськогосподарській виробничій і обслуговуючій кооперації, ніж споживчій. Як наслідок, остання виявилася практично згорнутою (кількість пайовиків скоротилися за останні 20 років майже в 40 разів). Це значно звузило канали реалізації продукції сільських жителів, скоротило їх доходи, погіршило структуру споживчого ринку. Отже, виявлені проблеми є актуальними й потребують вирішення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою цієї роботи є виявлення проблем та обґрунтування перспектив розвитку споживчої кооперації в сільській місцевості України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджуючи інституційний механізм поширення споживчої кооперації на сільських територіях країни в умовах ринку, слід акцентувати першочергову увагу на наявних інституційних прогалинах, які блокують процеси формування та розвитку кооперативів (як сільськогосподарських, так і споживчих та обслуговуючих), унеможливаючи тим самим їх ефективний розвиток. Насамперед, це стосується низки формальних інститутів, до яких відносяться усі правила, що регулюють економічне життя людей, підприємств та організацій, знижуючи тим самим рівень невизначеності при налагодженні господарських трансакцій між ними.

У цьому контексті слід звернути першочергову увагу на так зване "профільне" законодавство, яке чинить безпосередній вплив на регулювання сфери кооперації. Так, вітчизняні науковці неодноразово звертали увагу на невідповідність між окремими положеннями Законів України "Про сільськогосподарську кооперацію", "Про споживчу кооперацію" та "Про кооперацію" і нормами Цивільного і Господарського кодексів України [1—3]. Існує також низка інституційно-правових проблем, пов'язаних із регулюванням діяльності сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів. Передусім, це стосується визначення правового статусу перших як прибуткової організації, що веде до фактичного нівелювання самої суті кооперативної ідеї.

Зокрема дослідники відзначають, що корпоративна природа кооперативів призводить до їх отождествлення із товариствами з обмеженою відповідальністю. Цьому сприяє поява квазіорганізаційних форм підприємництва, внутрішній перехід від кооперативних засад організації комерційної діяльності до загальнотовариських, особливо через формальне віднесення Цивільним Кодексом України кооперативів до підприємницьких товариств. Натомість, споживча кооперація є унікальною організаційно-правовою формою підприємницької діяльності. Ця унікальність полягає у тому, що споживчий кооператив органічно поєднує в собі такий обсяг прав, свобод та інтересів громадянина, який не властивий ніякій іншій організаційно-правовій формі підприємництва.

Інші автори наголошують на тому, що, на відміну від інших видів кооперації, метою споживчого кооперативу не є максимізація прибутку на вкладені пайові внески, а сам термін "прибуток" не повною мірою відображає природу коштів, отриманих кооперативом понад здійснених витрат на реалізацію продукції. Слід говорити про прирощення особистих доходів членів кооперативу за рахунок зекономлених (не понесених завдяки кооперуванню) витрат [4, с. 7]. Тобто фактично об'єктом оподаткування діяльності споживчих кооперативів є особисті доходи їхніх членів, отриманих у результаті розподілу прибутку цих кооперативів пропорційно до пайової участі кожного члена.

До споживчих кооперативів за своєю суттю наближеними є сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Їх статус неприбутковості є закріплений у спеціальному законі "Про сільськогосподарську кооперацію", причому як у діючій його редакції від 20.11.2012 р., так і в попередній, що була прийнята ще у 1997 р. Проте на практиці багато обслуговуючих кооперативів реєструвалися і функціонували як прибуткові організації. Така ситуація була пов'язана, насамперед, із існуванням великої кількості законодавчих колізій між кооперативним, податковим та загальногосподарським законодавством, частина з яких не усунена досі [2].

Крім того, для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів вагомим законодавчим бар'єром на шляху розвитку залишається проблема сплати ПДВ. Особливо це стосується оподаткування ПДВ вартості послуг, які надаються членам кооперативу — власникам особистих селянських господарств із реалізації виробленої ними сільськогосподарської продукції. Відтак налагодити ефективну систему послуг зі збуту сільсько-

господарської продукції через сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи заважає діюча норма Податкового кодексу України (п. 189.12 ст. 189). Вона передбачає нарахування цього податку на величину торгової націнки кооперативу на вартість прийнятої у сільськогосподарських товаровиробників продукції, що збільшує її ціну і робить цю продукцію неконкурентоспроможною. Тим більше, це стосується власників селянських і/або домашніх господарств.

Поряд із цим, слід також звернути увагу на ті нормативно-правові акти, які стримують розвиток споживчої кооперації опосередковано, а саме через обмеження підприємницької ініціативи на селі, блокування самоорганізації та суспільної активності сільського населення, зниження якості людського капіталу сільських територій [5, с. 75]. Це, зокрема, стосується антимонопольного та фіскального законодавства, регуляторних актів, пов'язаних з розвитком місцевого самоврядування та бюджетною децентралізацією влади, формуванням сучасного ринку агроконсалтингу та дорадництва, проведенням необхідних реформ в навчально-освітній і науковій сферах, підвищенням ефективності регулювання міграційних процесів у сільській місцевості тощо.

Водночас слід відзначити, що формальні інститути, орієнтовані на розвиток споживчої кооперації, не можуть бути достатньо дієвими без їх підтримки з боку неформальних інститутів. Наприклад, закордонні дослідники звертають особливу увагу на те, що в суспільствах, де не відбулось остаточного укорінення стабільних інституційних рамок цивілізованої ринкової економіки, для розвитку кооперації особливо важливого значення набувають неформальні інститути [6, с. 133]. Зокрема вони забезпечують специфічні інвестиції від місцевих мешканців, котрі, перш ніж брати участь у кооперації, вимагають для себе певних гарантій. У цьому разі саме неформальні інститути виступають джерелами надання таких гарантій у вигляді кооперативних зобов'язань та визнання ієрархій.

У сучасних соціально-економічних реаліях розвитку сільських територій країни, до основних неформальних інститутів, пов'язаних з процесами споживчого кооперування, слід віднести: традиції самоорганізації населення, культуру підприємництва, соціальний капітал, правосвідомість, індивідуальну відповідальність, самоосвіту та саморозвиток, суспільні комунікації, моральні норми і духовні цінності тощо. Як видно з цього переліку, більшість інститутів сучасної сільської економіки в Україні чинять, переважно, деструктивний вплив на розвиток споживчої кооперації на сільських територіях.

Водночас закордонні дослідники наголошують на тому, що "чим більше індивідуальних учасників беруть участь у житті своїх громад, тим більше вони вчаться довіряти іншим; чим більшою є довіра, яку індивіди надають іншим, тим імовірніше, що вони братимуть участь в інших спільних заходах. Індивідуальні дії формують соціальний порядок, який може принести вигоду певній групі, спричиняючи колективну діяльність її учасників. При цьому, як зазначає М. Ігнатенко, важливу роль у подоланні певних провалів ринку при постачанні місцевих суспільних благ і різного роду гарантій відіграє соціальний капітал [7, с. 168].

Споживчій кооперації як ринковому феномену, породженому економічними інтересами індивідів, що під впливом конкуренції вдаються до самоорганізації, в тому числі шляхом створення кооперативів, присвячені праці багатьох вчених-економістів, представників різних наукових шкіл. Наприклад, апологети інституціоналізму вважають, що кооперація в ринковій економіці зумовлюється тим, що забезпечує її учасникам зниження трансакційних витрат у процесі використання обмежених економічних ресурсів. У протилежному разі окремі суб'єкти не стануть об'єднуватися в кооперативи, орієнтуючись на індивідуальну підприємницьку діяльність [8, с. 139]. Такий підхід дозволяє пояснювати розвиток споживчої кооперації на сільських територіях прагненням господарюючих суб'єктів — власників домогосподарств підвищувати власну конкурентоспроможність шляхом зниження трансакційних витрат.

Разом із цим, один з фундаторів сучасного інституціоналізму Д. Норт відзначав, що приділяючи увагу проблемі кооперації між людьми, а більш конкретно — тій кооперації, що дозволяє економічним системам отримувати вигоду з торгівлі, слід особливо ретельно досліджувати розвиток інститутів, які створюють сприятливе середовище для спільного вирішення складних проблем обміну, забезпечуючи економічне зростання. При цьому він наголошував, що не всяка кооперація між людьми є продуктивною з точки зору суспільства [9, с. 68].

Близьким до поглядів інституціоналістів є бачення кооперації представниками неокласицизму, які пояснюють цей ринковий феномен намаганням окремих економічних агентів об'єднувати власні специфічні таланти, уміння та навички, з метою отримання нової якості товарів і послуг, оскільки поодиножко жоден учасник ринку забезпечити такої якості не зможе. Тобто кооперація виступає засобом підвищення конкурентоспроможності її учасників на основі досягнення вищого рівня ефективності при здійсненні поділу праці між ними. З цим висновком перегукуються також основні постулати теорії Ф. Хайєка, одного з творців економічного неолібералізму. Центальною ланкою його вчення є ідея про об'єднання "розсіяного знання" окремих учасників ринку під впливом конкуренції [10, с. 241].

Цим, зокрема, пояснюється їх мотивація до створення різного роду кооперативів. Зокрема Ф. Хайєк наголошував, що ті моральні норми і традиції, які забезпечували індивідам широкі можливості для розвитку взаємної торгівлі та кооперації, сприяли формуванню міцних мереж комерційних взаємин у суспільстві, надаючи їх учасникам конкурентні переваги в економічній боротьбі. Іншими словами, споживча кооперація в умовах ринку, в тому числі на сільських територіях, може відбуватися лише завдяки спільності індивідуальних економічних інтересів окремих осіб, що реалізуються через механізм ринкової самоорганізації, включаючи об'єднання їх приватної власності, але за умови, що в суспільстві наявні необхідні інституційні передумови — відповідне нормативно-правове забезпечення і норми звичаєвого права.

Описані твердження неокласиків та інституціоналістів значною мірою узгоджуються з висновками теоретика споживчої кооперації М. Туган-Барановського, який відзначав, що кооперація, яка своїм зароджен-

ням зобов'язана благородній ідеї доброчинності, набула поширення радше всупереч декларованим цілям її фундаторів, а саме — завдяки комерційній складовій та приватному економічному інтересу. Зокрема він констатував: "Виявилось, що благодійні функції суспільства не отримали розвитку, а кредитна функція розросталась і витіснила інші. Таким чином, селянська кооперація... виникла в результаті переробки самим життям організацій, створених з іншими, аж ніяк не корисливими господарськими цілями" [11, с. 314]. Таким чином, в основі поширення споживчої кооперації в умовах ринкової економіки лежить, з одного боку, індивідуальний інтерес економічних агентів, зокрема сільськогосподарських виробників, передусім фермерів та особистих господарств населення, а з іншого — наявна система формальних і неформальних інститутів, що дають змогу вказаному інтересу реалізовуватись у процесі ринкової конкуренції.

Відтак спільні ринкові інтереси учасників споживчого кооперативу забезпечуються, насамперед, за рахунок використання природних, географічних та історичних переваг, які властиві тій або іншій сільській території, та її ресурсів (земельних, добувних, людських, рекреаційних тощо). Самі по собі ці переваги не можна використати, якщо не буде налагоджене великомасштабне та якісне виробництво партій продукції і/або комплексу послуг, що неможливо зробити, якщо не налагодити прямі постійні довірчі зв'язки між учасниками технологічного процесу на основі їх взаємної зацікавленості у спільній діяльності. Ефект масштабу при цьому проявляється не тільки у зростанні обсягів виробництва, а й у зниженні трансакційних витрат.

Таким чином, розвиток споживчої кооперації на сільських територіях України доцільно здійснювати, насамперед, у руслі ринкової самоорганізації сільського населення [12, с. 67]. При цьому першочергова увага має бути приділена заходам, спрямованим на подолання інституційних бар'єрів, що обмежують вказану самоорганізацію, зокрема:

- демонополізації економіки, створенню належних умов для розвитку відкритої конкуренції та підприємництва в усіх сферах господарської діяльності, включаючи сільське господарство, лібералізації фіскального законодавства;

- внесенню змін до нормативно-правових актів, що регулюють сферу кооперативних взаємовідносин з метою їх адаптації до стандартів ЄС, насамперед надання сільськогосподарським виробничим та обслуговуючим кооперативам особливого статусу з внесенням відповідних змін до системи їх оподаткування;

- децентралізації влади, розвитку сільських територіальних громад і місцевого самоврядування на селі, підвищенню рівня бюджетної самодостатності сільських і селищних рад, їх фінансової спроможності, що зумовить зростання інвестиційного потенціалу сільської економіки;

- активізації навчально-освітньої компоненти у розвитку сільських територій, включаючи реалізацію низки загальнодержавних і регіональних програм для сільських мешканців, орієнтованих на підвищення якості людського капіталу села, залучення у сільську економіку та систему сільськогосподарської кооперації

коштів трудових мігрантів, впровадженню в Україні сучасних управлінських технологій, насамперед у сфері аграрного менеджменту та агромаркетингу;

— інноваційному розвитку інфраструктури сільських територій, у першу чергу — системи оцифрування та доступу до мережі Інтернет, формуванню сучасних транспортно-логістичних мереж, модернізації закладів соціальної інфраструктури села.

Ці та інші пов'язані з ними заходи сприятимуть розвитку конкуренції та підприємництва на сільських територіях України, зміні світогляду та підвищенню рівня освіченості її сільського населення, нарощуванню фінансового потенціалу суб'єктів вітчизняної сільської економіки, а разом із цим — поширенню ринкової самоорганізації на селі й удосконаленню інституційного середовища споживчої кооперації.

ВИСНОВКИ

Пріоритетного значення у процесі формування та розвитку споживчої кооперації, як важливих інститутів сільської економіки, набуває інституційна спроможність суб'єктів аграрного ринку ефективно використовувати механізм ринкової самоорганізації. У сучасних вітчизняних умовах цей механізм значною мірою заблокований низкою інституційних дисфункцій, які проявляються як на законодавчому рівні, так і через неформальні інститути. Для їх подолання та формування сприятливого інституційного середовища розвитку споживчої кооперації на сільських територіях країни доцільно активізувати заходи з демонополізації аграрного сектору економіки. Насамперед, йдеться про зменшення інституційного впливу агрохолдингів і агрокорпорацій, а також забезпечення проведення децентралізації влади на основі розвитку сільських територіальних громад.

Література:

1. Закон України "Про споживчу кооперацію" від 10 квітня 1992 р. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%>
2. Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" від 17.07.1997 р. № 469/97 (в редакції від 20.11.2012 № 5495-VI). Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5495-17>
3. Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. № 18; № 19—20; № 21—22. Ст. 144.
4. Малік М.Й., Лузан Ю.Я. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. Економіка АПК. 2010. № 3. С. 3—9.
5. Цимбал В.О. Проблеми розвитку обслуговуючої кооперації на селі. Агроінком. 2011. № 4. 6. С. 72—80.
6. Довгань О.В. Кооперація як перспективний напрям розвитку підприємництва на селі. Формування ринкових відносин в Україні. № 9 (148). 2013. С. 132—135.
7. Ігнатенко М.М. Стратегії та механізми управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки: монографія. Херсон: Айлант, 2015. 470 с.
8. Непочатенко О.О., Прокопчук О.Т. Сучасний стан та перспективи розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації в Україні. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва.

2014. Вип. 84. С. 135—143. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpmus_2014_84_22

9. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М.: Начала, 1997. 190 с.
10. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. М.: Новості, 1992. 304 с.
11. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. Москва: Экономика, 1989. 496 с.
12. Мармуль Л.О., Романюк І.А. Ринок праці та зайнятість населення сільських територій: теорія і практика регулювання: монографія. Херсон: Айлант, 2015. 266 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On Consumer Cooperatives", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%> (Accessed 29 May 2019).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Agricultural Cooperatives", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5495-17> (Accessed 29 May 2019).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Commercial Code of Ukraine", vol. 18, 19-20 21-22, p. 144.
4. Malik, M.Y. and Luzan, YU.YA. (2010), "Problematic issues of development of cooperation and integration relations in the agroindustrial complex", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 3—9.
5. Tsymbal, V.O. (2011), "Problems of development of service cooperatives in the countryside", *Ahroinkom*, vol. 4, pp. 72—80.
6. Dovhan', O.V. (2013), "Cooperation as a promising direction of entrepreneurship development in the countryside", *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 9 (148), pp. 132—135.
7. Ihnatenko, M.M. (2015), *Stratehiyi ta mekhanizmy upravlinnya rozvytkom sotsial'noyi vidpovidal'nosti subyektiv hospodaryuvannya ahrarnoyi sfery ekonomiky* [Strategies and mechanisms for managing the development of social responsibility of economic entities of the agrarian sector of the economy], Aylant, Kherson, Ukraine.
8. Nepochatenko, O.O. and Prokopchuk, O.T. (2014), "Current state and prospects of development of service agricultural co-operation in Ukraine", *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho natsional'noho universytetu sadivnytstva*, vol. 84, pp. 135—143. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpmus_2014_84_22. (Accessed 30 May 2019).
9. Nort, D. (1997), *Ynstytuty, ynstytutsional'nye yzmenenyya y funktsyonyrovanye Ekonomiky* [Institutions, institutional changes and functioning of the economy], Nachala, Moskva, Russia.
10. Khayek, F. (1992), *Pahubnaya samonadeyannost'* [Harmful self-confidence], Novosti, Moskva, Russia.
11. Tugan-Baranovskyy, M.Y. (1989), *Sotsyal'nye osnovy kooperatsyy* [Social bases of cooperation], Ekonomika, Moskva, Russia.
12. Marmul', L.O. and Romanyuk, I.A. (2015), *Rynok pratsi ta zaynyatist' naselennya sil'skykh terytoriy: teoriya i praktyka rehulyuvannya* [Labor market and rural population employment: theory and practice of regulation], Aylant, Kherson, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2019 р.

Н. П. Шульга,
д. е. н., професор, завідувач кафедри банківської справи,
Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-2010-5884
Л. А. Беянюк,
асистент кафедри банківської справи,
Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9986-261X

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.10

СТРЕС-ТЕСТУВАННЯ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ БАНКІВ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ЗМІННИХ

N. Shulga,
Doctor of Economic Sciences, professor,
Kyiv National University of Trade and Economics
L. Belianko,
assistant, Kyiv National University of Trade and Economics

STRESS-TESTING OF CREDIT RISK OF BANKS BASED ON MACROECONOMIC VARIABLES

Сьогодні варту підвищеної уваги оцінка кредитного ризику, оскільки він є не лише невід'ємною складовою банківської діяльності, але й в умовах повторюваності кризових явищ набуває особливої актуальності через проблему непогашення заборгованості. Запровадження передової практики стрес-тестування кредитного ризику надасть змогу банкам виявляти готовність до негативного розвитку подій на фінансових ринках та моделювати поведінку у складних економічних умовах.

У статті розглянуто методичні підходи до стрес-тестування кредитного ризику, як найбільш значущого у банківській діяльності. Обґрунтовано вибір макроекономічних змінних впливу на кредитний ризик банків України. Визначено ключові індикатори кредитного ризику, які доречно враховувати під час проведення стрес-тестів у банках. Побудовано економетричні моделі взаємозалежності між обраними індикаторами макроекономічного середовища та кредитного ризику банків України, а також наведено економічну інтерпретацію отриманих результатів.

Today, the assessment of credit risk is very important because of not only an integral part of banking, but also in the context of recurrence of crisis phenomena becomes especially relevant due to the problem of outstanding debt. The introduction of best practice of stress-testing of credit risk will enable banks to be prepared for a negative development of events in financial markets and to model behavior in difficult economic conditions.

Stress-testing of credit risk is a reliable estimate of the sensitivity of portfolios of loans, securities, accounts receivable and off-balance sheet credit obligations of the bank depending on the effect of

various extreme events that are considered as exceptional but hypothetically possible. In the general definition of stress-testing of credit risk combines a group of methods for assessing the impact on lending activities of banks of adverse events, which are defined as exceptional but possible.

The methodical approaches to stress-testing of credit risk is the most significant in banking activity are considered in the article. The basis of the first of them is the system of indicators, which characterizes the quality of the loan portfolio of the bank. The second methodical approach is based on determining the influence of a wide range of factors on the probability of default — borrowers, the level of risk of industries and loan portfolios for the segments of the banking business.

The choice of macroeconomic variables influence on credit risk of banks of Ukraine is substantiated: GDP, inflation, unemployment, exchange rate, the price of petroleum products, index of agricultural products. The key indicators of credit risk are determined, which should be taken into account when conducting stress-tests in banks. They are next: the share of loan portfolio provisions, the share of non-performing loans in the loan portfolio, the growth of the loan portfolio in terms of provisions for credit operations.

Econometric models of interdependence between selected indicators of the macroeconomic environment and credit risk of banks of Ukraine are constructed as well as economic interpretation of results is obtained. Based on the results of calculations based on regression models, management of banks of Ukraine can make managerial decisions regarding the vectors of the future development of their lending activities.

Ключові слова: кредитний ризик, стрес-тестування, економетрична модель, макроекономічні змінні, індикатори кредитного ризику банків.

Key words: credit risk, stress-testing, econometric model, macroeconomic variables, indicators of bank credit risk.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах стрес-тестування набуло важливого значення та широкого поширення як дієвий інструмент управління ризиками банків та нагляду за їх діяльністю зі сторони центральних банків. Стрес-тестування кредитного ризику, як найбільш значущого у банківській діяльності, поєднує групу методів оцінки впливу на кредитну діяльність банків несприятливих подій, обумовлених як виняткові, але гіпотетично можливі. За результатами стрес-тестування існує можливість визначити чутливість кредитного портфеля до негативних шоків, оцінити вплив їх наслідків на фінансові показники та капітал, а також розробити систему превентивних заходів з метою посилення стресостійкості банків до виникнення малоймовірних, але правдоподібних драйверів ризику.

Основою стрес-тестування кредитного ризику є побудова моделі, на основі якої можливо виявити зв'язок між ключовими його параметрами та волатильністю макроекономічних змінних, що важливо враховувати в процесі прогнозування майбутньої кредитної діяльності банків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Огляд численних літературних джерел дозволив виокремити два різних методичних підходи до побудови моделі оцінки кредитного ризику банків. В основу першого з них покладена система показників, яка ха-

рактеризує якість кредитного портфеля банку. Цей підхід знайшов відображення у наукових працях зарубіжних вчених — С. Дубкова [1], Д. Лузіса, А. Вулдіса, В. Метаксаса [2], В. Кастро [3], П. Капіноса, О. Мітніка [4], М. Куагліаріелло [5], В. Пенга, С. Герлаха [6], О. Солнцева, А. Пестової [7], Ф. Юрдакула [8], а також вітчизняних — І. Івасіва, А. Максимової [9], М. Сугоняки [10].

Інший методичний підхід базується на визначенні впливу широкого спектру чинників на вірогідність дефолту — позичальників, рівень ризику галузей та кредитних портфелів за сегментами банківського бізнесу. Цей методичний підхід можна зустріти у працях зарубіжних науковців, зокрема: Т. Екланда, К. Ларсена [11], М. Коноваліхіна, С. Кузіна, А. Соколова [12], М. Табайє [13], Р. Фіорі, А. Фогліа [14] та ін. Незважаючи на існуючі вагомі наукові доробки, досі залишається дискусійним питання щодо вибору як макроекономічних, так й індикаторів кредитного ризику банків у процесі його стрес-тестування, що обумовило необхідність даного дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка моделі стрес-тестування кредитного ризику банків України з урахуванням впливу на нього змінних зовнішнього середовища.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основа стрес-тестування кредитного ризику банків полягає у побудові моделі, яка б пов'язувала ключові

**Таблиця 1. Модель регресії впливу
макроекономічних змінних на частку резервів
за кредитами у кредитному портфелі банків України**

Позначка змінної	Коефіцієнт	Ст. помилка	t-статистика	P-значення
GDP (ВВП)	-2.674322	1.124462	-2.378313	0.0490
CPI (інфляція)	-1.545888	0.322503	-4.793413	0.0020
UNE (безробіття)	-0.704105	0.114784	-6.134152	0.0005
USD (курс гривні до долара)	5.019023	0.378523	13.25949	0.0000
NAFTA (ціна на нафтопродукти)	2.153902	0.275726	7.811746	0.0001
AGR (індекс с/г продукції)	-1.576185	0.153551	-10.26486	0.0000

Примітки:

* $R^2 = 0,997$

**випр. $R^2 = 0,987$.

індикатори цього ризику з макроекономічними змінними. Найчастіше в якості рівня кредитного ризику використовують частку недіючих кредитів у кредитному портфелі, оскільки макроекономічні шоки призводять до суттєвого зростання простроченої заборгованості [2; 3; 6—8]. Разом з тим, окремі науковці пропонують розглядати індикатор кредитного ризику — частку резервів під знецінення кредитів та заборгованості у кредитному портфелі (далі — частка резервів за кредитами), динаміка якого також тісно корелює з простроченою заборгованістю [9]. Доречно зауважити, що на кінець 2018 року обсяги резервів вітчизняної банківської системи сягнули 91,83% від кредитного портфеля, що свідчить про високий рівень кредитного ризику та важливість використання цього показника для стрес-тестування.

На нашу думку, у якості міри кредитного ризику доречно врахувати також наступні індикатори: частку кредитів в іноземній валюті у кредитному портфелі, частку резервів за кредитами у капіталі, частку недіючих кредитів у капіталі та приріст кредитного портфеля відносно резервів під кредитні операції. У результаті проведеного дослідження встановлено, що тісно корелюють між собою такі пари індикаторів, як частка резервів за кредитами у кредитному портфелі та співвідношення резервів під кредитні операції до капіталу (94%); частка недіючих кредитів у кредитному портфелі та співвідношення недіючих кредитів до капіталу (85%). З огляду зазначеного, виявляється доречним для цілей моделювання врахувати лише два індикатори із пар вищезгаданих, а саме — частку резервів за кредитами та частку недіючих кредитів у кредитному портфелі.

На відміну від інших точок зору, в основу економетричної моделі пропонуємо покласти, не один, а одночасно три показники кредитного ризику:

Y1 — частку резервів за кредитами у кредитному портфелі, %;

Y2 — частку недіючих кредитів у кредитному портфелі, %;

Y3 — приріст кредитного портфеля відносно резервів під кредитні операції, в.п.

Аналіз наукових напрацювань дозволив встановити, що при побудові моделі стрес-тестування кредитного ризику найчастіше використовують такі показники макроекономічного середовища: ВВП, безробіття, інфляцію, валютний курс та відсоткові ставки [1; 2; 4; 5;

9; 10; 13]. В окремих моделях додатково досліджуються кореляції зі змінними банківського сектору (ставок за кредитами і депозитами, кредитного портфеля, галузевої концентрації кредитів, рентабельності капіталу, співвідношення кредитного портфеля і активів тощо); ціни на нафту та нерухомість; фондових індексів, співвідношення обсягів експорту та імпорту [3; 4; 6; 8; 14].

Зазначимо, що НБУ при проведенні стрес-тестування банківської системи враховує зміни лише чотирьох показників — реального та номінального ВВП, курсу гривні до долара та індексу споживчих цін [15].

На наш погляд, до переліку змінних економетричної моделі необхідно включити індекс сільськогосподарської продукції, що обумовлено наступними міркуваннями. Україна на світовому ринку виступає експортером багатьох сільськогосподарських культур, серед яких пшениця, кукурудза, соняшник, рапс тощо. Врахування динаміки обсягу зазначених сільськогосподарських культур дозволить оцінити вплив зміни їх експорту на кредитний ризик банків України.

Базуючись на існуючих наукових надбаннях та власних дослідженнях, пропонуємо до економетричної моделі включити такі макроекономічні змінні:

X1 — ВВП (номінальний), млн грн (GDP),

X2 — індекс інфляції (CPI), %,

X3 — рівень безробіття (UNE), %,

X4 — курс гривні до долара (USD),

X5 — середньозважена за обсягами ціна імпорту нафтопродуктів (у подальшому ціна на нафтопродукти), дол./барель (NAFTA),

X6 — індекс сільськогосподарської продукції (AGR), %.

У процесі стрес-тестування кредитного ризику банків важливим є розгляд існуючих методичних підходів до його проведення та обрання найбільш прийняттого з огляду доступної інформаційної бази даних. Найчастіше моделювання на фінансовому ринку базується на використанні таких моделей часових рядів як авторегресійної умовної гетероскедастичності (ARCH, GARCH), авторегресії ковзної середньої (ARMA, ARIMA) та векторної авторегресії (VAR) [16]. Модель авторегресійної умовної гетероскедастичності, як правило, застосовуються для моделювання волатильності доходностей фінансових інструментів. При побудові моделей авторегресії ковзної середньої (ARMA), насамперед, необхідно звернути увагу на стаціонарність часових рядів,

Таблиця 2. Модель регресії впливу макроекономічних змінних на частку недіючих кредитів у кредитному портфелі банків України

Позначка змінної	Коефіцієнт	Ст. помилка	t-статистика	P-значення
GDP (ВВП)	-1.749081	0.442778	-3.950243	0.0042
CPI (інфляція)	3.258437	0.710753	4.584489	0.0018
UNE (безробіття)	-0.409434	0.232681	-1.759636	0.1165
USD (курс гривні до долара)	3.972226	0.608876	6.523868	0.0002
NAFTA (ціна на нафтопродукти)	0.864218	0.240961	3.586542	0.0071
AGR (індекс с/г продукції)	-0.087996	0.297683	-0.295603	0.7751

Примітки:

* $R^2 = 0,991$

**випр. $R^2 = 0,959$.

Таблиця 3. Модель регресії впливу макроекономічних змінних на індикатор приросту кредитного портфеля відносно приросту резервів за кредитами банків України

Позначка змінної	Коефіцієнт	Ст. помилка	t-статистика	P-значення
GDP (ВВП)	143.9949	45.77096	3.145988	0.0093
CPI (інфляція)	49.48023	12.95724	3.818733	0.0028
UNE (безробіття)	0.598930	4.409375	0.135831	0.8944
USD (курс гривні до долара)	-2.779113	7.108542	-0.390954	0.7033
NAFTA (ціна на нафтопродукти)	-20.71577	9.772895	-2.119717	0.0576
AGR (індекс с/г продукції)	4.792596	5.448567	0.879607	0.3979

Примітки:

* $R^2 = 0,629$

**випр. $R^2 = -0,181$.

яку можна перевірити за допомогою розширеного тесту на одиничні корені Дікі-Фуллера (ADF — test), тесту Філіпса-Перрона (PP — test), або ж тесту Еліота-Ротенберга (ERSP-test). Додатковою перевагою цієї моделі є використання всіх тестів одночасно, що дозволяє отримати достовірні результати. ARIMA є моделлю з інтегрованої авторегресії ковзної середньої для нестационарних часових рядів, які можна привести до стаціонарних з врахуванням різностей п-порядку.

Модель векторної авторегресії являє собою систему рівнянь, яка складається з одночасних ARMA моделей. Особливість підходу векторної авторегресії полягає у виявленні взаємопов'язаних часових рядів без побудови детермінованої структурної моделі, досліджуючи кожну з ендогенних змінних як функцію всіх ендогенних змінних системи одночасно та включно із лаговими значеннями [16].

Нам видається доцільним обрати модель векторної авторегресії, оскільки за її допомогою можна оцінити взаємозалежності одночасно між певними часовими рядами. До того ж, при моделюванні враховується вплив значень попередніх періодів (лагов) як кожної окремо змінної, так їх сукупності, що дозволяє з високою точністю прогнозувати рівень кредитного ризику банків залежно від зміни макроекономічних факторів.

При визначенні впливу макроекономічного середовища (залежних змінних) на рівень кредитного ризику банків України побудуємо регресійні моделі (з огляду обраних трьох його індикаторів — Y_1 , Y_2 , Y_3) такого вигляду:

$$\text{Creditrisk}(Y_i) = \beta_0 + \beta_1 \text{GDP} + \beta_2 \text{CPI} + \beta_3 \text{UNE} + \beta_4 \text{USD} + \beta_5 \text{NAFTA} + \beta_6 \text{AGR}, (1)$$

де $i = 1; 2; 3$.

Під час проведення розрахунків за допомогою економетричної моделі були використані офіційні щоквартальні дані щодо обраних показників макроекономічних та кредитного ризику банків України впродовж 2009—2018 рр.

Оцінювання параметрів побудованих економетричних моделей залежності індикаторів кредитного ризику від макроекономічних змінних було проведено за допомогою пакета E.view 9.5 на основі повністю модифікованого методу найменших квадратів (Fully Modified Least Squares, FMOLS) та динамічних найменших квадратів (DOLS) [17].

Побудовані моделі не містять автокореляції, мають високий рівень значущості, про що свідчать скорегований R-квадрат, Q-статистика та p-значення (менше 0,05).

Вплив на частку резервів за кредитами у кредитному портфелі банків (Y_1) обраних макроекономічних змінних проілюстровано в таблиці 1.

Коефіцієнт регресії свідчить, на скільки відсотків зміниться індикатор кредитного ризику при зміні макроекономічного показника на один відсоток. Так, прямий зв'язок, про що свідчить коефіцієнт регресії зі знаком плюс, спостерігається між часткою резервів за кредитами у кредитному портфелі банків, з однієї сторони, та курсом гривні до долара і середньозваженою за обсягами ціною імпорту нафтопродуктів, з іншої; а обернений зв'язок (коефіцієнт регресії зі зна-

ком мінус) — з ВВП, інфляцією, рівнем безробіття та індексом сільськогосподарської продукції. Зростання ВВП та індексу сільськогосподарської продукції зменшують рівень кредитного ризику банків, однак підвищення валютного курсу та ціни на нафтопродукти, навпаки, сприяють його росту. Разом з тим, за результатами моделювання виявлено наявність оберненого зв'язку між часткою резервів за кредитами та індексом інфляції й рівнем безробіття, що можна пояснити так. Посилення інфляційних процесів та скорочення зайнятості є характерним для періоду економічного спаду країни, протягом якого банки встановлюють більш жорсткі вимоги до позичальників, внаслідок чого якість кредитного портфеля тимчасово може покращитися, як наслідок, частка резервів за кредитами банків — зменшиться.

Залежність частки недіючих кредитів у кредитному портфелі банків в Україні (Y2) від обраних макроекономічних змінних наведено в таблиці 2.

Найбільший вплив на частку недіючих кредитів у кредитному портфелі банків України чинять рівень інфляції та курс гривні до долара, а найменший — індекс сільськогосподарської продукції. Збільшення частки недіючих кредитів відбуватиметься під впливом зростання інфляції, валютного курсу, ціни імпорту на нафтопродукти. Водночас ріст ВВП та індексу сільськогосподарської продукції зменшуватиме частку недіючих кредитів у кредитному портфелі, про що свідчать знаки коефіцієнтів регресії.

Залежність індикатора приросту кредитного портфеля відносно приросту резервів за кредитами банків України (Y3) від обраних макроекономічних змінних показано в таблиці 3.

Найтісніший зв'язок має місце між вищенаведеним індикатором кредитного ризику та ВВП, інфляцією, середньозваженою ціною імпорту на нафтопродукти. При рості ВВП та індексу сільськогосподарської продукції якість кредитного портфеля банків України буде поліпшуватися. Водночас зростання ціни на нафтопродукти і посилення девальвації гривні, навпаки, спричиняє негативний вплив на кредитний портфель банків. Варто зауважити, що суперечливим у моделі виявився прямий вплив інфляції та безробіття на індикатор кредитного ризику банків України (Y3). Це пояснюється значним розмахом варіації індикатора приросту кредитного портфеля відносно приросту резервів за кредитами, який впродовж досліджуваного періоду зазнає суттєвих коливань та має від'ємні значення.

За підсумками моделювання впливу обраних макроекономічних змінних на показники кредитного ризику банків України дійшли таких висновків:

— ріст ВВП на 1% призведе до зменшення частки резервів у кредитному портфелі банків на 2,67%, частки недіючих кредитів у кредитному портфелі — на 1,75%, а кредитний портфель зросте відносно резервів в 1,4 рази;

— зростання інфляції на 1% вплине на зниження частки резервів у кредитному портфелі банків на 1,55%, на збільшення частки недіючих кредитів у кредитному портфелі на 3,26%, а кредитний портфель зросте відносно резервів в половину;

— підвищення рівня безробіття на 1% спричинить скорочення частки резервів у кредитному портфелі банків на 0,7%, частки недіючих кредитів у кредитному портфелі банків — на 0,41%; зростання приросту кредитного портфеля відносно резервів на 0,60%;

— девальвація гривні на 1% зумовить ріст частки резервів у кредитному портфелі банків на 5,02%, частки недіючих кредитів у кредитному портфелі — на 3,97% та зменшення приросту кредитного портфеля відносно резервів на 2,78%;

— підвищення середньозваженої ціни на нафтопродукти на 1% вплине на збільшення частки резервів у кредитному портфелі банків на 2,15%, частки недіючих кредитів у кредитному портфелі — на 0,86%, а при цьому приріст кредитного портфеля відносно резервів зменшиться на 20,72%;

— зростання індексу сільськогосподарської продукції на 1% призведе до зниження частки резервів у кредитному портфелі банків на 1,58% та частки недіючих кредитів у кредитному портфелі — на 0,09%, а також приросту кредитного портфеля відносно резервів на 4,79%.

Отже, побудовані економетричні моделі впливу макроекономічних факторів на рівень кредитного ризику банків загалом є адекватними досліджуваним процесам в економіці та банківській системі України.

ВИСНОВКИ

Спостерігається суттєва залежність кредитного ризику банків від ВВП, інфляції, безробіття, валютного курсу, середньозваженої ціни на нафтопродукти, а також індексу сільськогосподарської продукції. Результати регресійного моделювання дозволяють стверджувати про важливість аналізу впливу макроекономічних показників, насамперед, на частку резервів за кредитами та частку недіючих кредитів у кредитному портфелі банків, як найпоширеніших критеріальних показників у практиці стрес-тестування кредитного ризику, про що свідчать показники адекватності економетричних моделей. За підсумками проведених розрахунків на основі регресійних моделей менеджмент банків України може приймати управлінські рішення щодо векторів майбутнього розвитку їх кредитної діяльності.

Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на розробку інтегральної оцінки кредитної стресостійкості банків та визначення впливу на неї макроекономічних та монетарних індикаторів.

Література:

1. Дубков С. Стресс-тестирование — инструмент оценки банковских рисков // Банкаускі веснік. — 2008. — № 13 (414). — С. 17—23.
2. Louzis D.P., Vouldis A.T., Metaxas V.L. Macroeconomic and bank — specific determinants of non — performing loans in Greece: a comparative study of mortgage, business and consumer loan portfolios // Journal of Banking & Finance. — 2012. — № 36. — P. 1012 — 1027.
3. Castro V., Macroeconomic determinants of the credit risk in the banking system: the case of the GIPSI // Economic Modelling. — 2013. — № 31. — P. 672—683.
4. Kapinos P., Mitnik O., Martin K., Stress testing banks: Whence and whither? [Electronic resource]. —

access mode: <https://www.fdic.gov/bank/analytical/cfr/2015/wp2015/2015-07.pdf>

5. Quagliariello M., Banks' performance over the business cycle: a panel analysis on Italian intermediaries // Discussion Papers in Economics. — 2004. — № 17. — P. 56.

6. Gerlach S., Peng W., Shu C. Macroeconomic conditions and banking performance in Hong Kong SAR: a panel data study // BIS Papers. — 2005. — № 22. — P. 481—497.

7. Пестова А., Солнцев О., Мамонов М. Стресс-тест: потребується ли російським банкам нова підтримка держави // Вопросы экономики. — № 4. — 2010. — С. 61—81.

8. Yurdakul F. Macroeconomic modelling of credit risk for banks // Procedia-Social and Behavioral Sciences. — 2014. — № 104. — P. 784—793.

9. Макроекономічне стрес-тестування банків: монографія / І.Б. Івасів, А.В. Максимова, Р.В. Корнилюк. — К.: КНЕУ, 2014. — 186 с.

10. Сугоняка М., Формування системи антикризового управління системним банком на основі стрес-тестування з урахуванням макроекономічних показників // Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Економіка". — Вип. 6 (2). — 2012. — С. 131—139.

11. Eklund T., Larsen K., Berghardsen E. Model for analyzing credit risk in the enterprise sector // Economic Bulletin. — 2001. — № 3. — P. 99—106.

12. Коновалихин М.Ю., Кузин С.У., Соколов А.К. Использование макроэкономических параметров при стресс-тестировании кредитных рисков // Управление финансовыми рисками. — 2009. — № 1. — С. 28—46.

13. Jan Willem van den End & Marco Hoeberichts & Mostafa Tabbæ, 2006. "Modelling Scenario Analysis and Macro Stress-testing," DNB Working Papers 119, Netherlands Central Bank, Research Department [Electronic resource]. — access mode: https://www.dnb.nl/binaries/Working%20Paper%20119_tcm46-146776.pdf

14. Fiori R., Foglia A., Iannotti S., Estimating macroeconomic credit risk and sectoral default rate correlations for the Italian economy // 2nd Expert Forum on Advanced Techniques on Stress Testing: Applications for Supervisors. — 2007. — P. 120—142.

15. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

16. Банников В.А., Векторные модели авторегрессии и коррекции регрессионных остатков (EViews) / В.А. Банников // Прикладная эконометрика. — 2006. — № 3. — С. 96—129.

17. Stock, J. H.; Watson, M. W., A simple estimator of co-integrating vectors in higher order integrated systems // Econometrica. — 61 (4). — P. 783—820, 1993.

References:

1. Dubkov, S. (2008), "Stress-testing is an evaluation tool of bank risks", Bankavskii vesnik, vol.13 (414), pp. 17—23.

2. Louzis, D. P. Vouldis, A. T. and Metaxas, V. L. (2012), "Macroeconomic and bank — specific de-

terminants of non — performing loans in Greece: a comparative study of mortgage, business and consumer loan portfolios", Journal of Banking & Finance, vol. 36, pp. 1012—1027.

3. Castro, V. (2013), "Macroeconomic determinants of the credit risk in the banking system: the case of the GIPSI", Economic Modelling, vol. 31, pp. 672—683.

4. Kapinos, P. Mitnik, O. and Martin, K. (2015), "Stress testing banks: Whence and whither?", available at: <https://www.fdic.gov/bank/analytical/cfr/2015/wp2015/2015-07.pdf> (Accessed 30 May 2019).

5. Quagliariello, M. (2004), "Banks' performance over the business cycle: a panel analysis on Italian intermediaries", Discussion Papers in Economics, vol. 17, pp. 56.

6. Gerlach, S. Peng, W. and Shu, C. (2005), "Macroeconomic conditions and banking performance in Hong Kong SAR: a panel data study", BIS Papers, vol. 22, pp. 481—497.

7. Pestova, A. Solncev, O. and Mamonov, M. (2010), "Stress-test: will Russian banks need new state support?", Voprosy ekonomiki, vol. 4, pp. 61—81.

8. Yurdakul, F. (2014), "Macroeconomic modelling of credit risk for banks", Procedia -Social and Behavioral Sciences, vol. 104, pp. 784—793.

9. Ivasiv, I. B. Maksymova, A.V. and Korniliuk, R.V. (2014), Makroekonomichne stress-testuvannia bankiv [Macroeconomic stress-testing of banks], KNEU, Kyiv, Ukraine.

10. Sugoniaka, M. (2012), "Formation of system of crisis management of system bank taking into account macroeconomic indicators", Visnik Dnipropetrovskogo universytetu, seriia "Ekonomika", vol. 6 (2), pp. 131—139.

11. Eklund, T. Larsen, K. and Berghardsen, E. (2001), "Model for analyzing credit risk in the enterprise sector", Economic Bulletin, vol. 3, pp. 99—106.

12. Konovalihin, M.Iu. Kuzin, S.U. and Sokolov, A.K. (2009), "Using macroeconomic parameters in stress-testing of credit risk", Upravleniie finansovimi riskami, vol. 1, pp. 28—46.

13. Van den End, J. W. Hoeberichts, M. Tabbæ, M. (2006), "Modelling Scenario Analysis and Macro Stress-testing", DNB Working Papers, vol.119, Netherlands Central Bank, Research Department, available at: https://www.dnb.nl/binaries/Working%20Paper%20119_tcm46-146776.pdf (Accessed 30 May 2019).

14. Fiori, R. Foglia, A. and Iannotti, S. (2007), "Estimating macroeconomic credit risk and sectoral default rate correlations for the Italian economy", 2nd Expert Forum on Advanced Techniques on Stress Testing: Applications for Supervisors, pp. 120—142.

15. Official site of National Bank of Ukraine (2019), available at: <http://www.bank.gov.ua> (Accessed 30 May 2019).

16. Bannikov, V.A. (2006), "Vector autoregression and regression residual corrections (EViews)", Prikladnaia ekonometrika, vol. 3, pp. 96—129.

17. Stock, J. H. and Watson, M. W. (1993), "A simple estimator of co-integrating vectors in higher order integrated systems", Econometrica, vol. 61 (4), pp. 783—820.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2019 р.

УДК УДК 338.465:628.47

*І. А. Островський,**к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків*

ORCID ID:0000-0002-7444-2560

*С. Ю. Юр'єва,**к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків*

ORCID ID:0000-0003-4972-2592

*О. П. Коюда,**к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків*

ORCID ID:0000-0002-4205-8900

*О. І. Славути,**старший викладач кафедри економіки, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків*

ORCID ID:0000-0002-3597-9816

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.16

ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ: МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ І РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНИ

I. Ostrovskyi,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economic Theory and International Economics, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv

S. Yurieva,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Entrepreneurship and Business Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv

O. Koiuda,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economics, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv

O. Slavuta,

Senior Lecturer of Department of Economics, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv

INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE WASTE MANAGEMENT: — REGIONAL ASPECT: INTERNATIONAL CONTEXT AND REGIONAL PECULIARITIES OF UKRAINE

У статті розглянуто регіональні особливості інноваційного підприємництва в сфері поводження з побутовими відходами. Підкреслено необхідність розвитку інфраструктури в контексті підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Відзначено проблему твердих побутових відходів досить актуальною і гострою для України. Проаналізовано статистичні дані щодо регіональних відмінностей розвитку мережі полігонів, джерел фінансування і масштабів роздільного збирання побутових відходів у регіонах України. Доведено необхідність використання головних принципів інноваційної моделі політики ЄС у галузі поводження з побутовими відходами: забезпечення екологічної; визначення пріоритетів щодо методів поводження з відходами; повномасштабне впровадження принципу розширеної відповідальності виробника (РВВ). Визначено основними напрямки підвищення ефективності системи поводження з відходами: удосконалення системи тарифів та платежів; програмно-цільовий підхід до управління; реалізація принципу розширеної відповідальності виробника; використання різних типів державно-приватного партнерства; широке інформування населення.

The article considers regional features of innovative entrepreneurship in the field of domestic waste management. The necessity of infrastructure development in the context of increasing the

competitiveness of the national economy is emphasized. The problem of solid household waste is quite actual and acute for Ukraine. The current state of domestic waste management in Ukraine is characterized by the following main problems: insufficient number of waste utilization objects; inefficiency of environmental control and imperfect management practices; lack of effective regulatory and legislative regulations; the presence of illegal waste disposal; insufficiency of financial sources for introduction of innovations in this sphere.

The statistical data on the regional differences in the development of a network of landfills, funding sources and scales of separate collection of household waste in the regions of Ukraine are analyzed. The necessity of using the main principles of the EU innovation policy model in the field of domestic waste management is proved: the innovation model should be based on the three main principles of the EU policy on waste management: ensuring environmental safety in accordance with standards throughout the life cycle of waste; determination of priorities in accordance with the algorithm of waste management methods; full implementation of the principle "polluter pays", that is, those who dispose of garbage, pay the full amount for the most environmentally friendly way of its processing and utilization.

The main directions of improving the efficiency of the waste management system are defined: improving the system of tariffs and payments; program-target approach to management; Implementation of the principle of extended liability of the manufacturer; use of different types of public-private partnership; wide informing of the population.

Effective international models can be successfully applied in Ukraine, taking into account the regional context. It will help to form and implement an innovative development strategy for the further development of innovative entrepreneurship.

Ключові слова: тверді побутові відходи, інноваційне підприємництво, роздільне збирання побутових відходів, інтегральна оцінка роздільного збирання, екологічна безпека, принцип розширеної відповідальності виробника.

Key words: solid household waste, innovative entrepreneurship, separate collection of household waste, integrated assessment of separate collection, environmental safety, the principle of extended producer responsibility.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Поглиблення екологічної кризи та загострення соціально-економічної ситуації в суспільстві обумовлюють необхідність реформування та розвитку інфраструктури в контексті підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Щорічні розрахунки Індексу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму в Давосі доводять, що одним з найбільш проблемних місць української економіки залишається недостатній рівень інфраструктурного забезпечення і відповідно 70—80-ті місця з 137 країн-учасниць за індексом якості інфраструктури [1]. Однією з найболючіших інфраструктурних проблем є незадовільний стан системи поводження з відходами. Чинна нормативна-правова база та економічний механізм поводження з ТПВ не задовольняють сучасні вимоги, а методи поводження з ТПВ і технології, які використовуються в Україні, не відповідають світовим стандартам. Тому проблема твердих побутових відходів (ТПВ) є актуальною і досить гострою для України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження теоретичних і практичних питань поводження з побутовими відходами здійснювали такі вчені, як П.Т. Бубенко, О.В. Димченко, А.Д. Кашпур, В.А. Голян, Б.М. Данилишин, В.С. Міщенко, Л.Г. Мельник [2—6] та інші. Водночас потребують узагальнення і

додаткових досліджень сучасні інноваційні складники. зокрема, методи здійснення й оцінювання роздільного збирання, а також визначення показників екологічної безпеки та розширеної відповідальності виробників.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є аналіз інноваційного підприємництва в сфері поводження з побутовими відходами України та визначення комплексу короткострокових і середньострокових заходів щодо його подальшого розвитку, з урахуванням закордонного досвіду і конкурентних переваг.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для сучасного стану сфери поводження з побутовими відходами в Україні характерні такі основні проблеми:

- недостатня кількість об'єктів з утилізації відходів;
- неефективність контролю за навколишнім середовищем та недосконала практика управління;
- відсутність ефективних регуляторних та законодавчих норм;
- наявність незаконної утилізації відходів;
- недостатність фінансових джерел для впровадження інновацій в цій сфері.

Статистична інформація підтверджує, що на сьогоднішній день Україна значно відстає від провідних країн у питанні — поводження з ТПВ. Проте порівнюючи минулі роки треба сказати, що останнім часом у нашій країні вже

Таблиця 1. Характеристика полігонів побутових відходів в регіонах України станом на 01.01.2019 р.

Адміністративно-територіальний поділ	Кількість полігонів	Наявність проекту полігону	Наявність системи збирання і знезараження фільтрату	Наявність системи з вилучення та утилізації газу
Вінницька	6	3	6	1
Волинська	9	9	4	1
Дніпропетровська	10	10	6	0
Донецька	3	3	1	0
Житомирська	2	2	0	0
Закарпатська	6	4	3	1
Івано-Франківська	10	9	5	1
Київська	7	7	4	2
Луганська	10	9	1	0
Львівська	11	10	3	0
м. Київ	1	1	1	1
Миколаївська	1	0	0	1
Одеська	1	1	1	1
Полтавська	2	2	0	0
Рівненська	2	1	2	1
Сумська	7	7	0	0
Тернопільська	1	1	1	0
Харківська	3	3	3	2
Хмельницька	1	0	0	1
Черкаська	2	2	2	1
Чернівецька	1	0	1	0
Чернігівська	4	1	2	0
Всього по Україні	100	85	46	14

Джерело: складено авторами за матеріалами Мінрегіону України [9].

помітні перші результати впровадження сучасних методів та інноваційних заходів у сфері поводження з твердими побутовими відходами. Це, зокрема, пов'язано з набуттям

чинності положень Закону України "Про відходи" [7] і затвердженням Національного плану управління відходами до 2030 року [8].

На 46 полігонах наявна система збирання фільтрату, в тому числі на 33 полігонах наявна система знезараження фільтрату, на інших — влаштовано резервуари накопичувачі, колодязі або лотки, звідки періодично фільтрат транспортується на очисні споруди. На 13 полігонах влаштовано систему вилучення біогазу та експлуатуються когенераційні установки (табл. 1).

Не всі полігони забезпечені проектним нормам, загальний їх рівень становить 85%. У десяти регіонах полігони мають часткове забезпечення — в Вінницькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Рівненській, Хмельницькій, Чернівецькій та Чернігівській областях.

Отримані результати свідчать, що лише два регіони України мають повне забезпечення як системами збирання, так і системами вилучення газу — м. Київ, на полігоні якого в с. Підгірці функціонує когенераційні установка, і Одеська обл., в якій проектом "Дальницькі кар'єри" передбачені заходи з дегазації полігону ТПВ-1 та утилізації отриманого біогазу, які будуть впроваджені в процесі реалізації розробленого проекту.

У п'яти регіонах повністю відсутня система збирання і знезараження фільтрату — Житомирська, Миколаївська, Полтавська, Сумська і Хмельницька області. Інші регіони забезпечені такими системами частково. Загальний рівень по Україні складає 46%.

Ще гірша ситуація склалась із наявністю на полігонах систем вилучення та утилізації газу. Лише в Київській і Харківській областях встановлено по 2 когенераційної установи, в десяти регіонах — по одній, в інших — жодної. В цілому по Україні рівень забезпечення системами вилучення газу складає 14%.

З метою визначення рівня залучення зовнішніх коштів представників підприємницького середовища було проаналізовано джерела фінансування придбання контейнерів і сміттєвозів, необхідних для організації роздільного збору сміття (табл. 2). Отримані результати свідчать, що у разі придбання контейнерів у восьми регіонах України повністю відсутні залучені кошти підприємств — Житомирська, Луганська, Одеська, Полтавська, Сумська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька області. Ще в трьох областях рівень залучення не бюджетних коштів незначний, менше 2% (Харківська, Миколаївська і Рівненська області).

Значний рівень фінансової участі приватних підприємств у придбанні контейнерів склався у Донецькій, Івано-Франківській, Чернігівській, Львівській, Кіровоградській та Волинській областях — на рівні 20—30%.

Таблиця 2. Характеристика позабюджетних джерел фінансування в регіонах України станом на 01.01.2019 р.

Адміністративно-територіальний поділ	Придбання контейнерів для побутових відходів			Придбання сміттєвозів		
	Заплановані кошти на 2018 р., тис. грн	у т.ч. не за кошти місцевих бюджетів і ОФОНПС		Заплановані кошти на 2018 р., тис. грн	у т.ч. не за кошти місцевих бюджетів і ОФОНПС	
		тис. грн	%		тис. грн	%
Вінницька	14879,7	2368,9	15,9	72222,0	0	0,0
Волинська	2646,4	858,7	32,4	12428,9	0	0,0
Дніпропетровська	61709,4	54640,2	88,5	78720,0	1700,0	2,2
Донецька	19734,2	3762,0	19,1	40196,0	5000,0	12,4
Житомирська	1008,4	0	0,0	5088,8	0	0,0
Закарпатська	3977,1	3290,0	82,7	7800,0	7800,0	100,0
Запорізька	12108,7	8320,0	68,7	33779,0	13628,0	40,3
Івано-Франківська	2479,9	510,0	20,6	9066,5	0	0,0
Київська	3051,9	1880,1	61,6	16412,1	0	0,0
Кіровоградська	1541,4	455,0	29,5	2239,8	0	0,0
Луганська	2768,8	0	0,0	2798,0	0	0,0
Львівська	5307,7	1285,2	24,2	1178,4	2,4	0,2
Миколаївська	5823,7	120,0	2,1	26670,0	0	0,0
Одеська	8405,5	0	0,0	29282,0	0	0,0
Полтавська	6316,1	0	0,0	38884,9	0	0,0
Рівненська	3675,3	74,0	2,0	3450,0	0	0,0
Сумська	777,4	0	0,0	3807,8	0	0,0
Тернопільська	958,6	42,0	4,4	405,0	0	0,0
Харківська	2976,8	7,6	0,3	13039,0	0	0,0
Херсонська	1018,1	0	0,0	3650,0	0	0,0
Хмельницька	5062,3	322,0	6,4	24903,3	17231,7	69,2
Черкаська	855,2	0	0,0	1608,0	0	0,0
Чернівецька	3600,0	0	0,0	8100,0	0	0,0
Чернігівська	1623,7	341,5	21,0	14233,6	5642,5	39,6
Всього по Україні	172306,1	78277,0	45,4	400063,2	51005,0	12,7

Джерело: складено авторами за матеріалами Мінрегіону України [10].

Найвищі показники характерні для Київської (61,6%), Запорізької (68,7%), Закарпатської (82,7%) та Дніпропетровської (88,5%) областей. В цілому по Україні відсоток залучення не бюджетних коштів становив 45,4%, що відповідає сумі 78,3 млн грн У Львівській та Дніпропетровській областях частка залучених приватних коштів не перевищує 2%. Значний рівень залучених коштів характерний для Чернігівської (39,6%), Запорізької (40,3%), Хмельницької (69,2%) областей. У Закарпатській області придбання сміттевозів повністю здійснюється за позабюджетні кошти. В цілому по Україні за допомогою приватних інвесторів планується залучити 51 млн грн, що складає 12,7% від загальної величини інвестицій.

Важливим аспектом впровадження інновацій у сфері поводження з побутовими відходами є рівень поширення роздільного збору побутових відходів серед населення та частка ресурсоцінних компонентів, що отримуються в такій спосіб (табл. 3). В Україні у 1181 населеному пункті (без урахування даних АР Крим та м. Севастополь) впроваджується роздільне збирання побутових відходів [11].

Рівень охоплення населення роздільним збиранням відходів менше 50% в одинадцяти регіонах України (табл. 3). Найменший показник — 17,5% в Харківській області, найвищий — 88,6% у Вінницькій області. Середній по Україні показник — 53,1%.

У результаті роздільного збору побутових відходів частка ресурсоцінних компонентів в середньому по Україні становить 5,6%, найменший показник — 0,2% в Донецькій області, найвищий — 31,7% у Закарпатській області.

Для визначення масштабів охоплення роздільним збиранням побутових відходів авторами запропоновано визначити інтегральну оцінку, яка враховує зазначені фактори. В середньому по Україні цей показник складає 3%. Найнижчим цей показник є в Донецькій області, де він складає 0,04%.

У восьми регіонах показник перевищує середній по Україні (Львівська, Житомирська, Чернівецька, Київська, Миколаївська, Вінницька, Тернопільська області і м. Київ). У Закарпатській області цей показник найвищий і складає 20,8%.

Отримані результати відрізняються від сумарного інтегрального оцінювання сфери поводження з відходами, запропонованого Крамаренко Р.М. [13, с. 14]. Це пояснюється і певними організаційними змінами, що відбулись з моменту дослідження, і використанням показників економічної та екологічної стійкості.

Оскільки Україна на шляху до створення інноваційного образу у сфері поводження з твердими побутовими відходами, то постає питання вибору інноваційних шляхів та методів для розробки ефективної комплексної моделі поводження з ТПВ та формування ринку екологічних послуг.

Опираючись на зарубіжний досвід та потенціал України, передусім треба виявити основні показники поводження з потоками ТПВ, а саме:

- об'єм утворення відходів;
- структура відходів;
- рівень переробки;
- рівень розвитку інфраструктури;

Таблиця 3. Характеристика масштабів роздільного збирання побутових відходів у регіонах України станом на 01.01.2019 р.

Адміністративно-територіальний поділ	Частка населення охопленого роздільним збиранням побутових відходів, од.	Частка ресурсоцінних компонентів, що збираються роздільним методом, од.	Інтегральна оцінка впровадження роздільного збирання твердих побутових відходів, од.
Вінницька	0,8864	0,1777	0,15751
Волинська	0,3685	0,0083	0,00306
Дніпропетровська	0,5730	0,0057	0,00327
Донецька	0,2308	0,0016	0,00037
Житомирська	0,7213	0,0673	0,04854
Закарпатська	0,6584	0,3166	0,20845
Запорізька	0,2403	0,0054	0,00130
Івано-Франківська	0,6638	0,0339	0,02250
Київська	0,4937	0,1230	0,06073
м. Київ	0,5000	0,1458	0,07290
Кіровоградська	0,2769	0,0249	0,00689
Луганська	0,4557	0,0062	0,00283
Львівська	0,8719	0,0403	0,03514
Миколаївська	0,5031	0,1469	0,07391
Одеська	0,2363	0,0403	0,00952
Полтавська	0,3827	0,0295	0,01129
Рівненська	0,8505	0,0222	0,01888
Сумська	0,5552	0,0175	0,00972
Тернопільська	0,8569	0,1998	0,17121
Харківська	0,1752	0,0174	0,00305
Херсонська	0,8232	0,0129	0,01062
Хмельницька	0,3711	0,0196	0,00727
Черкаська	0,6557	0,0027	0,00177
Чернівецька	0,5969	0,0904	0,05396
Чернігівська	0,3186	0,0135	0,00430
Всього по Україні	0,5308	0,0560	0,02972

Джерело: складено авторами за матеріалами Мінрегіону України [12].

— характеристики захоронення відходів.

При цьому інноваційна модель повинна базуватися на дотриманні трьох головних принципів політики ЄС у галузі поводження з ТПВ:

- 1) забезпечення екологічної безпеки відповідно до стандартів (вимог) протягом усього життєвого циклу ТПВ;
- 2) визначення пріоритетів відповідно до наведеної вище ієрархії методів поводження з відходами;
- 3) повномасштабне впровадження принципу "забруднювач платить", тобто суб'єкти, які утилізують сміття (домогосподарства та організації), повністю сплачують за найбільш екологічно безпечний спосіб його переробки й утилізації.

Основними напрямками підвищення ефективності системи поводження з ТПВ та створення підприємства інноваційного типу є:

1. Удосконалення системи тарифів та платежів.

Наявність чітко визначеного і стабільного джерела фінансування є основною передумовою успішного функціонування операторів ТПВ та галузі в цілому.

З метою забезпечення такої передумови система тарифів і платежів повинна забезпечувати покриття поточних і капітальних витрат, стимулювати виробників і споживачів до більш раціонального поводження з відходами, заохочувати впровадження маловідходних технологій.

2. Програмно-цільовий підхід до управління відходами.

Необхідно розподіляти функції та відповідальність за рівнями державного й муніципального управління таким чином, щоб на національному рівні створювали національну стратегію поводження з відходами, яка визначала б цільові показники щодо збирання, переробки та утилізації відходів, а на регіональному рівні — регіональну стратегію. При цьому на місцевому рівні розробляти план санітарних заходів у місті, запровадження роздільного збирання та компостування відходів у сільській місцевості. Обов'язковою умовою є моніторинг поточної діяльності всіх рівнів.

3. Реалізація принципу розширеної відповідальності виробника (РВВ).

Дана модель (РВВ) має різні параметри. Перший відповідає за видалення товару з обігу відразу після завершення строку його експлуатації коштом виробника, який забезпечує його переробку. В інших випадках переробка може делегуватися спеціалізованій компанії, яка отримує винагороду за свої послуги.

Перевагою даної моделі є можливість використання спільної інфраструктури переробки, яка може спільно фінансуватися численними гравцями ринку, що спрощує досягнення згоди з урядами країн щодо системи моніторингу та звітності за певними видами продукції та дозволяє визначати розміри пропорційних платежів компаній за переробку й утилізацію відходів.

4. Використання різних типів державно-приватного партнерства (ДПП) з метою реалізації різних проектів.

Державно-приватне партнерство — це гнучкий механізм, який може набувати різних форм залежно від конкретних потреб. Типи ДПП у галузі поводження з ТПВ:

- сервісні контракти;
- контракти на управління;
- лізингові угоди;
- угоди БЕП (будівництво — експлуатація — передача);
- спільні підприємства.

Ефективність ДПП проявляється в зростанні в разі комплексного реформування галузі поводження з ТПВ, модернізації інфраструктури та реалізації принципу РВВ. ДПП може успішно застосовуватися в межах проектів, спрямованих на видобуток звалищного газу та використання ТПВ як палива.

5. Інформування населення.

Такий принцип набуває саме організаційних змін. Оскільки учасники системи поводження з відходами не мають достатніх знань у цій галузі, ефективна реалізація нових проектів натрапляє на певні бар'єри. Інформування широких верств населення можна забезпечити за допомогою:

- реалізації пілотних програм і демонстраційних проектів;
- соціальної реклами в засобах масової інформації та зовнішньої реклами;
- курсів та семінарів (зокрема, для освітніх установ);
- візуальної інформації про технології та способи поводження з відходами (як це робилося в інших країнах і регіонах).

ВИСНОВКИ

За даними аналізу, галузь поводження з ТПВ має великий потенціал, заінтересованість у ній з боку учас-

ників ринку зростає, хоча потік інвестицій залишається незначним. Розвитку українського ринку поводження з відходами перешкоджає низка бар'єрів, головними з яких є інституційно-адміністративні, фінансово-економічні та культурно-інформаційні. Для подолання таких перешкод першочерговою задачею є впровадження інноваційного сценарію, що забезпечить додаткові переваги з екологічної та економічної точки зору, а саме:

- вироблення додаткової енергії та тепла;
- економію обмежених природних ресурсів завдяки заміні традиційних джерел енергії на альтернативні — сміття та звалищний газ;
- повернення сировини й матеріалів до господарського обігу;
- отримання додаткових прибутків від утилізації вторинної сировини та матеріалів;
- виробництво додаткового обсягу продукції з перероблених фракцій;
- запобігання викидам парникових газів на полігонах ТПВ.

Низка європейських моделей, які довели свою ефективність, можуть з успіхом застосовуватися в Україні з урахуванням місцевого контексту. Це допоможе сформувати та впровадити інноваційну стратегію розвитку для подальшого створення інноваційного підприємства.

Успіх викладеного сценарію неможливий без підтримки з боку різних верств населення. Громадяни повинні перейти до екологічно ощадливого способу мислення та змінити свою поведінку. Значущість цього чинника визначає важливість виховання бережливого ставлення до ресурсів та навколишнього середовища.

Література:

1. The Global Competitiveness Report 2006—2018 [Електронний ресурс] // The World Economic Forum. — 2007—2018. — Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>. — Дата звернення: 31.05.2019.
2. Бубенко П.Т. Управління системною модернізацією та розвитком житлово-комунальних підприємств: монографія / П.Т. Бубенко, О.В. Димченко, А.Д. Кашпур; НАН України, Північно-Східний науковий центр, Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. — Х.: ХНУМГ, 2014. — 233 с.
3. Голян В.А. Інвестиції в переробку відходів: як подолати пасивність влади та бізнесу / В.А. Голян // Дзеркало тижня. — 2018. № 13. — С. 9.
4. Данилишин Б.М. Державно-приватне партнерство — стратегічна форма взаємодії влади і бізнесу / Б.М. Данилишин // Юридичні новини Online [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.yurist-online.com/news/kmu/2/> — Дата звернення: 31.05.2019.
5. Міщенко В.С. Світ відходів і Україна в ньому / В.С. Міщенко // Дзеркало тижня. Україна. — 2012. — № 25. — С. 3.
6. Мельник Л.Г. Інноваційні перспективи Третьої промислової революції: економіка, енергетика, екологія / Л.Г. Мельник // Маркетинг і менеджмент інновацій. — 2016. — № 4. — С. 342—352.

7. Про відходи: Закон України від 05.03.1998. — № 187/98-ВР. — Редакція від 01.05.2019. // Верховна Рада України. Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-вр>. — Дата звернення: 31.05.2019.

8. Про затвердження Національного плану управління відходами до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2019 р. № 117-р. // Урядовий портал Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-planu-upravlinnya-vidhodami-do-2030-roku?fbclid=IwAR2qQSadRbXxSHeGUq1ulk_TzBsEYVxm8-l_HcMemIW242ObfmSqQ5r9nE. — Дата звернення: 31.05.2019.

9. Інформація щодо кількості полігонів побутових відходів, які відповідають державним-будівельним нормам станом на 01.10.2018 // Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/11/Dodatok-5.pdf>. — Дата звернення: 31.05.2019.

10. Придбання контейнерів для побутових відходів та сміттевозів у 2018 році // Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/11/Dodatok-4.pdf>. — Дата звернення: 31.05.2019.

11. Інформація щодо впровадження сучасних методів та технологій у сфері поводження з побутовими відходами // Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/teritory/informatsiya-shhodo-vprovadzhennya-suchasni-metodiv-ta-tehnologiy-u-sferi-povodzhennya-z-pobutovimi-vidhodami-3/>. — Дата звернення: 31.05.2019.

12. Впровадження роздільного збирання твердих побутових відходів (ТПВ) станом на 01.01.2018 // Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/11/Dodatok-1.pdf>. — Дата звернення: 31.05.2019.

13. Крамаренко Р.М. Полідімensionальні підходи по формуванню інноваційного економічного механізму інтегрованого управління та поводження з твердими побутовими відходами на регіональному рівні: автореф. дис. за спец. 08.00.05 — розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / Р.М. Крамаренко; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва. — Харків, 2011. — 22 с.

References:

1. The World Economic Forum (2018), "The Global Competitiveness Report (2006-2018)", available at: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018> (Accessed 31 May 2019).

2. Bubenko, P. T., Dymchenko, O. V. and Kashpur, A. D. (2014), *Upravlinnia systemnoiu modernizatsiieiu ta*

rozvytkom zhytlovo-komunal'nykh pidpriemstv [Management of system modernization and development of housing and communal enterprises], Khnumg, Kharkiv, Ukraine.

3. Holian, V. A. (2018), "The Investments in waste processing: how to overcome the passivity of power and business", *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina*, vol. 13, p. 9.

4. Danylyshyn, B. M. (2011), "Public-private partnerships — strategic form of cooperation between government and business", *Yurydychni novyny Online*, [Online], available at: <http://news.yurist-online.com/news/kmu/2/> (Accessed 6 April 2018).

5. Mishchenko, V. S. (2012), "World of waste and Ukraine in it", *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina*, vol. 25, p. 3.

6. Melnyk L.G. (2016) "Innovative horizons of the Third industrial revolution: economy, power sector, ecology", *Marketing i menedzhment innovatsiy*, vol. 4, pp. 342—352.

7. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), *The Law of Ukraine "About Waste"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-вр> (Accessed 31 May 2019)/

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), *Resolution "On Approval of the National Waste Management Plan by 2030"*, available at: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-planu-upravlinnya-vidhodami-do-2030-roku?fbclid=IwAR2qQSadRbXxSHeGUq1ulk_TzBsEYVxm8-l_HcMemIW242ObfmSqQ5r9nE (Accessed 31 May 2019).

9. Ministry for Regional Development, Building and Housing of Ukraine (2019), "Information on the number of household waste landfills that meet state-building standards as of 01.10.2018", available at: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/11/Dodatok-5.pdf> (Accessed 31 May 2019).

10. Ministry for Regional Development, Building and Housing of Ukraine (2019), "Purchase of containers for household waste and garbage in 2018", available at: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/11/Dodatok-4.pdf> (Accessed 31 May 2019).

11. Ministry for Regional Development, Building and Housing of Ukraine (2019), "Information on the implementation of modern methods and technologies in the field of household waste management", available at: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/teritory/informatsiya-shhodo-vprovadzhennya-suchasni-metodiv-ta-tehnologiy-u-sferi-povodzhennya-z-pobutovimi-vidhodami-3/> (Accessed 31 May 2019).

12. Ministry for Regional Development, Building and Housing of Ukraine (2019), "Implementation of separate collection of solid household waste (SHW) as of 01.01.2018", available at: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/11/Dodatok-1.pdf> (Accessed 31 May 2019).

13. Kramarenko, R. M. (2011), "Polydimensional approaches on formation of innovative economic mechanism of integrated management and solid household waste management at the regional", Ph.D. Thesis, Development of productive forces and the regional economy, National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2019 р.

М. С. Наумов,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки, Харківський
національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків, Україна
ORCID ID:0000-0001-7306-6420

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.22

СТВОРЕННЯ СПРИЯТЛИВОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ ЯК ЧИННИК ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

М. Naumov,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economic Theory
and International Economics, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, Ukraine

CREATION OF AN ADVANTAGEOUS INVESTMENT CLIMATE AS A FACTOR OF INNOVATIVE
DEVELOPMENT INTENSIFICATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY

У статті досліджується стан інноваційної діяльності в Україні, а також чинники, які її стримують. Обґрунтовано, що основною перешкодою є нестача коштів як у підприємств, які займаються такою діяльністю, так і потенційних споживачів інноваційної продукції. У зв'язку з цим досліджується інноваційний клімат в Україні. На основі аналізу рейтингів Doing Business, агентства Moody's Investors Service та Глобального індексу конкурентоспроможності зроблений висновок, що Україна є потенційно привабливою для іноземних інвесторів. Наведена у статті динаміка обсягу прямих інвестицій в економіці України свідчить як про відновлення довіри іноземних власників капіталу до нашої країни (має місце стабільне збільшення інвестицій протягом останніх років), так і про наявність істотних перешкод на шляху інвестування (темпи зростання є вкрай низькими). У висновках запропоновані напрями подолання зазначених перешкод.

The article deals with the present conditions of innovation in Ukraine, as well as the factors it restrains. It is argued that the main obstacle is lack of funds both from enterprises engaged in such activities and potential consumers of innovative products. Consequently, an innovative climate in Ukraine is being analyzed. The investment climate is defined as a combination of economic, political, legal and social factors that are considered by the investor in the decision-making process on investment. Basing on the analysis of Doing Business ratings, Moody's Investors Service and the Global Competitiveness Index we made a conclusion that Ukraine is potentially attractive to foreign investors. Thus, Ukraine has risen by 4 points and ranked 76 position from 190 countries in the Doing Business 2018. In Moody's Investors Service rating Ukraine has improved its credit rating in the international economic list. It has changed from Caa3 to Caa2, that means changing the forecast from "stable" to "positive". In the ranking of the Global Competitiveness Index 2018, Ukraine has improved its position by 6 points, ranking 83th among 140 countries. The dynamics of the volume of direct investments in the Ukrainian economy, presented in the article, shows, on the one hand, the restoration of trust from foreign owners of capital to the economy of our country, as there has been a steady increase of investments in recent years. On the other hand, the slow growth of foreign investment indicates the preservation of factors that negatively affect the investment climate in the country and create its negative international image. It is argued that such factors are political and

economic instability, legal danger and social instability. In conclusions the following directions for improvement of the investment climate in the country are suggested: the completion of judicial and land reform, overcoming fragmentation in the fight against corruption, eliminating excessive tax pressure and shadowing the economy. Overcome of these obstacles will create a favorable attitude of foreign investors towards the domestic economy and, as a result, attract more funds, including the implementation of innovation activities.

Ключові слова: Глобальний індекс конкурентоспроможності, інвестиційний клімат, Індекс легкості ведення бізнесу, іноземні інвестиції, інновації.

Key words: Global Competitiveness Index, Investment Climate, Doing Business, Foreign Investment, Innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Необхідність розвитку національної економіки за інноваційною моделлю є загально визнаною. Водночас час, незважаючи на наявний науковий потенціал, Україна досі не стала інноваційною державою. Потужними чинниками, які стримують інноваційний розвиток, є не належне бюджетне фінансування науково-технічної діяльності та нестача власних коштів у суб'єктів інноваційної діяльності та покупців їх продукції. Відповідно, нагальним стає пошук альтернативних джерел залучення коштів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню інноваційної проблематики присвячені роботи відомих вітчизняних дослідників, як-от: Н. Брюховецька, А. Гайдуцький, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Дементьєв, В. Нежиборець, В. Семиноженко, Л. Федулова, П. Харів, А. Чухно та інших.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою роботи є виявлення чинників, які перешкоджають формуванню привабливого інвестиційного клімату в Україні і таким чином стримують іноземні інвестиції в інноваційну діяльність.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до прийнятих нормативних актів, національна економіка України має розвиватись за інноваційною моделлю. Але норма щодо забезпечення державою бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 % валового внутрішнього продукту, визначена статтею 34 Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність", не виконується [1; 6]. Таким чином, наука відіграє в нашому суспільстві переважно соціокультурну функцію. Необхідність фінансування наукової та науково-технічної діяльності на рівні 1,7 % пояснюється тим, що економічна функція науки починається з обсягів фінансування, більших за 0,9 % ВВП, за умови повного врахування всього об'єму ВВП у статистиці. В Україні частка тіньового сектору, за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, протягом 2010—2018 років коливалась у межах 32—43 % офіційного ВВП [8]. Відповідно, показник фінансування має бути збільшений.

Зниження рівня фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт призвело до відтоку

з України кваліфікованих наукових і технічних кадрів, занепаду багатьох наукових шкіл, стрімкої деградації матеріально-технічної бази наукових та науково-технологічних досліджень, переважного впровадження в Україні запозичених технологій не найкращої якості, зростання ролі іноземних інвесторів. Протягом останніх років зростає використання результатів наукових досліджень українських учених у сферу інноваційної діяльності сусідніх держав, водночас зменшуються обсяги використання можливої бази об'єктів інноваційної діяльності в Україні та знижується кількість інноваційно активних підприємств (14,3 % у 2017 році порівняно з 26 % у 1994 році) [6; 5].

Слід зазначити, що серед країн Європейського Союзу мінімальні показники інноваційної активності мають Португалія — 26 % і Греція — 29 %, проте навіть ці показники удвічі вищі, ніж в Україні. А у порівнянні з країнами-лідерами, такими як Нідерланди (62 %), Австрія (67 %), Німеччина (69 %), Данія (71 %) та Ірландія (74 %), цей розрив з Україною збільшується майже у п'ять разів [6].

За результатами досліджень, основними перепонами на шляху інноваційної діяльності були наступні: нестача власних коштів, значні витрати на нововведення, недостатня фінансова підтримка держави, високий економічний ризик, тривалий термін окупності нововведень, відсутність коштів у замовників, недосконалість законодавчої бази, відсутність попиту на продукцію, відсутність кваліфікованого персоналу, відсутність можливостей для кооперації з іншими підприємствами і науковими організаціями, нестача інформації про ринки збуту, нестача інформації про нові технології [6]. Як видно з цього переліку, значна частина проблем при здійсненні інноваційної діяльності пов'язана з нестачею коштів як у підприємств, які займаються такою діяльністю, так і у їх потенційних клієнтів. Протягом усіх років незалежності в Україні склалась практика залучення іноземних коштів для розв'язання різноманітних проблем в умовах обмеженості власних ресурсів. Дійсно, якщо звернутись до даних Державної служби статистики (дивись табл. 1), можна констатувати стрімке зростання витрат іноземних інвесторів у структурі джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств у 2009—2010 роках. На нашу думку, подібне збільшення іноземних коштів пояснюється прагненням суб'єктів господарювання прискореними темпами подолати наслідки фінансової кризи 2008—2009 років при відсутності належного обсягу власних фінансів. Слід звернути увагу також на цілком логічне скорочення іноземного фінансування інноваційної діяльності у 2008 році.

Таблиця 1. Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств

Рік	Загальна сума витрат млн грн	У тому числі за рахунок коштів							
		Власних		державного бюджету		іноземних інвесторів		інші джерела	
		млн грн	% до загальної суми	млн грн	% до загальної суми	млн грн	% до загальної суми	млн грн	% до загальної суми
2000	1757,1	1399,3	79,6	7,7	0,4	33,1	7,6	217,0	12,3
2001	1971,4	1654,0	83,9	55,8	2,8	58,5	3,0	203,1	10,3
2002	3013,8	2141,8	71,1	45,5	1,5	264,1	8,8	562,4	18,7
2003	3059,8	2148,4	70,2	93,0	3,0	130,0	4,2	688,4	22,5
2004	4534,6	3501,5	77,2	63,4	1,4	112,4	2,5	857,3	18,9
2005	5751,6	5045,4	87,7	28,1	0,5	157,9	2,7	520,2	9,0
2006	6160,0	5211,4	84,6	114,4	1,9	176,2	2,9	658,0	10,7
2007	10821,0	7969,7	73,7	144,8	1,3	321,8	3,0	2384,7	22,0
2008	11994,2	7264,0	60,6	336,9	2,8	115,4	1,0	4277,9	35,7
2009	7949,9	5169,4	65,0	127,0	1,6	1512,9	19,0	1140,6	14,3
2010	8045,5	4775,2	59,4	87,0	1,1	2411,4	30,0	771,9	9,6
2011	14333,9	7585,6	52,9	149,2	1,0	56,9	0,4	6542,2	45,6
2012	11480,6	7335,9	63,9	224,3	2,0	994,8	8,7	2925,6	25,5
2013	9562,6	6973,4	72,9	24,7	0,3	1253,2	13,1	1311,3	13,7
2014	7695,9	6540,3	85,0	344,1	4,5	138,7	1,8	672,8	8,7
2015	13813,7	13427,0	97,2	55,1	0,4	58,6	0,4	273,0	2,0
2016	23229,5	22036,0	94,9	179,0	0,8	23,4	0,1	991,1	4,3
2017	9117,5	7704,1	84,5	227,3	2,5	107,8	1,2	1078,3	11,8

Джерело: розраховано за даними [5].

Протягом поточної кризи, яка розпочалась у 2014 році, спостерігається аналогічна динаміка: падіння обсягів іноземного інвестування інноваційної діяльності поступово змінюється зростанням. Але темпи зростання (як і обсяги фінансування) значно менші, ніж у 2009 році. Подібний стан справ свідчить про наявність певних перешкод на шляху іноземних інвестицій. Для виявлення таких перешкод та обґрунтування можливих напрямів їх подолання необхідно проаналізувати інвестиційний клімат в Україні.

Традиційно інвестиційний клімат визначають як сукупність чинників економічного, політичного, правового та соціального характеру, які бере до уваги інвестор, ухвалюючи рішення щодо здійснення інвестицій. При оцінці інвестиційного клімату враховується політична і фінансова стабільність, рівень загальноекономічного розвитку країни, рівень розвитку ринкової та інвестиційної інфраструктури, ємність внутрішнього ринку, вартість робочої сили, купівельна спроможність населення, рівень криміногенних, екологічних та інших ризиків.

Комплекс чинників, які визначають інвестиційний клімат, поділяється на три групи. Перша група — інституційні чинники: внутрішня і зовнішня політична стабільність, національне законодавство в цілому і політика держави щодо іноземних інвестицій, господарське і фінансове право, міцність державних інститутів, менталітет, ступінь державного втручання в економіку, культура. Друга група — економічні чинники: загальна характеристика економіки, ємність фондового ринку, характеристика банківської сфери, стабільність національної валюти, ринкова та інвестиційна інфраструктура, інформаційна відкритість і традиційність, податки і тарифи, вартість робочої сили, доступ до факторів виробництва. Третя група — соціально-психологічні чинники: соціальний рівень розвитку суспільства, рівень кваліфікаційної підготовки робочої сили, доступ до факторів виробництва. Значимість кожного чинника в окремо взятій країні різна в залежності від рівня економічного розвитку, історичних та національних тенденцій.

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, наша країна залишається привабливою

для інвестицій, не знаходиться осторонь світових процесів, є достатньо інтегрованою у світове господарство [3]. Так, у рейтингу Doing Business 2018 Україна піднялась на 4 пункти і посіла 76 позицію зі 190 країн світу [9, р. 204]. Найбільший прогрес Україна продемонструвала у таких складових рейтингу: +105 пунктів (за 140-го на 35-те місце) по компоненту "одержання дозволів на будівництво" та + 41 пункт по "сплаті податків". У рейтингу агентства Moody's Investors Service Україна покращила свій кредитний рейтинг в міжнародному економічному списку. Він змінився з Саа3 до Саа2, що означає зміна прогнозу зі "стабільного" на "позитивний" [10]. На поліпшення показників вплинуло проведення структурних реформ в Україні, що допомогло країні впоратися з борговим навантаженням і поліпшити позиції на зовнішніх ринках. У рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності 2018 Україна покращила свої позиції на 6 пунктів, посівши 83-тє місце серед 140 країн світу [10].

Для подальшого покращення інвестиційного клімату України актуальним на сьогодні є питання удосконалення правової та організаційної бази для підвищення дієздатності механізмів забезпечення сприятливого інвестиційного клімату й формування основи збереження та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Ряд позитивних кроків у цьому напрямі вже здійснено [3]. В Україні створене правове поле для інвестування та розвитку державно-приватного партнерства: законодавство України визначає гарантії діяльності для інвесторів, економічні та організаційні засади реалізації державно-приватного партнерства в Україні. На території України до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності (їм надано рівні умови діяльності з вітчизняними інвесторами), іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації. Для підвищення захисту іноземних інвестицій ратифікована Вашингтонська Конвенція 1965 року про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами. Підписано та ратифіковано Верховною Радою України міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з більше ніж 70 краї-

Таблиця 2. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіці України (2010—2019) станом на 1 січня відповідного року

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
38992,9	45370,0	48197,6	51705,3	53704,0	40725,4	36154,5	37513,6	40020,9	41567,4

Джерело: [7].

нами світу. З метою спрощення порядку залучення іноземних інвестицій та унеможливлення прояв ознак корупції при їх державній реєстрації прийнято Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скасування обов'язковості державної реєстрації іноземних інвестицій". Прийнято Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення бар'єрів для залучення іноземних інвестицій", яким врегульовано базові аспекти оформлення дозволу на застосування праці іноземців та посвідки на тимчасове проживання, а також надається право отримувати посвідку на тимчасове проживання в Україні іноземним інвесторам, які мають істотну участь в українських підприємствах, але не працевлаштовані на підприємстві. Підписано Угоду про заохочення та захист інвестицій між Україною та Фондом Міжнародного розвитку ОПЕК, яка передбачає надання режиму найбільшого сприяння щодо розпорядження інвестиціями та прогнозовано сприятиме збільшенню обсягів іноземних інвестицій в ключові галузі економіки України. Здійснюються кроки, що сприятимуть стабільному розвитку економіки України та активізації інвестиційної діяльності. Останній вид робіт включає заходи в напрямі захисту прав інвесторів та в напрямі розвитку інвестиційної інфраструктури.

З метою захисту прав інвесторів здійснюються заходи щодо приєднання України до Декларації ОЕСР про міжнародне інвестування та багатонаціональні підприємства. Приєднання до Декларації свідчитиме про запровадження Україною міжнародних стандартів здійснення інвестиційної діяльності; сприятиме залученню прямих іноземних інвестицій шляхом усунення обмежень щодо секторів, в яких іноземне інвестування заборонено; сприятиме поліпшенню конкурентного середовища та впливу на впровадження та розповсюдження інновацій; сприятиме реалізації принципів та стандартів соціальної відповідальності бізнесу згідно з керівними принципами ОЕСР щодо ведення відповідального бізнесу.

Заходи в напрямі розвитку інвестиційної інфраструктури включають, передусім, створення регіональної мережі індустріальних парків і надання державної підтримки суб'єктам, які створюють такі парки, що визначено одним із пріоритетних напрямів розвитку регіонів. Розвиток індустріальних парків сприятиме активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, стимулюванню промислового виробництва, створенню нових високотехнологічних виробництв та десятків тисяч високотехнологічних робочих місць, збільшенню обсягів та асортименту випуску експортоорієнтованої продукції та, як наслідок, підвищенню конкурентоспроможності економіки та добробуту громадян України. На початку 2018 року до Реєстру індустріальних (промислових) парків вже включено 29 індустріальних парків, що на 16 більше, ніж у 2017 році [3].

Ефективність розглянутих заходів підтверджує динаміка Індексу інвестиційної привабливості України, який розраховується Європейською Бізнес Асоціацією [2]. Так, у 2017 році Індекс покинув негативну площину і

наразі перебуває у нейтральній. У першому півріччі Індекс зріс на 0,07 балів і дорівнює 3,10. Це при тому, що за всю історію вимірювання (з 2008 року) Індекс жодно-

го разу не сягнув позитивної зони (вище 4 балів). Найвищий показник Індексу був зафіксований в кінці 2010 року — 3,4 балів.

Позитивними зрушеннями, на думку представників бізнесу, були такі: прийняття Закону України "Про валюту і валютні операції", стабільність гривні, помітний розвиток електронних сервісів, набуття чинності Законом України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю", діджиталізація економіки, прийняття Закону України "Про Вищий антикорупційний суд", прихід на ринок України нових іноземних інвесторів (зокрема, у роздрібній торгівлі), автоматичне відшкодування ПДВ, скасування печатки.

Невдоволення у інвесторів викликають високий рівень корупції (46,1 % опитаних), відсутність довіри до судової системи (40,6 %), відсутність земельної реформи (35,9 %), та технічні бар'єри у торгівлі (8,6 %). У цілому 38 % бізнесменів незадоволені інвестиційним кліматом, що на 20 % менше, ніж у другому півріччі 2017.

Наявність позитивних змін підтверджує динаміка прямих іноземних інвестицій в економіці України (дивись табл. 2). Протягом 2016—2019 років відбулось їх зростання (після падіння у 2014—2015 роках). З іншого боку, обсяг прямих іноземних інвестицій в економіці України станом на 01.01.2019 році менший на 22,6 % за аналогічний показник першого кризового 2014 року. Це доволі істотний розрив навіть з оглядом на те, що у 2019 році не були ураховані інвестиції в окуповані території.

Повільні темпи зростання іноземних інвестицій свідчать про збереження чинників, які негативно впливають на інвестиційний клімат у державі та створюють її негативний міжнародний імідж. Фахівці відносять до них політичну та економічну нестабільність, правову небезпеку та соціальну нестабільність [4].

Політична нестабільність включає зміну геополітичних пріоритетів, часту зміну влади, високий рівень корупції у владних структурах, відсутність стратегії розвитку держави з чіткими цілями та планом реалізації. Економічна нестабільність пов'язана з незбалансованим розвитком регіонів України, нестабільністю в економічному зростанні, невідповідністю задекларованих нормативних та законодавчих актів реальним діям органів влади, істотним фіскальним тиском, значним скороченням кількості представників малого та середнього бізнесу, загостренням питання захисту прав власності та інтелектуальних прав, скороченням обсягів виробництва на підприємствах, провідних галузей, істотним зниженням платоспроможного попиту населення, невирішеністю земельного питання, відсутністю ефективного власника, зношеністю основних фондів.

Правова небезпека проявляється у високому рівні корупції в органах судової системи, вибіркового законодавстві, постійній зміні законів та адміністративних процедур.

Соціальна нестабільність полягає у відсутності довіри до влади, соціальній незахищеності значної частини населення, упередженості судових рішень, безкарності представників влади, глибоких політичних потрясіннях.

Для того, щоб зробити інвестиційний клімат в Україні більш привабливим, необхідно врахувати думку самих інвесторів. Так, за версією топ-менеджерів членських компаній Європейської Бізнес Асоціації, першочерговими заходами у цьому напрямі мають стати боротьба з корупцією (запуск роботи Антикорупційного суду), реформування судової системи, відкриття ринку землі, зниження податкового тиску на фонд оплати праці, детінізація економіки, збільшення поінформованості про позитивні зміни, скорочення державного апарату, розвиток та втілення інновацій [2].

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, можна констатувати неналежний рівень фінансування інноваційної діяльності в Україні, що потребує активізації залучення іноземних інвестицій у цю сферу. Для досягнення зазначеної мети необхідно створювати сприятливий інвестиційний клімат. Вжиті на тепер заходи мали позитивний ефект, про що свідчить зростання обсягів іноземних інвестицій та оптимістичні оцінки і прогнози представників бізнесу. Разом із тим залишились певні чинники, які негативно впливають на інвестиційний клімат у нашій державі, а саме: незавершеність судової та земельної реформ, фрагментарність у боротьбі з корупцією, надмірний податковий тиск, тінізація економіки та інші. Подолання цих перешкод дозволить сформувати сприятливе ставлення іноземних інвесторів до вітчизняної економіки і, як наслідок, залучити належну кількість коштів, у тому числі, на здійснення інноваційної діяльності.

Література:

1. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>. — Дата звернення 27.11.18. — Назва з екрану.
2. Індекс інвестиційної привабливості України у 1-му півріччі 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ebainfo.tilda.ws/indexes/investment-index-i-2018>. — Дата звернення 27.11.18. — Назва з екрану.
3. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо інвестиційного клімату в Україні за 2017 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Стан інвестиційної діяльності в Україні>. — Дата звернення 27.11.18. — Назва з екрану.
4. Кубах Т.Г. Інвестиційний клімат держави: теоретичний та практичний аспект / Т.Г. Кубах // Ефективна економіка. — 2013. — № 12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2604>. — Дата звернення 24.03.19. — Назва з екрану.
5. Наукова та інноваційна діяльність (1990-2016) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html. — Дата звернення 27.11.18. — Назва з екрану.
6. Рекомендації парламентських слухань на тему: "Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2632-17#011>. — Дата звернення 27.11.18. — Назва з екрану.

7. Прямі інвестиції (акціонерний капітал та боргові інструменти) в економіці України/з України (за періоди з початку року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. — Дата звернення 08.06.19. — Назва з екрану.

8. Тенденції тіньової економіки в Україні у I кварталі 2018 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: me.gov.ua/Documents/Download?id=ca3fb301-9eea-45ec-9e66-321445b93254. — Дата звернення 27.11.18. — Назва з екрану.

9. Doing Business 2018: Reforming to Create Jobs. — Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development, 2018. — 312 p.

10. The Global Competitiveness Report 2018 / Editor Klaus Schwab. — Geneva: World Economic Forum, 2018. — 671 p.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "On scientific and scientific-technical activity", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (Accessed 27 November 2018).
 2. The official site of the European Business Association (2018), "Investment attractiveness index of Ukraine in the first half of 2018", available at: <http://ebainfo.tilda.ws/indexes/investment-index-i-2018> (Accessed 27 November 2018).
 3. The official site of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2018), "Information and analytical materials on the investment climate in Ukraine for 2017", available at: <http://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Стан інвестиційної діяльності в Україні> (Accessed 27 November 2018).
 4. Kubakh, T. (2013), "Investment climate of country: theoretic and practice", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2604> (Accessed 24 March 2019).
 5. The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2018), "Research and Development activity", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html (Accessed 27 November 2018).
 6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), Recommendations of the parliamentary hearings on the theme: "Strategy of innovative development of Ukraine for 2010-2020 in the context of globalization challenges", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2632-17#011> (Accessed 27 November 2018).
 7. The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2019), "Direct investment (equity capital and debt tools) in Ukraine's economy/from Ukraine (for the periods since the beginning of the year; quarterly)", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 08 June 2019).
 8. The official site of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2018), "Trends in the shadow economy in Ukraine in the first quarter of 2018", available at: me.gov.ua/Documents/Download?id=ca3fb301-9eea-45ec-9e66-321445b93254 (Accessed 27 November 2018).
 9. Doing Business 2018: Reforming to Create Jobs (2018), International Bank for Reconstruction and Development, Washington DC, USA.
 10. The Global Competitiveness Report 2018 (2018), World Economic Forum, Geneva, Switzerland.
- Стаття надійшла до редакції 10.06.2019 р.*

УДК 338.434 (477)

О. С. Ткаченко,
к. е. н., старший викладач кафедри обліку, оподаткування та управління
фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0001-7795-9293

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.27

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ — РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

О. Tkachenko,
Ph.D. in Economics, Senior Lecturer of the Department of Accounting, Taxation
and Management of Financial and Economic Security, Dnipro State Agrarian and Economic University

STATE SUPPORT FOR AGRICULTURAL ENTERPRISES — REALITY TODAY

У статті досліджено напрями державної підтримки сільськогосподарських підприємств України. Вивчено механізм державної підтримки аграрного сектору, який регулюється нормативно-правовими актами. Проаналізовано систему оподаткування в аграрному секторі та їх поступову зміну за останні декілька років. Зокрема спеціальний режим оподаткування ПДВ та єдиний податок четвертої групи.

Розглянуто Єдину комплексну стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015—2020 роки, яка націлена на комплексне проведення низки реформ, на які вже довгий час чекають виробники сільськогосподарської продукції, аграрний бізнес і сільське населення.

Вивчено комплекс показників для визначення й оцінки заходів сукупної підтримки підприємств сільського господарства за даними міжнародної Організації економічного співробітництва та розвитку, до яких відносяться оцінка підтримки виробника, оцінка підтримки загальних послуг, оцінка підтримки споживачів, оцінка загальної підтримки.

The article deals with the directions of state support of agricultural enterprises of Ukraine. The mechanism of state support to the agrarian sector, which is regulated by normative-legal acts, is studied. The tax system in the agrarian sector and its gradual change in the last few years have been analyzed. In particular, the special VAT regime and the only tax in the fourth group.

The Integrated Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas for 2015—2020 is considered, which is aimed at the complex implementation of a series of reforms, which have long been waiting for agricultural producers, agribusiness and rural population.

Agricultural enterprises, due to their specificity, are not able to function effectively without state support of domestic producers at the level of normative and legislative support, which by virtue of the said serves as the basis for its development; without budget support; without a reasonable price policy for foodstuffs; without financial and credit support and tax regulation of the main activity and agrarian infrastructure; without standardization of quality of raw materials and finished products; without monitoring of the agrarian market and relevant marketing strategies for increasing competitiveness.

A set of indicators for the determination and evaluation of measures of aggregate support for agricultural enterprises has been studied according to the data of the International Organization for Economic Cooperation and Development, which include:

- **Producer Assessment (PSE), representing transfers provided by producers individually.**
- **General Service Support Assessment (GSSE), representing transfers provided by producers, that is, services that benefit agriculture, but whose initial decline is not at the level of individual farms.**
- **Customer Support Assessment (CSE), representing transfers provided to consumers. CSE is almost always negative, as consumer transfers for market price support policies outweigh any consumer subsidies from taxpayers that can be provided to consumers.**
- **An estimate of total support (TSE) representing the sum of the three components mentioned above and shows the total amount of transfers received by agriculture from taxpayers and consumers as a result of sector support policies.**

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, державна підтримка, податок на додану вартість, єдиний податок четвертої групи, бюджет.

Key words: agricultural enterprises, state support, value added tax, single tax of the fourth group, budget.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У нестабільних економічних умовах значна кількість сільськогосподарських підприємств України мають велику потребу у фінансових ресурсах. Згідно з єдиною

комплексною стратегією розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні на 2015—2020 роки 75% сільськогосподарських підприємств мають обмежений доступ до ресурсів, що є ключовою перепорою для

подальшого зростання та інвестицій. Внутрішнє самофінансування у вигляді заощаджень прибутку (60%) та особистих заощаджень (13%) залишається найбільш поширеним джерелом ресурсозабезпечення сільськогосподарських підприємств. Значна частина виробників сільськогосподарської продукції негайно продає 80—100% свого врожаю для поповнення обігових коштів [5].

Управління процесами у аграрній сфері відбувається в тому числі за допомогою державної політики бюджетної підтримки сільського господарства. Така підтримка для вітчизняної галузі притаманна в усі періоди розвитку сільського господарства тому питання є досить дослідженим. Проте нові економічні та політичні реалії вносять свої корективи і процес державного регулювання потребує постійного наукового супроводження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема державної підтримки сільського господарства завжди була актуальною. Зокрема цьому питанню присвячені наукові розробки В. Андрійчука, Т. Арестенко, Б. Данилишина, М. Дем'яненка, А. Діброви, О. Бородіної, М. Латиніна, О. Могильного, В. Месель-Веселяка, Т. Осташко, Б. Пасхавера, П. Саблука, Л. Тулуша та ін.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є висвітлення сучасного стану, методів і способів підтримки сільськогосподарських підприємств з боку держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Механізм державної підтримки аграрного сектору регулюється Законом України "Про державний бюджет України" на відповідний рік [8] і Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24.06.2004 № 1877-ІУ [9], а порядок витрачання бюджетних коштів щорічно визначається окремими постановами Кабінету Міністрів України. У державній підтримці сільськогосподарських товаровиробників держава повинна не тільки сприяти індивідуальному підходу, а й стимулювати їх розвивати власну збутову інфраструктуру, що допоможе позбавитись від посередників у сільському господарстві та наблизитись до світових моделей розвитку агропромислового комплексу [10].

Україна, починаючи з 1991 року, активно підтримує національне сільське господарство у різних формах. При цьому, за розрахунками ОЕСД, до 2017 року левова частка державної підтримки сільського господарства надходила на підприємства не як прямі державні субсидії, а у формі податкових пільг. Зокрема спеціальний режим оподаткування ПДВ діяльності у сфері сільського та лісового господарства і рибальства дозволяв не сплачувати до бюджету різницю між податковим зобов'язанням і податковим кредитом, а використовувати цю різницю для закупівлі виробничих ресурсів.

До 1 січня 2016 року всі суми нарахованого ПДВ сільськогосподарські підприємства не сплачували до бюджету, а залишали у себе для розвитку власної діяльності. У 2016 році для них було введено в дію перехідні положення, згідно з якими механізм сплати нарахованих сум зобов'язань по ПДВ такий: операції із зерновими

та технічними культурами приносять 85% до державного бюджету, 15% спрямовуються на спеціальний рахунок; операції з продукцією тваринництва — 20% до державного бюджету, 80% спрямовуються на спеціальний рахунок; операції з іншими сільськогосподарськими товарами та послугами — 50% до державного бюджету, 50% спрямовуються на спеціальний рахунок. З 1 січня 2017 року сільськогосподарські підприємства — платники ПДВ перейшли на загальну систему нарахування й сплати цього податку, тобто всі суми зобов'язань повністю сплачувались до державного бюджету. Отже, спеціальний режим оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників був фактично скасований.

Окрім спеціального режиму ПДВ, протягом декількох років аграрії були звільнені від значної частини податків, сплачуючи замість них фіксований сільськогосподарський податок. З 1 січня 2015 року вступила в дію нова податкова реформа, яка відобразила свій вплив також на аграрний сектор України. Для сільського господарства замість фіксованого сільськогосподарського податку запроваджено єдиний податок для платників четвертої групи. Згідно з чинним законодавством, а саме Податковим кодексом України (ПК).

Відповідно до ПКУ об'єктом оподаткування сільськогосподарських підприємств, які входять до IV групи єдиного податку є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, пасовищ, сіножатей та багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, ставків, озер, водосховищ), що перебувають у власності сільськогосподарського товаровиробника або надані йому в користування, у т. ч. на умовах оренди [6].

Базою оподаткування податком для платників IV групи — сільськогосподарських товаровиробників — є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, пасовищ, сіножатей та багаторічних насаджень). При цьому враховують коефіцієнт індексації, який визначається на 1 січня базового податкового року (відповідно до порядку, встановленого п. 292 1.2 ПКУ) [7].

Сьогодні в державі діє Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015—2020 роки. Вона націлена на комплексне проведення низки реформ, на які вже довгий час чекають виробники сільськогосподарської продукції, аграрний бізнес і сільське населення. Ця стратегія визначає розвиток сільського господарства й сільських територій на довгострокову перспективу, створює базу для стабільної і прозорої правової системи, яка спрямована на поліпшення ділового клімату, протидію корупції і стимулювання інвестицій у модернізацію аграрного сектору економіки. Вона також створює підґрунтя для проведення інституціональної реформи, необхідної для ефективного контролю й реалізації означених заходів [5].

Державна підтримка сільськогосподарських підприємств реалізується через надання дотацій на період з 1 січня 2017 року до 1 січня 2022 року, щоби хоч якось підтримати їх у зв'язку з відміною спеціального режиму з ПДВ. Кошти для цього були передбачені в Держбюджеті на 2017—2019 роки. Так, видатки за програмами розвитку підприємств АПК у бюджеті 2017 року склали 3,7 млрд грн, з яких із загального фонду спря-

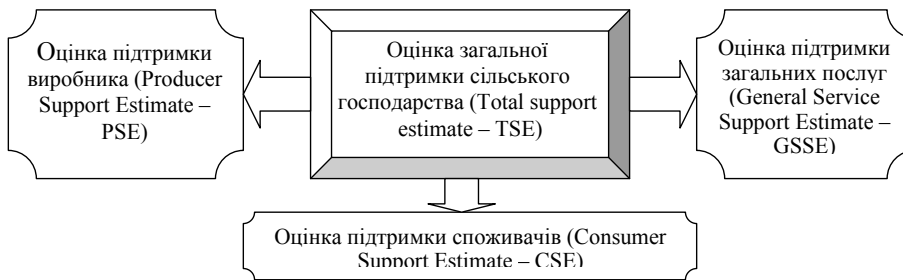

Рис. 1. Комплекс показників для визначення й оцінки заходів сукупної підтримки підприємств сільського господарства за OECD

Джерело: складено автором за даними OECD [1].

мовувались 2,2 млрд грн, зі спеціального фонду — 1,5 млрд грн. Підтримка розвитку підприємств АПК передбачається в таких напрямках, як здешевлення кредитів (300 млн грн); підтримка заходів в агропромисловому комплексі (55 млн грн); підтримка закладання молодих садів, виноградників та ягідників, а також нагляд за ними (75 млн грн); надання кредитів фермерським господарствам (25 млн грн); підтримка тваринництва (210 млн грн); фінансова підтримка сільгоспвиробників (1,5 млн грн) [4].

Сільськогосподарські підприємства, у силу своєї специфіки, не в змозі ефективно функціонувати без державної підтримки вітчизняних товаровиробників на рівні нормативно — законодавчого забезпечення, яка в силу вказаного виступає базою для її розвитку; без бюджетної підтримки; без розумної цінової політики на продовольчі товари; без фінансово-кредитного забезпечення та податкового регулювання основної діяльності й аграрної інфраструктури; без стандартизації якості сировини та готової продукції; без моніторингу аграрного ринку та відповідних маркетингових стратегій підвищення конкурентоспроможності [2]. Державна підтримка сільськогосподарських підприємств є важливим аспектом в процесі їх економічного оздоровлення.

Аналіз закордонного досвіду свідчить про те, що уряди розвинених країн, як-от: США, Франція, Німеччина, Англія та інші здійснюють активну державну підтримку аграрного сектору економіки, оскільки від його стану залежить продовольча безпека країни. Провідною установою в оцінці заходів сукупної підтримки підприємств сільського господарства в світі є міжнародна Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD). Комплекс показників для визначення й оцінки заходів сукупної підтримки підприємств сільського господарства за OECD наведено на рисунку 1.

На рисунку 1 наведено систему показників, за якими проводиться оцінка рівня підтримки сільського господарства в країнах, що входять до OECD. Основними показниками моніторингу і аналізу підтримки сільського господарства згідно з OECD є:

- оцінка підтримки виробника (PSE), що представляє трансферти, надані виробниками індивідуально;

- оцінка підтримки загальних послуг (GSSE), що представляє трансферти, надані виробниками, тобто послуги, які приносять користь сільському господарству, але чиє початкове падін-

ня не на рівні окремих фермерських господарств;

- оцінка підтримки споживачів (CSE), що представляє трансферти, надані споживачам. CSE — є майже завжди негативним, тому що трансферти від споживачів за ринкової політики підтримки цін переважають будь-які споживчі субсидії від платників податків, які можуть бути надані споживачам;

- оцінка загальної підтрим-

ки (TSE), що представляє суму трьох вищезгаданих компонентів та показує загальну суму трансфертів, яку отримує сільське господарство від платників податків та споживачів у результаті політики підтримки галузі.

Аналіз динаміки загальної підтримки TSE деяких країн світу та України наведено в таблиці 1.

Аналіз таблиці 1 свідчить, про те, що закордонні виробники сільськогосподарської продукції отримують державну підтримку, розмір якої в 2015 році у порівнянні з 2010 роком знизився. Найбільш підтримку в сільському господарстві отримують сільськогосподарські товаровиробники в країнах ЄС і США відповідно на суму майже 104 та 77 млрд дол. США.

Сільське господарство України, за даними OECD, має від'ємне значення показника TSE. Така ситуація зумовлена скороченням державної підтримки впродовж досліджуваного періоду (2010—2015 рр.) внаслідок погіршення економічної ситуації та обмежених можливостей державного бюджету України.

Аналізуючи державну підтримку підприємств сільського господарства в Україні, слід зазначити, що наразі сільське господарство в Україні є одним із ключових секторів економіки: воно формує 24% випуску продукції та 18% ВВП країни;

- продукція підприємств АПК становить 38,2% товарного експорту (у 2015 році це 14,6 млрд дол. США — з I по IV групу УКТЗЕД), при цьому на країни Азії припадає 47,2% експорту вітчизняної агропромислової продукції, ЄС — 27,9%;

- з виробництва зернових культур та соняшникової олії Україна входить у сімку світових лідерів;

- сільське господарство є найбільш стабільно працюючим сектором економіки. Так, сільськогосподарське виробництво за досліджуваний період переважно демонструвало позитивну щорічну динаміку за виключенням деяких років, коли переважали негативні фактори впливу природно-кліматичних умов.

Таблиця 1. Сукупна підтримка сільського господарства, млрд дол. США

Країна	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Відхилення 2015 р. до 2010 р.	
							+, -	%
Україна	2648,4	-69,55	1334,4	-738,7	-2802	-1709	-4357,1	-64,52
ЄС (28)	121485	127345	127679	138201	125020	104245	-17240,0	85,81
Казахстан	1370,3	2260,4	2573,7	2710,7	2371,9	2626,4	1256,1	191,66
Канада	9347,9	9898,7	9867,6	7661,3	7183,1	6048,6	-3299,4	64,70
США	81752	83794	89237	87892	98094	76854	-4898,4	94,01
Австралія	2118,9	2660,8	2168,9	2199,3	1882,3	1547,1	-571,7	73,02

Джерело: складено автором за даними OECD [1].

У цілому за період з 2007 по 2015 роки сільськогосподарське виробництво зросло на 44,8%, в той час як ВВП зменшився на 19,6%. Тобто в аграрному секторі державна підтримка показала себе високоєфективною, а відповідно і виправданою, але наразі виникає проблема в державній підтримці підприємств сільського господарства країни, уряд всупереч коаліційній угоді, вносить до парламенту рішення відповідно до вимог МВФ, щодо поступового скасування фактично єдиної значимої за обсягами державної підтримки агросектору — спеціального режиму оподаткування ПДВ, який передбачав збереження у сільгоспвиробників обсягів нарахованого ПДВ для використання їх на власні виробничі цілі. І тепер вже не стоїть питання "забезпечення якісного стрибка", а стоїть питання загалом спроможності вітчизняного агропромислового комплексу зберегти наявний рівень розвитку та наявні конкурентні позиції сільськогосподарських підприємств України на світовому продовольчому ринку [3].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Результати дослідження дали можливість дійти висновку, що державна підтримка, як інструмент підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств в умовах економічної кризи є не досить ефективною. Тому необхідно здійснювати пошук внутрішніх резервів для відновлення платоспроможності, покращення економічної стійкості та зниження ймовірності банкрутства сільськогосподарських підприємств.

Подальші дослідження будуть зосереджені на вивченні державної підтримки дрібних сільськогосподарських підприємств.

Література:

1. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) [Online access]: http://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/data/oecd-agriculture-statistics/agricultural-support-estimates-edition-2016_83ff9179-en;jsessionid=57qa72ieipc0f.x-oecd-live-03?isPartOf=/content/datacollection/agr-data-en
2. Арестенко Т.В. Державна підтримка сільськогосподарських підприємств та їх конкурентоспроможність // Збірник наукових праць ТДАТУ (економічні науки). — Мелітополь. — 2013. — № 2 (5). — С. 22—28.
3. Данилиши Б. Нова державна підтримка агропромислового комплексу — шлях в нікуди [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://lb.ua/economics/2016/04/07/332278_nova_derzhavna_pidtrimka.html
4. Державна підтримка аграрного сектору у 2017 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.aau.org.ua/uk/publications/web/206>
5. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015—2020 роки [Електронний ресурс]. — Проект 26 жовтня 2015 р. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/system/files/Єдина%20комплексна%20стратегія%20розвитку%20сільського%20господарства%20та%20сільських%20територій%20на%202015-2020.pdf>
6. Особливості оподаткування сільськогосподарських підприємств — платників єдиного податку IV групи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://devisu.ua/uk/taxes/6571-osoblivosti-opodatkuvannja-silskogospodarskih-pidpriemstv-platnikiv-edinogo-podatku-iv-grupi>

devisu.ua/uk/taxes/6571-osoblivosti-opodatkuvannja-silskogospodarskih-pidpriemstv-platnikiv-edinogo-podatku-iv-grupi

7. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI із змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

8. Про державний бюджет України на 2018 рік: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 3—4. С. 5. Ст. 26.

9. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 49. Ст. 527.

10. Чернієнко О.О. Сучасні проблеми державного регулювання ринку цукру. Економіка АПК. 2012. № 2. С. 61—65.

References:

1. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), available at: http://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/data/oecd-agriculture-statistics/agricultural-support-estimates-edition-2016_83ff9179-en;jsessionid=57qa72ieipc0f.x-oecd-live-03?isPartOf=/content/datacollection/agr-data-en (Accessed 1 June 2019).
2. Arstenko, T.V. (2013), "State support of agricultural enterprises and their competitiveness", *Zbirnyk naukovykh prats' TDAU (ekonomichni nauky)*, vol. 2 (5), pp. 22—28.
3. Danylyshy, B. (2016), "New state support for the agro-industrial complex is the way to nowhere", available at: https://lb.ua/economics/2016/04/07/332278_nova_derzhavna_pidtrimka.html (Accessed 27 April 2019).
4. Agrarian Union of Ukraine (2016), "Government support of the agrarian sector in 2017", available at: <http://www.aau.org.ua/uk/publications/web/206> (Accessed 29 April 2019).
5. Ministry of agrarian policy and food of Ukraine (2015), "The Integrated Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas for 2015—2020", available at: <http://minagro.gov.ua/system/files/Єдина%20комплексна%20стратегія%20розвитку%20сільського%20господарства%20та%20сільських%20територій%20на%202015-2020.pdf> (Accessed 31 April 2019).
6. De Visu (2018), "Features of taxation of agricultural enterprises — payers of the single tax group IV", available at: <http://devisu.ua/uk/taxes/6571-osoblivosti-opodatkuvannja-silskogospodarskih-pidpriemstv-platnikiv-edinogo-podatku-iv-grupi> (Accessed 30 April 2019).
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "The Tax Code of Ukraine", available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 2 June 2019).
8. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), Law of Ukraine "About the state budget of Ukraine for 2018", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 3—4.
9. Verkhovna Rada of Ukraine (2004), Law of Ukraine "About state support of agriculture of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 49.
10. Chernienko, O.O. (2012) "Modern problems of state regulation of sugar market", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 61—65.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2019 р.

УДК 658.114.2:338.43(1-22)

О. І. Шемігон,
к. с.-г. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет,
ORCID iD: 0000-0002-4920-6427
М. В. Вихор,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет,
ORCID iD: 0000-0001-9799-4678
М. В. Руденко,
асистент кафедри менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет.
ORCID iD: 0000-0002-8016-5221

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.31

ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА

O. Shemigon,
PhD in Agricultural Sciences, Associate Professor of the Department of management, Bila Tserkva National Agrarian University
M. Vykhor,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of management, Bila Tserkva National Agrarian University
M. Rudenko,
Assistant Professor of the Department of management, Bila Tserkva National Agrarian University

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS AN INSTRUMENT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE VILLAGE

Досліджено роль та місце публічно-приватного партнерства у забезпеченні поступального соціально-економічного розвитку села. Розглянуто теоретико-правові аспекти публічно-приватного партнерства. Визначено, що це специфічна форма співпраці між органами державної влади чи місцевого самоврядування, з одного боку, і приватним бізнесом, з іншого боку, для досягнення взаємовигідного результату. Розкрито основні переваги публічно-приватного партнерства для органів публічної влади, приватного бізнесу та громад. Зазначено, що публічно-приватне партнерство може сприяти вирішенню ряду соціально-економічних та екологічних проблем сільських територій. Цьому сприяє ріст доходів місцевих громад, поглиблення процесів децентралізації, швидке зростання кількості об'єднаних територіальних громад із достатньо широкими фінансовими повноваженнями. Окреслено ряд проблемних факторів, які стримують розвиток публічно-приватного партнерства і які потребують вирішення на державному і місцевому рівнях.

The role and the place of public-private partnership in providing socio-economic progressive development of a village have been explored. Theoretical and legal aspects of public-private partnership have been reviewed. Public-private partnership — is a cooperation between the government, territorial communities in the face of state bodies and bodies of local self-government from the one side and legal or self-employed persons from the other side to receive a desirable result. There were determined main advantages of public-private partnership for public sector, private business, and communities. In a point of fact, opportunities to attract additional investments and private initiative in the process of solving state and regional problems for public sector are opened. Private business has the opportunity to get additional profit found on relevant government support. Communities will be able to get additional social services, new workspaces, increasing citizen's income.

Main types of public-private partnership agreements which are encountered in the world practice and those that can be applied in Ukraine were reviewed. These are the following, direct taxpayer support, tax privileges, guaranteed purchase of the relevant goods or services, providing state or local guarantees.

A public-private partnership has especially significant on socio-economic, environmental and demographic problems solution of rural territories. Prerequisites for this include constant income increase and financial capabilities expanding the local communities. Furthermore, public partners get much wider authority of material and finance resources disposal in the deepening decentralization processes and

creation of united territorial communities. It gives them the opportunity to conclude appropriate agreements with private partners and ensure their performance.

A number of problem factors which constrain the development of public-private partnership has been described. These include an unfavorable investment climate in the state, legislation imperfection in the sphere of relations regulation of public-private partnership, high investment risks due to political instability, corruption in state and judicial bodies. Successful problem solution will cooperate further development of public-private partnership, state, and communities, respectively.

Ключові слова: публічно-приватне партнерство, публічний партнер, приватний партнер, типи угод, сільські території, місцеві громади, розвиток.

Key words: public-private partnership, public partner, private partner, agreement types, rural territories, local communities, development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вирішення багатьох соціально-економічних проблем Української держави і зокрема її аграрного сектора лежить у площині налагодження прийнятних та дієвих відносин між державою і приватним бізнесом, що є дуже важливим у розвитку кожної країни. З одного боку, аграрний сектор економіки України займає важливе місце, забезпечивши у 2018 році, за даними сайту ProAgro GROUP, 17 % ВВП разом із переробною промисловістю, та 39,8% експорту України. [1]. З іншого боку, саме у сільській місцевості спостерігається загострення економічних, соціальних, екологічних, демографічних та інфраструктурних проблем, які потребують швидкого вирішення.

Одним із перспективних напрямків їх вирішення, на думку багатьох фахівців, є розвиток такої форми співпраці органів державної влади і місцевого самоврядування, з одного боку, та приватного бізнесу — з іншого, як публічно-приватне партнерство (Public Private Partnership). При чому особливо актуальною така форма співпраці стає в умовах динамічного розвитку об'єднаних територіальних громад, із розширенням їх повноважень та ростом інвестиційно-фінансового потенціалу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженнями проблемних питань публічно-приватного партнерства (ППП) в Україні, останнім часом, займалися такі науковці: Н. Бутенко, Ю. Залознова, З. Запаріна, С. Рудейчук П. Шилепницький та ряд інших. Особливості та проблеми публічно-приватного партнерства в аграрній сфері знайшли відображення у працях М. Ващика, О. Захаріної, І. Кульчій, С. Нездоймінова. Але нові реалії і умови, в яких реалізується концепція публічно-приватного партнерства, та напрацьований досвід у цій сфері потребують подальших досліджень і узагальнень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення ролі і місця публічно-приватного партнерства у процесах, які забезпечують реалізацію потенціалу підприємництва на селі та поступальний соціально-економічний розвиток сільських територій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Публічно-приватне партнерство є достатньо поширеною формою співпраці державних чи муніципальних

органів влади і приватного бізнесу у багатьох країнах світу, і набуває поширення в Україні. При чому у наукових дослідженнях, які стосуються цього напрямку, застосовуються категорії як публічно-приватного, так і державно-приватного партнерства. Не вдаючись до детального їх аналізу, погоджуємося із думкою науковців, які зазначають, що державна і муніципальна влада є формами публічної влади [2, с. 143]. Очевидно, що в умовах, коли в Україні активно розвиваються процеси децентралізації, набувають поширення об'єднані територіальні громади, доречно вести мову саме про публічно-приватне партнерство, маючи на увазі, що воно включає у себе як державно-приватне, так і муніципально-приватне.

У Законі України "Про державно-приватне партнерство" зазначено, що державно-приватне партнерство — це співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами, в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами), та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами — підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору та відповідає ознакам державно-приватного партнерства (ст. 1. Закону України "Про державно-приватне партнерство") [3]. Таким чином сам Закон вказує на те, що суб'єктами партнерства можуть виступати як державні органи, так і органи місцевого самоврядування або муніципальної влади.

Законом визначено також основні принципи здійснення державно-приватного партнерства, зокрема:

- рівність перед законом державних та приватних партнерів;
- заборона будь-якої дискримінації прав державних чи приватних партнерів;
- узгодження інтересів державних та приватних партнерів з метою отримання взаємної вигоди;
- забезпечення вищої ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера;
- незмінність протягом усього строку дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, цільового призначення та форми власності об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності чи належать Автономній Республіці Крим, переданих приватному партнеру;
- визнання державними та приватними партнерами прав і обов'язків, передбачених законодавством

Таблиця 1. Основні переваги публічно-приватного партнерства для його суб'єктів

Переваги для публічного сектора	Переваги для приватного сектора	Очікувані переваги для громади
1. Вирішення системних проблем еколого-економічного розвитку. 2. Можливість розділити ризики і відповідальність із приватним сектором 3. Зменшення інвестиційного навантаження на бюджет 4. залучення приватного інвестора. 5. Збереження контролю за об'єктами ППП. 6. Збільшення надходжень до місцевого бюджету від податків та інших платежів. 7. Передача управлінських функцій менеджменту приватних організацій. 8. Підвищення інвестиційної та інноваційної активності. 9. Розвиток механізмів соціальної відповідальності бізнесу	1. Доступ до ресурсних та організаційно-правових можливостей публічного сектора. 2. Можливість розділити ризики і відповідальність із публічним сектором. 4. Можливість отримати додаткові прибутки та інші вигоди. 3. Доступ до додаткових фінансових ресурсів публічного сектора. 4. Підтримка із боку державних та місцевих органів влади. 5. Можливість залучення дотаційних механізмів. 6. Можливість зниження податкового тиску у процесі реалізації спільних проектів	1. Підвищення рівня забезпечення соціальними послугами. 2. Диверсифікація економіки сільських територій, створення додаткових робочих місць. 3. Розвиток соціальної інфраструктури. 4. Збільшення доходів громадян. 5. Розвиток підприємницької ініціативи, набуття досвіду ведення бізнесу. 6. Поліпшення демографічної та екологічної ситуації

Джерело: розроблено авторами на основі [5, с. 325].

Україні та визначених умовами договору, укладеного у рамках державно-приватного партнерства;

— справедливий розподіл між державним та приватним партнерами ризиків, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства;

— визначення приватного партнера на конкурсних засадах [3].

Фіксація цих принципів у законі є не випадковою, бо лише їх неухильне дотримання може забезпечити ефективність та результативність публічно-приватного партнерства. Але, як показує практика, і про що свідчать

дослідження науковців, основною причиною невдач проектів публічно-приватного партнерства, особливо у регіонах є саме недотримання зазначених принципів. Так, за даними О. Затворницької, за 1999—2018 роки в Україні в Україні реалізовувалось 192 проекти на умовах державно-приватного партнерства із яких лише 66 або 34,4% були більш-менш успішними. Із цієї кількості проектів 182 були у формі концесії, що означало їх окупність за рахунок збирання плати із кінцевих користувачів, тобто населення [4].

З іншого боку, при правильному підході до реалізації концепції публічно-приватного партнерства, його суб'єкти, на думку багатьох фахівців, можуть отримати суттєві переваги (табл. 1).

Для публічного сектора, в особі органів державної влади та місцевого самоврядування, відкриваються можливості вирішення багатьох соціально-економічних та екологічних проблем через залучення додаткових інвестицій, розподіл ризиків і відповідальності із приватним сектором, збільшення надходжень до місцевих бюджетів і т. д. Для приватного сектору відкривається доступ до ресурсних та організаційно-правових можливостей публічного сектора, що сприятиме отриманню додаткових прибутків, при тому що частину ризиків і відповідальності бере на себе публічний сектор. Що стосується місцевих громад, то для них відкриваються можливості для розвитку соціальної інфраструктури, отримання більш якісних соціальних послуг, підвищення рівня доходів громадян через збільшення кількості робочих місць, поліпшення демографічної ситуації, розвитку підприємницької ініціативи.

Дослідження науковців показують, що у світовій практиці використовується велика

Таблиця 2. Основні концесійні типи угод публічно-приватного партнерства у світі

№ п/п	Тип угоди	Специфічні риси угоди
1.	BOT	«Будівництво-управління-передача» (Build-Operate-Transfer). Приватний партнер здійснює будівництво та експлуатацію об'єкта, а потім передає його публічному суб'єкту, який виконує регулюючу та наглядову функцію у межах співпраці. Як правило, такі угоди використовуються при будівництві великих об'єктів, які потребують значних обсягів приватних інвестицій. Право власності залишається за публічним партнером
2.	ROT	«Реконструкція-управління-передача» (Rehabilitate- Operate- Transfer)/ Тип угоди аналогічний попередній, але замість будівництва нового об'єкта передбачається реконструкція існуючого
3	DBFO	«Дизайн-будівництво-фінансування-експлуатація» (Design-Build-Finance-Operate). У цьому випадку вся відповідальність за проектування, будівництво, фінансування та експлуатацію передається приватному партнеру. Він на власний ризик використовує об'єкт, надаючи відповідні послуги і отримуючи прибуток
4	BOO	«Будівництво-управління-володіння» (Build-Own-Operate). Тип угоди подібний до попередньої, але після завершення терміну співпраці активи передаються публічному партнеру. Відповідальність за поточні витрати, експлуатацію, технічне обслуговування лежить на приватному партнерові
5.	BTO	«Будівництво-передача-управління» (Build-Transfer-Operate). Приватний партнер будує об'єкт, який передається публічному партнеру у власність відразу після завершення будівництва. Після чого він надається в експлуатацію приватному партнеру
6	DOOT	«Будівництво-володіння-управління-передача» (Build-Own-Operate-Transfer). Приватний партнер будує об'єкт, здійснює експлуатацію, володіє об'єктом протягом обумовленого терміну, після чого об'єкт переходить у власність публічного партнера
7.	BTL	«Будівництво-передача-оренда» (Build-Transfer-Lease). Приватний партнер фінансує та вкладає інвестиції, беручи на себе ризики під час реалізації проекту. Приватний партнер є власником об'єкту, право власності на якого після введення у експлуатацію переходить публічному партнеру. Суб'єктом, що надає послуги може виступати, залежно від обставин, публічний чи приватний партнер
8	OMC	Контракти, що стосуються управління та технічного обслуговування (Operation and Management Contracts). Це більш комплексні угоди, які можуть бути предметом всього процесу надання послуг
9	Договір про надання послуг	Громадські організації безперешкодно можуть укладати із приватними підприємцями контракти, за якими остання зобов'язуються надавати певні послуги, які є лише певною частиною великого проекту

Джерело: [6, с. 56—57].

різноманітність видів угод публічно-приватного партнерства, які можна звести до наступних основних концепційних типів (табл. 2).

При цьому найбільш розповсюдженими у світовій практиці формами державної підтримки у сфері ППП, які, можуть бути застосовані в Україні є:

- 1) пряма бюджетна підтримка (часткове фінансування заходів проекту, погашення відсотків за кредитами, надання основних засобів, землі);
- 2) податкові канікули;
- 3) надання державних і місцевих гарантій;
- 4) залучення державою чи органами місцевого самоврядування кредитів від іноземних держав, банків і МФО;

5) гарантування державного замовлення на певні товари/ послуги;

6) гарантії відшкодування збитків приватних партнерів;

7) гарантування державою проектних ризиків у разі змін більших, ніж очікувані в інфляції, обмінному курсі, відсоткових ставок за кредитами, цін на енергоресурси [7, с. 311].

Особлива увага до розвитку публічно-приватного партнерства у сільських територіях пояснюється тим, що воно, на думку багатьох фахівців, сприятиме вирішенню значної кількості проблем, які супроводжують українське село останні роки. Зокрема у Концепції розвитку сільських територій, схваленої розпорядженням КМ України 23 вересня 2015 року, серед основних проблем, які ведуть до погіршення соціально-економічного та екологічного стану сільських територій названо такі:

— недостатність обсягів державної фінансової підтримки існуючих програм, спрямованих на сільський розвиток;

— низький рівень забезпечення сільського населення соціальними та економічними послугами на селі;

— неврахування екологічних вимог у виробничих процесах, що відбуваються на селі;

— низький рівень диверсифікації економіки сільських територій, що призводить до міграції сільської молоді, високого рівня безробіття та низьких доходів сільського населення, руйнування соціальної та інженерної інфраструктури;

— низький рівень підприємницької ініціативи (зокрема, через несприятливе податкове середовище, неефективність економічних важелів сприяння розвитку підприємництва на селі з боку держави);

— неготовність територіальних громад села, селища до ініціювання та участі у проектах місцевого розвитку;

— низька ефективність органів місцевого самоврядування у вирішенні проблемних питань розвитку сільських територій;

— низький рівень розвитку системи кредитування у сільській місцевості;

— низький рівень внутрішніх та зовнішніх інвестицій в розвиток сільських територій;

— обмеженість ресурсів місцевих бюджетів для розв'язання проблем сільського розвитку;

— низький рівень фінансового забезпечення села через недосконалість податкової і бюджетної системи, практику реєстрації виробників сільськогосподарської

Таблиця 3. Динаміка власних доходів об'єднаних територіальних громад в Україні

Показники	2015	2018	Структура доходів ОТГ у 2018 р., %
Кількість діючих ОТГ	159	665	x
Власні доходи, всього, млрд грн	1,01	20,1	100
із них:			
ПДФО	0,043	11,9	56,9
Акцизний податок	0,219	1,5	7,2
Місцеві податки і збори	0,748	6,7	32,1
у т. ч.: плата за землю	0,354	3,0	14,3
єдиний податок:	0,284	3,3	15,8
податок на нерухомість	0,110	0,4	1,9

Джерело: розраховано авторами на основі [9; 10].

продукції не за місцем провадження господарської діяльності;

— недостатність та неефективне застосування природоохоронних заходів [8].

В Україні, для реалізації проектів публічно-приватного партнерства у сільських територіях і вирішення багатьох із зазначених проблем, складаються, на наш погляд, достатньо сприятливі організаційно-економічні передумови, зв'язані із процесами децентралізації та створенням об'єднаних територіальних громад. Так, протягом 2014—2018 років доходи місцевих бюджетів зросли у 2,43 разів, із 231,7 млрд грн до 562,4 млрд грн. Із них власні доходи громад зросли із 101,1 млрд грн до 263,5 млрд грн, або у 2,61 разів [9].

Особливо динамічно зростали кількість та доходи об'єднаних територіальних громад (табл. 3). За чотири останніх роки кількість діючих ОТГ збільшилась із 159 у 2015 році до 665 у 2018 році, а з урахуванням тих ОТГ, де пройшли місцеві вибори, їх кількість на початок лютого 2019 року становила 805. За цей же період більше ніж у 20 разів зросли власні доходи ОТГ. Більше того, якщо у 2015 році на одну ОТГ припадало у середньому 6,35 млн грн власних доходів, то у 2018 році ця сума становила 30,2 млн грн або у 4,76 разів більше. Таким чином у ОТГ з'являються значно ширші фінансові можливості для участі у проектах публічно-приватного партнерства. З іншого боку, враховуючи структуру доходів, ОТГ, вони мають бути зацікавлені у підтримці місцевого бізнесу і створенні нових робочих місць, у тому числі і через публічно-приватне партнерство, оскільки, за даними 2018 року, майже 57% від їх власних доходів становив податок на доходи фізичних осіб і майже 16% — єдиний податок.

У світовій практиці є багато прикладів успішних проектів публічно-приватного партнерства у аграрному секторі, які можуть бути адаптовані до умов України. Зокрема Нед Уайт, міжнародний експерт з державно-приватного партнерства та інвестиційних питань, наводить такі:

— будівництво, експлуатація та управління іригаційними проектами у Бразилії, Індії, Перу, Марокко, Йорданії;

— будівництво та управління мережами компаній "холодного ланцюгу" у Філіппінах, Мексиці, Індії та Пакистані;

— будівництво, обслуговування та управління ринками для збуту фруктів, овочів та місцевої сільськогосподарської продукції у Філіппінах, Йорданії, інших країнах;

Таблиця 4. Стримуючі фактори для розвитку ППП та можливі шляхи їх усунення

№ п/п	Стримуючі фактори для розвитку ППП	Можливі шляхи їх усунення
1.	Не сприятливий інвестиційний клімат, зумовлений політичною та макроекономічною нестабільністю	Макроекономічна політика держави, спрямована на скорочення бюджетного дефіциту, стримування інфляції та підтримки попиту
2.	Не досконалість та не стабільність нормативно-правового регулювання відносин ППП	Напрацювати чіткі і однозначні законодавчі та підзаконні акти у сфері правового регулювання відносин ППП
3.	Відсутність ефективних механізмів державної підтримки ППП	Інституційне оформлення форм державної підтримки ППП, визначених у ЗУ «Про державно-приватне партнерство»
4.	Відсутність достатньої кількості фахівців, особливо в аграрних регіонах	Навчання, тренінги, семінари для фахівців, що працюють у сфері ППП
5.	Відсутність ефективних механізмів захисту прав власності та інвестицій, у т. ч. у судах	Забезпечення реалізації принципу верховенства права, скорочення корупції у правоохоронних органах та судах
6.	Високі корупційні ризики у органах публічної влади	Забезпечення повної прозорості у питаннях розробки та реалізації проектів ППП
7.	Відсутність єдиних стандартів оголошення і проведення конкурсів щодо ППП	Розробка та нормативно-правове оформлення єдиних стандартів, які стосуються оголошення і проведення конкурсу щодо ППП
8.	Підвищений рівень ризиків, зв'язаний із відсутністю у публічного партнера можливості взяти на себе довготермінові бюджетні зобов'язання	Прийняття законодавчих актів, які б давали можливість публічним партнерам виконувати довготермінові бюджетні зобов'язання
9.	Високий рівень впливу монополій та олігархів на державному та місцевому рівнях	Прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на демонополізацію та деолігархізацію економіки

Джерело: розроблено авторами на основі [7; 12].

— будівництво та експлуатація зернових терміналів у морських портах Філіппін;

— будівництво та експлуатація сільськогосподарських сховищ, зернових елеваторів, підприємств із переробки сільськогосподарської продукції;

— переробка відходів сільського господарства (гранулювання відходів у Молдові, переробка відходів свиноферм у Словенії, віджимання цукрової тростини для отримання електроенергії в Уганді, Бразилії тощо) [11].

З іншого боку, наукові дослідження і практика називають ряд факторів, які стримують розвиток публічно-приватного партнерства в Україні і в тому числі у сільських регіонах (табл. 4).

Найбільш суттєвими із них називають не досконалість та не стабільність нормативно-правового регулювання відносин ППП, підвищені ризики для приватного партнера, пов'язані із корупційною складовою в органах публічної та судової влади, що ускладнює можливість захисту прав власності та інвестицій для приватного партнера. Так за даними О.В. Озерчука в Україні протягом 2009—2012 років прийнято 18 законодавчих і нормативно-розпорядчих актів, які змінюють умови укладення договорів та реалізацію ППП. За таких обставин потенційні партнери ППП не можуть реально оцінювати ризики та переваги ППП на довгострокову перспективу [7, с. 310]. Значною проблемою є особливості бюджетного процесу в Україні, коли державний та місцеві бюджети складаються на один рік, через що публічний партнер не може гарантувати довготермінову

бюджетну підтримку, що породжує невизначеність та додаткові ризики для приватного партнера [13].

Достатньо гостро, на сьогоднішній день, стоїть проблема кадрового забезпечення ОТГ. Як зазначає С.М. Задорожна, незадовільне кількісне кадрове забезпечення ОТГ підтверджується їх звітами, де в структурі виконавчих органів майже кожної громади наявні вакансії. Заповнення цих вакансій відбувається на конкурсній основі, що також потребує часу. Більше того, фахова підготовка кадрового складу ОТГ є недостатньою, а низька управлінська спроможність не дозволяє розробляти та реалізовувати значущі для громади проекти, та отримувати зиск від реформи децентралізації влади [14, с. 38].

У переважній більшості випадків зазначені проблеми мають інституційний характер і не можуть бути вирішені в рамках окремої громади. Наприклад, В. Голян, вказує на необхідність внесення суттєвих змін у Закон України "Про державно-приватне партнерство". Ці зміни, на його думку, зумовлені тим, що суттєво змінюється роль і місце територіальних громад у процесах перерозподілу предметів державної та комунальної власності. За нових умов розподілу прав і повноважень між центральною владою та територіями, громада стає одним з головних суб'єктів і тому виникає потреба в удосконаленні інституціонального переходу та зростання реальної бази розширеного відображення людського, інфраструктурного та ресурсного запасу, в тому числі і через отримання перспектив входити в корпора-

тивні утворення із фірмами та укладати угоди на предмет передачі у тимчасове використання спеціалізованим бізнесовим структурам предметів і об'єктів природоохоронної та природно-господарської інфраструктури [15, с. 6].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Публічно-приватне партнерство в Україні перебуває у стадії активного розвитку і, при відповідному нормативно-правовому та організаційно-економічному забезпеченні, може сприяти вирішенню багатьох соціально-економічних проблем як держави, так і регіонів. Це підтверджує досвід успішної реалізації проектів ППП у багатьох країнах світу. Важливою передумовою успіху ППП на регіональному рівні є формування об'єднаних територіальних громад, розширення їх повноважень та фінансових можливостей. Але для того, щоб ППП могло проявити себе у повній мірі, потрібно вирішити ряд важливих проблем на законодавчому, нормативно-регуляторному, кадровому рівнях, що може стати предметом подальших досліджень і напрацювань у науковій і практичній площині.

Література:

1. ProAgro GROUP. У 2018 році Україна встановила рекорд з експорту агропродукції: <http://www.proagro.com.ua/news/ukr/21061.html>
2. Зарічний О.А. Публічна влада та участь громадян: юридичне трактування. Митна справа. 2015. № 4 (100). Ч. 2. С. 141—146.

3. Закон України "Про державно-приватне партнерство" від 1 липня 2010 року, №2404-УІ: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>

4. Затворницька О. Державно-приватне партнерство: час вчитися на помилках. https://dt.ua/macrolevel/derzhavno-privatne-partnerstvo-chas-vchitisya-na-pomilkah-289689_.html

5. Мішеніна Н.В., Ярова І.Є., Мішеніна Г.А. Розвиток механізмів державно-приватного партнерства у сфері природогосподарювання в умовах децентралізації. Маркетинг і менеджмент інновацій, 2017. № 1. С. 319—330.

6. Рудейчук С.В. Сутність та характеристика публічно-приватного партнерства в Україні: обліковий вимір. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2018. Вип. 2 (40). С. 54—58.

7. Озерчук О.В. Державно-приватне партнерство та активізація інвестиційної діяльності в Україні. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. 2013. № 2 (66). С. 306—315.

8. Концепція розвитку сільських територій, схвалена розпорядженням КМ України 23 вересня 2015 року: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>

9. Доходи і видатки місцевих бюджетів: коротко про головне: <http://cost.ua/news/687-revenues-and-expenditures-of-local-budgets>

10. Децентралізація. Місцеві бюджети 159 ОТГ за 2016 рік. Мінрегіонрозвитку. Фінансово-аналітичні матеріали: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/53-rezultati-finansovogo-monitoringu-159-otg-za-2016-rik-stvorenikh-u-2015-rotsi.pdf>

11. Уайт Нед. Державно-приватне партнерство в сільському господарстві: міжнародний досвід та перспективи для України: <http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2014/01/Edward-White-PPPs-in-Agriculture-for-Ukraine-UKR-1.pdf>

12. Залознова Ю.С., Бутенко Н.В., Петрова І.П. Публічно-приватне партнерство в Україні: стан, проблеми, перспективи. Економічний вісник Донбасу. 2016. № 2 (44). С. 21—28.

13. Коваль Ю. Державна підтримка у проектах державно-приватного партнерства: <http://jurblog.com.ua/2017/10/derzhavna-pidtrimka-u-proektah-derzhavno-privatnogo-partnerstva/>

14. Задорожна С.М. Актуальні питання кадрового забезпечення об'єднаних територіальних громад в Україні. Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток. 2017. № 1 (3). С. 34—46.

15. Голян В. Державно-приватне партнерство як базова інституціональна передумова капіталізації природних ресурсів в умовах децентралізації. Економіст. 2015. № 9. С. 4—7.

References:

1. ProAgro GROUP (2019), "In 2018, Ukraine set a record for exporting agricultural products", available at: <http://www.proagro.com.ua/news/ukr/21061.html> (Accessed 30 May 2019).

2. Zarichnyj, O.A. (2015), "Public authority and citizen participation: legal interpretation", Mytna sprava, vol. 4 (100), no. 2, pp. 141—146.

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On State-Private Partnership", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (Accessed 30 May 2019).

4. Zatvornyts'ka, O. (2018), "Public-private partnership: time to learn from mistakes", available at: https://dt.ua/macrolevel/derzhavno-privatne-partnerstvo-chas-vchitisya-na-pomilkah-289689_.html (Accessed 30 May 2019).

5. Mishenina, N.V. Yarova, I.Ye. and Mishenina, H.A. (2017), "Development of mechanisms of public-private partnership in the field of environmental management in conditions of decentralization", Marketynh i menedzhment innovatsij, vol. 1, pp. 319—330.

6. Rudejchuk, S.V. (2018), "The essence and characteristics of public-private partnership in Ukraine: accounting dimension", Problemy teorii ta metodologii bukhgalters'koho obliku, kontroliu i analizu, vol. 2 (40), pp. 54—58.

7. Ozerchuk, O.V. (2013), "Public-private partnership and activation of investment activity in Ukraine", Visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu, vol. 2 (66), pp. 306—315.

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution "Concept of development of rural territories", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80> (Accessed 30 May 2019).

9. cost.ua (2019), "Revenues and expenditures of local budgets: briefly about the main thing", available at: <http://cost.ua/news/687-revenues-and-expenditures-of-local-budgets> (Accessed 30 May 2019).

10. Ministry of Regional Development (2016), "Decentralization. Local budgets 159 OTG for 2016", available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/53-rezultati-finansovogo-monitoringu-159-otg-za-2016-rik-stvorenikh-u-2015-rotsi.pdf> (Accessed 30 May 2019).

11. Ned, U. (2013), "Public-private partnership in agriculture: international experience and perspectives for Ukraine", available at: <http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2014/01/Edward-White-PPPs-in-Agriculture-for-Ukraine-UKR-1.pdf> (Accessed 30 May 2019).

12. Zaloznova, Yu.S. Butenko, N.V. and Petrova, I.P. (2016), "Public-private partnership in Ukraine: state, problems, prospects", Ekonomichnyj visnyk Donbasu, vol. 2 (44), pp. 21—28.

13. Koval', Yu. (2017), "State support in public-private partnership projects", available at: <http://jurblog.com.ua/2017/10/derzhavna-pidtrimka-u-proektah-derzhavno-privatnogo-partnerstva/> (Accessed 30 May 2019).

14. Zadorozhna, S.M. (2017), "Current issues of staffing of united territorial communities in Ukraine", Puvlichne administruvannya: naukovy doslidzhennia ta rozvytok, vol. 1 (3), pp. 34—46.

15. Holian, V. (2015), "Public-private partnership as a basic institutional precondition for the capitalization of natural resources under decentralization", Ekonomist, vol. 9, pp. 4—7.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2019 р.

Ю. Б. Скорнякова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0002-8433-0183

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.37

ВИТРАТИ НА РЕМОНТ ТА ПОЛІПШЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ: ОБЛІКОВО-ПОДАТКОВИЙ АСПЕКТ

Y. Skornyakova,
PhD in Economics, associate professor, associate professor of accounting and taxation chair,
Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya
ORCID ID: 0000-0002-8433-0183

EXPENSES FOR REPAIRS AND IMPROVEMENT OF FIXED ASSETS: ACCOUNTING AND TAX ASPECTS

У статті виконано критичний аналіз проблематики ідентифікації та обліку витрат на підтримку, відновлення та покращення технічних характеристик основних засобів. Встановлено, що чинні нормативні документи, а також наукова література містять суперечливі принципи розмежування поточних і капітальних витрат у складі витрат на відновлення та покращення технічних характеристик основних засобів, особливо у випадках із витратами на ремонт основних засобів. Водночас порядок розмежування витрат на ремонт основних засобів на поточні та капітальні здатен суттєво впливати на вартість окремих активів, розмір фінансових результатів, визначених в обліку та представлених у фінансовій звітності, а також на розмір прибутку до оподаткування, що передусім може спричинити конфлікти із податковими органами.

З метою вирішення зазначеної проблеми запропоновані окремі норми щодо підвищення якісного рівня розмежування витрат на відновлення та покращення технічних характеристик основних засобів на поточні і капітальні, а також обґрунтовано доцільність провадження, як мінімум у податкове законодавство щодо податку на прибуток підприємств, чітко прописаної норми вартісного відокремлення поточних витрат на відновлення та покращення технічних характеристик основних засобів від аналогічних капітальних витрат у межах 25 % від суми накопичених амортизаційних відрахувань за період експлуатації окремого об'єкта основних засобів. У площині бухгалтерського обліку пропонується передбачити норми, які б дозволили підприємствам самостійно визначати доцільність та встановлювати розмір відповідної вартісної межі витрат на відновлення та поліпшення технічних характеристик основних засобів, що можуть бути визнані поточними витратами, у відсотках від суми накопичених амортизаційних відрахувань за об'єктом основних засобів. Впровадження розроблених пропозицій дозволить підвищити якісний рівень обліку витрат на відновлення та покращення основних засобів, а також сприятиме вирішенню питань суб'єктивності та конфліктності врахування таких витрат при визначенні прибутку до оподаткування і податку на прибуток.

The article deals with the critical analysis of identification and cost accounting issues to support, recover and improve technical characteristics of fixed assets. It has been found out that current regulatory documents, as well as scientific literature, contain contradictory principles of current and capital expenditures distinction as a part of costs' recovery and improvement of fixed asset's technical characteristics, especially in case of costs of repair of fixed assets. At the same time, the procedure of cost distinction in repair expenses, current and capital ones, can significantly affect the value of individual assets, the size of financial results identified in Accounting and presented in financial statements, as well as the amount of profit before tax, which may cause conflicts with tax authority.

To solve the problem, certain standards have been proposed to improve the qualitative level of recovery and improvement of fixed asset's technical characteristics' cost distinction in current and capital. It is expedient to implement clearly stated standard of current cost distinction in recovery and improvement of fixed asset's technical characteristics from similar capital expenditures within 25% of the overall depreciation value of a certain fixed asset's service life in corporate tax laws. It is proposed to provide standards in the field of Accounting that would allow enterprises to determine by themselves the expediency and size of the appropriate cost limit of recovery and improvement of fixed asset's technical characteristics' cost that can be recognized as current expenses, as a percentage of overall depreciation value of a fixed asset. Thus, in the practice of accounting organization at domestic enterprises an additional element of accounting policy will be introduced — the cost limitation of the amount of current expenses for the restoration and improvement of technical characteristics of

fixed assets. Implementation of the developed proposals will allow to raise the qualitative level of recovery and capital improvement's cost accounting, and will minimize subjectivity and conflicts of these costs application when defining profit before tax and corporate tax.

Ключові слова: основні засоби, витрати, поточні витрати, капітальні витрати, облік, ремонт основних засобів, поліпшення основних засобів, прибуток, оподаткування прибутку підприємств.

Key words: fixed assets, costs, current expenses, capital expenditures, accounting, repair of fixed assets, improvement of fixed assets, profit, income tax.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Наявність відповідних основних засобів є принциповою необхідністю здійснення переважної більшості видів господарської діяльності. Технічний рівень основних засобів є одним із суттєвих факторів, що визначають ефективність діяльності та конкурентоспроможність підприємств. Основні засоби є активами тривалого використання, які під впливом різноманітних факторів зазнають фізичного та морального зносу. З метою хоча б часткового усунення наслідків зносу здійснюється певний комплекс робіт, спрямованих на підтримку та відновлення працездатності об'єктів основних засобів, а також на покращення їх технічних характеристик і подовження первісно визначеного терміну експлуатації.

Витрати на підтримку, відновлення та покращення технічних характеристик основних засобів мають бути відображені в обліку підприємства. Основне принципове проблемне питання, що актуалізує наявність таких витрат, полягає у тому, які з таких витрат мають бути капіталізовані, а які варто віднести до витрат поточного періоду. Відповідь на це питання є надзвичайно важливою, адже розмежування витрат на поточні та капітальні впливає на розмір витрат виробництва, вартість незавершеного виробництва та готової продукції і у підсумку на суму визнаних в бухгалтерському обліку фінансових результатів діяльності підприємства, а також на вартість необоротних активів, якщо частина таких витрат капіталізується і збільшує вартість основних засобів. Проблемні питання обліку провокують проблемні питання в оподаткуванні, адже об'єктом оподаткування податком на прибуток підприємств відповідно до пп. 134.1.1 Податкового Кодексу України є "прибуток...", який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитків), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень цього Кодексу" [1]. Враховуючи, що жодних різниць, пов'язаних із витратами на ремонт, реконструкцію, модернізацію та інші поліпшення основних засобів, що використовуються у господарській діяльності підприємства, Податковий Кодекс не передбачає, відповідні витрати, визнані у фінансовому обліку поточними, призводять до зменшення прибутку до оподаткування у періоді визнання (або у періоді реалізації готової продукції, якщо вони включені до її виробничої собівартості), а витрати, що капіталізуються, зменшують прибуток до оподаткування поступово шляхом амортизації протягом тривалого періоду часу.

Таким чином, розмежування витрат на підтримку, відновлення та покращення технічних характеристик основних засобів на поточні та капітальні є надзвичайно важливим питанням організації обліку, адже його розв'язання впливає на показники фінансової звітності, а також на розміри прибутку до оподаткування та податку на прибуток.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремим питанням ідентифікації, методики та організації обліку витрат на ремонт та поліпшення основних засобів присвячені дослідження багатьох вчених-економістів, зокрема таких: Ф. Бутинець, В. Головачко, Я. Крупка, І. Павлюк, Т. Плахтій, М. Самчик, В. Сопко, Л. Сук, Н. Ткаченко, П. Хомин, М. Чумаченко та багатьох інших. Водночас, незважаючи на велику кількість наукових досліджень щодо обліку витрат на ремонт та поліпшення основних засобів, суперечливість вітчизняних нормативних документів, відсутність чітких принципів щодо розмежування таких витрат на поточні і капітальні, а також визначне практичне значення зазначеного питання обґрунтовує необхідність подальших наукових досліджень щодо обліку витрат на підтримку, відновлення та покращення технічних характеристик основних засобів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є аналіз проблематики ідентифікації та обліку витрат на підтримку, відновлення та покращення технічних характеристик основних засобів, а також розробка пропозицій щодо чіткого розмежування таких витрат на поточні і капітальні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджуючи питання розмежування витрат на підтримку, відновлення та покращення технічних характеристик основних засобів (або витрат на ремонт і поліпшення основних засобів) на поточні та капітальні, варто відзначити, що проблемним це питання є не внаслідок недосконалості та суперечливості вітчизняних нормативних документів (що наявне у вітчизняній практиці), а внаслідок, по-перше, складності цього питання вже на сутнісному, теоретичному рівні, а, по-друге, його конфліктності у практичній площині. Скоріше за все саме сутнісна складність і практична конфліктність, адже йдеться про прибуток, що є джерелом виплати дивідендів і об'єктом оподаткування, частково можуть пояснити суперечливість вітчизняних нормативних документів. Показово, що ще у середині XIX ст. Карл Маркс у другому томі Капіталу, досліджуючи відтворення, ре-

монт і накопичення основного капіталу, писав, що "межа між власне ремонтом і відшкодуванням, між витратами збереження і витратами відновлення більш-менш умовна. Звідси вічна суперечка, наприклад, на залізничному транспорті про те, чи є такі витрати витратами на ремонт або на відшкодування, чи слід покрити їх з поточних витрат або з основного капіталу акціонерного товариства. Віднесення витрат на ремонт на рахунок капіталу замість віднесення їх на рахунок доходу є відомим засобом, за допомогою якого правління залізничних товариств штучно роздувають свої дивіденди" [2, с. 201].

У сучасних умовах таке важливе питання як розмежування в обліку витрат, пов'язаних із основними засобами, на поточні та капітальні безперечно має бути врегульоване у правовій площині. Основним вітчизняним нормативним документом, що регулює питання обліку основних засобів, є Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби". Цей нормативний документ специфічно вирішує зазначене питання, виокремлюючи "витрати, що здійснюються для підтримання об'єкта в робочому стані" і "витрати, пов'язані з поліпшенням об'єкта". Так, відповідно до п. 15 П(с)БО 7 "витрати, що здійснюються для підтримання об'єкта в робочому стані (проведення технічного огляду, нагляду, обслуговування, ремонту тощо) та одержання первинно визначеної суми майбутніх економічних вигод від його використання, включаються до складу витрат" [3]. З іншого боку, п. 14 П(с)БО 7 визначено, що "первинна вартість основних засобів збільшується на суму витрат, пов'язаних з поліпшенням об'єкта (модернізація, модифікація, добудова, дообладнання, реконструкція тощо), що призводить до збільшення майбутніх економічних вигод, первісно очікуваних від використання об'єкта" [3].

Аналізуючи норми П(с)БО 7 "Основні засоби", окремо варто відзначити, що у нормативному документі відсутнє визначення такого поняття як "ремонт основних засобів", яке згадується лише як вид дій, спрямованих на "підтримання об'єкта в робочому стані". Водночас саме термін "ремонт основних засобів" активно використовується на практиці для ідентифікації робіт, спрямованих на підтримку, відновлення та покращення технічних характеристик основних засобів. Саме стосовно витрат на ремонт основних засобів в практиці обліку виникають проблемні та конфліктні питання щодо віднесення до поточних або капітальних витрат, адже витрати на технічне обслуговування зазвичай відносять до поточних витрат без додаткових запитань, а витрати, пов'язані із модернізацією, модифікацією, добудовою, дообладнанням, реконструкцією аналогічно без додаткових запитань капіталізуються. Питання щодо обліку витрат на ремонт основних засобів не вирішується, а скоріше заплутується нормами іншого документу з обліку основних засобів — Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів, затверджених Наказом Міністерства фінансів України № 561 від 30.09.2003. Так, з одного боку п. 30 Методичних рекомендацій № 561 визначено, що "витрати на капітальний ремонт об'єктів основних засобів визнаються витратами звітного періоду" [4], а з іншого боку, наступним пунктом зазначено, що "підставою для визнання капітальними інвестиціями витрат, пов'язаних з поліпшенням основних засобів, є зростання внаслідок цих витрат очікуваного терміну корисного використання

об'єкта, кількості та/або якості продукції (робіт, послуг), яка виробляється (надається) цим об'єктом" [4]. Таким чином, якщо внаслідок дій, що визначені на підприємстві як капітальний ремонт основного засобу, як мінімум збільшується термін його експлуатації або певні якісні характеристики, витрати на такий капітальний ремонт мають капіталізувати.

Суперечливість у нормативних документах, що регулюють питання обліку витрат, пов'язаних із відновленням і покращенням технічних характеристик основних засобів, призводять до аналогічних проблем у площині оподаткування прибутку підприємств. Враховуючи, що достатньо часто певні такі роботи призводять не лише до відновлення, а й одночасно до покращення технічних характеристик основного засобу внаслідок використання під час ремонтів більш сучасних матеріалів, запасних частин і прогресивних технологій, працівники Державної фіскальної служби під час перевірок наполягають, що йдеться саме про поліпшення основних засобів, витрати на які мають капіталізуватися, а не включатися до поточних витрат і зменшувати таким чином прибуток до оподаткування. Комплексне рішення даної проблеми потребує більш чіткого розмежування витрат, пов'язаних із відновленням та покращенням технічних характеристик основних засобів, на витрати, що можуть бути визнані поточними витратами, і на витрати, що мають бути капіталізовані, тобто віднесені до збільшення первісної вартості основних засобів.

Одним із варіантів вирішення даного завдання може бути уточнення відповідних нормативних документів. Для того, що встановити наскільки це можливо, варто повернутися до питання ідентифікації робіт, спрямованих на відновлення та покращення основних засобів, насамперед, до ідентифікації поняття "ремонт". Так, у Економічному словнику Й.С. Завадського, Т.В. Осовської і О.О. Юшкевич ремонт характеризується як "відновлення якісних характеристик об'єкта з метою його нормальної подальшої експлуатації" [5, с. 268]. М.Ю. Самчик зазначає, що "ремонт — це комплекс робіт щодо підтримування основних засобів у робочому стані протягом усього строку їх служби" [6, с. 130]. Аналогічне визначення наводить В.М. Головачко, ідентифікуючи ремонт, як "комплекс робіт щодо підтримування основних засобів у робочому стані протягом їх корисної експлуатації" [7, с. 96]. Л. Семенен у науковій статті наводить визначення, за яким "ремонт — це комплекс робіт, спрямованих на підтримання об'єктів матеріальних необоротних активів у робочому стані чи відновлення їхніх первісних технічних характеристик (заміна несправних деталей, агрегатів, вузлів, усунення недоліків, налагодження тощо) [8, с. 322]. Варто звернути увагу на те, що всі наведені вище визначення характеризують ремонт виключно як роботи з метою підтримки об'єкта у працездатному стані, певним чином виключаючи покращення його технічних характеристик. Ще більш радикально із зазначеного питання висловлюється В. Карев, стверджуючи, що "ремонт є лише ремонтом, якщо він спрямований на відновлення або підтримання працездатності обладнання без будь-якого його технічного вдосконалення. Якщо в результаті проведених ремонтних робіт відбувається технічне вдосконалення об'єкта, то це є модернізацією чи модифікацією" [9, с. 24].

Водночас у вітчизняних нормативних документах наявні приклади ідентифікації ремонту, що не виключають можливості покращення характеристик об'єкту внаслідок ремонту, а саме "ремонт будинку — комплекс будівельних робіт, спрямованих на відновлення, з можливим поліпшенням експлуатаційних показників елементів будинку" [10]. А Т.Д. Плахтій пропонує розрізняти "витрати на ремонт, що призводять до збільшення майбутніх економічних вигод" і "витрати на ремонт, що підтримують первинно визнані економічні вимоги" [11, с. 111].

Класифікація ремонтів за Т.Д. Плахтій наочно демонструє питання, що тісно пов'язане із ідентифікацією поняття "ремонт", а саме доцільність виокремлення поточних і капітальних ремонтів. Адже за умови визнання того факту, що будь-який ремонт спрямований лише на підтримку і відновлення (але у жодному випадку не на покращення характеристик об'єкту), така класична щодо ремонтів класифікація фактично втрачає сенс. Якщо аналізувати терміни як такі, тобто назви "поточний" ремонт і "капітальний" ремонт, то варто зробити висновок, що поточний ремонт пов'язаний із поточними витратами, а витрати на капітальний ремонт мають капіталізуватися. Водночас Наказ Міністерства № 561, як вже згадувалося вище, передбачає визнання витрат на капітальний ремонт витратами поточного періоду, але за умови відсутності поліпшення технічних характеристик об'єкту внаслідок ремонтних робіт. Цікавим з цього приводу є поняття, запропоноване в статті Л. Семеген — "капітальний ремонт без збільшення економічних вигод", витрати на який запропоновано вважати поточними, в той час, як капіталізувати передбачено витрати лише на реконструкцію, модернізацію, модифікацію, дообладнання, добудову та переозброєння [8, с. 321]. У класифікації, сформованій М.Ю. Самчик, витрати на капітальний ремонт віднесені до "витрат на роботи, пов'язані з удосконаленням об'єкта, що призводить до збільшення майбутніх економічних вигод" [6, с. 131]. Аналогічно Ю.О. Леонова, класифікуючи витрати на ремонт основних засобів, виокремлює "витрати, що здійснюються для підтримання об'єкта в робочому стані та одержання первісно визначеної суми майбутніх вигод від його використання (поточний ремонт)" і "витрати, що призводять до збільшення майбутніх економічних вигод, первісно очікуваних від використання об'єкта (капітальний ремонт)" [12, с. 874].

Таким чином, систематизація поглядів науковців лише підтверджує відсутність єдиного погляду на розмежування витрат на ремонт основних засобів на поточні і капітальні. Безперечно на практиці можна орієнтуватися на ліберальну тезу п. 29 Методичних рекомендацій № 561, відповідно до якої "рішення про характер і ознаки здійснюваних підприємством робіт, тобто чи спрямовані вони на підвищення техніко-економічних можливостей об'єкта, що приведе у майбутньому до збільшення економічних вигод, чи здійснюються вони для підтримання об'єкта в придатному для використання стані та одержання первісно визначеної суми майбутніх економічних вигод від його використання, приймається керівником підприємства з урахуванням результатів аналізу існуючої ситуації та суттєвості таких витрат" [4]. Безперечно при прийнятті рішення щодо віднесення витрат на певні ремонтні роботи до поточних або

капітальних витрат варто орієнтуватися на думку інженерно-технічних спеціалістів. Але все це не вирішує питання суб'єктності ідентифікації тих чи інших витрат, як поточних або капітальних, особливо у площині оподаткування. Як наслідок, вигідний, в певному сенсі, платникам податку на прибуток ліберальний підхід, який фактично дозволяє визнавати якомога більше витрат поточними витратами, під час документальних перевірок на практиці обертається постійними конфліктами із фіскальними органами, донарахуванням податку на прибуток до сплати і штрафними санкціями.

Певним кроком на шляху вирішення проаналізованої проблеми може бути системне впорядкування всього спектру вітчизняних нормативних документів, або шляхом визначення, що ремонтом, як таким, є роботи, спрямовані виключно на підтримку об'єкту в працездатному стані на його первинному технічному рівні (тобто без покращень технічних характеристик), або шляхом чіткого виокремлення поточного ремонту, що спрямований на відновлення об'єкта на первісному технічному рівні (навіть за наявності незначних технічних покращень), і капітального ремонту, до якого варто віднести роботи, спрямовані на відновлення технічних характеристик на більш високому технічному рівні, витрати на який відповідно мають капіталізуватися. Саме другий варіант є, на нашу думку, більш коректним та теоретично обґрунтованим. Але всі ці зміни, навіть якщо вони є доречними, проблему суб'єктивності на практиці не вирішать. Залишиться широкий спектр робіт, результат яких полягає як у відновленні, так й у певному покращенні технічних характеристик об'єкту. Навіть якщо метою є саме відновлення об'єкту, досить часто відновити технічні характеристики на первісному рівні або неможливо, або категорично економічно недоцільно, особливо у випадках, коли йдеться про основні засоби із тривалим терміном використання. Під час робіт можуть бути використані сучасні матеріали, запасні частини та технологія робіт. Так, наприклад, якщо здійснюється заміна старих дерев'яних рам, які вже пропускають навіть дощ та сніг, на нові металопластикові вікна, що краще тримають тепло і відрізняються кращими експлуатаційними характеристиками, то чи варто вважати це роботами, спрямованими на поліпшення, а не на відновлення експлуатаційних характеристик приміщення, як основного засобу.

Саме через надзвичайну суб'єктивність питання розмежування витрат на роботи, пов'язані із відновленням і покращенням технічних характеристик основних засобів, вважаємо за цільне запропонувати вирішення даної проблеми, як мінімум у площині податкового законодавства, принципово іншим шляхом, а саме шляхом визначення вартісної межі витрат, що можуть бути віднесені до поточних витрат, із капіталізацією витрат понад таку межу.

Варто зазначити, що такий підхід вже використовувався у вітчизняному податковому законодавстві до 1 січня 2015 року. Так, Податковий Кодекс України у варіанті, чинному станом на 31.12.2014., п. 146.12. передбачав, що "сума витрат, що пов'язана з ремонтом та поліпшенням об'єктів основних засобів, у тому числі орендованих або отриманих у концесію чи створених (збудованих) концесіонером у розмірі, що не перевищує 10 відсотків сукупної балансової вартості всіх груп основних

засобів на початок звітного року, відноситься платником податку до складу витрат" [13]. Витрати понад суму такого "ремонтного ліміту" відповідно до п. 146.11 капіталізувалися — відносилися до первісної вартості відповідного об'єкту із подальшою амортизацією. Така практика використовувалась із певними корективами кілька років, але з 1 січня 2015 року вищезгадані обмеження були скасовані та в подальшому платники податку на прибуток мали орієнтуватися на норми документів, що регулюють питання бухгалтерського обліку.

У сучасних умовах вважаємо за доцільне запропонувати доповнення ст. 138 Податкового Кодексу України нормою про те, що платник податку має право включати до поточних витрат витрати на відновлення та поліпшення технічних характеристик основних засобів, у тому числі витрати на ремонт, модернізацію та реконструкцію основних засобів, у розмірі не більше як 25 відсотків амортизаційних відрахувань, нарахованих за період експлуатації окремого об'єкту основних засобів, за мінусом вже врахованих таким чином витрат на попередні роботи щодо відновлення та поліпшення технічних характеристик даного об'єкту основних засобів. Витрати, що не віднесені до поточних витрат, мають капіталізуватися, тобто збільшувати первісну вартість основних засобів із подальшою амортизацією. Розмір так званого "ремонтного ліміту" пропонуємо визначати у відсотках не первинної або залишкової вартості об'єкту основних засобів, а у відсотках від накопичених протягом періоду експлуатації амортизаційних відрахувань, адже з часом із збільшенням ступеня зносу об'єкта основних засобів необхідність і вартість робіт щодо його відновлення об'єктивно збільшується.

Що стосується питання відображення таких витрат в бухгалтерському обліку, то слухним, на нашу думку, є внесення змін у П(с)БО 7 "Основні засоби", які дозволять підприємству самостійно визначати доцільність та встановлювати розмір відповідної вартісної межі витрат на відновлення та поліпшення технічних характеристик основних засобів, що можуть бути визнані поточними витратами, у відсотках від суми накопичених амортизаційних відрахувань за кожним об'єктом основних засобів. Витрати, понад встановлену межу, будуть вважатися капітальними, тобто такими, що збільшують первинну вартість. Відповідні елементи, таким чином, стануть додатковим елементом облікової політики підприємств. Варто також відзначити, що п. 31 Методичних рекомендацій № 561 досі містить тезу про те, "що первісна (переоцінена) вартість основних засобів може бути збільшена на суму витрат, пов'язаних з поліпшенням та ремонтом об'єкта, визначену у порядку, встановленому податковим законодавством" [4], хоча за діючими нормами Податкового Кодексу ця норма жодного сенсу не має.

Окремо варто також відзначити, що за умови прийняття розроблених пропозицій, платники податку на прибуток, що здійснюють коригування прибутку, визначеного відповідно до норм бухгалтерського обліку на суму різниць з податку на прибуток, будуть зобов'язані здійснювати коригування на різниці, пов'язані із витратами на відновлення та поліпшення основних засобів. Якщо ж облікова політика підприємства щодо розмежування таких витрат буде повторювати норми податкового законодавства, то коригування буде формаль-

ним, адже не буде змінювати суму прибутку до оподаткування. Водночас, незважаючи на появу додаткової причини корегування прибутку до оподаткування, впровадження обґрунтованих пропозицій в податкове законодавство дозволить зняти питання суб'єктивності та конфліктності врахування витрат на відновлення та поліпшення основних засобів при визначенні розмірів прибутку до оподаткування та податку на прибуток.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведене дослідження дозволяє стверджувати про наявність істотних суперечок у чинних нормативних документах та науковій літературі щодо розмежування витрат на відновлення та покращення технічних характеристик основних засобів на поточні та капітальні витрати. Водночас вирішення даного питання варто визнати важливим для організації бухгалтерського обліку, адже порядок розмежування витрат на поточні та капітальні впливає на розмір поточних витрат діяльності, на вартість незавершеного виробництва і готової продукції, на розмір визнаних в обліку та представлених у фінансовій звітності результатів діяльності, а також на вартість необоротних активів, якщо частина таких витрат капіталізується і збільшує первісну вартість основних засобів. Найбільш проблемним є вплив розмежування в обліку витрат на відновлення та покращення технічних характеристик основних засобів на поточні та капітальні витрати в площині податкового законодавства, адже основою для визначення прибутку до оподаткування є фінансовий результат, визначений за правилами бухгалтерського обліку. Ліберальні норми Методичних рекомендацій № 561, які дозволяють включати витрати на капітальний ремонт до поточних витрат, на практиці призводять до постійних конфліктів із фіскальними органами, донарахування податку на прибуток до сплати і штрафних санкцій, що мотивується наявністю поліпшення технічних характеристик основних засобів за підсумками проведення ремонтних робіт.

З метою вирішення виявленої проблеми пропонується впорядкувати весь спектр вітчизняних нормативних документів шляхом чіткого виокремлення поточного ремонту, що спрямований на відновлення об'єкта на первісному технічному рівні (навіть за наявності незначних технічних покращень), і капітального ремонту, до якого варто віднести роботи, спрямовані на відновлення технічних характеристик на більш високому технічному рівні, витрати на який відповідно мають капіталізуватися.

Окрім того, враховуючи, що таке впорядкування принципово не вирішує питання суб'єктивності результатів робіт, спрямованих як на відновлення, так й на покращення технічних характеристик основних засобів, пропонуємо застосування в практиці податкового законодавства вартісної межі віднесення до поточних витрат діяльності витрат на відновлення та покращення основних засобів. А саме доповнити ст. 138 Податкового Кодексу України нормою про те, що платник податку має право включати до поточних витрат витрати на відновлення та поліпшення технічних характеристик основних засобів, у тому числі витрати на ремонт, модернізацію і реконструкцію основних засобів, у розмірі не більше як 25 відсотків амортизаційних відрахувань,

нарахованих за період експлуатації окремого об'єкту основних засобів, за мінусом вже врахованих таким чином витрат на попередні роботи щодо відновлення і поліпшення технічних характеристик даного об'єкту основних засобів. У площині організації бухгалтерського обліку пропонуємо передбачити, що підприємство має право самостійно визначити доцільність та розмір вартісної межі розмежування поточних і капітальних витрат на відновлення та поліпшення основних засобів, що призведе до появи додаткового елементу облікової політики.

Незважаючи на те, що впровадження розроблених норм у податкове законодавство призведе до появи додаткової причини корегування прибутку до оподаткування, пов'язаної із необоротними активами, в цілому це сприятиме вирішенню питання суб'єктивності та конфліктності щодо врахування витрат на відновлення та поліпшення основних засобів при визначенні розмірів прибутку до оподаткування і податку на прибуток.

Література:

1. Податковий Кодекс України: Закон України від 02.12.2011 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 01.06.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 05.06.2019).
2. Маркс К. Капітал. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1964. Т. 2. 598 с.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби": Наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92. Дата оновлення: 05.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00> (дата звернення 05.06.2019).
4. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів: Наказ Міністерства фінансів України від 30.09.2003 р. № 561. Дата оновлення: 30.12.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0561-201-03> (дата звернення 05.06.2019).
5. Завадський Й.С., Осовська Т.В., Юшкевич О.О. Економічний словник. Київ: Кондор, 2006. 356 с.
6. Самчик М.Ю. Особливості бухгалтерського обліку витрат на ремонт основних засобів. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія Економічні науки. 2011. № 4 (58). С. 129—133.
7. Головачко В.М. Методика обліку витрат на ремонт і поліпшення основних засобів. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. 2014. № 2 (2). С. 95—98.
8. Семеген Л. Методика обліку витрат на поліпшення та утримання інших необоротних матеріальних активів. Економічний аналіз. 2010. Вип. 6. С. 321—325.
9. Карєв В. Деякі аспекти застосування пунктів 14 і 15 П(С)БО 7 "Основні засоби". Бухгалтерський облік і аудит. 2003. № 6. С. 23—27.
10. Правила утримання жилих будинків та прибудинкових територій: Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 17.05.2005 р. № 76. Дата оновлення: 17.05.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927-05> (дата звернення 05.06.2019).
11. Плахтій Т.Ф. Облік витрат на ремонт та модернізацію основних засобів: бухгалтерські та податкові наслідки. ЕКОНОМІКА. ФІНАНСИ. МЕНЕДЖМЕНТ:

актуальні питання науки і практики. 2017. № 4. С. 108—116.

12. Леонова Ю.О. Особливості обліку основних засобів в умовах дії Податкового кодексу України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 16. С. 872—876.

13. Податковий Кодекс України: Закон України від 02.12.2011 р. № 2755-VI. (редакція станом на 31.12.2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20141231> (дата звернення 05.06.2019).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 5 June 2019).
2. Marx, K. (1964), Kapital [Capital], Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
3. Ministry of Finance of Ukraine (2000), "Regulation (standard) of accounting 7 "Fixed assets"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00> (Accessed 5 June 2019).
4. Ministry of Finance of Ukraine (2003), "Methodical recommendations for the accounting of fixed assets", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0561201-03> (Accessed 5 June 2019).
5. Zavadsky, Y.S. Osovskaya, T.V. and Yushkevich, O.O. (2006), Ekonomichnyy slovnyk [Economic Dictionary], Kondor, Kyiv, Ukraine.
6. Samchik, M.Yu. (2011), "Features of accounting of expenses for repair of fixed assets", Visnyk Zhytomirskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya Ekonomichni nauky, vol. 4 (58), pp. 129—133.
7. Golovchko, V.M. (2014), "Method of accounting the repairs and improvement of fixed assets", Naukovy visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomika, vol. 2 (2), pp. 95—98.
8. Semegen, L. (2010), "A method of account for charges on an improvement and maintenance of other irreversible assets", Ekonomichnyy analiz, vol. 6, pp. 321—325.
9. Kariev, V. (2003), "Some aspects of the application of paragraphs 14 and 15 Regulation (standard) of accounting 7 "Fixed assets"", Bukhgalters'kyj oblik i audit, vol. 6, pp. 23—27.
10. State Committee of Ukraine on Housing and Communal Services (2005), "Rules for the maintenance of residential buildings and residential areas", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927-05> (Accessed 5 June 2019).
11. Plakhtii, T.F. (2017), "Accounting for the cost of repairs and modernization of fixed assets: accounting and tax consequences", EKONOMIKA. FINANSY. MENEDZHMEN: aktual'ni pytannia nauky i praktyku, vol. 4, pp. 108—116.
12. Leonova, Yu.O. (2017), "Features of fixed assets accounting in the conditions of the Tax Code of Ukraine", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 16, pp. 872—876.
13. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine" (edition as 31 December 2014), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20141231> (Accessed 5 June 2019).

Стаття надійшла до редакції 08.06.2019 р.

Д. Д. Третяк,
к. е. н., доцент кафедри страхування, банківської справи та фінансово-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID 0000-0002-1610-6905

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.43

СУТНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ

D. Tretiak,
PhD in Economics, Associate Professor of Department of Insurance,
Banking and Risk management, Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE ESSENCE AND SOCIO-ECONOMIC IMPORTANCE OF HEALTH INSURANCE

Статтю присвячено розгляду теоретичних засад медичного страхування як форми соціального захисту населення у сфері охорони здоров'я, систематизовано основні складові його економічного змісту. Оскільки медичне страхування забезпечує стабільність, соціальні гарантії в суспільстві за допомогою механізму страхового захисту. Досліджено, що протягом тривалого періоду система медичного страхування удосконалювалася, змінювалися її організаційні форми, методи компенсації збитків, збільшувалася кількість страхових програм у міру розширення страхових інтересів і зміни страхових ризиків. Зазначено, що у процесі реформування економіки України досить гострого розгляду потребує саме питання медичного страхування, тому що в умовах формування ринкової інфраструктури важливе місце займає медичне обслуговування населення як своєрідна сфера послуг для повноцінного функціонування людського організму. Здоров'я населення за сучасними уявленнями визначає ступінь соціально-культурного розвитку суспільства та якості життя громадян. Розглянуто сучасні підходи провідних вчених до визначення поняття "медичного страхування", його основної мети, завдань, форм, суб'єктів та об'єктів. Виявлено, що медичне страхування має певні переваги перед приватними і державними моделями охорони здоров'я. Також детально проаналізовано обов'язкову та добровільну форми медичного страхування, виділено спільні та відмінні характеристики в залежності від організації їх проведення. Визначено, що кожна з цих форм має певні особливості щодо суб'єктів страхування і умов страхового захисту. Так, обов'язкове медичне страхування є частиною системи соціального страхування, а добровільне медичне страхування є доповненням до обов'язкового і гарантує оплату медичних послуг, що надані понад його програму. У результаті дослідження запропоновано власне визначення медичного страхування як засобу реалізації соціальної функції держави і як джерела фінансового забезпечення охорони здоров'я населення.

The article is devoted to the consideration of the theoretical principles of medical insurance as a form of social protection of the population in the sphere of health protection, the main components of its economic content are systematized. Since health insurance provides stability, social guarantees in society through the mechanism of insurance protection. It was investigated that for a long period of time the system of medical insurance was improved, its organizational forms changed, methods of compensation of losses, and the number of insurance programs increased with the expansion of

insurance interests and changes in insurance risks. It is noted that in the process of reforming the Ukrainian economy a very acute consideration needs to be given to the issue of health insurance, because in the conditions of the formation of market infrastructure the medical service of the population occupies an important place as a kind of service for the full functioning of the human organism. Health of the population according to modern ideas determines the degree of socio-cultural development of society and the quality of life of citizens. The modern approaches of leading scientists to the definition of the concept of "medical insurance", its main goal, tasks, forms, subjects and objects are considered. It has been found that health insurance has certain advantages over private and public health care models. Also, the mandatory and voluntary forms of medical insurance are analyzed in detail, the common and distinctive characteristics are distinguished depending on the organization of their carrying out. It has been determined that each of these forms has certain peculiarities in relation to the subjects of insurance and the conditions of insurance protection; therefore, compulsory medical insurance is a part of the social insurance system, and voluntary health insurance is an addition to the mandatory and guarantees the payment of medical services, which provided over his program. As a result of the study, the actual definition of health insurance as a means of realizing the social function of the state and as a source of financial security for public health is proposed.

Ключові слова: системи охорони здоров'я, фінансування охорони здоров'я, медичне страхування, медична допомога, медична послуга.

Key words: health care system, financing of health care, medical insurance, medical aid, medical service.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах формування ринкової інфраструктури важливе значення має медичне обслуговування населення як своєрідна сфера послуг для повноцінного функціонування людського організму. На сучасному етапі, здоров'я населення визначає ступінь соціально-культурного розвитку суспільства та якості життя громадян. Об'єктивне збільшення медичних потреб населення відбувається на тлі зменшення можливостей системи охорони здоров'я. Державні витрати на охорону здоров'я не задовольняють реальні потреби людей. В умовах гострої нестачі бюджетних коштів дедалі більша частка амбулаторної і стаціонарної допомоги стає платною. Світовий досвід підтверджує, що найбільших успіхів у вирішенні проблеми зміцнення здоров'я населення досягли ті країни, які запровадили в системі охорони здоров'я механізм медичного страхування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання страхової медицини та використання медичного страхування завжди цікавили, як вітчизняних та і зарубіжних вчених. Так, професор Базилевич В.Д. значну увагу приділяв сутності та проблемам соціального медичного страхування. Відомий науковець Мних М.В. у своїх працях доводив важливість введення в Україні страхування сфери охорони здоров'я. Дослідниця Стецюк Т.І. визначила сутність страхової медицини та можливість побудови моделі охорони здоров'я на страхових засадах. Камінська Т.М. досліджувала питання основних функцій медичного страхування в пері-

од переходу до ринкової економіки. Але ми визначили, що дані публікації мають загальний характер, тому є потреба більш конкретних поглядів у частині досліджень соціально-економічного значення медичного страхування.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Основною метою публікації є узагальнення підходів до визначення медичного страхування, його основних завдань, цілей та форм здійснення.

На основі поставленої мети сформульовано та визначено такі завдання:

- дослідити сутність і значення медичного страхування;
- розглянути форми, суб'єкти та об'єкти медичного страхування;
- за результатами проведеного дослідження сформулювати узагальнене визначення поняття "медичного страхування".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Кожна людина в цьому світі володіє важливим соціальним правом — "правом на отримання найвищого рівня здоров'я". Необхідно відмітити, що право кожного громадянина на охорону здоров'я і медичну допомогу — загальновизнана норма міжнародного права, що закріплена у Всезагальній декларації прав людини (ст. 25) та у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (ст. 12).

Медичне страхування є основною формою реалізації права на охорону здоров'я і медичну допомогу.

Таблиця 1. Теоретичні підходи до сутності поняття "Медичне страхування"

Науковець	Визначення поняття «Медичне страхування»
Базилевич В.	Форма захисту інтересів громадян у разі втрати ними здоров'я з будь-якої причини
Ніколаєнко П.	Спосіб захисту державою прав пацієнта на повноцінне лікування та охорону власного здоров'я
Осадєць С.	Вид особистого страхування, пов'язаний із компенсацією витрат громадян, які обумовлені одержанням медичної допомоги, а також інших витрат, спрямованих на підтримку здоров'я
Яворська Т.	Вид особистого страхування, що здійснюється у разі розладу здоров'я з будь-якої причини, у тому числі у зв'язку із хворобою та нещасним випадком
Солдатенко О.	С особистим страхуванням громадян, а його об'єктом виступають особисті блага, пов'язані з життям і здоров'ям застрахованої особи
Савенко А.	С частиною соціального страхування і гарантує, з боку держави, отримання рівних можливостей для громадян щодо отримання медичної та фармацевтичної допомоги
Стеценко В.	Сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини з приводу захисту майнових інтересів фізичних осіб при отриманні медичної допомоги у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування або чинним законодавством за рахунок страхових грошових фондів, які формуються з страхових внесків
Борецький В. та Єрмікін В.	Форма соціального захисту населення з метою надання гарантій громадянам на отримання медичної допомоги за рахунок накопичених коштів при виникненні страхового випадку

Джерело: складено автором на основі даних [2, с. 145; 7, с. 234; 9, с. 21].

Також медичне страхування в Україні є однією з форм соціального захисту населення у сфері охорони здоров'я, сутність якої полягає в гарантуванні оплати послуг медичного характеру, отриманих застрахованою особою, за рахунок акумульованих страхових коштів.

На сучасному етапі існує велика кількість підходів щодо сутності медичного страхування, розглянемо деякі з них (табл. 1).

При різноманітності підходів до трактування цього поняття, на наш погляд, об'єднуючою ознакою є ризикова природа існування як кожної окремої людини, так і людського суспільства в цілому, тому що:

1) як істота біологічна, людина схильна до численних ризиків, пов'язаних зі втратою та збереженням життя і здоров'я;

2) людина є суб'єктом економічних відносин і їй загрожують ризики втрати тих якостей, які визначають статус продуктивної сили суспільства;

3) людина є соціально організованим індивідом, що потрапляє під вплив ризиків, викликаних соціально-політичним устроєм суспільства.

Грунтуючись на аналізі наукових праць у зазначеній сфері, можна зробити висновок, що медичне страхування варто розглядати:

— по-перше, як систему суспільно-економічних відносин, сторонами якої є страховик та страхувальник, а суб'єктами виступають держава в особі виконавчих органів, роботодавці, застраховані особи, медичні заклади, фармацевтичні компанії тощо;

— по-друге, як спосіб захисту інтересів сторін та суб'єктів медичного страхування в умовах ринкової економіки;

— по-третє, як сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини з приводу захисту майнових інтересів фізичних осіб при отриманні медичної допомоги у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування або чинним законодавством за рахунок страхових грошових фондів, які формуються зі страхових внесків [1, с. 134—135].

Так, основною метою медичного страхування є:

— захист здоров'я і працездатності співробітників підприємства;

— зниження фінансових проблем роботодавця і співробітників, пов'язаних з організацією і наданням медичної допомоги;

— скорочення кількості днів непрацездатності співробітників за рахунок надання якісної медичної допомоги і контролю над процесом одужання;

— додатковий стимул для співробітників до збереження робочого місця і підвищення якості роботи [6].

Загалом, медичному страхуванню притаманні ті ж ознаки, що й іншим видам страхування, проте важливо вказати і певні особливості, до яких відносяться:

— страховий ризик при медичному страхуванні пов'язаний з особою застрахованого, а не з його майном;

— інший склад основних учасників страхових правовідносин (з'являється новий суб'єкт — медична установа);

— якщо в інших видах страхування у разі настання страхового випадку страхові виплати отримує безпосередньо застрахований, то при медичному страхуванні кошти перераховуються на рахунок лікувально-профілактичної установи, де застраховано-му надавалась медична допомога;

Таблиця 2. Характеристика суб'єктів медичного страхування

Суб'єкт	Характеристика
Страховики (страхові медичні організації, компанії, фонди)	Юридичні особи, які створені і функціонують у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю у відповідності до чинного законодавства країни, а також отримали у встановленому порядку ліцензію для здійснення цієї діяльності. Видача ліцензії на всі види медичного страхування здійснюється органами управління охороною здоров'я згідно із законодавством країни
Страхувальники	Юридичні особи та дієздатні громадяни, які уклали зі страховиками договори страхування. При обов'язковому медичному страхуванні страхувальниками для працюючого населення виступають підприємства та роботодавці, а для непрацюючого — місцеві органи влади. При добровільному страхуванні страхувальниками є підприємства, громадські, благодійні організації та інші юридичні особи, а також працездатні громадяни
Застрахований	Особа, яка бере участь в особистому страхуванні, чіє життя, здоров'я та працездатність є об'єктом страхового захисту. Застрахована особа зобов'язана не створювати свідомо ризику втрати свого здоров'я і здоров'я інших громадян, достовірно інформувати медичну установу і страховика про стан свого здоров'я і можливі ризики його погіршення, дотримуватися правил розпорядку роботи медичного закладу, де надається медична допомога
Медичні заклади	Є самостійними суб'єктами господарювання. Вони укладають угоди з медичними страховими організаціями і працюють згідно з ними. Медичні заклади, що надають послуги у системі медичного страхування, повинні отримати ліцензію на їх здійснення. експертів

Джерело: складено автором на основі даних [3, с. 124—125; 5, с. 112—113].

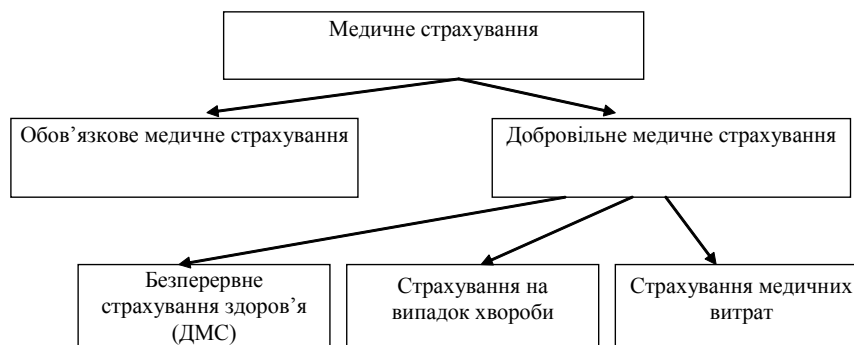

Рис. 1. Структура медичного страхування в Україні

Джерело: складено автором на основі [8].

— якщо у традиційних видах страхування заключним етапом настання страхового випадку є виплата страхових коштів, то при медичному страхуванні застрахованому (пацієнту) надається певний обсяг медичної допомоги.

1. Сутність медичного страхування полягає у тому, що сплативши одноразовий страховий внесок, значно менший, ніж вартість усіх медичних послуг, громадяни мають змогу протягом року безкоштовно користуватися комплексом медичних послуг кваліфікованих спеціалістів у клініках з платним обслуговуванням.

Таким чином, медичне страхування є складовою нормативного функціонування системи охорони здоров'я, економічну основу якої складає фінансування із спеціальних страхових фондів, що формуються за рахунок грошових внесків підприємств, закладів і організацій різних форм власності і які призначені для фінансування надання медичної допомоги населенню в рамках страхових програм, контролю за обсягом і якістю [4, с. 84—85].

Об'єктом медичного страхування є майнові інтереси, пов'язані з життям і здоров'ям громадян, а його метою — забезпечення застрахованим особам при виникненні страхового випадку права на отримання медичної допомоги за рахунок нагромаджених коштів та фінансування профілактичних заходів.

Страховими ризиками в медичному страхуванні є захворювання застрахованого, а страховими випадками — його звернення в медичну установу і надання застрахованому лікувальних послуг.

Згідно з українським страховим законодавством медичне страхування відрізняється від страхування життя, оскільки не передбачає ризику смерті або дожиття до певного віку чи до закінчення терміну дії договору, що перетворює його в ризиковий вид страхування.

Основними завданнями медичного страхування є:

1) посередницька діяльність в організації та фінансуванні страхових програм із надання медичної допомоги населенню;

2) контроль за обсягом та якістю виконання страхових медичних програм лікувально-профілактичними, соціальними закладами і окремими приватними лікарями;

3) розрахунок з медичними, соціальними установами та приватними лікарями за виконану роботу згідно з угодою через страхові фонди, які формуються за рахунок грошових внесків підприємств, закладів, організацій, громадян.

Таблиця 3. Спільні ознаки добровільного і обов'язкового медичного страхування

Зміст ознаки	Добровільне медичного страхування	Обов'язкове медичне страхування
Відношення до страхування	Постійний страховий інтерес до захисту та підтриманню здоров'я на належному рівні.	
Об'єкт страхування	Здоров'я, яке проявляється в майнових інтересах, пов'язаних з витратами на надання медичної допомоги і проведення профілактичних заходів.	
Сплата страхової премії	Необхідна умова забезпечення страхового покриття.	

Джерело: складено автором.

Таблиця 4. Принципові відмінності обов'язкової та добровільної форми медичного страхування

Обов'язкова форма (ОМС)	Добровільна форма (ДМС)
Публічність страхових відносин	Конфіденційність страхових відносин
Суцільне охоплення об'єктів страхування	Вибіркове охоплення об'єктів страхування
Безстроковість	Обмеження терміну
Уніфікованість набору страхових послуг	Різноманітність страхових послуг
Автоматичність дії страхування	-
Тарифікація по мінімальній ставці	Тарифікація відповідності з ринковим попиту
Обов'язковість відшкодування шкоди	-
Нормування страхових виплат	Диференціація страхових виплат

Джерело: складено автором.

Оскільки медичне страхування трактується як система економічних відносин, характерним для нього є наявність декількох суб'єктів страхової діяльності, серед яких: страховики, страховальники, застраховані особи та медичні заклади (табл. 2).

Виділяють дві основні форми медичного страхування: обов'язкове та добровільне медичне страхування (рис. 1).

Кожна з цих двох форм має спільні риси та свої особливості: порядок проведення, організаційно-правові та економічні принципи, фінансовий механізм реалізації. Обов'язкове медичне страхування (ОМС) є видом обов'язкового соціального страхування, яке представляє собою систему створюваних державою правових, економічних та організаційних заходів, які спрямовані на забезпечення при настанні страхового випадку гарантій надання застрахованій особі медичної допомоги за рахунок коштів обов'язкового медичного страхування в межах програми ОМС і в установлених випадках в межах базової програми ОМС. Добровільне ме-

дичне страхування (ДМС) здійснюється на основі програм ДМС і забезпечує громадянам отримання додаткових медичних та інших послуг над установленими програмами ОМС. Спільні риси, які притаманні добровільному і обов'язковому медичному страхуванню в Україні, обумовлені їх соціальним призначенням (табл. 3).

Відповідно до принципів, які відображають економічну сутність і зміст добровільного і обов'язкового страхування, можна виявити відмінності реалізації ОМС і ДМС у практиці страхової справи (табл. 4).

Істотними відмінностями системи добровільного медичного страхування є цілеспрямованість страхового внеску, який може бути використаний лише в медичних цілях і певна обмеженість ролі держави, яка при ОМС визначає перелік основних видів допомоги, коло застрахованих, величину страхового внеску, встановлює правила взаємодії всіх учасників сторін, контролює фінансові потоки і т.д. при цьому не маючи стосунку за даними питаннями до ДМС.

Так, експерти ВОЗ у своїх працях наполягають на тому, що найбільш вдалою є система охорони здоров'я, яка заснована на застосуванні саме обов'язкового медичного страхування.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Нині не існує чіткого уявлення про систему медичного страхування, яка має бути прозорою і зрозумілою для громадськості. Страхова медицина охоплює фінансування наукових досліджень, підготовку медичних кадрів, витрати на розвиток матеріально-технічної бази лікувальних закладів, надання медичної допомоги населенню. Вона базується на таких принципах, як економічна і соціальна захищеність середніх і малозабезпечених верств населення, гарантованість прав кожного громадянина на якісну медичну допомогу, обов'язковість внесків як фізичних, так і юридичних осіб.

Так, у загальному вигляді медичне страхування є ефективним засобом реалізації соціальної функції держави, яка здійснює матеріальний захист громадян. Комплексне рішення правових, економічних, фінансових і організаційних проблем дозволить медичному страхуванню в повній мірі втілювати важливі соціально-економічні задачі з максимальною результативністю.

Таким чином, на нашу думку, медичне страхування являє собою механізм координації і раціоналізації використання фінансових ресурсів страхового фонду у фінансуванні лікувального процесу з виділенням груп ризику і організації відновлювального і реабілітаційного лікування великої кількості людей. Результативність медичного страхування проявляється шляхом зниження фінансових втрат суб'єктів господарювання з непрацездатності і підвищення якості медичної допомоги.

Література:

1. Авраменко Н. Державна соціальна політика в галузі охорони здоров'я України / Н.В. Авраменко // Економіка та держава. — 2011. — №3. — С. 134—135.

2. Базилевич В.Д. Страховий ринок України / В.Д. Базилевич. — К.: Товариство "Знання" КОО, 2008. — 347 с.

3. Базилевич, В.Д. Страхова справа / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич. — 6-те вид., стер. — К.: Знання, 2008. — 351 с.

4. Богуславський С.І. Медичне страхування в Україні: проблеми та перспективи / С.І. Богуславський, Ю.С. Шибалкіна // Зовнішня торгівля право та економіка. — 2008. — № 4. — С. 83—86.

5. Гижибовський Ю. Правові та фінансово-економічні передумови запровадження в Україні медичного страхування / Ю. Гижибовський. — Ефективність державного управління: збірник наукових праць. — 2009. — Вип. 18/19. — С. 112—118.

6. Недолужко А. Добровільне медичне страхування у системі страхового захисту здоров'я / А.В. Недолужко, Н.Г. Нагайчук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/9/nedoluzhko.php>

7. Осадець С.С. Страхування: підручник / С.С. Осадець. — Вид. 2-ге, [перероб. та доп.]. — К.: Вид-во КНЕУ, 2008. — 599 с., с. 234.

8. Про страхування: закон України від 07.03.1996 / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/85/96-vr>

9. Стецюк Т.І. Медичне страхування та його роль у забезпеченні соціального захисту громадян: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.08 / Т.І. Стецюк. — Київ, 2009. — 23 с.

References:

1. Avramenko, N.V. (2011), "State social policy in the field of public health of Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3, pp. 134—135.

2. Bazilevich, V.D. (2008), *Strakhovyy rynek Ukrayiny* [Insurance market of Ukraine], Znannya, Kyiv, Ukraine.

3. Bazilevich, V.D. (2008), *Strakhovyy biznes* [Insurance business], 6th ed., Znannya, Kyiv, Ukraine.

4. Boguslavsky, S.I. (2008), "Medical insurance in Ukraine: problems and perspectives", *Zovnishnya torhivlya pravo ta ekonomika*, vol. 4, pp. 83—86.

5. Gizhibsky, Yu. (2009), "Legal and financial-economic prerequisites for the introduction of health insurance in Ukraine", *Efektivnist derzhavnoho upravlinnya: zbirnyk naukovykh prats*, vol. 18/19, pp. 112—118.

6. Nedoluzhko, A. (2005), "Voluntary medical insurance in the system of health insurance", available at: nauka.zinet.innfo/9/nedoluzhko.php (Accessed 30 May 2019).

7. Osadets, S.S. (2008), *Strakhuvannya* [Insurance], 2-th ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.

8. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On Insurance", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/85/96-vr> (Accessed 30 May 2019).

9. Steciuk, T.I. (2009), "Medical insurance and its role in ensuring social protection of citizens", Abstract of Ph.D. dissertation, economy, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2019 р.

О. В. Вертелєва,
к. ф.-м. н., доцент, кафедра економічної теорії та конкурентної політики,
Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID ID:0000-0002-8343-0297

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.48

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ПАРАДИГМАЛЬНИХ ЗРУШЕНЬ

O. Vertelieva,
Ph.D., Associate Professor in the economic theory and competition policy department,
Kiev National Trade and Economics University

MATHEMATICAL MODELING OF ECONOMIC PROCESSES IN CONDITIONS OF PARADIGMAL DISPATCHES

Проведений ретроспективний аналіз процесу математизації економіки дозволив виділити основні наукові напрями вирішення економічних проблем за специфікою використання математичних методів та підходів. Виявлено причини, що обмежують, а часом роблять недоцільним застосування багатьох традиційних методів аналізу, оцінювання і прогнозування. Серед сучасних математичних теорій і підходів, які здатні забезпечити адекватність економіко-математичних моделей в умовах нової економічної парадигми, до найбільш перспективних віднесено використання нечітких методів, нейронних мереж, генетичних алгоритмів, фрактальної геометрії, інтегро-диференціальних рівнянь із запізненням. Запропоновано розглянути фракталізацію як базовий метод інституціональної економіки та запровадити використання нечіткої логіки в процеси державного управління. В основу дослідження покладено наукові праці зарубіжних і вітчизняних математиків, економістів, представників бізнес-середовища, присвячені використанню математичних методів і моделей в економіці в різні періоди часу та за різних умов.

In the context of the transition to post-economic society, the deepening of the processes of globalization, the mental and spiritual evolution of man, changes in our worldview and economic behavior, there is a need for a new system of economic theory that would be adequate to qualitatively new conditions for the development of civilization. Of particular relevance are the review of theoretical and methodological principles and the development of perspective directions of economic and mathematical modeling from the standpoint of the new economic paradigm and outline the effective mechanisms of their application in solving practical problems and problems.

The purpose of the article is to analyze the process of mathematization of the economy in the 17th – 21st centuries, to identify problems and limitations that arise in applying mathematical methods in economic research, to develop proposals for the use of modern mathematical theories and approaches that will ensure the adequacy of economic and mathematical models in the new economic paradigm.

The research is based on the scientific works of foreign and domestic mathematicians, economists, representatives of the business environment, devoted to the use of mathematical methods and models

in the economy in different periods of time and under different conditions. In the article the set of the newest methods of scientific knowledge, system approach and generalization is applied.

The retrospective analysis of the mathematization process of the economy made it possible to distinguish main scientific directions of solving economic problems by the specifics of usage of mathematical methods and approaches. Reasons for limiting and sometimes rendering inappropriate application of many traditional methods of analysis, estimation and forecasting are revealed. Among the modern mathematical theories and approaches that are capable of ensuring the adequacy of economic and mathematical models in the new economic paradigm, fuzzy methods, neural networks, genetic algorithms, fractal geometry, and integro-differential equations with delay are the most promising. It is proposed to consider fractalization as the basic method of the institutional economy and to introduce the use of fuzzy logic in the processes of public administration.

In order to avoid excessive mathematization and inconsistency with the realities of life of abstract models, it is important to avoid the automatic application of existing algorithms without taking into account the peculiarities of national institutions, mentality, ideological foundations of the individual and society. Application of modern economic and mathematical tools and discussion of key economic decisions among leading experts will increase the likelihood of obtaining the desired results and opportunities for practical implementation of theoretical achievements.

Ключові слова: економіко-математичні моделі, соціально-економічна система, фрактал, нечітка логіка, нейромережеві технології, економічна парадигма.

Key words: economic — mathematical models, socioeconomic systems, fractal, fuzzy logic, neural network technology, economic paradigm.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах розвитку економіки з подальшим міжнародним поділом праці та поглибленням процесів глобалізації, ментальної та духовної еволюції людини, зміни її світосприйняття і економічної поведінки, виникає необхідність критичного перегляду наявної економічної парадигми з позиції здатності загальноприйнятої економічної теорії пояснювати сучасні процеси, що мають місце у світовій економіці.

Динамічні зміни в теорії й методології економічної науки призводять до необхідності переосмислення, серед усього іншого, можливостей, доцільності та перспектив застосування математичних методів при дослідженнях соціально-економічних систем, розвиток яких може бути контрольованим й інертним об'єктом, підвладним цілеспрямованим діям, а може демонструвати непередбачені зміни та біфуркаційні цикли. Постійні структурні та інституційні трансформації, зміна масштабів функціонування й розвитку багатокомпонентних економічних систем вимагає безперервного підтвердження адекватності розроблених економіко-математичних моделей, схем та кваліметричного інструментарію експериментальними даними й перевітками, а також актуалізує застосування нових, альтернативних підходів до математичного моделювання економічних явищ та процесів із застосуванням нестандартного математичного апарату.

Саме тому особливості актуальності набуває перегляд теоретико-методологічних засад та розробка перспективних напрямів економіко-математичного моделювання з позиції нової економічної парадигми та окреслення дієвих механізмів їхнього застосування при вирішенні практичних проблем та задач.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

Результати дослідження етапів становлення та розвитку економіко-математичних методів і моделей знайшли відображення у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема О.Є. Лугініна, В.М. Фомішиної [1], О.Т. Іващука [4], І.І. Скнара [3], О.В. Ставицького, М.О. Мозолевської [8], М.М. Шигун [19] та ін. Проблеми адекватності економіко-математичних моделей та їх відповідності економічним реаліям розглядалися у багатьох наукових статтях та монографіях, серед яких праці Н.Н. Талеба [12], А.А. Гриценка [15], В.М. Тарасевича [16], Стівена А. Маргліна [18], Ло Е [20], К. Айдукевича [23], В.Д. Базиловича, В.В. Ільїна [24], Ю.М. Уманців [17] та ін. Приклади успішного використання сучасних математичних підходів до вирішення економічних проблем, зокрема використання диференціальних рівнянь із запізненням, нечіткої логіки, нейронних мереж, фрактальної геометрії наведено в роботах Г.К. Піддубної [6], І.Г. Фадєєвої [7], О.В. Ставицького, М.О. Мозолевської [8], О.В. Половцева, А.П. Рачинсь-

кого [9—10], О.М. Сохацької [11], Е. Петерса [13] та ін. Однак в умовах розбудови нової парадигми економічної теорії, покликаній осмислити сутність сучасних економічних відносин, важливо не лише мати чітке уявлення про існуючі класичні методи математичного моделювання економічних процесів, але і усвідомлювати ті ризики та обмеження, які виникають при їх застосуванні. Тому видається актуальним провести ретроспективний аналіз процесу математизації економіки, охарактеризувати існуючі на сьогоднішній день основні наукові напрямки вирішення економічних проблем за специфікою використання математичних методів та інструментів, окреслити причини обмеженості тих чи інших концептуальних моделей, запропонувати нові методологічні підходи до формалізації економічних процесів на основі використання найновіших досягнень точних наук.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз процесу математизації економіки в XVIII—XXI ст., виявлення проблем та обмежень, що виникають при застосуванні математичних методів в економічних дослідженнях, розробка пропозицій щодо використання сучасних математичних теорій і підходів, які забезпечать адекватність економіко-математичних моделей в умовах нової економічної парадигми.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасні мегатренди економічного розвитку та зміна економічної парадигми, що нині відбувається, призводять до необхідності переосмислення, серед усього іншого і можливостей доцільності та перспектив застосування математичних методів при дослідженнях економічних явищ та систем, які постійно видозмінюються і трансформуються під впливом глобалізації, науково-технічного прогресу, інформатизації, а також ментальної та духовної еволюції людини, зміни її світосприйняття і економічної поведінки.

Традиційно прийнято вважати, що початок процесу математизації економіки було покладено у 1758 р. публікацією економічних таблиць доктора Ф. Кене та розробками І. Тюнена, який у 1826 р. запропонував модель державного господарства, що дозволило в подальшому сформулювати поняття виробничої функції. Більш складна економічна модель, в якій було вперше використано кількісні методи для аналізу конкуренції на дупольному ринку, належить О. Курно (1838 р.). Пізніше математична інтерпретація економічних явищ лягла в основу наукових доробок Лозанської школи маржиналізму, започаткованої Л. Вальрасом, та Англійської наукової школи маржиналізму під проводом С. Джевонса (кінець XIX ст.).

XX ст. стало періодом розквіту та бурхливого застосування математичних методів в економіці. До найвідоміших досягнень початку XX ст. у цій сфері можна віднести праці американського математика Ч. Кобба та економіста П. Дугласа, які у 1928 р. вперше на підставі статистичних даних зробили спробу встановити залежність між обсягом залученого капіталу та трудових ресурсів і обсягом виробленої продукції, запропоновану у 1928 р. У Рамсеєм модель довгострокового росту економіки, розроблену у 1932 р. Дж. фон Нейманом ба-

гатосекторну модель розширеної економіки, появу у 1936 р. моделі міжгалузевого балансу В.В. Леонтьєва, праці одного з перших фахівців у галузі економіко-математичних досліджень у радянський період А.А. Конюса, присвячені, зокрема, проблемам оцінювання індексу вартості життя (1924 р.).

Якщо дослідження окремих економічних проблем у XIX ст. ґрунтувались переважно на алгебраїчних співвідношеннях та використанні лінійних, квадратичних, експоненціальних, поліноміальних, тригонометричних і комбінованих функціональних залежностей, то на початку XX ст. стали застосовувати диференціальні рівняння, зокрема для загального аналізу динаміки економічної системи. Розроблені наприкінці XIX ст. статистичні методи і підходи до аналізу економічних явищ, описані в працях Р. Гамільтона, К. Пірсона, Р. Фішера, Ф. Еджворта, створили передумови для виникнення економетрії, що стала окремою науковою галуззю після заснування у 1930 р. з ініціативи І. Фішера, Р. Фріша, Я. Тімбергена, Й. Шумпетера, О. Андерсона та ін. економетричного товариства — "Міжнародного товариства для розвитку економічної теорії та її зв'язку зі статистикою і математикою".

На початку 40-х років XX ст. сформувався ще один самостійний науковий напрям — математичне програмування, яке дало змогу використовувати новий науковий інструментарій для розв'язання фундаментальних економічних проблем (теорії ренти, ціноутворення, ефективності капіталовкладень, тощо). Термін "програмування" тут використовується не в значенні програмування на ЕОМ, хоча розв'язання задач великої розмірності без них неможливе, а у зв'язку з отриманням найкращого (оптимального) плану або програми роботи конкретного економічного об'єкта. Найбільш розроблене відгалуження математичного програмування — лінійне програмування (ЛП), яке набуло широкого розвитку і використання на практиці і полягає в пошуку максимуму (мінімуму) лінійної цільової функції за наявності певних обмежень. До цього напрямку відносяться запропоновані Л. Канторовичем у 1939 р. методи розв'язання задач ЛП за допомогою розв'язувальних множників, симплекс-метод розв'язання задачі ЛП Дж. Данціґа, транспортна задача організації перевезень із мінімальними витратами Хічкока, метод потенціалів Л.В. Канторовича та М.К. Гавуріна. У наступні роки внесок у розвиток теорії ЛП зробили вчені багатьох країн світу (Т. Кумпас, Р. Гоморі, Ф. Егервері, Д. Кун та ін) [1, с. 19].

З середини 40-х років розвивається теорія ігор, яку вперше систематизовано виклали Дж. фон Нейман і О. Моргенштерн у 1944 р. у контексті аналізу економічної поведінки та прийняття рішень в умовах невизначеності та конфліктних ситуацій. Цим же періодом датується виникнення кібернетики, засновником якої став американський математик, професор Норберт Вінер, ідеї та методи якої, будучи застосовані до дослідження економічних систем, сформувалися в окрему науку — економічну кібернетику.

Першою роботою, що дала поштовх штучним нейронним мережам, була стаття математика У. Піттса та нейрофізіолога У. Мак-Каллока, опублікована у 1943 р. [2], у якій описана модель, що може виконувати будь-

які логічні операції і будь-які перетворення, що реалізуються дискретними пристроями з кінцевою пам'яттю, зроблено припущення щодо здатності такої мережі до самонавчання, розпізнавання образів, узагальнення одержаної інформації. У подальшому значний внесок у створення нейромережових технологій внесли Д. Хейбб, А. Тьюрінг, Г. Уолтер, Ф. Розенблат, Б. Видроу, М. Хофф та ін. (ретроспективний аналіз еволюції концепцій побудови штучних нейронних мереж див. у роботі І.І. Скнара [3]).

У 50—70 роках, у зв'язку із розвитком електронно-обчислювальної техніки, відбувався процес удосконалення економіко-математичних методів і моделей та розширення сфери їх практичного застосування. На зміну статистичним та жорстко детермінованим моделям прийшли динамічні та стохастичні моделі, які враховують фактор випадковості та невизначеності (Р. Фріш, Я. Тінберген, С. Кузнець, К. Ерроу, Л. Клейн та ін.). Розвиваються проекційно-ітеративні та варіаційно-ітеративні методи, які дають змогу розв'язувати задачі великої розмірності (Н.Н. Боголюбов, Н.М. Крилов, М.Ф. Кравчук, А.Ю. Лучка), методи сіткового планування (метод критичного шляху СРМ, метод оцінки і аналізу програм PERT), що дозволяють мінімізувати тривалість проектів, виникає новий інструментарій економічних досліджень у вигляді моделей одночасних рівнянь (Т. Кумпанс, Т. Хаавельмо, Г. Гейл та ін.), удосконалюються моделі економічного розподілу та оцінки ресурсів для планового періоду, зокрема оцінки капіталовкладень з позицій теорії двоїстості, розробляються оптимальні моделі перспективного планування (Л.В. Канторович, В.С. Немчинов, В.Л. Макаров, А.Б. Горстко).

Загалом на кінець ХХ ст. використання різноманітних математичних методів та підходів до розв'язання економічних задач на мікро— та макrorівнях сформулоало наступні наукові напрямки: економетрія (кореляційний аналіз, спектральний аналіз, дисперсійний аналіз, регресійний аналіз, кластерний аналіз, факторний аналіз, панельний аналіз); дослідження операцій у складі аналітичних методів (теорія ймовірностей, теорія марковських процесів, теорія масового обслуговування, динаміка середніх), статистичних методів (послідовний аналіз, метод статистичних випробувань), математичного програмування (лінійне, нелінійне, динамічне, методи мережевого планування), теоретико-ігрових методів (теорія ігор, теорія статистичних рішень); економічна кібернетика, в основі якої є теорія економічних систем і моделей (системний аналіз і моделювання економіки, економічне регулювання), теорія економічної інформації (теорія інформаційних потоків, економічна семіотика), теорія керуючих систем (планування, проектування і впровадження автоматизованих систем керування); математична економіка (статичні та динамічні моделі міжгалузевого балансу, матричні моделі підприємств, лінійно-програмні моделі раціоналізації перевезень, теорії економічного росту, теорії виробничих функцій, аналіз попиту та пропозиції, регіональний та просторовий аналіз, глобальне моделювання); експертні методи економіки (математичні методи аналізу і планування економічних експериментів; імітаційне моделювання; ділові ігри; методи експертних

оцінок (метод комісії, дельфійський метод, метод прогнозованого графа)); методи оцінки ризиків; а також методи прогнозування [4, с. 20].

З початку ХХІ ст. по сьогоднішній день відбувається поглиблення і розширення процесів математизації і комп'ютеризації економічної науки, пов'язане із наростанням складності та абстрактності фундаментальних наукових знань, прискоренням глобальної економічної інтеграції, підвищенням ролі транснаціональних соціально-економічних, інформаційних і технологічних мереж, необхідності адаптації національних соціально-економічних систем до вимог світових економічних трендів.

Актуальною залишається проблема керованості складних соціально-економічних систем та пошук важелів впливу, що переводять їх у бажаний стан. Процес розвитку таких систем з точки зору математики розглядають як динамічну модель, а оскільки при побудові динамічних систем досить часто виникає ефект запізнення — затримка в реакції системи на певний проміжок часу, то при вирішенні проблеми керованості застосовують, зокрема, лінійні та нелінійні диференціальні рівняння із запізненням, теорію яких започаткували В. Вольтерра, А.Д. Мишкіс, Н.Н. Боголюбов, Й. Діблік, В.І. Фодчук [5]. Розробкою і дослідженням математичного апарату для встановлення керованості динамічних систем присвячено статті Д.Я. Хусаїнова, М. Ружічкової, Я. Баштинця, Г.К. Піддубної [6].

Оскільки в економіці причинами ефекту запізнення найчастіше є інертність системи щодо вхідних чинників, то для побудови адекватної динамічної моделі процесу розвитку відповідної соціально-економічної системи необхідно чітко виконати всі етапи попереднього дослідження, а саме: виділити ті складові моделі, які демонструють запізнення в часі та ті, що реагують миттєво, надати початкові умови для задачі Коші, сформулювати попередні оцінки для керуючої функції (наприклад, інвестиційної складової). Як зазначають окремі дослідники, при виконанні вказаних підготовчих етапів, можливо дати оцінку керованості динамічної системи, тобто відповісти на питання, чи можна за наявної системи і заданого вектора керування привести економічну систему до бажаного стану [6, с. 186].

Інший спосіб аналізу поведінки систем полягає у використанні для їх опису замість диференціальних рівнянь знань експертів, що формалізуються у вигляді нечітких множин. Основи нечіткої логіки були закладені у працях відомого американського математика Лотфі Заде, і на сьогоднішній день нечітка логіка застосовується, зокрема, при аналізі нових ринків, біржовій грі, побудові політичних рейтингів та прогнозів, виборі оптимальної цінової стратегії, оцінці рівня зрілості процесів захисту інформації та ін. Також нечіткі множини були привнесені в область нейронних мереж, у результаті чого з'явилися моделі нечіткого висновку Мамдані, нечіткі нейронні мережі Такаґи-Сугено та Ларсена.

На відміну від традиційних методів аналізу, оцінювання і прогнозування, у випадку застосування нечітких методів існує можливість активного використання різноманітних думок людей, які моделюють ті чи інші економічні процеси та приймають рішення, а також нечіткої інформації у вигляді лінгвістичного опису. Теорія не-

чітких систем, як методологія, дає змогу підвищити точність розрахунків і ефективність бізнесу. За її допомогою можна імітувати інтелектуальну діяльність людини шляхом моделювання різнопланових і складних об'єктів, використовувати неповну інформацію щодо об'єкта і створювати правила на природній мові на основі знань і досвіду експертів [7, с. 15]. Так, успішним прикладом застосування нечіткої логіки стало комплексне моделювання системи охорони здоров'я і соціального забезпечення Великої Британії (National Health Service), що вперше дозволило точно оцінити й оптимізувати витрати на соціальні нестатки. На вітчизняному ринку комерційних систем на основі нечіткої логіки до найбільш популярних пакетів відносяться CubiCalc 2.0 RTC, CubiQuick, RuleMaker, FuziCalc, що широко використовуються в області політичного й економічного аналізу.

До сучасних методів моделювання економічних процесів відносяться і нейромережеві технології, які здатні вирішувати завдання, спираючись на неповну, зашумлену, викривлену інформацію. Важливою перевагою використання нейронних мереж для обробки масивів даних є значне підвищення швидкодії процесу в порівнянні з традиційними математичними методами, можливість навчання нейронної мережі за еталонними зразками, а також зміна топології мережі (добір вхідних параметрів, які гарантують отримання моделі найбільш високої точності). Нейронні мережі доцільно використовувати для вирішення погано формалізованих завдань, які вимагають трудомістких обчислень, зокрема прогнозування (прогнозування поведінки клієнтів, рівня попиту на новий товар або послугу, аналізу надійності фірми і визначення ймовірності її банкрутства, передбачення зміни вартості акцій в певний період часу, прогнозування доцільності впровадження інноваційних проєктів) та класифікації об'єктів економічного аналізу (класифікації клієнтів за ступенем ризику надання їм позики та ін.). Прикладом успішного застосування цих підходів є фірма з торгівлі нерухомістю у США Richard Borst, оборот якої з початку використання нейропакета збільшився на 6%, та фінансова корпорація Citicorp, що застосовує великий спеціалізований нейрокомп'ютер для аналізу і короткострокового передбачення коливань курсів валют, сукупна точність прогнозів якого перевершила результати найдосвідченіших брокерів корпорації [8]. До спеціалізованих програм, призначених для роботи з нейромережами, відносяться BrainMaker (один з перших пакетів і лідерів ринку), NeuroShell Day Trader, ST Neural Networks та нейронно-мережевий пакет фірми StatSoft в пакеті Statistica, спеціальний інструментарій для нейронних мереж у пакеті Matlab.

Актуальним для України є пошук можливостей застосування сучасних методів та підходів до моделювання динаміки соціально-економічних систем в галузі державного управління, що перебуває на стадії активного реформування та трансформації, та визначення шляхів забезпечення належної якості управління. Система державного управління є переплетінням множини структур та процесів різної природи, кожен з яких функціонує у тісній взаємодії та інтеграції з іншими процесами та системами. Прийняття задовільних рішень з прогнозова-

ною ефективністю неможливе без аналітичної підтримки та передбачає використання у той чи інший спосіб формалізованої моделі керованого об'єкта. Модель процесу прийняття рішення в галузі державного управління відображає особливості процедур підготовки та вибору рішень, участь у них адміністрацій та органів самоврядування відповідних рівнів, зв'язок ресурсів та зовнішніх умов із станом керованої соціально-економічної системи та результатами впровадження рішень. При встановленні основних характеристик та вимог, яким має задовольняти ця модель, необхідно брати до уваги, що ефективність формальних методів прийняття рішень значною мірою визначається їх інтеграцією в комп'ютерні системи. Це зумовлено наявністю великої кількості елементів та зв'язків у системах, що моделюються; необхідністю проведення багатьох обчислень та можливістю застосування розвинутих інтерфейсів користувачів, що дає змогу успішно використовувати такі методи управління без спеціальної підготовки щодо формальних математичних методів [9, с. 105—106].

На сьогодні дуже незначна частина завдань, що розв'язуються в процесі державного управління, мають аналітичну підтримку у вигляді моделей керованих процесів та систем. Як зазначають О.В. Половцев та А.П. Рачинський, відсутність адекватних і зрозумілих методологічних підходів до процедур системного аналізу ситуацій, побудови моделей, які є основою для прийняття рішень та оцінювання якості прийнятих рішень, не дають змоги сформулювати оптимальне бачення регіонального стратегічного розвитку [10, с. 53]. Найчастіше для розв'язання задач державного управління застосовуються системи автоматичного керування із змінними керуючими впливами, експертні системи та системи підтримки прийняття рішень, проте відкритим залишається питання їх удосконалення, розробки принципово нових моделей з використанням нечіткої логіки, а також математичної формалізації процедур оцінювання якості державного управління із найбільш раціональним використанням кваліметричних методів та підходів.

Загалом на сьогоднішній день такі математичні інструменти, як нечіткі методи, нейронні мережі, генетичні алгоритми і т.п. все частіше застосовуються при аналізі поведінки соціально-економічних систем, оскільки, як показує практика, динаміка економічних процесів і явищ має нелінійний, часто непередбачуваний (хаотичний) характер. Однак при аналізі ринкової динаміки жоден з цих методів не може врахувати таку особливість ринку, як здатність до самоорганізації. Врахувати цей аспект, до певної міри, дозволяє теорія фракталів, описана в працях Б. Мандельброта, Е. Петерса, В. Арнольда, П. Берже, І. Помо, Х. Стенлі, В. Чоу та ін.

Сам термін "фрактал", що в широкому розумінні означає фігуру, малі частини якої в довільному збільшенні є подібними до неї самої, був запропонований французько-американським математиком Бенуа Мандельбротом у 1975 р. У своїх працях Б. Мандельброт, аналізуючи поведінку фінансових ринків у кризові періоди, доказово стверджує хибність таких базових фінансових теорій, як теорії інформаційної ефективності ринку, теорії випадкових блукань цін та курсів, теорії портфельного інвестування та управління ризиками, і за-

значає, що інвестори не є раціональними, що ринки неможливо описати через випадкові процеси, для цього потрібно використовувати інструментарій, який вживають для пояснення явищ у живій природі, а не класичної фізики, а саме фрактальні моделі [11, с. 96]. Пізніше ідеї Б. Мандельброта використав для пояснення своєї теорії "Чорного лебедя" і критики класичного підходу до оцінки ризиків і ймовірності подій відомий математик, економіст, публіцист Н.Н. Талеб. Він досить критично відноситься до широко розповсюдженого використання нормальної моделі розподілу як основи для розрахунку ризику та описує основні типи помилок, що призводять до хибних прогнозів: наративні (запізнілий пошук причини події під час її опису), ігрові (використання ігрових аналогій при моделюванні) і ретроспективні (віра в успішне передбачення майбутніх подій на підставі аналізу тих, що вже сталися) [12].

Загалом така властивість фрактала, як здатність до самоорганізації, дозволяє розглядати його в якості математичного об'єкта, що найбільш точно відповідає системній природі соціальних та економічних процесів, які протікають в умовах нелінійної динаміки багатьох зовнішніх та внутрішніх факторів впливу. Одним із прикладів найбільш ефективного застосування теорії фракталів є фрактальна модель фондового ринку. Перші спроби використати фрактальну геометрію в аналізі фінансових ринків належать Едгару Петерсу, який розпочав дискусію про зміну парадигми при вивченні фінансової теорії. В роботі "Хаос і порядок на ринку капіталу" він вказав на те, що доцільніше використовувати фрактальну розмірність, ніж стандартне відхилення при аналізі фінансових ринків, і висунув гіпотезу щодо можливості відображення фінансового ринку у вигляді фракталів простору і часу. При цьому фрактали часу розглядаються як інвестиційні горизонти, а фракталами простору є графіки зміни ціни протягом певного періоду [13]. Розгляд фінансових ринків як просторових та часових фракталів розширив інструментарій технічного аналізу ринків, у тому числі і ринку Forex. На сьогоднішній день велика кількість практикуючих трейдерів активно використовує синергетичний підхід, теорію хаосу та фрактальну геометрію, зокрема при формуванні прогнозів майбутніх змін цін і курсів. Для оцінки ризиків, властивих певному активу, в сучасній практиці фрактального аналізу фінансових ринків найчастіше використовують алгоритм R/S-аналізу, розроблений англійським гідрологом Г. Херстом, що є дієвим інструментом дослідження фінансових показників у період інтенсивних коливань ринку.

Аналізуючи концептуальні новації в економічній науці ми погоджуємося з думкою А.А. Мазаракі про те, що серед гетеродоксальних наукових напрямків, які претендують на статус нової парадигми, основним слід розглядати інституціоналізм, і саме інституціональна теорія має найвищий потенціал щодо оновлення парадигми економічної науки [14, с. 13]. Яким же чином змоделювати поведінку тих чи інших інститутів в адекватний уніфікований спосіб? Актуальною та перспективною видається пропозиція відомого вітчизняного економіста А.А. Гриценка вважати базовим методом інституціональної економіки фракталізацію, оскільки до сьогоднішнього дня в літературі не було визначено якогось

специфічного методу, який би виражав власну особливість інституціоналізму. На його думку, категорія "фракталізація" є, зокрема, адекватним вираженням сутності процесу виокремлення правил і норм діяльності людини як предмета інституціоналізму. Правило як базовий інститут є елементом цілого, який за визначенням повторюється як у кожній окремій людській дії, так і в дії усіх частин суспільства окремо (соціальних груп, економічних суб'єктів) і суспільства в цілому. Наприклад, раціональність, як правило, економічної поведінки є характерною як для окремого індивіда, так і для соціальних груп, фірми, держави і суспільства в цілому. Це означає, що інститут за визначенням є фракталом, і для його адекватного вивчення необхідно використання саме методу фракталізації [15, с. 63]. На нашу думку, такий підхід дозволить дослідити специфіку інституційних змін та віднайти механізми підвищення ефективності вітчизняних інститутів.

Попри те, що математика глибоко проникла в усі сфери економіки і стала невід'ємним та дієвим інструментом пізнання економічних явищ та процесів, десятиліттями точиться дискусія навколо так званої проблеми надмірної математизації економіки. Зокрема В.М. Тарасевич зазначає, що аналізуючи темпи і характер експансії математики в чисту неокласичну теорію, приходиш до думки, що гострота інтересу до отримання істинного знання за допомогою математичних методів обернено пропорційна гостроті вражень від складних економіко-математичних конструкцій, що мають мало спільного з реальністю [16, с. 91]. На думку Ю.М. Уманців, через те, що економічна теорія з другої половини ХХ ст. почала наближатися за методологічно-доказовими інструментами до точних (природничих) наук, відбулася певна абсолютизація математичних методів дослідження з нехтуванням значною мірою іншими методологічними методами, при цьому економічна теорія як "чиста" наука перетворилася на одну зі складових математики [17, с. 56].

Відомий американського економіст, професор Гарвардського університету Стівен А. Марглін писав, що нас, в першу чергу, повинна цікавити теорія, а не модель, адже моделі — це лише засоби розуміння теорій, вони не повинні закінчуватися на собі. Проте ми настільки загорнулися у свої моделі, навіть зачарувалися ними, що їхня мета була втрачена з поля зору. Найвищою мірою ми переконуємо себе, що немає значення, чи агенти насправді грають за правилами наших моделей; або гірше, ми наполягаємо на однорідних підставах, що поведінка агентів відповідає формалізму моделі. Емпіричні знання агентів та емпіричні знання теоретиків однаково зникають з нашого поля зору [18, с. 212].

На проблему того, що успіхи математизації викликають бажання заповнити свою працю цифрами і формулами без потреби, щоб надати їй солідність та науковість, у свій час звертали увагу Г. Гегель, А. Пуанкаре, В. Гейзенберг, А.Н. Крилов, В.І. Вернадський. Кожен з цих вчених говорив про те, що математика може бути формою відображення досліджуваного процесу, але не може відображати його змісту, а математичні методи слід застосовувати розумно, щоб не опинитись у штучно створеній знаковій системі, яка не дозволяє досягнути живий, реальний матеріал дійсності [19, с. 428].

Обґрунтуванню необхідності підтвердження своїх ідей фактами, врахування сутності економічних явищ при їх математичній обробці присвячені праці Р. Нельсона "Економіка як релігія" (2001), Т. Маєра "Істина проти точності в економічній науці" (1992), Д. Мак-Клоскі "Риторика економіки" (1998), Пола Флейдерера "Хамелеони: зловживання теоретичними моделями у фінансах та економіці" (2014), Поля Ромена "Математизованість у теорії економічного росту" (2015), Ло Е. "Адаптивні ринки. Фінансова еволюція на швидкості думки" (2018) [20]. У статті лауреата Нобелівської премії Пола Кругмана говориться не лише про невідповідність реаліям життя абстрактних моделей, що містять складний математичний апарат, а і про шкідливість деяких із них [21]. Натомість інші відомі економісти, зокрема Джон Х. Кохран, вважають, що проблема не у надмірі математики, а, радше, в тому, що "у нас її недостатньо".

Дійсно, труднощі кількісної оцінки великого числа економічних явищ, непередбачуваність проходження економічних процесів, важкість виявлення причин і впливів на економічну діяльність ускладнює застосування математичних методів в економіці. Це не враховується тими із сучасних дослідників, які намагаються формально насаджувати математизацію в економіці, пропонують розрахунки на основі цілого ряду припущень та без особливих обґрунтувань вибору тієї чи іншої моделі для оцінки явища, через що поданий матеріал сприймається без особливої довіри до його корисності у реальних економічних ситуаціях. Проте ця проблема лежить на поверхні і навряд чи може бути подолана конструктивним шляхом, адже рівень економічної обізнаності, математичної грамотності та практичного досвіду завжди залишатиметься різним у різних дослідників, так само різнитиметься їх мотивація, рівень фінансування та особливості установ, що є роботодавцями та замовниками тих чи інших досліджень.

Значно глибшою є проблема того, чи можливо в принципі, використовуючи моделювання економічних процесів за допомогою тих чи інших математичних методів та підходів, пояснити закономірності поведінки економічних агентів і передбачити викликані ними наслідки. Як зазначалося раніше, дати позитивну відповідь на це запитання дозволяють такі сучасні математичні теорії і підходи, як теорія ігор, фрактальна геометрія, нечітка логіка, нейронні мережі, рівняння із запізненням та ін. Проте є і інша сторона медалі.

Повертаючись до методології економіко-математичного аналізу ми бачимо, що в основі будь-якої теорії (та, відповідно, моделі) лежать ті чи інші припущення, які вважаються "самоочевидними", раз і назавжди прийнятими та такими, що апіорі відповідають економічній дійсності. Наявність альтернативних позитивних теорій побудови світу і різних світоглядних цінностей, а отже, і різних припущень, які передують теорії, значно глибше, на наш погляд, розкривають причини протиріч в економічній науці та дискусій стосовно адекватності математичних моделей, ніж просто неможливість відображення всіх сторін економічного явища в процесі моделювання. Ці протиріччя навряд чи можна обійти шляхом створення ефективної моделі методологічного плюралізму в економічній теорії, відмовою від бінарного

аналізу та синтезу на користь тріалектики, чи переходом від спрощеної моделі "економічної людини" до нової, що враховувала б складну біосоціальну природу господарюючих суб'єктів, які в реальному житті часто є носіями ментальних моделей ірраціональної економічної поведінки [22, с. 45].

З точки зору прихильників конвенціоналізму А. Пуанкаре, П. Дюгема аксіоми, що лежать в основі теорій, в принципі не можуть розглядатися як істинні або помилкові, адже насправді вони є конвенціями — домовленостями, або погодженням вчених, вільний вибір яких обмежений лише міркуваннями простоти, гармонії, відсутності протиріч. Вибір між науковими теоріями визначається доцільністю їх застосування для вирішення тієї чи іншої проблеми. Поділяючи знання на емпіричні і теоретичні, конвенціоналісти наголошують на тому, що засоби їх здобування є неспівмірними, адже стосовно емпіричних даних головною ознакою науковості є досягнення об'єктивності, а стосовно теоретичних положень — науковість визначається тільки згодою розуму з самим собою (логічна несуперечливість) та фактами; припускається суб'єктивізм в організації знання у системі, а отже, і в побудову тієї чи іншої економіко-математичної моделі. Автор так званого радикального конвенціоналізму Айдукевич стверджував, що не тільки деякі, але всі судження, які ми приймаємо і які створюють увесь наш образ світу, ще не однозначно визначені даними досвіду, але залежать від вибору понятійного апарату, за допомогою якого ми відображаємо дані досвіду [23].

Застосовуючи метафізичну інтерпретацію економічних явищ та процесів В. Базилевич, В. Ільїн зазначають, що коли виникає потреба відкоригувати протиріччя в економічній теорії, що починає втрачати свою відповідність реальній дійсності, не потрібно, щоб принципи даної теорії були істинними чи впливали з істинних припущень. На їх думку, оскільки кожна економічна концепція не може бути дедуктивно виведена із самоочевидних припущень, її обґрунтування — завдання взаємної підтримки багатьох підходів, внаслідок чого різні інтерпретації поєднуються в одну узгоджену точку зору. Головне, щоб одержана концепція чи модель була найбільш ефективною при вирішенні даної проблеми [24, с. 178].

Одним із способів досягнення консенсусу та узгодження інтерпретацій може стати залучення до процесу розробки економіко-математичних моделей спеціалістів різного фаху (математиків, економістів, соціологів, політологів, психологів та ін.), доповнення формалізованих методів аналізу та прогнозування емпіричними методами, що враховують практичний досвід, інтуїтивні підходи, можливий конфлікт інтересів сторін в рамках економічних відносин, оцінювання впливу традицій, звичок, менталітету, культури, що склалась у країні чи регіоні на процес і наслідки прийняття економічних рішень.

Загалом же можемо впевнено констатувати, що у XXI ст. започатковано принципово нову парадигму вивчення економічних процесів, і зокрема ринків, за якою порядок зароджується з хаосу, коливання лежать в основі організації, а випадковість відіграє конструктивну роль в еволюційних процесах. І поки теоретики спе-

речаються щодо доцільності математизації економіки, практики успішно використовують найновіші досягнення точних наук: теорію хаосу, нейронні мережі, нечіткі множини, фрактальну геометрію, теорію ігор при аналізі поведінки соціально-економічних систем та розробці ефективних стратегій їхнього розвитку.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз процесу математизації економіки в XVIII—XXI ст. засвідчив, що на сьогоднішній день сформувалися основні наукові напрямки, зокрема економетрія, дослідження операцій, економічна кібернетика, математична економіка, експертні методи економіки, що містять специфічний математичний інструментарій, який використовується для вирішення економічних проблем. Проте в умовах постійних структурних та інституційних трансформацій, зміни масштабів функціонування й розвитку багатокомпонентних економічних систем застосування багатьох традиційних методів аналізу, оцінювання і прогнозування стає суперечливим, а часом і недоцільним через невідповідність класичних економіко-математичних моделей та методів реаліям сьогодення.

Серед сучасних математичних теорій і підходів, які здатні забезпечити адекватність економіко-математичних моделей в умовах нової економічної парадигми, нам видається найбільш перспективним використання нечітких методів, нейронних мереж, генетичних алгоритмів, фрактальної геометрії, інтегро-диференціальних рівнянь із запізненням.

Також пропонується розглянути фракталізацію як базовий метод інституціональної економіки та запровадити використання нечіткої логіки в процесі державного управління.

З метою уникнення надмірної математизації та невідповідності реаліям життя абстрактних моделей, що містять складний математичний апарат, важливо уникати автоматичного перенесення існуючих алгоритмів і намагання впровадження різноманітних економічних рішень і моделей без врахування "самоочевидних", припущень, що лежать в їхній основі, особливостей національних інститутів, менталітету, світоглядних засад окремого індивіда та суспільства в цілому.

Кожна економіко-математична модель, що пропонується до реалізації, має бути результатом копіткого дослідження економічного явища, його відчуття та розуміння, інтуїтивних здогадок, спостережливості та винахідливості дослідника. Крім того, необхідно широке обговорення ключових економічних рішень у середовищі провідних експертів та фахівців, досягнення консенсусу із врахуванням емпіричних знань та досвіду, чітка прив'язка до конкретного часового проміжку, регіональних та інших особливостей. Це підвищить ймовірність одержання бажаних результатів та можливостей практичного впровадження теоретичних здобутків.

Література:

1. Економіко-математичне моделювання: навч. посіб. / О.Є. Лугінін, В.М. Фомішина. — К.: Знання, 2011. — 342 с.
2. McCulloch W. S., Pitts W. H. A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity. *Bulletin of Mathematical Biophysics*, 1943. — №5. — p.115—133.
3. Скар І.І. Концепція побудови біологічно правдоподібної штучної нейронної мережі / І.І. Скар // Нейро-нечіткі технології моделювання в економіці. — 2014. — №3. — С. 188—218.
4. Економіко-математичне моделювання: навч. посіб. / За ред. О.Т. Івашука. — Тернопіль: ТНЕУ "Економічна думка", 2008. — 704 с.
5. Фодчук В.І. Исследование сингулярно возмущенных дифференциально-функциональных уравнений методом интегральных многообразий / В.І. Фодчук, И.М. Черевко // Асимптотическое интегрирование нелинейных уравнений. — К.: Ин-т математики АН Украины, 1992. — С.124—127.
6. Піддубна Г.К. Застосування керованості лінійних диференціальних рівнянь із запізненням в економіці / Г.К. Піддубна // Причорноморські економічні студії. — 2017. — Вип. 13-1. — С.184—187.
7. Фадєєва І.Г. Основні напрями удосконалення бізнес-процесів та сучасна методологія їх моделювання та регламентації на засадах нечіткої логіки / І.Г. Фадєєва // Економіка і держава, 2014. — № 11. — С. 11—18.
8. Ставицький О.В., Мозолєвська М.О. Використання нейронних мереж для прогнозування у фінансовій сфері / О.В.Ставицький, М.О. Мозолєвська // Актуальні проблеми економіки та управління, 2017. — № 11.
9. Половцев О.В. Методи моделювання динаміки соціально-економічних систем / О.В. Половцев // Вісник НАДУ. Серія: Державне управління. — 2010. — №1. — С. 105—111.
10. Половцев О.В., Рачинський А.П. Сучасні підходи до формування методологічного змісту механізмів трансформації управлінських рішень в системі державного управління / О. В. Половцев, А. П. Рачинський // Вісник НАДУ. Серія: Державне управління. — 2018. — № 1. — С. 52—60.
11. Сохацька О.М. Новий порядок на світовому фінансовому ринку: післякризові проекти і реалії / О.М. Сохацька // Журнал європейської економіки. — 2010. — Т. 9. — № 1. — С. 93—107.
12. Taleb N.N. The black swan: the impact of the highly improbable. — New York: Random House, 2007.
13. Петерс Э. Хаос и порядок на рынке капитала. Новый аналитический взгляд на циклы, цены и изменчивость рынка: Пер. с англ. — М: Мир, 2000. — 333 с.
14. Мазаракі А.А. Потенціал парадигмальних та концептуальних змін в економічній науці XXI ст. / А.А. Мазаракі // Теоретико-методологічні трансформації економічної науки у XXI ст.: перспективи нової парадигми: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28—29 трав. 2019 р.). — Київ: Київ. нац. торг.-еко. ун-т, 2019. — 344 с.
15. Гриценко А.А. Економічна освіта: шлях від теорії до практики / А.А. Гриценко // Економіка України. — 2018. — № 10 (683). — С. 53—70.
16. Тарасевич В.М. Проблематика істини у світовій економічній науці / В.М. Тарасевич // Економіка України. — 2018. — № 10 (683). — С. 88—99.

17. Уманців Ю.М. Економічна теорія у новітньому методологічному дискурсі / Ю. Уманців // Вісник КНТЕУ. — 2019. — №2 (124). — С. 51—63.

18. Стивен А. Марглі. Економіка: гнітюча наука. Як економічний спосіб мислення розхитує засади спільноти. — К.: Темпора, 2012. — 520 с.

19. Шигун М.М. Застосування математичних методів в економіці: специфіка, проблеми, перспективи / М. Шигун // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. — 2007. — №1 (39). — С. 425—433.

20. Ло Е. Адаптивні ринки. Фінансова еволюція на швидкості думки / Пер. з англ. І. Терещенка, В. Зенгви, Н. Мочалової. — Київ: Форс Україна, 2018. — 560 с.

21. Paul Krugman. How did economists get it so wrong? / The New York Times / URL: http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic.html?_r=1. 02.09.2009.

22. Вертелева О.В. Мікроекономічний аналіз: припущення та застереження / О.В. Вертелева // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. — Серія №18 Економіка і право. — 2015. — Вип. 29. — С. 43—51.

23. Ajdukiewicz K. Das Weltbild und die Begriffssapparatur // "Erkenntnis". Bd. IV. Leipzig, 1934. — s. 259—287. <https://books.google.com.ua/>

24. Базилевич В.Д., Ильин В.В. Метафизика экономики / В.Д. Базилевич, В.В. Ильин. — 2-е изд., испр. и доп. — К.: Знання; М.: Рыбари, 2010. — 925 с.

References:

1. Luhinin, O.Ye. and V.M. (2011), Fomishyna Ekonomiko-matematychne modeliuвання [Economic and mathematical modeling], Znannia, Kyiv, Ukraine.

2. McCulloch, W.S. and Pitts, W.H. (1943), "A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity. Bulletin of Mathematical Biophysics", vol. 5, pp. 115—133.

3. Sknar, I.I. (2014), "The concept of building a biologically plausible artificial neural network", Nejro-nechitki tekhnolohii modeliuвання v ekonomitsi, vol. 3, pp. 188-218.

4. Ivaschuk, O.T. (2008), Ekonomiko-matematychne modeliuвання [Economic and mathematical modeling], TNEU "Ekonomichna dumka", Ternopil', Ukraine.

5. Fodchuk, V.Y. and Cherevko, Y.M. (1992), "Investigation of singularly perturbed differential-functional equations by the method of integral manifolds", Asymptoticheskoe yntehroyvanye nelyneynykh uravneniy [Asymptotic integration of nonlinear equations], Yn-t matematyky AN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, pp. 124—127.

6. Piddubna, H.K. (2017), "Application of controllability of linear differential equations with delay in economy", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 13-1, pp. 184—187.

7. Fadieieva, I.H. (2014), "Main directions of improvement of business processes and modern methodology of their modeling and regulation on the basis of fuzzy logic", Ekonomika i derzhava, vol. 11, pp. 11—18.

8. Stavyts'kyj, O.V. and Mozolevs'ka, M.O. (2017), "Use of neural networks for forecasting in the financial sphere", Aktual'ni problemy ekonomiky ta upravlinnia, vol. 11.

9. Polovtsev, O.V. (2010), "Methods of modeling the dynamics of socio-economic systems", Visnyk NADU. Serii: Derzhavne upravlinnia, vol. 1, pp. 105—111.

10. Polovtsev, O.V. and Rachyns'kyj, (2018), "Modern approaches to the formation of methodological content of the mechanisms of transformation of managerial decisions in the system of public administration", Visnyk NADU. Serii: Derzhavne upravlinnia, vol. 1, pp. 52—60.

11. Sokhats'ka, O.M. (2010), "A new order in the world financial market: post-crisis projects and realities", Zhurnal ievropejs'koi ekonomiky, vol. 9, no. 1, pp. 93—107.

12. Taleb, N.N. (2007), "The black swan: the impact of the highly improbable, Random House, New York, USA.

13. Peters, E. (2000), Khaos y poriadok na rynke kapytala. Novyj analytycheskyj vzgliad na tsykly, tseny y yzmenchivost' rynka [Chaos and order in the capital market. New analytical look at cycles, prices and market volatility], Myr, Moscow, Russia.

14. Mazaraki, A.A. (2019), "Potential of paradigmatic and conceptual changes in economic science of XXI century", Teoretyko-metodolohichni transformatsii ekonomichnoi nauky u XXI st.: perspektyvy novoi paradyhmy: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Theoretical and Methodological Transformations of Economic Science in the XXI Century: Perspectives of a New Paradigm: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference], Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine, 28—29 May.

15. Hrytsenko, A.A. (2018), "Economic education: the path from theory to practice", Ekonomika Ukrainy, vol. 10 (683), pp. 53—70.

16. Tarasevych, V.M. (2018), "The problem of truth in world economic science", Ekonomika Ukrainy, vol. 10 (683), pp. 88—99.

17. Umantsiv, Yu.M. (2019), "Economic theory in the latest methodological discourse", Visnyk KNTU, vol. 2 (124), pp. 51—63.

18. Marhlin, S.A. (2012), Ekonomika: hnitiucha nauka. Yak ekonomichnyj sposib myslennia rozkhytuie zasady spil'noty [Economics: oppressive science. How the economic way of thinking shakes the foundations of the community], Tempora, Kyiv, Ukraine.

19. Shyhun, M.M. (2007), "Application of mathematical methods in the economy: specifics, problems, perspectives", Visnyk ZhDTU. Serii: Ekonomichni nauky, vol. 1 (39), pp. 425—433.

20. Lo, E. (2018), Adaptivni rynky. Finansova evoliutsiia na shvydkosti dumky [Adaptive markets. Financial evolution on the speed of thought], Fors Ukraina, Kyiv, Ukraine.

21. Krugman, P. (2009), "How did economists get it so wrong?", The New York Times, available at: http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic.html?_r=1 (Accessed 30 May 2019).

22. Vertelieva, O.V. (2015), "Microeconomic analysis: assumptions and reservations", Naukovy chasopys NPU im. M.P. Drahomanova. Serii: №18 Ekonomika i pravo, vol.29, pp. 43—51.

23. Ajdukiewicz, K. (1934), "Das Weltbild und die Begriffssapparatur", Erkenntnis, Leipzig, vol. IV, pp. 259—287, available at: <https://books.google.com.ua/> (Accessed 30 May 2019).

24. Bazylevych, V.D. and Yl'yn, V.V. (2010), Metafyzyka ekonomiky [Metaphysics of Economics], 2-d ed., Znannia, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2019 р.

С. М. Данькевич,
к. с.-г. н., докторант, Інститут агроекології і природокористування НААН
ORCID ID: 0000-0003-2597-4461

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.57

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗБАЛАНСОВАНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

S. Dankevych,
Candidate of Agricultural Sciences, Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS

ORGANIZATIONAL-ECONOMIC ASPECTS OF ATTRACTING INVESTMENTS
AS AN INSTRUMENT IN ENSURING THE BALANCED USE OF FORESTRY LANDS

Обґрунтовано роль інвестиційної діяльності у розв'язанні проблеми досягнення збалансованого рівня лісогосподарського землекористування України. Доведено, що на останній час потенціал фінансово-економічних передумов забезпечення збалансованого рівня лісогосподарського землекористування в Україні використовується не на достатньому рівні, оскільки лишається не повністю задіяним інструмент залучення інвестицій. Досвід країн з розвинутим лісовим сектором свідчить, що використання земель лісогосподарського призначення є фундаментальним інвестиційним інструментом, тоді як в Україні внаслідок впливу організаційно-економічних, інституціональних та правових факторів функціональне використання цього фінансового ресурсу досить обмежене. У дослідженні на прикладі Державного підприємства "Радехівське лісомисливське господарство" доведено необхідність диверсифікації джерел фінансового забезпечення процесів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основних засобів у лісогосподарському виробництві. Обґрунтовано, що суттєве зростання інвестиційного потенціалу державних лісогосподарських підприємств може бути досягнуто за рахунок максимізації прибутку під час створення відповідного податкового клімату, що потребує державного регулювання. Обґрунтовано залежність досягнення збалансованого використання земель лісогосподарського призначення від фінансово-економічного забезпечення екологічної безпеки, що пов'язано з рівнем капітальних інвестицій в основні засоби лісового сектору економіки України. Доведено, що трансформація земель лісогосподарського призначення в інвестиційний актив з об'єктивною ринковою вартістю і реальною цінністю є інструментом удосконалення еколого-економічного механізму забезпечення збалансованого рівня землекористування та має потенціал щодо практичного використання.

The purpose of the article is to review the current state and the role of investments in the forestry of Ukraine as a key component in achieving a balanced level of use of forestry lands, based on the

results of production and economic activity, dynamics of capital expenditures, as well as taking into account the priorities of increasing the efficiency of use of forest resources potential. The role of investment activity in solving the problem of achieving a balanced level of forestry land use in Ukraine is substantiated. It is proved that recently the potential of financial and economic conditions for ensuring a balanced level of forestry land use in Ukraine is not used sufficiently, as the investment attraction tool is not fully involved. The experience of countries with developed forestry sector shows that the use of forest lands is a fundamental investment tool, while in Ukraine, due to the influence of organizational and economic, institutional and legal factors, the functional use of this financial resource is quite limited. The study, based on the example of the State Enterprise "Radexhiv forestry farm", proved the necessity of diversifying sources of financial support for the modernization, reconstruction and technical re-equipment of fixed assets in forestry production. It is substantiated that significant growth of the investment potential of state forest enterprises can be achieved by maximizing profits when creating the appropriate tax climate that needs state regulation. The dependence of the achievement of balanced use of forestry lands on the financial and economic provision of environmental safety, which is related to the level of capital investments in the main means of the forest sector of the Ukrainian economy, is substantiated. A schematic representation of the effect of transformation of land resources into full-fledged financial assets and investment resources is proposed, which will enable to achieve a number of social, economic and environmental effects both at the current moment and in achieving strategic investment objectives. It is proved that the transformation of forestry lands into an investment asset with an objective market value and real value is an instrument for improving the ecological and economic mechanism for ensuring a balanced level of land use and has the potential for practical use.

Ключові слова: землі лісогосподарського призначення, інвестиційні ресурси, фінансовий актив, організаційно-економічні аспекти, збалансоване лісогосподарське землекористування.

Keywords: forestry land, investment resources, financial asset, organizational and economic aspects, balanced forestry land use.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Тенденції виснажливого використання лісових угідь за умов нехтування нормами їх збереження та відтворення спричинили багато складних проблем, зокрема знецінили принципи збалансованого землекористування. Збалансоване використання земель лісогосподарського призначення залежить зокрема від активізації інвестування в лісову галузь. Наразі питання організаційно-економічного забезпечення залучення інвестицій як інструменту збалансованого рівня використання земель лісогосподарського призначення потребують вивчення з метою визначення напрямів удосконалення структури фінансових потоків.

Методи: аналізу й синтезу, абстрактно-логічний, статистичного аналізу, графічний, кореляційно-регресійного аналізу (для встановлення і виміру рівня залежності та взаємовпливів ресурсного характеру на ефективність та особливості застосування фінансово-економічного інструментарію щодо забезпечення збалансованого використання земель лісогосподарського призначення).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні й прикладні аспекти залучення та економічного оцінювання ефективності інвестиційної діяльності досліджено в наукових працях відомих учених: А.П. Гайдуцького, В.М. Гейця, М.Я. Дем'яненка, О.І. Дре-

бот [14], С.М. Кваші, М.І. Кісіля, Н.І. Паляничко [3], Г.М. Підлісецького, П.Т. Саблука, М.Г. Ступеня [4], О.І. Фурдичка [2; 16] та інших [1; 7; 9; 18; 19]. Незважаючи на певний науковий доробок, еколого-економічна ситуація в лісогосподарському землекористуванні України на сьогодні зумовлює необхідність подальшого дослідження й обґрунтування широкого спектра теоретичних і прикладних аспектів особливостей залучення інвестицій як складової у забезпеченні збалансованого рівня використання земель лісогосподарського призначення, що є фактором забезпечення прийнятного рівня екологічної безпеки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є огляд сучасного стану і ролі інвестицій в лісове господарство України як ключової складової досягнення збалансованого рівня використання земель лісогосподарського призначення, виходячи з результатів виробничо-господарської діяльності, динаміки капітальних видатків, а також з врахуванням пріоритетів підвищення ефективності використання лісоресурсного потенціалу на прикладі Державного підприємства "Радехівське лісомисливське господарство" (ДП "Радехівське ЛМГ").

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Наявність інвестицій призводить до покращення всіх результатів процесу виробництва як соціального, так і

технологічного, а врешті і еколого-економічного характеру. Не є виключенням і використання земель лісгосподарського призначення. Проте характерною рисою функціонування вітчизняного лісового сектора є інвестиційний дефіцит у лісовому господарстві, що не дозволяє забезпечити прийнятний рівень капіталізації і підвищити частку продукції з високою доданою вартістю у лісопереробних підрозділах державних лісгосподарських підприємств, що негативним чином відображається на спроможності цих суб'єктів господарювання інвестувати достатній обсяг коштів у відтворення лісоресурсного потенціалу [1]. За [2, с. 274] інвестиції екологічні — всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, внаслідок якої створюється природоохоронний об'єкт. Інвестиції, як майнові так і немайнові, є одними з найважливіших засобів досягнення позитивних структурних змін в охороні довкілля, поліпшення якісних показників лісгосподарської діяльності на державному та регіональному рівнях. Від обсягів і ефективності інвестицій залежить швидкість відтворювальних процесів у використанні земель лісгосподарського призначення, забезпечення позитивних якісних змін в природоохоронній діяльності, а відтак і досягнення збалансованого рівня лісгосподарського землекористування. Як зазначає [3], тенденції екстенсивного використання земель в умовах нехтування принципами їх охорони спричинили багато складних проблем, зокрема знецінення принципів збалансованого землекористування обумовило дисбаланс структури інвестицій в Україні гіпертрофічним фінансуванням пріоритетних галузей. Формування відповідного інструментарію стимулювання залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій в оновлення об'єктів лісгосподарської та лісоохоронної інфраструктури, а також розвиток ринку позикового капіталу є складовою фінансово-економічного механізму збалансованого використання земель лісгосподарського призначення. Зазначене свідчить про необхідність формування інвестиційної привабливості лісгосподарського землекористування на основі врахування екологічних пріоритетів підвищення економічної ефективності використання ресурсів.

Країни з розвинутим лісовим сектором орієнтуються на експорт лісових товарів глибокого перероблення, насамперед меблів, виробів з картону й паперу. Зазначені питання тісно пов'язані з проблемами екології та збалансованого розвитку, екологічного регулювання діяльністю лісового бізнесу [4]. Наприклад Китай належить до невеликої групи країн (США, Італія, Норвегія, Іспанія, Швейцарія), чиї лісові масиви за останні три десятиліття збільшилися. Загальний обсяг іноземних інвестицій в Китаї швидко і різко з часом зростав від 4,8 млрд дол США в 1985 р. до 117,7 млрд дол США в 2011 р. Хоча сума іноземних інвестицій у лісову галузь Китаю становить невелику частку від загального обсягу інвестицій — щорічно 0,1—1,2 млрд дол. США (з 1997 року по 2010 рік 8,4 млрд дол. США), проте велика частина цих інвестицій була спрямована на заліснення та лісовідновлення, створення підприємств лісового господарства для переробки лісової деревини. В лісове господарство Китаю інвестували країни Європейського Союзу, Британські Віргінські острови, Канада,

Індонезія, Японія, Німеччина, Малайзія, Маврикій, Республіка Корея, Сінгапур та США [5]. Передача передових знань і технологій можуть мати диференційовані впливи на площі земель лісгосподарського призначення, наприклад: знання про підвищення ефективності використання лісової продукції можуть зменшити обсяги вирубки лісів, водночас як потужні механізми підвищують ефективність лісозаготівель. Крім того, на думку китайських дослідників, допомогти відновленню лісів в Китаї в довгостроковій перспективі може імпорт продовольства за рахунок скорочення площ сільськогосподарських угідь, але скорочуючи площі лісів в інших країнах [5]. Корисним є також досвід Скандинавських країн, де щороку площа лісів збільшується, створено багато інвестиційних лісових фондів, серед головних інвесторів яких є такі компанії, як ІКЕА, інвестиційний фонд Гарвардського університету. До прикладу, якщо розмістити гроші у європейському банку на депозиті, то відсоткова ставка становитиме 1—1,5% доходу, а дохідність інвестиційних лісових фондів — до 12% річних. Також варто звернути увагу на досвід ІКЕА, яка зацікавлена вирубувати лісу менше, ніж його щорічний приріст, також компанія багато інвестує у висаджування саджанців [6]. Досвід країн з розвинутим лісовим сектором доводить, що землі лісгосподарського призначення можуть бути інвестиційним інструментом в забезпеченні збалансованого лісгосподарського землекористування.

За даними [7] надзвичайно низький інвестиційний клімат в лісовому секторі України викликав відтік інвестицій до країн-сусідів, де виробництва використовують українську необроблену деревину, а готову продукцію експортують в Україну. Якщо взяти економічний ефект від експорту технологічної сировини за 1, то у разі переробки її на деревинностружковій плити економічний ефект складатиме 8,8, а під час виготовлення з цих плит меблів — 40. Тобто виробництво меблів з деревинностружкових плит є в 40 разів ефективнішим, ніж просто експорт необробленої техсировини. В останні роки спостерігається тенденція до скорочення обсягів виробництва продукції деревообробки, а натомість значно збільшується експорт необробленої деревини. Отже, скорочення експорту необробленої деревини, а натомість значне збільшення обсягів виробництва продукції деревообробки в результаті дасть поштовх не лише для розвитку національної економіки України, лісового сектору, а й регіонів: сприятиме залученню інвестицій, зростання податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів, забезпечить підвищення використання інфраструктурного потенціалу регіону, розвиток трудового потенціалу, соціально-культурної інфраструктури, підвищить рівень життя населення [7] і в результаті досягнення збалансованого використання земельних ресурсів.

Капітальні інвестиції в лісове господарство та пов'язані з ним послуги в Україні за 2010—2018 рр. значно зросли, але залишалися на досить низькому рівні. Так, у 2010 р. їхній обсяг становив 177,8 млн грн, у 2014 р. — 381 млн грн, у 2015 р. — 788,5, у 2016 р. — 777,1, у 2017 р. — 768,9, а в 2018 р. — 980,3 млн грн, що становить лише 0,17 % від загального обсягу інвестицій в Україні у 2018 році [8]. Джерелами інвестицій для лісо-

Таблиця 1. Динаміка прибутковості та податкового навантаження на ДП "Радехівське ЛМГ", тис. грн

Рік	Прибуток до оподаткування	Сплата податку на прибуток	Відрахування частини чистого прибутку	Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів (до Державного бюджету)	Рентна плата за спец. використання лісових ресурсів (до місцевого бюджету)	Земельний податок
2014	36	55	5	659	-	-
2015	658	241	41	2992	229	18
2016	1289	278	385	3830	401	26
2017	865	198	799	2860	277	27
2018	983	210	634	3144	334	47
Відхилення 2018 року до 2014 року (+,-)	+947	+155	+629	+2428	+334	+47

Джерело: сформовано автором за даними звітів про виконання фінансового плану ДП "Радехівське ЛМГ".

вого сектору є власні джерела (прибуток, амортизаційні відрахування) та залучені ресурси (гранти, субсидії, акціонерні вклади, кредитні запозичення), учасниками яких можуть бути іноземні інвестори, страхові та кредитні системи, бюджети всіх рівнів, фонди. Наразі основним джерелом фінансування більшості інвестиційних проектів в Україні є власні кошти підприємств, які в умовах стагнації економіки і зниження прибутковості всіх секторів економіки дуже незначні [4]. Землі лісогосподарського призначення, які перебувають у постійному користуванні державних лісогосподарських підприємств не можуть бути передані в заставу для отримання банківських кредитів чи інших запозичень. Окрім того, в сучасних умовах джерелом середньо- та дострокових інвестиційних ресурсів практично стає лише лізинг. На думку [9], активізація лізингових угод між спеціалізованими лізинговими компаніями та державними лісогосподарськими підприємствами сприятиме подоланню фінансових обмежень в частині придбання сучасного високотехнологічного лісогосподарського обладнання. З огляду на значне спрацювання основних засобів лісогосподарських підприємств, яскравим прикладом успішного забезпечення екологізації виробництва є отримання у лізинг обладнання, яке дає змогу реалізувати програми державного значення, зокрема щодо запровадження інноваційних, енергоощадних маловідходних технологій і технологій, що не шкодять довкіллю. Н. Наливайко зазначає, що лізинг є однією з найперспективніших форм інвестування, що здатна значно поживити процес оновлення матеріально технічної бази лісогосподарських підприємств [9].

Нині прибуток державних лісогосподарських підприємств та амортизаційні відрахування є фактично єдиним джерелом фінансового забезпечення капітальних вкладень. Проте на сьогодні 75 % прибутку державних підприємств відраховується до бюджету відповідно до постанови КМУ від 30.12.2015 р. № 1156 "Про внесення змін до пункту 1 Порядку відрахування до державного бюджету частини чистого прибутку (доходу) державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями" [10], до того ж ними сплачується ще й податок на прибуток, що створює негативний економічний вплив на можливість залучення власних обігових коштів в інвестиції для забезпечення збалансованого лісогосподарського землекористування. На прикладі ДП "Радехівське ЛМГ", яке розташоване у північно-східній частині Львівської області на території Малого Полісся Украй-

ни в межах трьох адміністративно-господарських районів: Сокальського, Радехівського, Кам'яно-Бузького і займає площу 35 тис. га, чітко прослідковується динаміка збільшення податкового навантаження на прибуток дежлісгоспу за останні п'ять років (табл. 1). ДП "Радехівське ЛМГ" в останні роки демонструє прибуткову виробничо-господарську діяльність, що мало б створювати сприятливі передумови для активізації інвестиційної діяльності, водночас основними проблемами інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісогосподарського виробництва є надмірне оподаткування прибутку підприємства. Отже, необхідна диверсифікація внутрішніх джерел фінансового забезпечення процесів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основних засобів у лісогосподарському виробництві.

За даними Державної фіскальної служби України сектором лісового господарства та лісозаготівель до Зведеного бюджету України у 2014 році сплачено 1,2 млрд грн, у 2015 році — 2,2 млрд грн, у 2016 році — 3,6 млрд грн [11], у 2018 році аж у чотири рази більше порівняно з 2014 роком — 4,8 млрд грн [12]. Верховною Радою України з 1 січня 2019 року ставки земельного податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено (ст. 274 ПКУ), доповнено новою ставкою для лісових земель, яка становитиме не більше 0,1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки [13]. Оскільки земельний податок на лісові землі раніше в Україні сплачувався у складі рентної плати, то з 1 січня 2019 року виникає подвійне оподаткування, що потребує додаткових коштів підприємств для сплати нового податку. Грошовий потік є визначальним фактором сприяння інвестиціям, проте існуюче фіскальне регулювання лісокористування обумовлюється лише необхідністю посилення функції наповнення бюджету [14, с. 223] і створює обставини дефіциту обігових коштів для придбання основних засобів з метою оновлення об'єктів лісогосподарської та лісоохоронної інфраструктури. В комплексі ситуація говорить про необхідність перерозподілу напрямів та обсягів грошових потоків в секторі лісогосподарського землекористування з пріоритетом використання фінансових ресурсів на забезпечення капітальних видатків, що потребує внесення відповідних змін до податкового законодавства. Так, вітчизняні вчені [14, с. 238] вважають, що запровадження фіксованого лісогосподарського податку, який сплачуватиметься в рахунок таких податків і зборів (обов'язкових

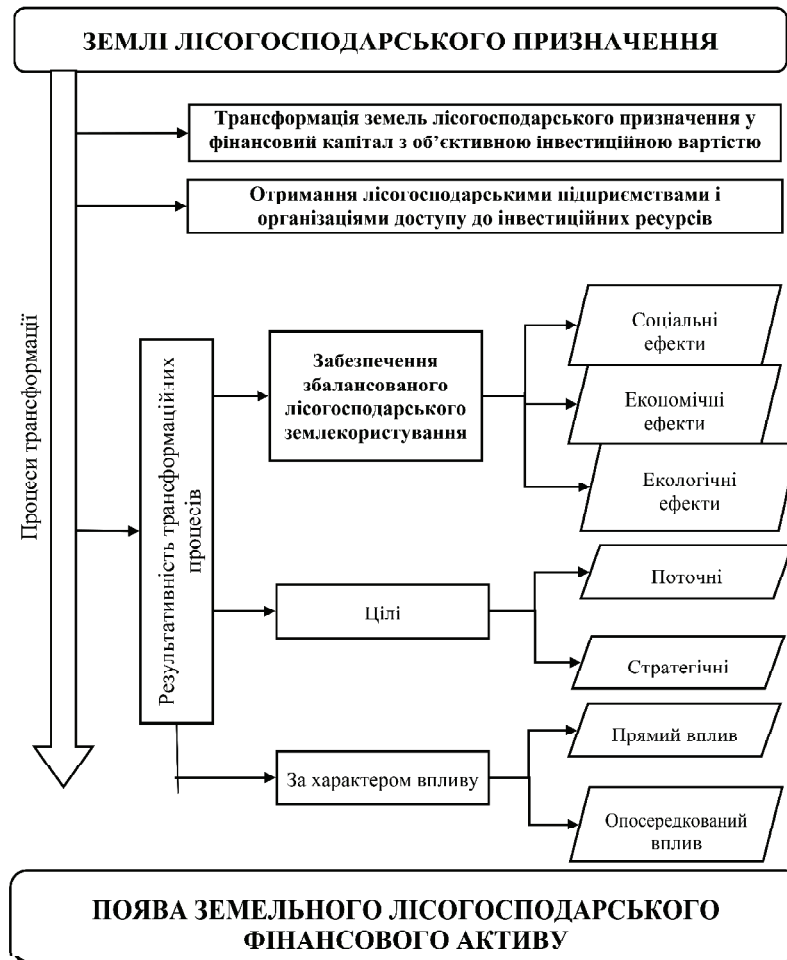

Рис. 1. Система ефектів від трансформації земель лісогосподарського призначення в фінансові активи з об'єктивною інвестиційною вартістю

Джерело: сформовано автором.

платежів), як плата (податок) за землю, податок на прибуток, збір за спеціальне використання лісових ресурсів, стимулюватиме обмеження використання лісових ресурсів, а врахування фіксованого лісогосподарського податку в собівартості продукції (на відміну від ренти) дасть можливість додаткових джерел інвестицій в лісогосподарське землекористування. Отже, суттєве зростання інвестиційного потенціалу державних лісогосподарських підприємств може бути досягнуте за рахунок максимізації прибутку при створенні відповідного податкового клімату. З часом роль держави як основного інвестора повинна поступово послаблюватися і все більше повинні переважати її регулюючі та контролюючі функції. Забезпечення стабільного функціонування нормативно-законодавчого поля з одночасною підтримкою мінімально необхідних обсягів інвестицій у технологічні процеси землекористування матиме позитивний ефект як для розв'язання соціально-економічних, організаційно-економічних, так і для еколого-економічних проблем регіонів будь-якого таксономічного рівня [3].

Також однією з причин незадовільного рівня інвестиційної привабливості лісогосподарського виробництва та відсутності зовнішніх інвестиційних надходжень у суб'єктів лісогосподарського підприємництва є недо-

сконалість грошової оцінки лісоресурсного потенціалу. За даними Моніторингу земельних відносин в Україні за 2016—2017 роки [15] середнє значення нормативної грошової оцінки земель лісогосподарського призначення в середньому по Україні становить 95610 грн/га з максимальним значенням цього показника по Донецькій області 270000 грн/га і мінімальними: по Київській — 11412 грн/га, Рівненській — 16200 грн/га, Одеській — 26500 грн/га. Землі лісогосподарського призначення є тим глобальним ресурсом, що привертає увагу інвесторів і для того, щоб українські лісові ресурси можна було залучати в інвестиційні проекти, слід визначити їхню адекватну вартість, яка відображала б їхню реальну ринкову вартість і давала підстави для визначення пріоритетних напрямів використання ресурсів. Без достовірного оцінювання лісових ресурсів ефективне управління ними в проектах неможливе, а процес такого оцінювання щодо конкретної ділянки лісу має включати інвентаризацію корисності лісу. Використання можливостей сучасного фінансового простору для формування доданої вартості в рамках конкретної територіальної системи лежить у площині трансформації територіальних ресурсів у фінансовий капітал [4]. Значна кількість вчених наголошують на необхідності інвестиційного забезпечення лісового господарства з

**Таблиця 2. Основні показники виробничо-господарської діяльності
ДП "Радехівське ЛМГ", тис. грн**

Рік	Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	Валовий прибуток	Амортизаційні відрахування	Первісна вартість основних засобів	Залишкова вартість основних засобів	Обсяг капітальних видатків у придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин, механізмів
2010	14759	2655	616	9463	4228	174
2011	18945	3527	551	9465	3808	118
2012	19729	3331	675	11077	4897	1778
2013	20133	3823	763	12257	5314	1510
2014	7994	5417	717	12597	4937	655
2015	39232	10021	829	15226	6737	3098
2016	49916	11118	10676	22152	11993	7337
2017	52595	10016	2633	26997	14213	7034
2018	64129	10195	3691	30277	13967	6483
Відхилення 2018 року до 2010 року (+,-)	49370	7540	3075	20814	9739	6309
Відхилення 2018 року до 2010 року, %	335	284	499	220	230	3626

Джерело: сформовано автором за даними звітів про виконання фінансового плану ДП "Радехівське ЛМГ".

метою підвищення ефективності використання лісоресурсного потенціалу, мінімізації втрат лісосировини та розширення площ земель лісогосподарського призначення. Водночас для цілей покращення соціально економічних та екологічних показників розвитку суб'єктів лісогосподарського підприємництва потребують обґрунтування інструменти інвестиційної політики товаровиробників, які сприяли б залученню коштів міжнародних донорів та приватного капіталу в природоохоронну діяльність, створення суб'єктами господарювання систем екологічного управління. На думку [16], якщо визначається інвестиційна вартість лісових земель (вартість, за якою дані землі можуть бути придбані при умові задоволення вимог інвестора до доходності лісового проекту), то ставка дисконтування може визначатись, виходячи із очікувань інвестора, внутрішньої норми доходності аналогічних і уже здійснених проектів. Лісові землі стануть активом, у якого є власник інвестор, який зацікавлений у тому, аби вартість активів зростала. Директор економічних програм Українського інституту майбутнього А. Амелін вважає, що приватизація земель лісогосподарського призначення з оплатою інвесторів у бюджет ринкової вартості — це хороший інструмент для зростання обсягів інвестицій, де інвестор як власник лісу завжди буде бережно до нього ставитися [17]. Важливим є взяття земель лісогосподарського призначення на баланси суб'єктів господарювання, що дасть умови подальшої роботи з їх капіталізації, можливість забезпечити повноцінність ціноутворення на ці активи, посилить інвестиційну привабливість лісового сектору, а у перспективі і на ринках капіталу. Облікована вартість природно-ресурсного потенціалу є тією інформаційною складовою, яка розширить можливості кредитування державних лісогосподарських підприємств. Ми пропонуємо схематичне зображення результативності перетворення земельних ресурсів у повноправні фінансові активи та інвестиційні ресурси, що дасть можливість досягти низки соціальних, економічних та екологічних ефектів як на поточний момент, так і при досягненні стратегічних інвестиційних цілей (рис. 1).

У лісовому господарстві України мають місце проблеми, які пов'язані як з високим рівнем фізичного спрацювання та морального старіння виробничого устаткування, так і з методами і способами розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу. Існуюча ситуація значною мірою зумовлена відсутністю довгий час відповідної стратегії розвитку лісового господарства, яка забезпечувала б інвестиційне оновлення як основних лісогосподарських засобів, так і технологій лісовирощування і лісорозведення [18]. Активізація процесів модернізації та реконструкції основних засобів у лісогосподарському виробництві та впровадження сучасних технологій лісорозведення та лісовирощування знаходиться в прямій залежності від перегляду принципів державної підтримки розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу, застосування комплексу стимулів стосовно підвищення ефективності здійснення лісогосподарських заходів, а також створення інституціональних передумов для залучення постійними лісокористувачами приватних інвестицій на ринку позикового капіталу [1]. Нині більшість інвестування в лісокористуванні направлено на звичайну заміну чи ремонт застарілого обладнання, а процес впровадження новітніх екологічних та ресурсозберігаючих технологій лишається без належного фінансування, що разом з недоліками чинного законодавства у сфері лісокористування не дає змоги підвищувати ефективність господарської діяльності [18].

Інвестиційний розвиток державного лісогосподарського підприємства значною мірою залежить від обсягу капітальних видатків по лісовому і мисливському господарству. ДП "Радехівське ЛМГ" за період 2010—2018 рр. демонструє покращення показників виробничо-господарської діяльності. У 2018 р. порівняно з 2010 р. спостерігалось збільшення чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт та послуг) у 4,3 рази, збільшення валового прибутку становило у 3,8 рази (більше на 7540 тис грн) (табл. 2). Поряд з високими темпами приросту виручки та валового прибутку на лісогосподарському підприємстві темп приросту амортизаційних відрахувань є значно вищим, що

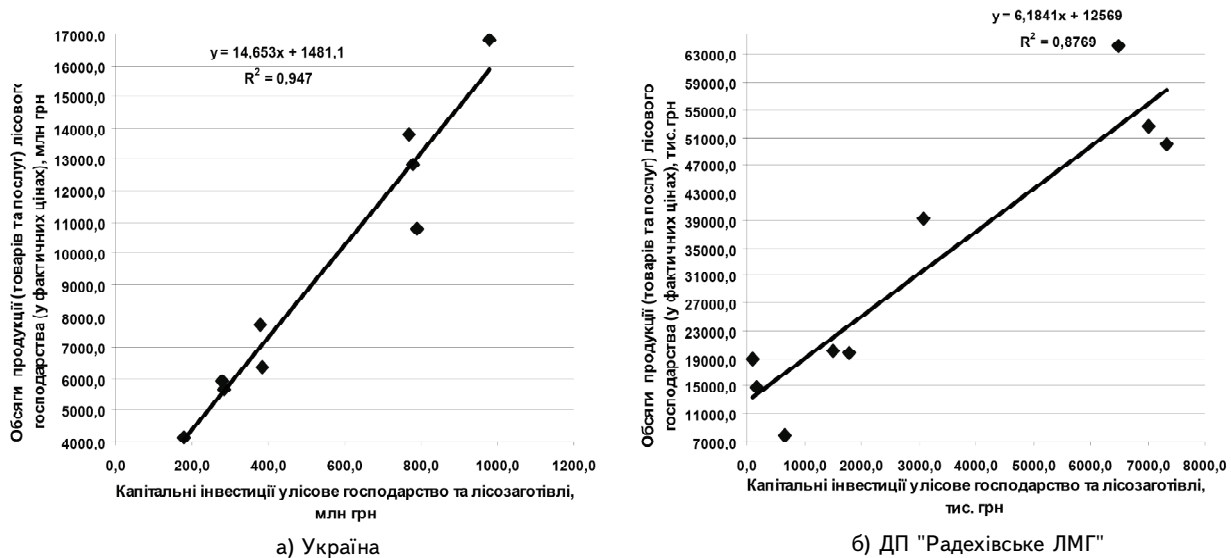

Рис. 2. Залежність обсягів виробництва продукції (товарів та послуг) лісового господарства (у фактичних цінах) від капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі за 2010—2018 рр.

Джерело: сформовано автором з використанням статистичних даних по Україні та звітних даних ДП "Радехівське ЛМГ"

свідчить про пришвидшене формування внутрішніх джерел модернізації та оновлення індустрії лісорозведення, лісозаготівель та деревообробки.

У 2018 р. порівняно з 2010 р. сума амортизаційних відрахувань на ДП "Радехівське ЛМГ" збільшилася у 6 разів, темпи приросту первісної вартості основних засобів склали 220 % (збільшилася на 20814 тис. грн), що пов'язано зі зростанням капітальних видатків у придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин, механізмів. Так, обсяг капітальних інвестицій ДП "Радехівське ЛМГ" за рахунок власних джерел наростаючим підсумком за період 2010—2018 рр. склав 28187 тис. грн. Результати аналізу основних показників виробничо-господарської діяльності ДП "Радехівське ЛМГ" засвідчують, що державне підприємство як постійний лісокористувач демонструє прибуткову діяльність і відповідно має необхідні передумови для реалізації цілей інвестиційної стратегії розвитку лісового господарства, що сприятиме збалансованому використанню земель лісогосподарського призначення.

Одним з важливих чинників інвестиційного розвитку лісового господарства, а відтак і забезпечення збалансованого використання земель лісогосподарського призначення, є залежність обсягів виробництва від темпів техніко-технологічного оновлення основних засобів. За допомогою кореляційного аналізу ми дослідили зв'язки між детермінантами: частка варіації показника обсягів виробництва продукції (товарів та послуг) лісового господарства (у фактичних цінах), зумовлена варіаціями показника капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі за період 2010—2018 рр. в Україні (рис. 2, а) та в ДП "Радехівське ЛМГ" (рис. 2, б), оцінювалася за допомогою коефіцієнта детермінації, де відслідковується чіткий зв'язок між статистичними характеристиками показників з прямою залежністю.

Коефіцієнт детермінації вказує на те, що 94,7 % варіації обсягів виробництва продукції (товарів та послуг) лісового господарства України зумовлено варіацією показника капітальних інвестицій у лісове господарство

та лісозаготівлі. Щільність зв'язку між факторами (коефіцієнт кореляції) по Україні становить $r = 0,97$, в ДП "Радехівське ЛМГ" — $0,94$, що свідчить про зв'язок між ознаками високого рівня впливу, тобто з імовірністю 95 % можна стверджувати, що при зростанні капітальних інвестицій у лісове господарство обсяги виробництва продукції (товарів та послуг) лісового господарства зростатимуть. Інвестиції напряму впливають на темпи розвитку лісогосподарського виробництва, стимулюють гарантування досягнення збалансованого використання земель лісогосподарського призначення та напряму визначають рівень матеріально-технічного забезпечення, і передусім, рівень модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основних засобів лісогосподарських підприємств як лісового господарства, так і лісопереробних підрозділів. Наведений статистичний аналіз опосередковано свідчить про необхідність удосконалення інструменту інвестицій у складі фінансово-економічного механізму забезпечення збалансованого використання земель лісогосподарського призначення.

Проведення технологічної модернізації підприємств з метою підвищення рівня їхньої еколого-економічної ефективності має привабливість для інвесторів, адже з метою прискорення просування на ринок товарів і продукції, виробленої на модернізованих підприємствах, все ширше використовується специфічне маркування та індикатори. Таким чином, поступово відбуваються трансформації міжнародних еколого-економічних умов взаємодії між виробниками та споживачами, які спрямовуються в бік пом'якшення антропогенного тиску на довкілля, а рентабельність поступово стає залежною від екологічної результативності виробництва [19]. Отже, детермінантами інвестиційних надходжень є зниження ризиків появи деструктивних впливів господарської діяльності на землі лісогосподарського призначення, формування системи планування взаємозалежностей технологічного розвитку суб'єктів лісогосподарського підприємництва з темпами зростання доданої вартості у структурі ВВП, а відтак і соціальними наслідками. В

комплексі ситуація підтверджує доцільність формування інвестиційного клімату для залучення коштів міжнародних донорів та приватного капіталу в лісоохоронну діяльність, створення суб'єктами господарювання систем екологічного управління, впровадження технологій ресурсо- та енергозбереження, розширеного відтворення лісів у відповідності до Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наш огляд націлено на визначення напрямів і перспектив підвищення інвестиційної привабливості лісового сектору України, що є запорукою забезпечення збалансованого лісогосподарського землекористування. Доведено, що на останній час потенціал фінансово-економічних передумов забезпечення збалансованого рівня лісогосподарського землекористування в Україні використовується не на достатньому рівні, оскільки лишається не повністю задіяним інструмент залучення інвестицій. Досвід країн з розвинутим лісовим сектором свідчить, що використання земель лісогосподарського призначення є фундаментальним інвестиційним інструментом, тоді як в Україні внаслідок впливу організаційно-економічних, інституціональних та правових факторів функціональне використання цього фінансового ресурсу досить обмежене і на цій основі лісовий сектор недоотримує інвестиції.

Встановлено, що важливою складовою інвестиційного розвитку лісового господарства має бути диверсифікація як зовнішніх, так і внутрішніх джерел фінансового забезпечення процесів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основних засобів у лісогосподарському виробництві та в лісопереробній ланці державних лісогосподарських підприємств. Обґрунтовано, що суттєве зростання інвестиційного потенціалу державних лісогосподарських підприємств може бути досягнуте за рахунок максимізації прибутку при створенні відповідного податкового клімату, що потребує державного регулювання.

Доведено, що трансформація земель лісогосподарського призначення в інвестиційний актив з об'єктивною ринковою вартістю і реальною цінністю є інструментом удосконалення еколого-економічного механізму забезпечення збалансованого рівня землекористування та має потенціал щодо практичного використання. Обґрунтовано, що використання інвестиційного потенціалу земель лісогосподарського призначення активізує інтенсивність фінансових потоків, надасть позитивні еколого-економічні та соціальні ефекти, і, як результат, забезпечить збалансоване лісогосподарське землекористування.

Обґрунтовано залежність досягнення збалансованого використання земель лісогосподарського призначення від фінансово-економічного забезпечення екологічної безпеки, що пов'язано з рівнем капітальних інвестицій в основні засоби лісового сектору економіки України. Кореляційна залежність між статистичними характеристиками показників використання земель лісогосподарського призначення є важливим простором подальших досліджень з метою визначення науково

обґрунтованих підходів до удосконалення еколого-економічного механізму збалансованого лісогосподарського землекористування, формування моделей, зважених не лише у фізичному просторі, але й у соціально-економічному з урахуванням основних факторів збалансованого землекористування.

Зважаючи на комплексний характер проблеми активізації інвестування в лісогосподарську галузь, важливою областю для подальшого опрацювання на запит сьогодення будуть питання з визначення та практичного використання системи індикаторів, еколого-економічні показники ефективності використання інвестиційних ресурсів для забезпечення збалансованого лісогосподарського землекористування.

Література:

1. Дзюбенко О.М. Формування інвестиційно-інноваційної стратегії розвитку лісового господарства в контексті підвищення ефективності використання лісоресурсного потенціалу. Інвестиції: практика та досвід. № 23/2017. С. 49—58.
2. Фурдичко О.І. Словник-довідник з агроекології і природокористування / За науковою редакцією О.І. Фурдичка. К.: ТОВ "ДІА". 2012. 336 с.
3. Паляничко Н.І. Еколого-економічні показники ефективності використання інвестиційних ресурсів у землекористуванні // Наук. вісн. Мукачів. держ. ун-ту: зб. наук. пр. Мукачєво: Вид-во МДУ, 2017. Вип. 1 (7). С. 34—39. (Серія "Економіка").
4. Ступень М.Г., Шумлянський Б.В. Сучасні механізми реалізації інвестиційних проектів у лісовому секторі. Збалансоване природокористування. № 2/2015. С. 5—9.
5. Jianguo Liu. Forest Sustainability in China and Implications for a Telecoupled World. Asia & the Pacific Policy Studies, vol. 1, no. 1, 19 December 2013. pp. 230-250 doi: 10.1002/app5.17. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/app5.17>
6. URL: <https://dyvys.info/2018/09/27/lis-yak-sektor-ekonomiky-shho-ukrayini-robyty-z-lisovym-gospodarstvom/>
7. Сагаль С. Аналіз потенціалу лісового сектору України та виявлення факторів, що гальмують його інноваційний розвиток. Регіональна "Програма правозастосування й управління в лісовому секторі країн Східного регіону дії європейського інструменту сусідства та партнерства". 2014. URL: http://www.enpi-fleg.org/site/assets/files/2116/report_sagal_forest_sector_-_potential.pdf
8. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: www.ukrstat.gov.ua
9. Наливайко Н.Я. Економічні аспекти екологізації діяльності деревообробних підприємств із застосуванням лізингу // Науковий вісник НЛТУ України, 2016. Вип. 26.6. Сер. економічна. С. 39—45.
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1156 "Про внесення змін до пункту 1 Порядку відрядження до державного бюджету частини чистого прибутку (доходу) державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1156-2015-%D0%BF#n6>

11. Лист Державної фіскальної служби України від 11.05.2017 р. № 9951/6/99-99-07-02-02-15

12. URL: <http://minagro.gov.ua/uk/node/26776>

13. Закон України 23.11.2018 р. № 2628-VIII "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів". Відомості Верховної Ради, 2018, № 49, ст. 399. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19>

14. Дребот О.І., Шершун М.Х., Шкуратов О.І. Збалансований розвиток лісового сектору економіки контексті європейської інтеграції України: монографія / за наук. ред. Акад. НААН О.І. Фурдичка. К.: Аграр. наука. 2014. 348 с.

15. Моніторинг земельних відносин в Україні: 2016—2017. URL: <http://land.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/monitoring.pdf>

16. Фурдичко О.І., Артюшок К.А. Еколого-економічна оцінка лісових земель як особливого ресурсу ноосфери. Агросвіт. № 2. 2012. С. 2—6.

17. URL: <https://dyvys.info/2018/09/27/lis-yak-sektor-ekonomiky-shho-ukrayini-robyty-z-lisovym-gospodarstvom/>

18. Касюхнич В.Ю. Ефективність використання природно-ресурсного потенціалу земель лісгосподарського призначення. Збалансоване природокористування. № 2/2017. С. 134—139.

19. Бутрим О.В. Теоретико-методологічні основи формування внутрішнього вуглецевого ринку в контексті збалансованого розвитку агросфери: монографія / За наук. ред. О.І. Дребот. К.: ДІА, 2018. 356 с.

References:

1. Dziubenko, O.M. (2017), "Formation of an investment and innovation strategy for forestry development in the context of increasing the efficiency of use of forest resource potential", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 23, pp. 49—58.

2. Furdychko, O.I. (2012), *Slovnyk-dovidnyk z ahroekolohii i pryrodokorystuvannia* [Dictionary of reference on agroecology and nature management], TOV "DIA", Kyiv, Ukraine.

3. Palianychko, N.I. (2017), "Ecological-economic indicators of efficiency of using investment resources in land use", *Nauk. visn. Mukachiv. derzh. un-tu Seriia "Ekonomika"*, vol. 1 (7), pp. 34—39.

4. Stupen', M.H. and Shumlians'kyj, B.V. (2015), "Modern mechanisms of realization of investment projects in the forest sector", *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, vol. 2, pp. 5—9.

5. Jianguo, Liu (2013), "Forest Sustainability in China and Implications for a Telecoupled World", *Asia & the Pacific Policy Studies*, vol. 1, no. 1, pp. 230-250, doi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/app5.17>

6. Dudar, O. (2018), "Forest as a sector of the economy: what to do with forestry in Ukraine", available at: <https://dyvys.info/2018/09/27/lis-yak-sektor-ekonomiky-shho-ukrayini-robyty-z-lisovym-gospodarstvom/> (Accessed 30 May 2019).

7. Sahal', S. (2014), "Analysis of the potential of the forestry sector in Ukraine and the identification of factors

that hinder its innovative development. Regional "Forest Law Enforcement and Governance Program of the Eastern Region of the European Neighborhood and Partnership Instrument", available at: http://www.enpi-fleg.org/site/assets/files/2116/report_sagal_forest_sector_potential.pdf (Accessed 30 May 2019).

8. State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 30 May 2019).

9. Nalyvajko, N.Ya. (2016), "Economic aspects of ecologization of activity of wood-processing enterprises with the use of leasing", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy Ser. ekonomichna*, vol. 26.6, pp. 39—45.

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution "On Amendments to Clause 1 of the Procedure for Payment to the State Budget of a Part of the Net Income (Income) by State Unitary Enterprises and their Associations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1156-2015-%D0%BF#n6> (Accessed 30 May 2019).

11. State Fiscal Service of Ukraine (2017), "Letter № 9951/6/99-99-07-02-02-15", available at: <http://sfs.gov.ua/en/> (Accessed 30 May 2019).

12. Ministry of agrarian policy and food of Ukraine (2019), "In 2018, the forest industry paid 6.2 billion UAH of taxes", available at: <http://minagro.gov.ua/uk/node/26776> (Accessed 30 May 2019).

13. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On amendments to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine on improving the administration and revision of rates of individual taxes and fees", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19> (Accessed 30 May 2019)

14. Drobot, O.I. Shershun, M.Kh. and Shkuratov, O.I. (2014), *Zbalansovanyj rozvytok lisovoho sektoru ekonomiky konteksti ievropejs'koi intehtatsii Ukrainy* [Balanced development of the forest sector of the economy in the context of European integration of Ukraine], Ahrar. Nauka, Kyiv, Ukraine.

15. Nizalov, D. Dankevych, V. and Ivins'ka, K. (2018), "Monitoring of land relations in Ukraine", available at: <http://land.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/monitoring.pdf> (Accessed 30 May 2019). *Monitorynh zemel'nykh vidnosyn v Ukraini: 2016-2017*. URL:.

16. Furdychko, O.I. and Artiushok, K.A. (2012), "Ecological-economic assessment of forest lands as a special resource of the noosphere", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 2—6.

17. Dudar, O. (2018), "Forest as a sector of the economy: what to do with forestry in Ukraine", available at: <https://dyvys.info/2018/09/27/lis-yak-sektor-ekonomiky-shho-ukrayini-robyty-z-lisovym-gospodarstvom/> (Accessed 30 May 2019).

18. Kasiukhnych, V.Yu. (2017), "Efficiency of use of natural resource potential of lands of forestry", *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, vol. 2, pp. 134—139.

19. Butrym, O.V. (2018), *Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia vnutrishn'oho vuhletsevoho rynku v konteksti zbalansovanoho rozvytku ahrosfery* [Theoretical and methodological foundations of the formation of the internal carbon market in the context of balanced development of the agrosphere], DIA, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2019 р.

Ye. Bobuslavskiy,

PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Economic Theory, Statistics and Forecasting, Kharkov

ORCID ID: 0000-0003-2308-3606

National University of Economics of Simon Kuznets

M. Bobro,

student, Kharkov National University of Economics of Simon Kuznets

ORCID ID: 0000-0003-2671-3116

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.66

THE NEW APPROACH TO ASSESSING THE SYNERGISTIC EFFECT OF DIVERSIFICATION

Є. І. Богуславський,

к. е. н., професор, професор кафедри економічної теорії, статистики та прогнозування, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків

М. К. Бобро,

студентка, Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця, м. Харків

НОВИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ СИНЕРГЕТИЧНОГО ЕФЕКТУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ

The article discusses various examples of the diversification of enterprises both by expanding production through the creation of new production lines, and through the mergers and acquisitions of ready-made enterprises. Suggested that the most successful is diversification, aimed to the production of goods that complement each other. It is in the production of complimentary goods that the occurrence of a synergistic effect is most likely. Moreover, in determining the complementarity, it becomes possible to determine the trend of the company's further development and changes in the volume of its revenue. The article also presents and describes all the most common methods for assessing the feasibility of a decision on diversification and points to their advantages and disadvantages. Analyzed various criteria for assessing the feasibility of a diversification, and proposed complementarity of goods, determined using the coefficient of elasticity of demand, as the main criterion for deciding whether to complete merger or acquisition. It's proved that in addition to assessing the feasibility of diversification, it is also necessary to have a tool that will allow to assess the amount of synergistic effect to which it will lead. None of the existing methods provides such an opportunity. It is proposed to use for this the complementarity multiplier, which will make it possible to predict the change in demand for the company's products after diversification, and therefore to evaluate the future synergistic effect. The article also presents the formula of the complementarity multiplier, which allows to predict the trend of change in income after such transactions. By the example of real companies, it has been proved that diversification, which allows to achieve a synergistic effect, leads to an increase in revenue. Article also presents the idea that insists on the fact that the return on investment is most likely when a synergistic effect occurs, which will be able to cover the costs by increasing revenues. That is, when assessing the feasibility of diversification, we should talk about the assessment of the synergistic effect to which it will lead.

У статті розглядаються різні приклади диверсифікації підприємств як за рахунок розширення виробництва шляхом створення нових виробничих ліній, так і шляхом злиття і поглинання

готових підприємств. Запропоновано, що найбільш успішною є диверсифікація, спрямована на виробництво товарів, що доповнюють один одного. Саме у виробництві компліментарних товарів найбільш імовірним є виникнення синергетичного ефекту. Більше того, під час визначення взаємодоповнюваності стає можливим визначити тенденцію подальшого розвитку компанії та зміни обсягу її доходів. У статті також представлені та описані всі найбільш поширені методи оцінки доцільності прийняття рішення про диверсифікацію та вказуються на їх переваги та недоліки. Проаналізовано різні критерії оцінки доцільності диверсифікації, а також запропонована компліментарність товарів, визначена з використанням коефіцієнта еластичності попиту, як основний критерій прийняття рішення про завершення об'єднання або придбання. Доведено, що на додаток до оцінки доцільності диверсифікації, необхідно також мати інструмент, який дозволить оцінити кількість синергетичного ефекту, до якого він приведе. Доведено, що жоден з існуючих методів не дає такої можливості. Для цього пропонується використати мультиплікатор компліментарності, що дозволить прогнозувати зміну попиту на продукцію компанії після диверсифікації, а отже, оцінити майбутній синергетичний ефект. У статті також представлено формулу мультиплікатора компліментарності, яка дозволяє прогнозувати тенденцію зміни доходу після таких операцій. На прикладі реальних компаній доведено, що диверсифікація, яка дозволяє досягти синергетичного ефекту, призводить до збільшення виручки. Стаття також представляє ідею, яка наполягає на тому, що рентабельність інвестицій, насамперед, відбудеться при синергетичному ефекті, який зможе покрити витрати за рахунок збільшення доходів. Тобто у разі оцінювання доцільності диверсифікації слід говорити про оцінку синергетичного ефекту, до якого він приведе.

Key words: complementarity multiplier, synergistic effect, goods complementarity, diversification, mergers and acquisitions, forecasting the trend of income change.

Ключові слова: мультиплікатор компліментарності, синергетичний ефект, компліментарність товарів, диверсифікація, злиття і поглинання, прогнозування тенденції зміни доходу.

STATEMENT OF A PROBLEM

In the current conditions of enterprises' development, mergers and acquisitions of companies are quite frequent phenomena. Through such deals, firms are trying to solve various kinds of problems, such as, for example, obtaining new opportunities for further development — entering new markets, attracting new customers, etc. However, the main objective of the merger or acquisition is to achieve a synergistic effect.

According to I. Ansoff, in a long-term period, in tense situations and (or) at the moments of a recession in the conjuncture, synergistic firms turn out to be more persistent and show better performance than conglomerates. [1, p. 54] That is, the synergistic effect allows not only to increase the amount of income, but also to increase the resistance of the company to various negative factors of the macroenvironment.

As you know, one of the tools for the development of an enterprise is vertical diversification, which, in turn, can be implemented by various methods. The first one is the launch of a new production line in the enterprise; the second is the acquisition by the enterprise. Both of these methods are associated with large economic, intellectual and labor costs, which, in turn, can lead to losses. According to Kotler, 70% of diversifications are unsuccessful [2, p. 174]. That is, before implementing a

diversification strategy, the firm's management must be confident that it justifies its value.

According to the authors, the main criterion for the selection of a diversification strategy should be the complementarity of goods, in the case of the addition of already existing goods with compliments, a synergistic effect is achieved, which, as has been said earlier, is the main goal of any diversification.

ANALYSIS OF THE LATEST INVESTIGATIONS AND PUBLICATIONS

The use of the diversification process to achieve a synergistic effect has been repeatedly analyzed by such scientists as I. Ansoff [1], F. Kotler [2], A. Thompson, A. Strickland [3], etc. But they considered those cases where the goal of diversification there was an expansion of the product range and an increase in sales. However, in their works they did not give clear criteria for assessing the feasibility of the diversification process, but only analyzed the state of companies before and after transformations.

TASK DEFINITION

The purpose of this article is to determine the criteria for the expediency of diversification through the expansion of production or the acquisition of existing enterprises to

achieve a synergistic effect; description of the diversification process on the example of real companies operating in various industries.

The novelty of the study lies in proposing a fundamentally new approach to determining the effectiveness of diversification with the help of a modified coefficient of demand elasticity, as well as in using the complementarity multiplier to determine the nature of the synergistic effect.

STATEMENT OF THE MAIN MATERIAL

As is known, the goal of any company is to strengthen indicators and stable growth. This goal can be achieved in various ways, such as minimizing production costs, modernizing the production process, conducting effective marketing campaigns, etc. However, the main way to increase revenue is to expand production, both by increasing the quantity of goods produced and by diversifying the range.

As mentioned earlier, diversification can be realized through the opening of a new production line, or through a merger or acquisition of a company that already produces the necessary goods. Each of these approaches has its advantages. So, when opening a new line, the management of the enterprise has the ability to manage all processes independently, and this allows to handle the control over the quality of products. At the same time, in case of buying a ready-made business, the company receives a number of advantages: streamlined production of products for which market demand has already been formed, acquired technologies help to save time on developing and optimizing production processes.

But, no matter which of the above strategies the company chooses, the management is faced to the question of assessing the feasibility of diversifying into one or another industry in order to minimize the risk of losses. It should be noted here that the return on investment is most likely when a synergistic effect occurs, which will be able to cover the costs by increasing revenues. That is, when assessing the feasibility of diversification, we should talk about the assessment of the synergistic effect to which it will lead. According to A. Thompson, most companies prefer expansion to related industries, since it provides increased productivity due to synergistic effect [3, c. 73].

There are various methods for assessing the synergistic effect, namely:

1. The overall effect of the implementation of the diversification strategy (it also includes the synergistic effect). It is calculated by the formula:

$$E_{\text{total}} = \sum_{t=1}^{T_d} \frac{[(\Delta I_{dt} + K_{dt} + A_{dt}) - (B_{dt} + \Pi_{dt} + EB_{dt})] P_t}{(1+r)^t} - \sum_{t=1}^{T_d} \frac{\Pi K_{dt}}{(1+r)^t} + \sum_{t=1}^{T_d} \frac{EB_{dt}}{(1+r)^t} \quad (1),$$

where:

ΔI_{dt} — is the increase in revenue (revenue) from the implementation of the diversification strategy obtained in the t-th year by expanding the scale of production, UAH.

T_d — the total period of the implementation of the diversification strategy (action of the diversification

factor), years;

K_{dt} — bank loan in the t-th year, required for diversification, UAH;

A_{dt} — annual depreciation of t-th year, due to the installation of new equipment, which is necessary for diversification, UAH;

B_{dt} — current expenses of the t-th year for the manufacture of additional products as a result of diversification, UAH;

Π_{dt} — tax on additional income from diversification, UAH;

EB_{dt} — payment in the t-th year of bank interest on the loan that was required to implement the diversification strategy, UAH;

r — is the discount rate taking into account probable inflation, %;

ΠK_{dt} — amount of loan repayment in the t-th year, UAH;

P_t — the probability of selling new products in the event of diversification (the probability of obtaining planned income from the implementation of the diversification strategy);

EB_{dt} — savings in operating costs, arising from reducing the share of fixed costs, since the manufacture of new products may be carried out in the same workshops, on the same equipment, stored in the same warehouses and serviced by the same personnel, and the products manufactured earlier, thousand UAH [4].

2. The method of discounting cash flows. It is based on the concept of the present value of the future cash flow of the enterprise, estimated in the context of individual periods [5].

According to the DCF method, the company's value is determined by the formula:

$$V = E + D = \sum_{i=1}^{\infty} \frac{FCF_i}{(1+r)^i} \quad (2),$$

where

V (Value) — assessment of the current value of the company;

E (Equity) — assessment of the current market value of the share capital of the company;

D (Debt) — short-term and long-term debt;

i — the number of the year;

FCF (Free Cash Flow) — free cash flow of the company in the i-th year;

r — the discount rate [6].

According to DCF, the fair value of a company is equal to the sum of all the funds that this company generates over the entire period of its existence.

Discount formula:

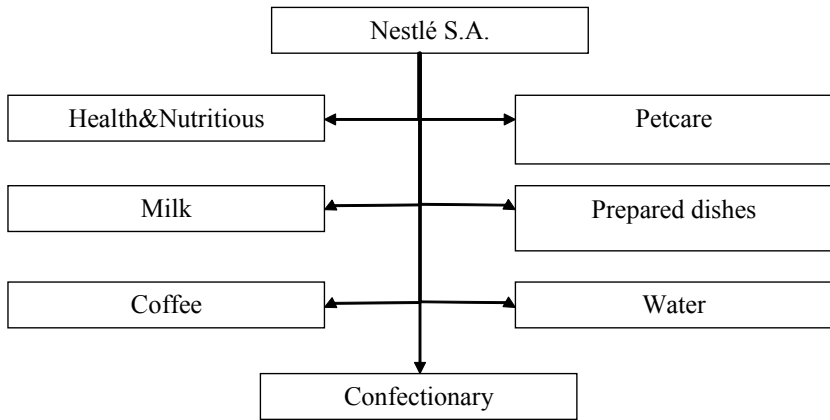
$$NPV = \sum_{i=1}^n \frac{CF_i}{(1+q)^i} \quad (3),$$

where

q — the discount rate;

CF — the company's cash flow in the i-th year [7].

These methods are the most popular and often used by financial analysts to assess the feasibility of investing in a particular project. However, none of them gives an answer to the question of whether diversification will lead to a synergistic effect and to an increase in revenue.

Picture 1. Structure of Nestle S.A. [11]

It should also be noted that in both methods the main role is played by the time factor, which determines the further result of the calculations. Such an approach distorts the actual situation, since it is impossible to determine the moment of the appearance of a synergistic effect, and the possibility of its occurrence in general. This means that none of these methods can determine the trend of events after diversification.

It can be concluded that all this time without attention remained one factor that, in fact, determines the further success or failure of diversification, since it is who predicts the emergence or absence of synergistic effect in the future, namely, according to the authors — complementarity of goods.

The essence of evaluating the complementarity or non-complementarity of products is that before making a decision to open a production line for new products, it should be determined which of the existing products for new products are in relation to each other — complimentary goods, substitute products or independent goods.

However, in addition to assessing the feasibility of diversification, it is also necessary to have a tool that will allow to assess the amount of synergistic effect to which it will lead. None of the above methods provides such an opportunity. We propose to use for this the complementarity multiplier, which will make it possible to predict the change in demand for the company's products after diversification, and therefore to evaluate the future synergistic effect. For complementary goods, it gets a value higher than one, for independent goods — equal to one, for substitutes — from one to zero. This can be done (with some approximation) as follows:

- if $E_{xy} < 0$, then $M_k = 1 - E$ (5),

- if $E_{xy} > 0$, then $M_k = 1 / (1 + E)$ (6),

- if $\text{Exy} = 0$, then $M_K = 1$ (7).

Thus, in the case of a merger of enterprises, it is possible to carry out a preliminary calculation of the increase in demand for these goods by multiplying the existing level of demand and complementarity multiplier [8].

In the absence of the necessary data for calculations, it is not possible to verify the accuracy of this hypothesis, since it is necessary to have data on the volume of demand for goods, and these data can only be contained in the company's internal statistics.

According to the authors, the most successful is diversification, aimed to the production of goods that complement each other. It is in the production of complimentary goods that the occurrence of a synergistic effect is most likely. Moreover, in determining the complementarity, it becomes possible to determine the trend of the company's further development and changes in the volume of its revenue. But it should also be noted that the emergence of a synergistic effect is also influenced by other factors, both objective (financial crises, weather conditions, etc.) and subjective factors (management model of the board of directors, executive discipline, etc.).

Such an assessment makes it possible not only to determine the expediency or in expediency of diversification with high accuracy, but also it is rather simple to perform, since all calculations are based on the formula of the coefficient of cross elasticity of goods X, Y:

$$E_{xy} = \frac{\Delta Q_x}{O_y} \div \frac{\Delta P_y}{P_y} \quad (8),$$

where — the volume of demand for product X;

P_y — the price of goods Y [9].

Since it is almost impossible to estimate the volume of demand for product X in physical units, it is expedient to express it in the cost of products sold by the company. At the same time, if diversification occurs in a firm with a wide range of goods, it is impossible to distinguish the average price, since this will distort the overall picture, therefore, instead of the price of product Y, it is advisable to use the company's revenue, since it is in the revenue that the price of the product is laid.

Thus, the modified formula of the coefficient of cross elasticity of goods X, Y will have the following form:

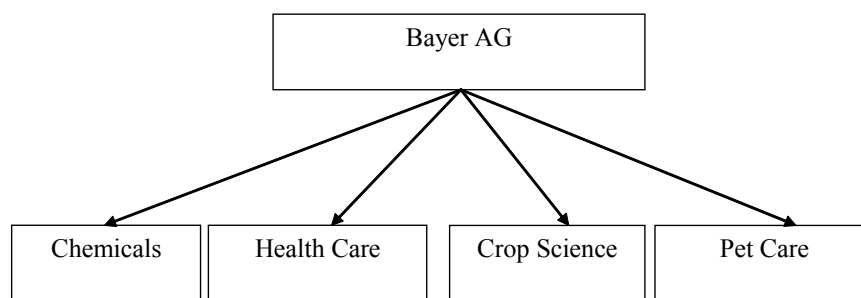
$$\text{EXY} = \frac{\Delta \text{COGS}(\text{AFTER} - \text{BEFORE})}{\text{COGS BEFORE}} + \frac{\Delta \text{Sales}(\text{BEFORE} - \text{AFTER})}{\text{Sales BEFORE}} \quad (9),$$

where COGS — cost of goods sold;

BEFORE — before diversification;

AFTER — after diversification.

The results of the calculations are treated the same way as when using the usual coefficient of cross elasticity of goods:

Picture 2. Bayer AG's structure

When $E_{xy} < 0$, the goods are complementary;

When $E_{xy} > 0$ — goods substitutes;

When $E_{xy} = 0$ — the goods are independent.

To confirm this theory, it is necessary to consider the statements of some companies that conducted mergers and acquisitions. It should also be noted that the companies selected for the study satisfy the following requirements:

1. Carried out mergers and acquisitions to achieve various strategic objectives (to increase production, enter new markets, expand the range of products, etc.).

2. Carry out activity in different spheres (this requirement is necessary in order to exclude the possibility of specialization of this theory and make sure that it works in various industries).

The first company selected for analysis is Nestle S.A.

Nestle S.A. is a Swiss transnational corporation, the world's largest food producer [10]. The main office of the company is located in the Swiss city of Vevey.

Nestle produces coffee, mineral water, chocolate, ice cream, broths, dairy products, baby food, pet food, pharmaceuticals and cosmetics. The main trademarks are KitKat, Maggi, Nescafe, Nesquik, Nestea. The main market for products is the United States, they account for a little less than a third of the company's turnover.

The structure of industries is shown in Pic. 1.

In the absence of the necessary reporting, it is impossible to track how the opening of new production lines affected the volume of the company's total revenue. However, the analysis can be carried out based on the effect of the 2010 transaction — the takeover of Kraft Foods' company [12], which specializes in the production of frozen pizza (i.e., the transaction occurred to expand the fast food industry). It can be assumed that pizza is a compliment to chocolate products, which, like fast food, are popular among children and used in organizing holidays, etc.

According to the formula of the modified coefficient of cross elasticity of demand, which was presented above, calculations are made according to data from the official financial statements of the company [13]:

$$E_{xy} = \frac{COGS_{2010} - COGS_{2009}}{COGS_{2009}} \div \frac{Sales_{2009} - Sales_{2010}}{Sales_{2009}} = \frac{45849 - 45208}{45208} \div \frac{107618 - 109722}{107618} = (-0,7194).$$

Since $E_{xy} < 0$, the products that were previously produced by Nestle S.A. and a new product — frozen pizza, is complementary, therefore, the acquisition of this production will lead to a synergistic effect.

If we analyze the report on the profitability of the company for 2011 [13], then we may notice a decrease in

the amount of revenue by 10.0769%, but already in 2012, the revenue increased by 10,2149%, which compensated for the fall of 2011. In 2013, revenue growth amounted to 2,7162%, which indicates a positive trend. It should also be noted that in the absence of data, it is difficult to calculate the share of revenue from the acquired company in the total volume. That is, it is difficult to determine how much exactly this company brought.

However, based on calculations, we can confidently assert that the acquisition of the production of complementary goods had a positive impact on the company's development trend, and, subsequently, led to the emergence of a synergistic effect.

The second company that also has a positive synergistic effect from acquisitions is the multinational pharmaceutical company Bayer AG.

Bayer AG is a German chemical and pharmaceutical company founded in Barmen (currently part of Wuppertal, Germany) in 1863. Its headquarters is located in Leverkusen, North Rhine-Westphalia (Germany) [14].

Concern "Bayer" represents over 350 companies in all countries of the world. The number of staff — 106,2 thousand employees.

In order to separate operational and strategic management, Bayer AG was transformed into a holding company in 2003. The divisions that make up the core of the group have been transformed into limited liability companies controlled by Bayer AG. These include:

- Bayer CropScience AG;
- Bayer HealthCare AG;
- Bayer MaterialScience AG;
- Bayer Chemicals AG.

There are also three service companies: Bayer Technology Services GmbH, Bayer Business Services GmbH and Bayer Industry Services GmbH & Co. OHG [15].

Bayer carries out its activities in four areas, as shown in Pic. 2.

Further it will be reviewed 5 transactions on the takeover of enterprises in the period from 2000 to 2011, and their impact on the company's development trends will be analyzed.

1. In 2000, Bayer acquired the polyol business of the Lyondell Chemical Company in the United States [16]. After that, Bayer becomes the world's largest producer of polyurethane raw materials.

As is known, due to the many advantages (durability, environmental friendliness, elasticity, strength, low cost, etc.), polyurethane is used for the manufacture of polyurethane products for various purposes. It is used in the manufacture of footwear, rollers, mattresses,

technical gaskets, sleeves, cuffs, rings and other sealing parts. It is often used as a heater, protective coating, insulator and for other purposes. Thus, it can be assumed that this product can be used in any of the activities of the company, and, therefore, complementary to it.

$$E_{xy} = \frac{COGS_{2000} - COGS_{1999}}{COGS_{1999}} \div \frac{Sales_{1999} - Sales_{2000}}{Sales_{1999}} = \frac{15949 - 13217}{15949} \div \frac{27320 - 30971}{27320} = (-1,54).$$

$E_{xy} < 0$, which means that the polyol business is complementary to the core activities of Bayer.

Analyzing changes in revenue in 2001, 2002 and 2003, we can trace the downward trend — in 2001, the growth rate was 97.75%, in 2002 — 97.85%, and in 2003 — 96.43% [16]. This trend is negative, as over three years, revenue increased by an average of 2.66% annually. However, it should be noted that in 2000 the whole world was in a state of deep financial crisis in the field of IT-technologies, which led to the bankruptcy of many corporations, while Bayer revenue fell only by 2.66%.

This can serve as direct evidence that, as I. Ansoff suggested, synergistic companies are more resistant and resistant to exogenous negative influence.

2. In 2001, the company acquired Aventis Crop-Science, an enterprise for the production of various vegetable fertilizers. After that, Bayer became the world leader in the field of plant protection [16].

$$E_{xy} = \frac{COGS_{2001} - COGS_{2000}}{COGS_{2000}} \div \frac{Sales_{2000} - Sales_{2001}}{Sales_{2000}} = \frac{16747 - 15494}{15494} \div \frac{30971 - 30275}{30971} = 2,22.$$

The value $E_{xy} > 0$ indicates that the acquired company is engaged in products that do not complement the existing one, but replace it, that is, it is not a compliment, but a substitute.

Acquisition of the production of substitute goods always negatively affects sales of an existing product range and causes a decrease in demand for it. This follows from the financial statements, after analyzing which it is clear that in 2002 revenues decreased by 2.15%, and in 2003 — by 3.57%. But it should be noted that in the analyzed period of time there were still consequences of the financial crisis, which also had a negative impact on the market.

However, in describing this deal, we cannot speak only about its negative impact on the company's activities. Moreover, analyzing the further actions of the company's management, it can be concluded that this acquisition was a deliberate strategic step that brought the company to the position of a leader in the field of plant protection. On the basis of the acquired enterprise, a separate division was subsequently formed, specializing in the development of plant protection products.

3. In 2005, there was a takeover of Roche consumer health business — a company that developed over-the-counter medicines [16].

Such products may be complementary to already existing products of the pharmaceutical line, since if the products of the pharmaceutical line are used during the acute stage of the disease, over-the-counter medicines are

used for the prevention of diseases.

$$E_{xy} = \frac{COGS_{2005} - COGS_{2004}}{COGS_{2004}} \div \frac{Sales_{2004} - Sales_{2005}}{Sales_{2004}} = \frac{15027 - 12421}{12421} \div \frac{23278 - 27383}{23278} = (-1,19).$$

$E_{xy} < 0$, therefore the goods of the absorbed enterprise are complementary to the already existing goods.

After analyzing the change in revenue over the next three years, you can see a positive trend, namely — in 2006 the increase was 5.74%, in 2007 — 11.84%, and in 2008 — 1.65%. As we see the most obvious result of the takeover was in 2007. Thus, it can be concluded that a synergistic effect has been achieved.

4. Acquisition of Athenix Corp. in 2009 — a private biotechnology company specializing in research in the field of plant protection and fertilizer development [17]. The activity of this company allows us to develop and improve plant protection products, which means that we can assume the existence of complementarity between this research activity and the products existing in this industry.

$$E_{xy} = \frac{COGS_{2009} - COGS_{2008}}{COGS_{2008}} \div \frac{Sales_{2008} - Sales_{2009}}{Sales_{2008}} = \frac{15135 - 16456}{16456} \div \frac{32918 - 31168}{32918} = (-1,51).$$

$E_{xy} < 0$, which means the products are complementary and the acquisition of this enterprise will allow the company to achieve a positive synergistic effect. This is proved by an analysis of the change in revenue over the next three years. In 2010, revenue growth was 12.58%, in 2011 — 4.1% and in 2012 — 8.79% [17].

5. In February 2011, a pilot plant "Dream Production" was launched in Leverkusen to produce high-tech plastics using carbon dioxide. This project aims to improve the environment through the use of hazardous industrial waste for production. [17]

$$E_{xy} = \frac{COGS_{2011} - COGS_{2010}}{COGS_{2010}} \div \frac{Sales_{2010} - Sales_{2011}}{Sales_{2010}} = \frac{17975 - 17103}{17103} \div \frac{35088 - 36528}{35088} = (-1,24).$$

$E_{xy} < 0$, which indicates the complementarity of this production to the already existing lines of activity of the company. Revenue growth in 2012 was 8.79%, in 2013 — 1.05% and in 2014 — 5.18%, which indicates a positive trend.

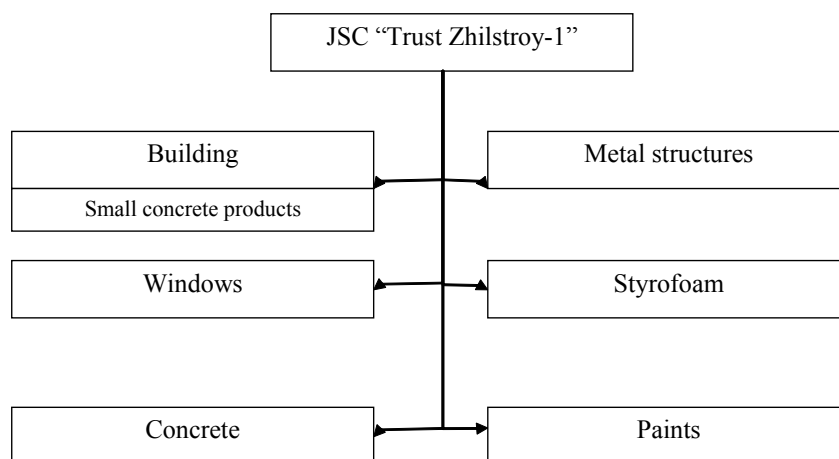
Thus, it can be concluded that the takeovers carried out by Bayer were successful only if the goods complementarity condition was observed. Each of the analyzed transactions confirms the fact of direct dependence of success on the ability of goods to complement each other.

The third company is the Ukrainian company JSC Trust Zhilstroy-1, which is engaged in the construction of residential buildings, the restoration of architectural monuments and the production of building materials.

The company has been operating for 70 years, during which it has implemented 318 projects, and rents out 25 houses a year. It accounts for 65% of housing in Kharkov [18].

The production structure of JSC "Trest Zhilstroy-1" is shown in Pic. 3.

As it was mentioned earlier, the main activity of the company is the construction of residential buildings.

Picture 3. Production structure of JSC "Trust Zhilstroy-1"

However, production is quite diversified, as can be seen in Fig.3.

Production of small concrete products (foundation blocks, fencing and finishing elements) was organized in 2013. According to the internal statistics of the company, the calculations of the coefficient of cross elasticity were carried out:

$$E_{xy} = \frac{254631 - 223276}{223276} \div \frac{222576 - 315764}{222576} = (-0,34).$$

$E_{xy} < 0$, therefore, small-piece concrete products are complimentary for construction, and the expansion of production in this area will give the company the opportunity to achieve a synergistic effect. In 2014, revenue growth amounted to 1.26%, while in 2015 — 42.23%. The positive trend of changes in revenue is due to the resulting synergistic effect. However, we should also mention the fact that in 2013-2014 there was the beginning of a military conflict in Lugansk and Donetsk — areas located close to Kharkov, so the increase in income also occurred due to the influx of refugees in the Kharkov region, which provoked a rise in housing sales economy class.

Also one of the activities of JSC "Trust Zhilstroy-1" is the manufacture of foam used in existing activities, which was started in 2015.

$$E_{xy} = \frac{369663 - 257384}{257384} \div \frac{319753 - 449212}{319753} = (-1,08).$$

$E_{xy} < 0$, which indicates the complementarity of the foam to the already existing types of production. The increase in revenue in 2016 relative to 2015 amounted to 14.09%, which indicates the occurrence of a synergistic effect.

That is, both implemented diversifications were aimed at the production of goods that were complementary to existing ones, and both led to a synergistic effect.

CONCLUSIONS

So, it can be concluded that when deciding whether to carry out diversification in one area or another, new to the enterprise, it is necessary to determine the complementarity of the new product to the existing one. The production of complimentary goods strengthens the enterprise in the market because it makes it possible to achieve a synergistic effect, which, in turn, makes the

company more resistant to various negative exogenous factors.

Using the example of three companies operating in different areas, the effect and expediency of using a modified coefficient of demand elasticity, which is the main indicator of the complementarity of goods, was clearly demonstrated.

Also, using the example of Bayer AG revenue analysis during the global financial crisis of 2000, it was proved that diversified synergistic firms are more resistant to crises, as they have the ability to minimize their losses.

It should be noted that the coefficient of cross-elasticity takes into account only a few objective factors affecting the state of the company. However, there are many other factors that determine the efficiency of a firm, such as financial and political crises, military conflicts, management style of a company in managing a firm, etc.

Література:

1. Ігор Ансофф Стратегическое управление Пер. с англ. — М.: Издательство "Алдебаран", 1989. — 303 с.
2. Котлер Ф. Основы маркетинга Краткий курс Пер. с англ. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2007. — 656 с.
3. Томпсон А., Стрикленд А. Стратегический менеджмент. — 12-е издание: Пер. с англ. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2006. — 928 с.: ил. — Парал. тит. англ.
4. Богуславський Є. І., Шибалкіна Ю. С. Дослідження ефекту мультиплікатора на рівні економіки підприємства / Є.І. Богуславський, Ю.С. Шибалкіна // Економіка розвитку. — Х.: Вид-во ХНЕУ, 2008. — С. 70—73.
5. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2003. — 554 с.
6. Оценка стоимости методом дисконтирования денежных потоков [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://mit.su/valuation/examples/16-gazp-dcf-valuation.html>
7. DCF теорія [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.invest-liga.ru/articles/dcf-teoriya>
8. Boguslavkiy Y.I., Diversification: the synergetic effect or the multiplier of complementary? / Y.I. Boguslavkiy, A.I. Tishchenko // Науковий журнал "Економіка розвитку". — 2012. — № 2. — С. 50—57.

9. Перекрестная эластичность спроса по цене [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://microeconomica.economicus.ru/index1.php?file=4-3>

10. Nestle S.A. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.nestle.com>

11. Nestle S.A. Our businesses [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.nestle.com/aboutus/overview/businesses>

12. Nestle S.A. Creating Shared Value [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.nestle.com/aboutus/history/nestle-company-history#tab-2006>

13. Nestle S.A. Documents and reports [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.nestle.com/aboutus/mediadocuments#>

14. Bayer AG [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bayer.com>

15. Bayer AG Names, Facts, Figures about Bayer [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bayer.com/en/profile-and-organization.aspx>

16. Bayer AG Reorganization of the Group [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bayer.com/en/2001-2010.aspx>

17. Bayer AG Investing in the Future [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bayer.com/en/2010-2018.aspx>

18. АО "Трест Жилстрой-1" История [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gs1.com.ua/page/history>

References:

1. Ansoff, I. (1989), Strategicheskoe upravlenie [Strategic menegement], Aldebaran, Moscow, Russia.

2. Kotler, F. (2007), Osnovy marketinga Kratkii kurs [Marketing bases Short course], Willame, Moscow, Russia.

3. Thompson, A. and Striklend, A. (2006), Strategicheskii menedzhment [Strategic management], Willame, Moscow, Russia.

4. Boguslavskiy, E. I. and Shybalkina, Yu. S. (2008), "The investigation of the multiplier on the level of economy of the enterprise", Ekonomika rozvytku, vol. 34, no. 2, pp. 70—73.

5. Tereshchenko, O. O. (2003), Finansova diyal'nist' sub'yektiv hospodaryuvannya [The financial activities of entities], KNEU, Kyiv, Ukraine

6. Mit.su (2015), "Valuation by discounted cash flows" available at: <http://mit.su/valuation/examples/16-gazp-dcf-valuation.html>. (Accessed 4 March 2019).

7. Invest-Liga (2016), "DCF theory" available at: <http://www.invest-liga.ru/articles/dcf-teorija>. (Accessed 16 March 2019).

8. Bohuslavskiy, Ye. I. and Tyshchenko, A. I. (2012), "Diversification: synergetic effect, or the multiplier of complementarity?", Ekonomika rozvytku, vol. 62, no. 2, pp. 50—57.

9. Economicus (2007), "Cross-elasticity of demand at price", available at: <http://microeconomica.economicus.ru/index1.php?file=4-3> (Accessed 16 March 2019).

10. Nestle S.A. (2019), "About company" available at: <https://www.nestle.com> (Accessed 8 April 2019).

11. Nestle S.A. (2019), "Our businesses" available at: <https://www.nestle.com/aboutus/overview/businesses> (Accessed 8 April 2019).

12. Nestle S.A. (2019), "Creating Shared Value" available at: <https://www.nestle.com/aboutus/history/nestle-company-history#tab-2006> (Accessed 8 April 2019).

13. Nestle S.A. (2019), "Documents and reports" available at: <https://www.nestle.com/aboutus/mediadocuments#> (Accessed 8 April 2019).

14. eBayer AG (2019), "Our company" available at: <https://www.bayer.com> (Accessed 11 April 2019).

15. eBayer AG (2019), "Names, Facts, Figures about Bayer" available at: <https://www.bayer.com/en/profile-and-organization.aspx> (Accessed 11 April 2019).

16. Bayer AG (2010), "Reorganization of the Group" available at: <https://www.bayer.com/en/2001-2010.aspx> (Accessed 11 April 2019).

17. Bayer AG (2019), "Investing in the Future" available at: <https://www.bayer.com/en/2010-2018.aspx> (Accessed 11 April 2019).

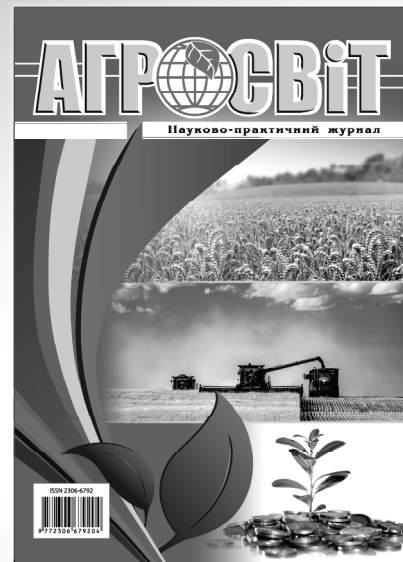
18. Zhylstroi-1 (2009), "History trust Zhylstroi-1", available at: <http://gs1.com.ua/istoriya/> (Accessed 15 April 2019).

Стаття надійшла до редакції 28.05.2019 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІКИ**

А. М. Галайко,
аспірант кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0002-0569-3032

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.74

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

A. Halaiko,
Postgraduate student at the Department of finance, money and credit
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID ID: 0000-0002-0569-3032

ESTIMATION OF EFFICIENCY OF TAX STIMULATION OF DEVELOPMENT
OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

Статтю присвячено визначенню ефективності податкового стимулювання розвитку суб'єктів господарювання агропромислового комплексу України. Визначено вплив податків на продукти на фінансові показники діяльності агропромислових фірм. Розраховано вплив податку на прибуток на фінансові показники діяльності підприємств агропромислового комплексу. Визначено одночасний вплив податків на продукти і податку на прибуток на фінансові показники діяльності агропромислових компаній. Проаналізовано ефективність підтримки підприємств агропромислового комплексу за допомогою зниження ставок податків на продукти. Охарактеризовано ефективність підтримки фірм агропромислового комплексу за допомогою зниження ставки податку на прибуток. Оцінено ефективність податкової підтримки агропромислових підприємств за допомогою одночасної зміни ставок податків на продукти і ставки податку на прибуток. Визначено видатки і доходи державного бюджету від зниження та підвищення ставок податків на продукти. Розраховано видатки і доходи державного бюджету від зниження та підвищення ставки податку на прибуток. Визначено видатки і доходи державного бюджету від одночасної зміни ставок податків на продукти і ставки податку на прибуток. Встановлено, що непряма підтримка за допомогою зниження ставки податку на прибуток забезпечує не лише зростання масштабів діяльності агропромислового комплексу але додаткові доходи державного бюджету у вигляді податків на продукти. Крім того, встановлено, що податкова підтримка за допомогою зниження ставок податків на продукти забезпечує лише зростання масштабів діяльності агропромислових підприємств, але при цьому зумовлює державні видатки на цю підтримку. Проведено оцінку сучасного стану податкової підтримки агропромислових компаній. Визначено, що податкові пільги надаються лише частині агропромислового комплексу, зокрема окремим категоріям сільськогосподарських виробників. Надано практичні рекомендації щодо податкової підтримки усіх підприємств агропромислового комплексу шляхом зниження ставки податку на прибуток, що дасть можливість швидко розширювати масштаби агропромислового виробництва.

This article focuses on determination of the efficiency of the tax stimulation of development of economic entities of the agro-industrial complex of Ukraine. Influence of taxes on products on financial indicators of activity of agro-industrial firms is determined. Influence of income tax on financial indicators of activity of enterprises of agro-industrial complex is calculated. Simultaneous influence of the taxes on products and the income tax on financial indicators of activity of the agro-industrial companies is determined. The efficiency of support of enterprises of the agro-industrial

complex by means of decreasing of rates of taxes on products is analyzed. The efficiency of support of firms of the agro-industrial complex by means of decreasing of rate of income tax is characterized. Efficiency of tax support of the agro-industrial enterprises by means of simultaneously changing of rates of the taxes on products and rate of the income tax is evaluated. Expenses and revenues of state budget from decreasing and increasing of the rates of taxes on products are determined. The expenses and revenues of the state budget from decreasing and increasing of the rate of the income tax are calculated. The expenses and revenues of the state budget from simultaneous changes of the rate of taxes on products and rate of the income tax are determined. It is established that indirect support by means of decreasing of rate of the income tax had been ensuring not only increasing of scales of activity of the agro-industrial complex but additional revenues of the state budget in form of the taxes on products. In addition, it is established that tax support by means of decreasing of rates of the taxes on products had been ensuring only increasing of scales of activity of the agro-industrial enterprises but herewith had been causing state expenses on this support. Estimation of modern state of the tax support of the agro-industrial companies is conducted. It is determined that tax privileges had been giving only to part of the agro-industrial complex among their number to separate categories of agricultural producers. Practical recommendations as to tax support of all enterprises of the agro-industrial complex by decreasing of the rate of income tax, which will give possibility increase of scales of agro-industrial manufacture are given.

Ключові слова: податкова підтримка, ефективність, агропромисловий комплекс, податок на прибуток, податки на продукти, державні фінансові ресурси, фінансові показники діяльності.

Key words: tax support, efficiency, agro-industrial complex, income tax, taxes on products, state financial resources, financial indicators of activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Податкове стимулювання розвитку агропромислового комплексу має актуальне значення, тому що за допомогою нього держава впливає на ціни продукції, які в свою чергу мають вплив на її реалізацію. Також від величини податкових платежів залежать значення фінансових показників діяльності компаній агропромислового комплексу. Відповідно до цього, особливо важливого значення набуває встановлення оптимальних ставок податкових платежів, які дадуть можливість розширювати масштаби діяльності агропромислових підприємницьких структур та збільшувати доходи державного бюджету від їх діяльності. У цій роботі буде зроблено акцент на оцінюванні впливу зміни ставок податкових платежів на фінансові показники діяльності фірм агропромислового комплексу і на доходи державного бюджету. У цій частині буде надано рекомендації щодо оптимального управління податкових платежів в агропромисловому комплексі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблемам оцінювання ефективності податкового стимулювання розвитку агропромислового комплексу приділяється значна увага. Слід виокремити наукові праці Галайка А.М. і Ваньковича Д.В., у яких висвітлено

податкове стимулювання розвитку підприємств аграрного сектору економіки України та здійснено оцінку ефективності державної фінансової підтримки агропромислового комплексу України. Попри наявні дослідження в цій галузі, існує необхідність проведення оцінки ефективності податкової підтримки агропромислового комплексу, яка дасть змогу державі усувати недоліки податкового стимулювання розвитку агропромислових суб'єктів господарювання. Також необхідно визначити вплив зміни ставок податків на продукти та зміни ставки податку на прибуток на фінансові показники діяльності агропромислових підприємств і сформулювати практичні рекомендації, які б дали можливість державі здійснювати раціональну податкову підтримку агропромислового комплексу, яка б забезпечила не тільки зростання його масштабів діяльності, але й збільшення доходів державного бюджету.

МЕТА СТАТТІ

Метою наукової роботи є оцінювання ефективності податкової підтримки агропромислового комплексу; визначення впливу зміни ставок податків на продукти і податку на прибуток на фінансові показники діяльності агропромислових підприємств, а також на доходи та видатки державного бюджету, які пов'язані з податковою підтримкою; надання практичних рекомендацій щодо здійснення раціональної податкової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Визначення впливу зміни ставок податкових платежів на витрати, обсяг виробленої і реалізованої про-

Таблиця 1. Розрахунки впливу податків на продукти на фінансові показники діяльності фірм агропромислового комплексу

Факторна ознака	Одночасно факторна і результуюча ознака	Результуюча ознака
колонка 1	колонка 2	колонка 3
Зростання витрат на 1 млрд грн	-	Зниження чистого прибутку на 446 млн грн
Зростання ставок податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн	Зростання витрат на (1 млрд грн * 941 млн грн) : 446 млн грн = 2 млрд і 109,9 млн грн	Зниження чистого прибутку на 941 млн грн
Зниження ставок податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн	Зниження витрат на (1 млрд грн * 941 млн грн) : 446 млн грн = 2 млрд і 109,9 млн грн	Зростання чистого прибутку на 941 млн грн
Зростання обсягу реалізованої продукції на 1 млрд грн	-	Зростання чистого прибутку на 941 млн грн
Зростання ставок податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн	Зниження обсягу реалізованої продукції на (1 млрд грн * 941 млн грн) : 915 млн грн = 1 млрд і 28,4 млн грн	Зниження чистого прибутку на 941 млн грн
Зниження ставок податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн	Зростання обсягу реалізованої продукції на (1 млрд грн * 941 млн грн) : 915 млн грн = 1 млрд і 28,4 млн грн	Зростання чистого прибутку на 941 млн грн
Зростання обсягу виробленої продукції на 1 млрд грн	-	Зростання чистого прибутку на 381 млн грн
Зростання ставок податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн	Зниження обсягу виробленої продукції на (1 млрд грн * 941 млн грн) : 381 млн грн = 2 млрд і 469,8 млн грн	Зниження чистого прибутку на 941 млн грн
Зниження ставок податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн	Зростання обсягу виробленої продукції на (1 млрд грн * 941 млн грн) : 381 млн грн = 2 млрд і 469,8 млн грн	Зростання чистого прибутку на 941 млн грн

Джерело: складено автором за даними [2].

дукції, чистий прибуток агропромислових компаній, а також на доходи і видатки державного бюджету буде відбуватися за допомогою показників регресійної моделі, яка має такий вигляд [2, с. 84]:

$$y = -0,446x_1 + 0,915x_2 + 0,381x_3 - 5,699x_4 + 1,436x_5 - 0,941x_6 - 1497,6 \quad (1),$$

де y — результативна ознака чистий прибуток; x_1 — факторна ознака витрати; x_2 — факторна ознака

Таблиця 2. Розрахунки впливу податку на прибуток на фінансові показники діяльності господарюючих суб'єктів агропромислового комплексу

Факторна ознака	Одночасно факторна і результуюча ознака	Результуюча ознака
колонка 1	колонка 2	колонка 3
Зростання витрат на 1 млн грн	-	Зниження чистого прибутку на 446 тис. грн
Зростання ставки податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн	Зростання витрат на (1 млн грн * 5 млн 699 тис. грн) : 446 тис. грн = 12 млн 778 тис. грн	Зниження чистого прибутку на 5 млн 699 тис. грн
Зниження ставки податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн	Зниження витрат на (1 млн * 5 млн 699 тис. грн) : 446 тис. грн = 12 млн 778 тис. грн	Зростання чистого прибутку на 5 млн 699 тис. грн
Зростання обсягу реалізованої продукції на 1 млн грн	-	Зростання чистого прибутку на 915 тис. грн
Зростання ставки податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн	Зниження обсягу реалізованої продукції на (1 млн грн * 5 млн 699 тис. грн) : 915 тис. грн = 6 млн 228,4 тис. грн	Зниження чистого прибутку на 5 млн 699 тис. грн
Зниження ставки податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн	Зростання обсягу реалізованої продукції на (1 млн * 5 млн 699 тис. грн) : 915 тис. грн = 6 млн 228,4 тис. грн	Зростання чистого прибутку на 5 млн 699 тис. грн
Зростання обсягу виробленої продукції на 1 млн грн	-	Зростання чистого прибутку на 381 тис. грн
Зростання ставки податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн	Зниження обсягу виробленої продукції на (1 млн грн * 5 млн 699 тис. грн) : 381 тис. грн = 14 млн 958 тис. грн	Зниження чистого прибутку на 5 млн 699 тис. грн
Зниження ставки податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн	Зростання обсягу виробленої продукції на (1 млн грн * 5 млн 699 тис. грн) : 381 тис. грн = 14 млн 958 тис. грн	Зростання чистого прибутку на 5 млн 699 тис. грн

Джерело: складено автором за даними [2].

Рис. 1. Вплив зміни ставок податків на продукти на фінансові показники діяльності підприємств агропромислового комплексу

Джерело: розроблено автором за даними [2].

обсяг реалізованої продукції; x_3 — факторна ознака обсяг виробленої продукції; x_4 — факторна ознака податок на прибуток; x_5 — факторна ознака державна фінансова підтримка агропромислового комплексу; x_6 — факторна ознака податки на продукти.

Для визначення впливу податкових платежів на фінансові показники діяльності агропромислових підприємств буде побудована таблиця з трьома колонками, в яких будуть перебувати факторні і результуючі ознаки за регресійною моделлю. У першій колонці буде факторна ознака, яка впливає на ознаку в другій колонці та на ознаку в третій колонці. Ознака в другій колонці має вплив на ознаку в третій колонці. У таблиці

1 наведено розрахунки впливу зміни ставок податків на продукти на фінансові показники діяльності агропромислових компаній.

У таблиці 2 представлено розрахунки впливу зміни ставки податку на прибуток на фінансові показники діяльності агропромислових фірм.

Якщо обсяг реалізованої продукції збільшиться на 1 млрд грн, то сплата податків на продукти до державного бюджету зростає на 575 млн грн [2, с. 85]. Коли держава знизить ставки податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн, то обсяг реалізованої продукції зростає на 1 млрд 28,4 млн грн, витрати на виробництво скоротяться на 2 млрд 109,9 млн грн, обсяг виробленої про-

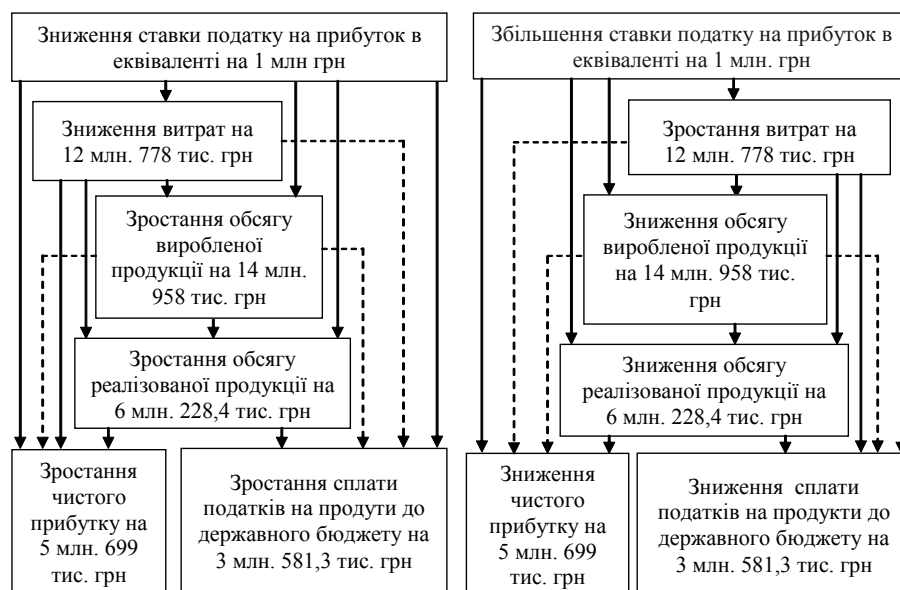

Рис. 2. Вплив зміни ставки податку на прибуток на фінансові показники діяльності суб'єктів господарювання агропромислового комплексу

Джерело: складено автором за даними [2].

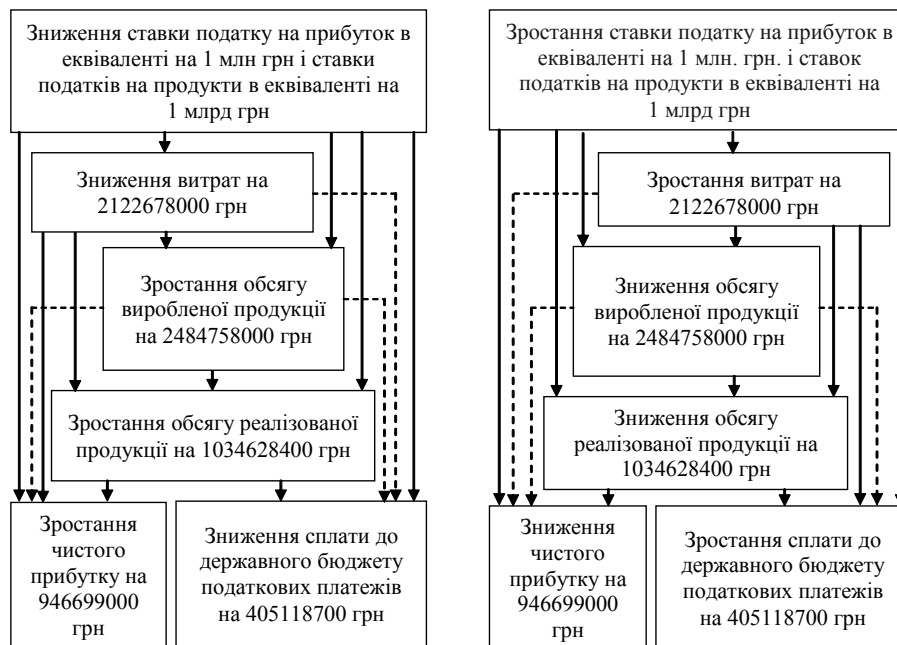

Рис. 3. Вплив зниження ставок податків на продукти і ставки податку на прибуток, а також зростання ставок податків на продукти і ставки податку на прибуток на фінансові показники діяльності агропромислових фірм

Джерело: складено автором за даними [2].

дукції зростає на 2 млрд 469,8 млн грн, чистий прибуток збільшиться на 941 млн грн. Якщо обсяг реалізованої продукції збільшиться на 1 млрд 28,4 млн грн, то справляння податкових платежів у вигляді податків на продукти зростає на 591,3 млн грн. Враховуючи те, що держава знизить ставки податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн, то фактична сплата цих податкових платежів до державного бюджету знизиться тільки на 408,7 млн грн (1 млрд грн — 591,3 млн грн), що зумовлено зростанням обсягу реалізованої продукції. Тобто з 1 млрд грн податків на продукти, витрачених на стимулювання розвитку агропромислових суб'єктів господарювання держава може повернути 591,3 млн грн.

Коли обсяг реалізованої продукції знизиться на 1 млрд грн, то сплата податкових платежів у вигляді податків на продукти спаде на 575 млн грн [2, с. 85]. Коли держава збільшить ставки податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн, то обсяг реалізованої продукції знизиться на 1 млрд 28,4 млн грн, обсяг виробленої продукції скоротиться на 2 млрд 469,8 млн грн витрати зростуть на 2 млрд 109,9 млн грн і чистий прибуток знизиться на 941 млн грн. Якщо обсяг реалізованої продукції знизиться на 1 млрд 28,4 млн грн, то сплата податків на продукти до державного бюджету спаде на 591,3 млн грн. Якщо врахувати те, що держава збільшить ставки податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн, то фактична сплата відповідних податкових платежів до державного бюджету збільшиться лише на 408,7 млн грн (1 млрд грн — 591,3 млн грн), що зумовлено зниженням обсягу реалізованої продукції. У разі підвищення ставок податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн держава може фактично їх отримати тільки в розмірі 408,7 млн грн.

На рисунку 1 представлено вплив зміни ставок податків на продукти на фінансові показники діяльності агропромислових підприємств.

Коли держава знизить ставку податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн, то обсяг реалізованої продукції зростає на 6 млн 228,4 тис. грн, витрати на виробництво знизяться на 12 млн 778 тис. грн, обсяг виробленої продукції збільшиться на 14 млн 958 тис. грн і чистий прибуток зростає на 5 млн 699 тис. грн.

При зростанні обсягу реалізованої продукції на 1 млн грн, справляння податків на продукти до державного бюджету зростає на 575 тис. грн [2, с. 85]. Якщо обсяг реалізованої продукції збільшиться на 6 млн 228,4 тис. грн, то сплата податків на продукти до державного бюджету зростає на 3 млн 581,3 тис. грн. Тобто, витративши 1 млн грн податку на прибуток на стимулювання розвитку агропромислових підприємств, держава може його повернути завдяки зростанню податків на продукти і додатково отримати 2 млн 581,3 тис. грн доходів. На рисунку 2 наведено вплив зміни ставки податку на прибуток на фінансові показники діяльності компаній агропромислового комплексу.

Якщо держава збільшить ставку податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн, то обсяг реалізованої продукції знизиться на 6 млн 228,4 тис. грн, витрати зростуть на 12 млн 778 тис. грн, обсяг виробленої продукції спаде на 14 млн 958 тис. грн, чистий прибуток знизиться на 5 млн 699 тис. грн.

При зниженні обсягу реалізованої продукції на 1 млн грн, сплата податків на продукти до державного бюджету знизиться на 575 тис. грн. [2, с. 85]. Коли обсяг реалізованої продукції спаде на 6 млн 228,4 тис. грн, то справляння податків на продукти до державного бюджету знизиться на 3 млн 581,3 тис. грн. У разі підвищення ставки податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн, держава втратить 3 млн 581,3 тис. грн податків на продукти. Тоді фактичні втрати фінансових ресурсів державного бюджету становитимуть 2 млн 581,3 тис. грн.

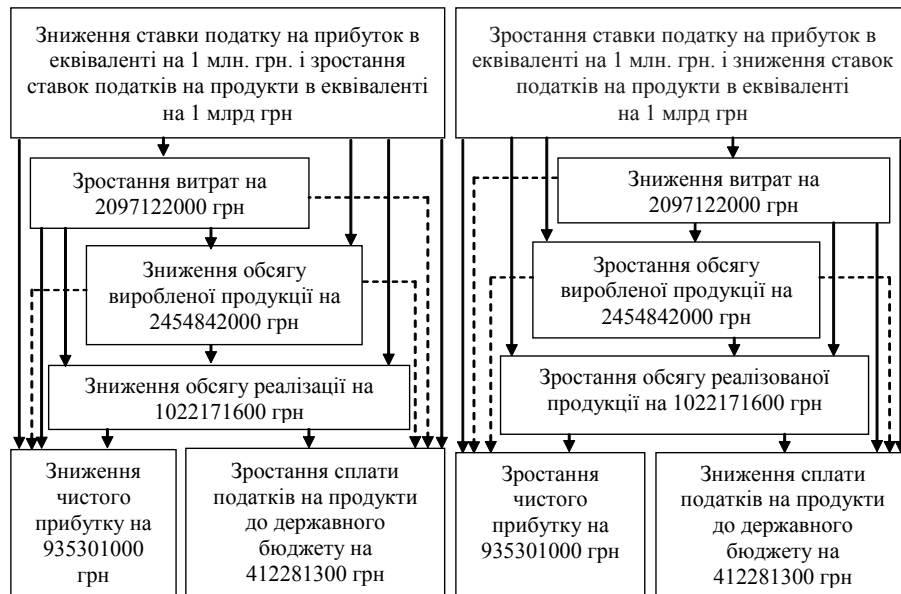

Рис. 4. Вплив зростання ставок податків на продукти і зниження ставки податку на прибуток, а також зростання ставки податку на прибуток і зниження ставок податків на продукти на фінансові показники діяльності фірм агропромислового комплексу
Джерело: складено автором за даними [2].

Податкова підтримка агропромислового комплексу може здійснюватися шляхом зниження кількох видів податкових платежів. Тому слід проаналізувати одночасний вплив податків на продукти і податку на прибуток на фінансові показники діяльності виробників агропромислового комплексу.

Якщо держава знизить ставку податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн і ставки податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн, то витрати на виробництво агропромислової продукції знизяться на 2122678000 грн (2 млрд 109,9 млн грн + 12 млн 778 тис. грн). Це дасть можливість збільшити виробництво на 2484758000 грн (2 млрд 469,8 млн грн + 14 млн 958 тис. грн). Водночас обсяг реалізованої продукції зросте на 1034628400 грн (1 млрд 28,4 млн грн + 6 млн 228,4 тис. грн). У свою чергу чистий прибуток агропромислових фірм збільшиться на 946699000 грн (941 млн грн + 5 млн 699 тис. грн). При зниженні ставок податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн, фактичне зниження їх сплати до державного бюджету відбудеться в розмірі 408,7 млн грн. Коли держава зменшить ставку податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн, то справляння податків на продукти до державного бюджету збільшиться на 3 млн 581,3 тис. грн. У підсумку, податкові платежі до державного бюджету знизяться на 405118700 грн (408,7 млн грн — 3 млн 581,3 тис. грн) у випадку зниження ставки податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн і ставок податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн. На рисунку 3 представлено вплив зниження ставок податків на продукти і ставки податку на прибуток, а також зростання ставок податків на продукти і ставки податку на прибуток на фінансові показники діяльності підприємств агропромислового комплексу.

Коли держава збільшить ставки податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн і ставку податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн, то витрати на виробництво продукції агропромислових компаній зростуть на 2122678000 грн (2 млрд 109,9 млн грн + 12 млн

778 тис. грн). Це призведе до зниження виробництва на 2484758000 грн (2 млрд 469,8 млн грн + 14 млн 958 тис. грн), зниження обсягу реалізованої продукції на 1034628400 грн (1 млрд 28,4 млн грн + 6 млн 228,4 тис. грн). Водночас чистий прибуток скоротиться на 946699000 грн (941 млн грн + 5 млн 699 тис. грн). Фактичне зростання сплати податків на продукти до державного бюджету буде перебувати в розмірі 408,7 млн грн, при підвищенні їх ставок в еквіваленті на 1 млрд грн. Коли ставка податку на прибуток зросте в еквіваленті на 1 млн грн, то справляння податкових платежів до державного бюджету у вигляді податків на продукти знизиться на 3 млн 581,3 тис. грн. У підсумку, зростання ставок податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн і ставки податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн зумовить зростання сплати податкових платежів до державного бюджету в розмірі 405118700 грн (408,7 млн грн — 3 млн 581,3 млн грн).

Податкове стимулювання розвитку суб'єктів господарювання агропромислового комплексу буде більш гнучким, якщо одні види податкових платежів зменшувати, а інші податки збільшувати, залишати незмінними чи зменшувати незначною мірою. Тому необхідно проаналізувати такий вплив податкових платежів на фінансові показники діяльності агропромислового комплексу.

Коли держава знизить ставку податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн і збільшить ставки податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн, то витрати на виробництво продукції компаній агропромислового комплексу зростуть на 2097122000 грн (2 млрд 109,9 млн грн — 12 млн 778 тис. грн), обсяг виробництва продукції знизиться на 2454842000 грн (2 млрд 469,8 млн грн — 14 млн 958 тис. грн), а обсяг реалізованої продукції зменшиться на 1022171600 грн (1 млрд 28,4 млн грн — 6 млн 228,4 тис. грн). Водночас чистий прибуток знизиться на 935301000 грн (941 млн грн — 5 млн 699 тис. грн). У свою чергу сплата податків на продукти до дер-

жавного бюджету зросте на 412281300 грн (408,7 млн грн + 3 млн 581,3 тис. грн).

Якщо держава збільшить ставку податку прибутку в еквіваленті на 1 млн грн і знизить ставки податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн, то витрати на виробництво продукції агропромислового комплексу скоротяться на 2097122000 грн (2 млрд 109,9 млн грн — 12 млн 778 тис. грн). Це призведе до зростання обсягу виробленої продукції на 2454842000 грн (2 млрд 469,8 млн грн — 14 млн 958 тис. грн), обсягу реалізованої продукції на 1022171600 грн (1 млрд 28,4 млн грн — 6 млн 228,4 тис. грн). За цих умов, чистий прибуток зросте на 935301000 грн (941 млн грн — 5 млн 699 тис. грн). Також сплата податків на продукти до державного бюджету знизиться на 412281300 грн (408,7 млн грн + 3 млн 581,3 тис. грн).

На рисунку 4 наведено вплив зростання ставок податків на продукти і зниження ставки податку на прибуток, а також зростання ставки податку на прибуток і зниження ставок податків на продукти на фінансові показники діяльності агропромислових підприємницьких структур.

На сьогодні податкове стимулювання розвитку агропромислового комплексу здійснюється шляхом функціонування спрощеної системи оподаткування для окремої категорії сільськогосподарських виробників, які звільняються від сплати податку на прибуток, податку на майно у рамках земельного податку, рентної плати за спеціальне використання води. Натомість сільськогосподарські підприємства оподатковуються єдиним податком, ставки якого є диференційованими та залежать від розміщення і категорії земель. Ставки єдиного податку є значно меншими за ставку податку на прибуток, але сільськогосподарські виробники оподатковуються ще й податком на додану вартість, єдиним соціальним внеском, військовим збором та земельним податком за земельні ділянки [1, с. 153]. Ми бачимо, що податкова підтримка охоплює не весь агропромисловий комплекс, а тільки окрему категорію сільськогосподарських підприємств. Тому податкове стимулювання розвитку агропромислових суб'єктів господарювання є неефективне. Якщо здійснювати податкову підтримку розвитку всього агропромислового комплексу, то його масштаби діяльності будуть розширюватися значно швидше.

На нашу думку, податкове стимулювання необхідно проводити для агропромислового комплексу загалом шляхом зниження ставки податку на прибуток. Це призведе до збільшення обсягів виробництва і реалізації агропромислової продукції, а також зростання податкових платежів до державного бюджету у вигляді податків на продукти. У зростання обсягу реалізованої агропромислової продукції, державний бюджет не тільки поверне витрачені фінансові ресурси на податкове стимулювання, але й одержить додаткові доходи від зростання податків на продукти.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

На сьогодні податкові пільги надаються не всьому агропромислому комплексу, а лише окремим категоріям сільськогосподарських виробників. Через це податкове стимулювання розвитку агропромислових ви-

робників є неефективне. Для підвищення ефективності непрямої державної підтримки агропромислових компаній, необхідно надавати податкові пільги всьому агропромислому комплексу. Це можна зробити шляхом зниження ставки податку на прибуток чи податків на продукти. Якщо держава знизить ставку податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн, то обсяги реалізованої продукції підвищиться на 1 млн 28,4 тис. грн. Якщо держава знизить ставку податку на прибуток в еквіваленті 1 млн грн, вона отримає 3 млн 581,3 тис. грн податків на продукти. Тобто державний бюджет зможе не тільки повернути фінансові ресурси, котрі були витрачені на податкове стимулювання за допомогою зниження ставки податку на прибуток, але й одержати додаткові доходи. Коли держава збільшить ставку податку на прибуток в еквіваленті на 1 млн грн, то вона втратить 3 млн 581,3 тис. грн податків на продукти. Тоді втрати фінансових ресурсів державного бюджету становитимуть 2 млн 581,3 тис. грн. Якщо держава знизить ставки податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн, то фактично податки на продукти знизяться на 408,7 млн грн, що зумовлено зростанням обсягу реалізованої продукції, і відповідно, їх сплатою до державного бюджету. Коли держава збільшить ставки податків на продукти в еквіваленті на 1 млрд грн, то ці податкові платежі фактично зростуть на 408,7 млн грн, що зумовлено зниженням, обсягу реалізованої продукції, і відповідно, зниження сплати цих податкових платежів до державного бюджету. Для забезпечення гнучкості податкової підтримки держава може одночасно змінювати ставки податків на продукти і ставку податку на прибуток.

Перспективами подальших досліджень є визначення впливу зміни ставки податку на прибуток на сплату цього податкового платежу до державного бюджету; впливу зміни ставок податків на продукти на обсяги справляння податку на прибуток до державного бюджету; впливу зміни державної фінансової підтримки агропромислового комплексу на сплату податку на прибуток до державного бюджету.

Література:

1. Галайко А.М., Ванькович Д.В. Податкове стимулювання розвитку підприємств аграрного сектору економіки України. Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2017. Випуск 54. С. 152—157.
2. Галайко А.М. Галайко А. М. Оцінка ефективності державної фінансової підтримки розвитку агропромислового комплексу. Агросвіт. 2019. № 3. С. 79—88. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/3_2019/12.pdf (дата звернення: 01.06.2019).

References:

1. Halaiko, A. M. and Vankovych, D.V. (2017), "Tax stimulation of development of enterprises of agrarian sector of economy of Ukraine", Visnyk of the Lviv University. Series Economics, issue 54, pp. 152—157.
2. Halaiko, A. M. (2019), "Evaluation of efficiency of state financial support of development of agro-industrial complex", Agrosvit, [Online], № 3, available at: http://www.agrosvit.info/pdf/3_2019/12.pdf (Accessed 1 June 2019).

Стаття надійшла до редакції 05.06.2019 р.

Г. М. Чабан,
аспірант кафедри фінансів та банківської справи,
ПНВЗ "Європейський університет"
ORCID ID: 0000-0003-0873-735X

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.81

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМПЛЕКСУ ОБРОБКИ ДАНИХ З БЕЗПЕКИ ПОЛЬОТІВ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ

H. Chaban,
Postgraduate student, department of finances and banking, European university

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM DETERMINING THE VALUE
OF IMPLEMENTATION OF THE DATA PROCESSING COMPONENT
FOR SAFETY OF RISKS IN THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF RISKS

Досліджено актуальні питання підвищення методичного та інструментального рівня забезпечення фахівців і атестованих експертів, які займаються питаннями безпеки польотів, якості процесів обслуговування повітряного руху та можуть залучатися експертною установою до розслідування авіаційних подій в системі обслуговування повітряного руху цивільної авіації України. Встановлено необхідність високого рівня для забезпечення адекватності, об'єктивності та оперативності виконання аналізу з розслідування авіаційної події. Досліджено систему обробки даних з безпеки польотів як певний засіб захисту державного підприємства обслуговування повітряного руху України і його працівників від можливо необгрунтованих звинувачень або притягнення до відповідальності за авіаційні події, що можуть ініціюватися з боку адміністративних, службових, прокурорських, судових органів та страховиків.

Досліджені проблемні питання цивільної авіації вказують на необхідність першочергового вкладення фінансів у розвиток безпеки цивільної авіації, а саме у розвиток і впровадження системи обробки даних з безпеки польотів для автоматизації процесів оперативної реконструкції, обробки та аналізу авіаційних подій та інцидентів у контрольованому просторі України. Реалізація проекту системи обробки даних з безпеки польотів дасть можливість попередити ризики, уникнути загибелі людей та буде сприяти сталому розвитку підприємства та його персоналу в майбутньому. Обгрунтовуються принципи організаційно-економічного механізму розрахунку вартості впровадження системи обробки даних з безпеки польотів для успішної реалізації системи управління ризиками на підприємстві. Запропоновано концептуальні засади до методології розрахунку очікуваної вартості впровадження системи обробки даних з безпеки польотів для авіаційних підприємств з виділенням основного положення, принципів, методів, інструментів та методології.

Доведено, що впровадження системи обробки даних з безпеки польотів є важливим аналітичним механізмом у системі управління ризиками. Визначено, що запровадження відповідної системи управління ризиками з врахуванням відповідної політики, стратегії, цілей та мети загальної діяльності підприємства є необхідною умовою для уникнення або зниження негативних наслідків. Доведено, що впровадження системи обробки даних з безпеки польотів приведе до підвищення ефективності економічної діяльності та сталого розвитку підприємства, дозволить мінімізувати негативні наслідки та уникнути катастроф в подальшому, сприятиме виявленню причин авіаційних подій і відповідних факторів небезпеки для подальшої оцінки супутніх ризиків і своєчасному прийманні обгрунтованих рішень стосовно належних заходів з безпеки польотів. Тому важливо розрахувати очікувану вартість проекту впровадження такої системи, оскільки вона є життєво необхідною на підприємстві обслуговування повітряного руху.

Виконано розрахунок очікуваної вартості товарів і послуг, що необхідні для запланованого впровадження в Украерорусі Комплексу обробки даних з безпеки польотів (КОД-БП), призначеного для оперативного аналізу причин авіаційних подій, розробки заходів щодо їх запобігання у майбутньому, автоматизації процесів системи управління безпекою польотів при обслуговуванні повітряного руху (ОПР).

The actual issues of improving the methodological and instrumental level of providing specialists and certified experts dealing with safety issues, quality of air traffic services processes and can be involved by an expert institution to investigate aviation events in the system of air traffic services of civil aviation of Ukraine are explored.

The investigated issues of civil aviation indicate the necessity of the primary investment of finance in the development of safety of civil aviation, namely the development and implementation of a system of flight data security processing for the automation of operational reconstruction, processing and analysis of aviation events and incidents in the controlled space of Ukraine. The implementation of the flight safety data system project will enable you to prevent risks, avoid deaths and contribute to the sustainable development of the company and its personnel in the future. The principles of the organizational and economic mechanism for calculating the cost of introducing a system for processing flight safety data for successful implementation of the risk management system at the enterprise are substantiated. The conceptual bases for the methodology for calculating the expected cost of implementing the flight data security data processing system for aviation enterprises with the allocation of the basic position, principles, methods, tools and methodology are proposed.

The introduction of a flight safety data processing system is proved to be an important analytical mechanism in the risk management system. It has been determined that the introduction of an appropriate risk management system, taking into account relevant policies, strategies, goals and objectives of the overall activity of the enterprise, is a prerequisite for avoiding or reducing negative consequences. It has been proved that the introduction of a safety data processing system will increase the efficiency of economic activity and sustainable development of the enterprise, will minimize the negative consequences and avoid future disasters, will help to identify the causes of aviation events and relevant hazard factors for further assessment of the associated risks and timely adoption of sound solutions. on appropriate safety measures. Therefore, it is important to calculate the expected cost of a project for the introduction of such a system, since it is vital for the air traffic service company.

The calculation of the expected value of goods and services necessary for the planned introduction of the Airborne Survey Data Processing Complex (ASDC) in the UKSATSE, intended for operative analysis of the causes of aviation events, development of measures to prevent them in the future, automation of the processes of the safety management system at Air Traffic Services (ATC).

Ключові слова: цивільна авіація, системний підхід, ефективність, система обробки даних з безпеки польотів, очікувана вартість, розрахунок система управління ризиком, уникнення ризику, автоматизація процесів, авіаційні події.

Key words: civil aviation, system approach, efficiency, flight safety data processing system, expected value, calculation of risk management system, risk avoidance, automation of processes, aviation events.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Базовим і найголовнішим орієнтиром для авіаційних підприємств нині є безпека авіаційного транспорту. Для розвитку авіаційної безпеки враховуються всі наявні фактори і здійснюється постійний розвиток та вдосконалення комплексу заходів авіаційної безпеки із залученням людських і матеріальних ресурсів.

Кожна авіаційна подія реєструється у пов'язані між собою бази даних та аналізуються провайдерами аеронавігаційних послуг, авіакомпаніями та іншими авіаційними підприємствами. Міжнародні організації, як-от: ICAO (Міжнародна організація цивільної авіації), IATA (Міжнародна асоціація повітряного транспорту), FAA (Федеральне управління цивільної авіації США) на основі баз даних авіаційних подій проводять поглиблений аналіз та розробляють рекомендації для всіх виробників літаків та вносять зміни до стандартів з безпеки польотів.

Одним з інструментів для успішного функціонування організаційно-економічного механізму системи управління фінансових ризиків державних підприємств авіаційної сфери є розробка та впровадження комплексів обробки даних з безпеки польотів (далі — КОД-БД).

Практичну ефективність та серйозність даних комплексів видно під час застосування комплексів з оброб-

ки даних з безпеки польотів при проведенні розслідувань авіаційних подій. В залежності від висновків таких розслідувань вирішується доля авіаційного підприємства. І головним чинником під час вирішення участі авіаційного монополіста є існування повної і неупередженої інформації про авіаційну подію, що відбулася. Тому так необхідне впровадження таких комплексів на авіаційних підприємствах і обґрунтування їх вартості. Оскільки державні підприємства орієнтовані на цільові затрати і їх діяльність строго регламентована нормативними документами щодо закупівель, в тому числі і програмних комплексів. Необхідне математичне обґрунтування втрат від авіакатастроф і розрахунок вартості впровадження комплексів з обробки даних безпеки польотів для прийняття управлінських рішень. А саме дешевше обійдеться програмний комплекс з безпеки польотів, ніж банкрутство підприємства через висновок розслідувачів, що базувався не повній інформації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ МЕТОДОЛОГІЇ РОЗРАХУНКУ ОЧІКУВАНОЇ ВАРТОСТІ ЗАКУПІВЛІ

Розрахунок ОВПЗ не регулюється Законом України "Про публічні закупівлі" від 25.12.2015 № 922-VII [1]. Згідно з рекомендаціями органам державної влади,

органам місцевого самоврядування, установам, організаціям, підприємствам та іншим суб'єктам сфери публічних закупівель сформульованим у листі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 18.12.2017 № 3304/48844-06 [2] цей розрахунок виконується замовником самостійно, виходячи зі специфіки предмета, умов та обставин здійснення конкретної закупівлі.

У обґрунтуванні очікуваної вартості закупівлі замовники можуть виходити з планових вартісних показників, які можуть розраховуватись, зокрема виходячи із потреби у відповідних товарах, роботах і послугах у минулих роках з урахуванням економічних факторів, індексу інфляції, які впливають на ціноутворення на ринках відповідних товарів, робіт і послуг тощо.

Для досягнення максимальної економії та ефективності замовники можуть попередньо проводити маркетингові дослідження, вивчення ситуації на ринку, моніторинг комерційних пропозицій потенційних постачальників товарів, надавачів послуг та виконавців робіт як з відкритих джерел, так і безпосередньо консультуючись з ними, досліджувати інформацію щодо цінового діапазону із застосуванням аналітичного модуля bi.prozorro.org, отримувати дані від органів влади, підприємств, установ організацій згідно їх функцій, а також з інших джерел інформації, яка може бути використана для формування очікуваної вартості предмета закупівлі.

Застосування такої методології на практиці є не тривіальним завданням особливо для ситуацій, коли предметом закупівлі є складна інформаційно-технічна система (далі — ІТС).

Під час впровадження на підприємстві складних ІТС предметами закупівель виявляються товари (комп'ютерне обладнання, системне та спеціалізоване програмне забезпечення (далі — ПЗ)) та послуги з розробки прикладного ПЗ та супроводження процесу впровадження систем (інтеграція апаратно-програмних компонентів, налаштування системи під умови експлуатації, проведення випробувань — попередніх, дослідних, прийомних, підготовка персоналу тощо).

Здійснення розрахунку очікуваної вартості закупівлі товарів, як правило, не становить будь-яких значних труднощів та базується на вивченні цінових комерційних пропозицій потенційних постачальників типових товарів і проведення простих арифметичних розрахунків, пов'язаних, наприклад, з визначенням їх середніх цін.

Задача розрахунку очікуваної вартості закупівлі послуг значно складніша за попередню і носить науково-дослідницький характер, вимагає від виконавців наявності поглиблених знань щодо призначення, функцій, характеристик предмета закупівлі та потребує проведення обґрунтованого техніко-економічного аналізу в напрямі визначення ефективної оцінки вартості послуг за критерієм ціна-якість.

Наприклад, для оцінки вартості послуг з розробки прикладного ПЗ необхідне проведення дослідження ринкової вартості послуг з розробки зв'язних прототипів прикладного ПЗ. Однак реалізація подібного дослідження ускладнюється об'єктивними факторами: обмеженістю кола постачальників прикладного ПЗ у цій сфері бізнес діяльності, конфіденційністю цінової інформації договорів між постачальниками і спожива-

чами щодо розробки прототипів прикладного ПЗ.

Для подолання даних труднощів у роботі застосований вдосконалений підхід до інтегральної оцінки очікуваної вартості закупівлі прикладного ПЗ, котрий ґрунтується на зборі та аналізі доступної інформації про вартість розробки прототипів ПЗ протягом великого інтервалу часу.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — обґрунтування та виконання розрахунку очікуваної вартості впровадження комплексу обробки даних з безпеки польотів (далі — КОД-БП) при обслуговуванні повітряного руху на основі оцінки очікуваної вартості закупівлі типових компонентів комплексу, визначених згідно визначеної специфікації постачання товарів та послуг для впровадження КОД-БП згідно з розробленим технічним завданням на комплекс КОД-БП.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Необхідність розрахунку очікуваної вартості закупівлі для організації відкритих торгів зумовлена необхідністю впровадження програмного забезпечення для комплексу обробки даних з безпеки польотів через відкриті торги, оскільки цей комплекс необхідний для підприємств авіаційної сфери, що підпорядковуються безпосередньо відповідним органам влади.

Правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для потреб підприємств державної форми власності регулюються Законом України "Про публічні закупівлі" [1]. Для підприємств, які здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання, цей закон застосовується за умови, що вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 1 мільйон гривень, а робіт — 5 мільйонів гривень.

Наявність розрахунку очікуваної вартості предмету закупівлі (далі — ОВПЗ) є законодавчою вимогою [1] для формування тендерної документації та оголошення ОВПЗ у процесі проведення відкритих торгів.

На практиці, наприклад у Державному підприємстві обслуговування повітряного руху України (UkSATSE), закупівлі товарів, робіт, послуг здійснюються відповідно до затвердженого Річного плану закупівель підприємства [3]. Цій план складається на підставі довгострокової "Стратегії розвитку підприємства" і "Плану реалізації Стратегії розвитку підприємства" і визначає перелік пріоритетних програм та заходів, обсяги їх фінансування, строки реалізації, ідентифікацію підрозділів, що ініціюють закупівлю, та відповідальних виконавців за реалізацію робіт.

Зміст предмету закупівель та умови проведення публічних торгів надаються у тендерній документації, що розробляється та затверджується підприємством та оприлюднюється для вільного доступу на веб-порталі уповноваженого органу (prozorro.gov.ua) та авторизованих електронних майданчиків.

Тендерну документацію готує тендерний комітет підприємства на підставі інформації заявки, що надійшла від ініціюючого підрозділу. У склад заявки обов'язково необхідно включати обґрунтований розрахунок очікуваної вартості предмету закупівлі (ОВПЗ).

Таблиця 1. Розрахунок очікуваної вартості товарів для КОД-БП станом на 13.05.2019

№	Товари: комп'ютерне обладнання, системне та спеціалізоване ПЗ	Ціна різних постачальників, грн., з ПДВ			Середня ціна (грн з ПДВ)
		1-й	2-й	3-й	
Товари щодо одного стаціонарного автоматизованого робочого місця (далі – АРМ)					
1	Процесор AMD Ryzen 5 2600X 3.6GHz/16MB (YD260XBCAFBOX) sAM4 BOX	5399	6060	7550	6336
2	Оперативна пам'ять Kingston DDR3-1600 8192MB PC3-12800	1300	1151	2089	1513
3	Системний жорсткий диск Kingston SSD UV500 120GB 2.5» SATAIII 3D NAND TLC	859	859	859	859
4	Жорсткий диск Silicon Power Armor A80 2TB SP020TBPHDA80S3B 2.5 USB 3.1	2096	2595	2521	2404
5	Дискретна відеокарта HP NVIDIA Quadro P2000 (1ME41AA)	11966	13406	12097	12490
6	Серверний корпус CSV 4U-K-5D (00213)	2127	1629	1569	1775
7	Комутатор (8/5) x Gigabit Ethernet (10/100/1000 Mbit/c)	690	540	824	685
8	Раз'єм USB 2.0 A02/C single (13x5x13mm)in board slit	48x4=192	90x2=180	101	158
9	Дисковод Asus DVD±R/RW SATA Bulk Black (DRW-24D5MT/BLK/B/AS)	389	388	463	413
10	Ліцензійна операційна система Windows 10 з антивірусним спеціалізованим ПЗ	4075	4503	4299	4292
11	Клавіатура A4Tech KV-300H USB	698	647	1176	840
12	Оптичний маніпулятор миша Real-EI RM-500 USB	249	301	255	268
13	Акустична система для ПК Sven 318 USB	259	499	315	358
14	Монитор 24» AOC X24P1 (4 шт.)	9102x4= 36408	7529x4= 30116	7182x4= 28728	31751
15	Лазерний принтер Xerox A3 Color DocuCentre SC2020	35039	34900	35040	34993
16	Мережевий комутатор L2 Gigabit Ethernet HP Aruba 2530 8G PoE+	13454,8	12685	14226	13455
17	Шафа серверна УХЛ-Маш ШС-7U/6.6C	2544	2238	1468	2083
18	Комп'ютерний стіл Корсар T168 серія WHITE 1580x800x750H	2850	4788	7552	5063
19	Кронштейн (4 шт.) для монітору iTech MBSG-02F	858x4= 3416	689x4= 2756	925x2= 1850	2641
20	Джерело безперебійного живлення (3 шт.) LogicPower LPY-PSW-500VA+	3036x3= 9108	2485x3= 7455	3622x3= 10866	9143
21	Комплект кабелів для живлення та комунікації обладнання	до 5000	до 5000	до 5000	5000
Очікувана вартість товарів для 1 стаціонарного АРМ, грн., з ПДВ					136520
Очікувана вартість товарів для 7 стаціонарних АРМів, грн., з ПДВ					955640
Товари щодо двох мобільних АРМів					
22	Ноутбуки (2 шт.) Dream Machines Clevo X1080-17 (X1080-17PL25) з ліцензійною операційною системою Windows 10 та антивірусним ПЗ	85389x2= 170778	87467x2= 174934	84469x2= 168938	171550
Очікувана вартість товарів комплексу: 7 стаціонарних АРМів + 2 портативних АРМів, грн., з ПДВ					1127190

Метою створення комплексу КОД-БП є підвищення оперативності, якості та достовірності інформації під час реалізації основних процесів системи управління безпекою польотів під час обслуговування повітряного руху (ОПР) шляхом їх автоматизації.

Таким чином, виробнича необхідність впровадження комплексу КОД-БП зумовлена такими умовами:

- автоматизувати процеси збору, синхронного відтворення та аналізу мовної, радіолокаційної та планової інформації при обслуговуванні повітряного руху, а також моніторингу і аналізу характеристик/показників інтегрованої системи управління підприємства;

- виявляти причини подій та фактори ризику з безпеки польотів в системі організації повітряного руху, обґрунтовувати випереджувальні заходи з їх усунення;

- впровадити засоби автоматизації для своєчасного та об'єктивного встановлення причин авіаційних подій та, у разі необхідності, для оперативного обґрунтування та надання адміністративним, службовим, прокурорським, судовим органам та страховикам аргументів/доказів про відсутність впливу діяльності підприємства/працівників на виникнення авіаційних подій;

- зменшити/унікнути фінансові ризики, пов'язані з відповідальністю за безпекою польотів під час надання послуг з аеронавігаційного обслуговування.

Виробниче призначення комплексу полягає у застосуванні у відповідних підрозділах підприємства (7 стаціонарних автоматизованих робочих місць та 2 мобільних автоматизованих робочих місць), що контролюють стан безпеки польотів та якості сервісу обслуговування

повітряного руху, у якості інструментарію автоматизації основних процесів системи управління безпекою польотів (збору, відтворення, аналізу та зберігання фактичних даних щодо подій, пов'язаних з безпекою польотів при обслуговуванні повітряного руху, моніторингу та оцінки параметрів безпеки польотів/інцидентів).

Прототипи комплексу КОД-БП раніше підприємствами обслуговування повітряного руху України не використовувалися. Обробка та аналіз даних щодо подій з безпеки польотів у системі організації повітряного руху здійснювалася у ручному режимі. Це знижувало оперативність та об'єктивність аналізу причин подій та виявлення факторів небезпек процесів організації повітряного руху.

Специфікація предмету закупівлі складається з номенклатури товарів та послуг для впровадження КОД-БП і передбачає закупівлю значного обсягу товарів з 22 найменувань (комп'ютерного обладнання, системного та спеціалізованого ПЗ), послуги з розробки чотирьох модулів прикладного ПЗ та сімох основних видів послуг супроводження процесу впровадження комплексу.

Розрахунок очікуваної вартості товарів (комп'ютерне обладнання, системне та спеціалізоване ПЗ), що необхідні для впровадження КОД-БП, реалізований на підставі визначення та підсумовування середніх ринкових цін усіх необхідних товарних компонентів.

Розрахунок зведений у таблиці 1, в якій для окремих видів товарів вказані ціни станом на 13.05.2019 трьох категорій (найменша, приблизно середня, най-

Таблиця 2. Вартість ПЗ у сфері організації повітряного руху — прототипів модулів прикладного ПЗ КОД-БП

№	Модуль - прототип	Призначення прототипу	Постачальник, [джерело]	Вартість прототипу	
				ціна	рік
1	RAMS Plus (Reorganized ATC Mathematical Simulator).	Математичний симулятор для моделювання технології управління повітряним рухом (УПР).	Ramsplus - Community-supported tool (FAA), [4]	\$20,000	2003
2	FutureFlight Central (Interactive tower simulator)	Інтерактивний симулятор для моделювання відео і аудіо обстановки, що контролюється з вежі в аеропорту.	NASA's Ames Research Center (NASA&FAA), [4]	\$175,000	2003
3	Starlight (information system, R&D platform for intelligence community)	Інформаційна система, що дозволяє аналітикам виявляти взаємозв'язок елементів різномірної інформації системи ОпР	Battle Memorial Institute, Pacific Northwest Laboratory (USA), [4]	\$13,000	2003
4	FPDAM (Flight Procedure Design and Airspace Management)	Інструмент для розробки і валідації процедур польоту і менеджменту повітряного простору	Акціонерна компанія IDS (Ingegneria Dei Sistemi) S.p.A. (Піза, Італія), [5]	€360.000	2016
5	AD (Airspace Designer and Assessor -)	Модуль дизайну / оцінки повітряного простору	Акціонерна компанія IDS (Ingegneria Dei Sistemi) S.p.A. (Піза, Італія), [5]	€88.000	2016
6	eTOD (Electronic Terrain and Obstacle Database)	Модуль бази даних електронних 3D GIS - карт рельєфу земної поверхні та перешкод	Акціонерна компанія IDS (Ingegneria Dei Sistemi) S.p.A. (Піза, Італія), [5]	€99.000	2016
7	FPSAT (Software for the ground validation and simulation of instrument flight procedures)	Модуль моделювання та наземної перевірки процедур польотів за приладами	Акціонерна компанія IDS (Ingegneria Dei Sistemi) S.p.A. (Піза, Італія), [5]	€50.000	2016

більша) відповідних комерційних пропозицій Інтернет — постачальників.

Очікувана вартість розробки модулів прикладного ПЗ КОД-БП оцінювалась по середній вартості розробки схожих прототипів прикладного ПЗ, які призначені для моделювання та валідації технологічних процесів у сфері організації повітряного руху та зведені у таблиці 2.

Для розрахунку середньої вартості пакета (модуля) програмного забезпечення бралися до уваги наступні міркування:

необхідно перерахувати ціну товару, оголошену в 2003 році, в поточну ціну з урахуванням інфляції долара в США за період січень 2003 року — грудень 2018 року. З цієї метою застосуємо Інтернет — калькулятор [6] або програмний комплекс "Ліга-Закон" (розділ "Довідники"), який видає процентний індекс зростання цін — 7,803%. Отже, для отримання актуальної ціни товару в даний час необхідно стару ціну помножити на коефіцієнт 1,07803;

для надання ціни в доларах США необхідно врахувати курс валют на 15 травня 2019 року, тобто 1 євро = 1,12 долар США.

У результаті, використовуючи дані п'ятого стовпчика таблиці 3, для значення середньої вартості (AC = Average Cost) пакета (модуля) ПЗ КОД-БП отримаємо:
 $AC = ((20 + 175 + 13) \times 1,07803 + (360 + 88 + 99 + 50)) \times 1,127 = 127,5529$ тис. дол. США.

Отже, загальна вартість (TC=Total Cost) чотирьох модулів прикладного ПЗ Комплексу складає:

$$TC_s = 127,5529 \times 4 = 510.2116 \approx 510 \text{ тис. дол. США.}$$

Відповідно у гривнях загальна вартість (за курсом 26,28 гривні/Долар США на 15.05.2019) дорівнює:

$$TC_{UA} = 510 \times 26,28 = 13260 \text{ тис. грн.}$$

У разі орієнтації на вітчизняного виконавця — постачальника КОД-БП слід врахувати факт, що в Україні (наприклад, у Києві) середня зарплата розробників ПЗ у 2—3 рази нижче, ніж в західних країнах [7]. Тому очі-

кувана вартість чотирьох модулів прикладного ПЗ комплексу (для оцінки зверху застосуємо коефіцієнт = 2) складатиме

$$TCUA = 13260 / 2 = 6630 \text{ тис. грн} = 6\,630\,000 \text{ грн (без ПДВ).}$$

Враховувавши вагові (процентні) коефіцієнти окремих модулів у вартості прикладного ПЗ, отримаємо їх очікувану вартість, що показана у таблиці 3.

Оцінка вартості супровідних послуг для автоматизованого робочого місця КОД-БП виконувалася шляхом приведення її розміру у відповідність з вартістю подібних послуг для інформаційних систем — прототипів, що використовуються у сфері організації повітряного руху.

За прототип комплексу приймалася система менеджменту аеронавігаційної інформації Державного підприємства обслуговування повітряного руху України, створення якої планується здійснити за допомогою акціонерної компанії IDS (Піза, Італія) згідно проекту [5].

У розділі "7.4.9. Proposed project delivery services" тендерної документації проекту [5] надано інформацію щодо видів та цін супровідних послуг, яку наведено у таблиці 4 (стовпчики 2 та 3). У стовпчику 5 наведені оцінки очікуваної вартості відповідних окремих супровідних послуг та усього комплексу супровідних послуг для автоматизованих робочих місць КОД-БП.

Вказані оцінки отримані шляхом збалансованого зниження очікуваної вартості відповідних супровідних послуг компанії IDS. Правомірність цього зниження обґрунтовується тим, що ці послуги можуть надаватися вітчизняними постачальниками, для яких об'єктивно мають місце більш низькі витрати на відрядження, транспортування обладнання, проведення робіт по інсталяції апаратно-програмних засобів автоматизованих робочих місць, налаштуванню, випробуванням усіх видів та навчанню персоналу.

Таким чином, загальна вартість супровідних послуг для автоматизованих робочих місць КОД-БП становить

Таблиця 3. Оцінка очікуваної вартості розробки модулів прикладного ПЗ КОД-БП

№ з/п	Назва модулю	Призначення	Вага модулю у загальній вартості ПЗ, %	Очікувана вартість розробки модулю, грн (без ПДВ)
1	Архів та БД	ПЗ щодо збору, архівування, створенню бази даних вхідної інформації, ранжирування інформації по значимості авіаційних подій та проведення статистичної обробки	25	1 582 500
2	Logger and Player Asterix/	ПЗ щодо запису (логування), відтворення, перегляду в реальному часі радіолокаційної інформації від різних джерел	18	1 139 400
3	PLAY Back	ПЗ щодо відтворення повітряної обстановки конкретної авіаційної події з кореляцією у часі усіх видів інформації, які були доступні під час КІП	30	1 899 000
4	Report	ПЗ щодо розрахунку, моделювання та формування звітних матеріалів стосовно авіаційних подій	27	1 709 100
Загальна очікувана вартість розробки прикладного ПЗ КОД-БП			100	6 630 000

ТС=82 тисячі євро. Тобто в гривнях $ТСUA=82000 \times 29,57 = 2424,74 \approx 2424740$ гривень (згідно з курсом — 29,57 грн/євро станом на 15.05.2019), без ПДВ.

Оцінка очікуваної загальної вартості (ETC = Expected Total Cost) комплексу визначається сумою очікуваної вартості всіх його компонентів (товарів, послуг з розробки програмного забезпечення, супровідних послуг), тобто становить (див. табл. 5):

$ETC = 1\,127\,190 + 7\,956\,000 + 2\,909\,688 = 11\,992\,878$ грн (з ПДВ) ≈ 12 млн грн, з ПДВ.

Виконані розрахунки показують, що основні витрати підприємства на придбання КОД-БП будуть пов'язані з розробкою прикладного програмного забезпечення

(66,34%), далі йдуть витрати на супровід впровадження комплексу (24,26%) і, нарешті, на закупівлю комп'ютерного обладнання та комерційного програмного забезпечення (9,4%)

ВИСНОВКИ

1. Обґрунтованість оцінки очікуваної вартості впровадження КОД-БП забезпечена за рахунок обробки цінових пропозицій для близьких прототипів компонентів закупівлі, які спеціально були відібрані на основі наступних критеріїв зіставлення:

— призначення і технічні характеристики (для товарів — комп'ютерного обладнання, комерційного ПЗ);

Таблиця 4. Оцінка вартості супровідних послуг КОД-БП за допомогою прототипів IDS

№	Delivery Services Item for Project IDS REF: M/2016/0413	Price, €	Супровідні послуг до впровадження КОД-БП	Вартість, €
1.	Program Management including Project Manager, Equipment Preparation, Quality Assurance and System Delivery based on CIP according to Incoterms 2010	€24.000	Програмний менеджмент: управління проектом, закупівля обладнання, забезпечення якості, постачання АРМ комплексу на основі DDP щодо Інкотермс 2010	€14.000
2.	Installation, Integration and Configuration of the System(s)	€20.000	Встановлення, інтеграція та конфігурація АРМ комплексу на робочих місцях Замовника	€15.000
3.	Factory Acceptance Testing including preparation and delivery of FAT in the presence of customer representatives in Italy. Note: Travel costs for customer representatives are not included	€15.000	Попередні випробування АРМ на виробництві (FAT) Постачальника в присутності представників Замовника. Примітка: Витрати на відрядження представників Замовника не включаються	€10.000
4.	Site Acceptance Testing including preparation and delivery at the Customer site in Ukraine	€20.000	Приймально-здавальні випробування (SAT), та введення його в експлуатацію на місці застосування АРМ, включаючи витрати на відрядження представників Постачальника.	€15.000
5.	System Introduction and Technical Training (Factory)	€7.000	Підготовка (теоретична, практична) персоналу Замовника на виробництві Постачальника: загальна архітектура та функції АРМ комплексу основних апаратно-програмних компонентів.	€5.000
6.	Training (On Site): - FPDAM - Procedure Design; - FPSAT - Ground Validation & Simulation; - eTOD - Terrain and Obstacle; - ASM - Aviation Services Management	€21.000 €7.000 €14.000 € 7.000	Підготовка (теоретична, практична) персоналу Замовника на робочих місцях щодо застосування модулів АРМ КОД-БП: - ПЗ Архів та БД; - ПЗ Logger and Player Asterix/; - ПЗ PLAY Back; - ПЗ Report.	€14.000
7.	-	-	Постачання до АРМ Комплексу: - технічної документації; - інсталяційних носіїв інформації з системним та прикладним програмним забезпеченням.	€9.000
	TOTAL PRICE (IDS REF: RM/2016/0413 UksATSE AIM)	€135.000	Загальна вартість супровідних послуг АРМ КОД-БП	€82.000
Загальна вартість супровідних послуг для автоматизованих робочих місць КОД-БП, грн., без ПДВ				2 424 740

Таблиця 5. Оцінка очікуваної загальної вартості товарів та послуг з впровадження комплексу КОД-БП станом на 15.05.2019

№	Назва товарів та послуг	Очікувана вартість закупівель, грн., без ПДВ	Очікувана вартість закупівель, грн., з ПДВ	Відсотковий розподіл, %
1	Товари для впровадження КОД-БП	939 325	1 127 190	9,4
2	Послуги з розробки модулів прикладного ПЗ КОД-БП	6 630 000	7 956 000	66,34
3	Супровідні послуги щодо впровадження КОД-БП	2 424 740	2 909 688	24,26
	Загальна очікувана вартість	9 994 065	11 992 878	100

— застосовність до завдань моделювання та валідації процесів ОрПР (послуги з розробки прикладного ПЗ);

— відповідність процедурі введення в експлуатацію інформаційних систем в сфері ОрПР (послуги з супроводу впровадження комплексу).

2. На підставі зібраної статистики щодо ринкових цін на товари, що необхідні для впровадження КОД-БП, виконаний розрахунок очікуваної вартості повного комплексу товарів для КОД-БП за середньою ціною товарних компонентів. Очікувана вартість товарів становить 1 127 190 грн (з ПДВ), тобто 9,4% від загальної очікуваної вартості КОД-БП.

3. Виходячи з цін звісних (на масштабі довгого часу) поставників прикладного ПЗ, що призначено для моделювання / валідації процесів в сфері організації повітряного руху, розрахована очікувана вартість послуг з розробки прикладного ПЗ для КОД-БП шляхом приведення цін прототипів ПЗ до теперішнього часу і визначення їх середнього значення. Очікувана вартість цих послуг становить 7 956 000 грн (з ПДВ), тобто 66,34 % від загальної очікуваної вартості КОД-БП.

4. Оцінка вартості супровідних послуг для КОД-БП виконана на основі зіставлення з цінами подібних послуг компанії IDS, які застосовуються в ході поставки систем менеджменту аеронавігаційної інформації, і подальшого їх збалансованого зниження, виправданого при орієнтації на вітчизняного постачальника. Очікувана вартість супровідних послуг для становить 2 909 688 грн (з ПДВ), тобто 24,26 % від загальної очікуваної вартості КОД-БП.

5. Загальна очікувана вартість (товарів та послуг) КОД-БП становить 11 992 878 (з ПДВ). Визначення цієї вартості дозволяє сформувати тендерну документацію для постачання комплексу КОД-БП та оголосити відкриті торги на його придбання у відповідності з Законом України "Про публічні закупівлі".

Отже, впровадження комплексу КОД-БП системи управління ризиками є не тільки економічно вигідною інвестицією для державних підприємств обслуговування повітряного руху, а і необхідною умовою для безпеки польотів.

Література:

1. Закон України "Про публічні закупівлі" від 25.12.2015 р. N 922-VIII (з змінами та доповненнями).
2. Лист Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 28.12.2017 №3304-06/48844-06 "Щодо передумов здійснення закупівель".
3. Пояснювальна записка до фінансового плану Державного підприємства обслуговування повітряного

руху України на 2019 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mtu.gov.ua/files>

4. Guide to Methods & Tools for safety analysis in air traffic management, GAIN Working Group B, Analytical Methods and Tools, First Edition, June 2003. (Керівництво щодо методів та інструментів аналізу безпеки управління повітряним рухом).

5. IDS REF: RM/2016/0413 UksATSE AIM -STATIC AND DYNAMIC Aeronautical Data Quality and Airspace Coordination System. Budgetary proposal for AIM in UksATSE AIM /ADQ /ASM — Section 7.4. SUMMARY OF BUDGETARY PRICE. (Тендерна пропозиція Акціонерної компанії IDS щодо впровадження в Украеропусі системи електронного менеджменту аеронавігаційної інформації).

6. <https://www.statbureau.org/ru/united-states/inflation-calculators>

7. <https://dou.ua/lenta/articles/worlds-it-salaries-2015/>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On Public Procurement", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/922-19> (Accessed 30 May 2019).

2. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017), Letter "On the preconditions for the implementation of procurement", available at: <http://me.gov.ua/Files/Download?id=286ebf3c-8553-492a-b8e9-e9a3bb19486b> (Accessed 30 May 2019).

3. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2018), "Explanatory note to the financial plan of the State Air Traffic Management Service of Ukraine for 2019", available at: <https://mtu.gov.ua/files> (Accessed 30 May 2019).

4. GAIN (2003), Guide to Methods & Tools for safety analysis in air traffic management, Analytical Methods and Tools, First Edition, GAIN Working Group B.

5. IDS REF (2016), UksATSE AIM -STATIC AND DYNAMIC Aeronautical Data Quality and Airspace Coordination System. Budgetary proposal for AIM in UksATSE AIM /ADQ /ASM - Section 7.4. SUMMARY OF BUDGETARY PRICE.

6. The United States Inflation Calculators (2019), available at: <https://www.statbureau.org/ru/united-states/inflation-calculators> (Accessed 30 May 2019).

7. Lotockij, E. (2015), "Salaries of programmers in the world. Where does an IT person live well?", available at: <https://dou.ua/lenta/articles/worlds-it-salaries-2015/> (Accessed 30 May 2019).

Стаття надійшла до редакції 06.06.2019 р.

М. В. Кладченко,

аспірант кафедри фінансів, Київський національний торговельно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0001-6697-8157

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.88

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ЗВО УКРАЇНИ

M. Kladchenko,

Postgraduate student, Department of Finance, Kyiv National University of Trade and Economics

ORCID ID: 0000-0001-6697-8157

THE WAYS OF DEVELOPMENT OF FINANCIAL PROVISION SYSTEM OF UKRAINIAN STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

У статті проведено оцінювання можливих напрямів розвитку системи фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти України. Визначено основні принципи ефективного забезпечення закладів вищої освіти, а саме: мобілізація достатнього обсягу фінансових ресурсів, використання результативного фінансового механізму, адаптація механізму фінансового забезпечення до напрямів та тенденцій суспільного розвитку, залучення дієвих механізмів оптимізації поточних витрат, забезпечення релевантності освітньої послуги. Зазначено, що фінансова політика держави у сфері вищої освіти є визначальною щодо формування механізму фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти. Основним інструментом державного регулювання фінансових відносин у сфері вищої України виступає державний бюджет. Досліджено вплив бюджетних видатків на фінансове забезпечення державних закладів вищої освіти та обгрунтовано необхідність відходу від розподілу бюджетних коштів виходячи від досягнутого, які ґрунтуються на показниках витратності. Зазначено, що за умов обмеженості бюджетних ресурсів, важливим напрямом розвитку системи фінансового забезпечення вищої освіти України є ефективне залучення коштів традиційних недержавних джерел фінансового забезпечення та пошук альтернативних. Окреслено основні тенденції суспільного розвитку, які визначають можливі напрями диверсифікації джерел фінансового забезпечення вищої освіти в Україні. Визначено вплив дистанційного навчання на оптимізацію поточних витрат державних закладів вищої освіти. Наголошено, що головна ціль фінансового забезпечення вищої освіти в Україні є формування такого освітнього середовища, яке зможе запевнити споживачів, що вони знайдуть у обраних ними освітніх програмах, високу якість та релевантність.

In the article the estimation of possible directions of development of the system of financial support of the state institutions of higher education of Ukraine is conducted. The basic principles of effective provision of higher education institutions are determined, namely: mobilization of sufficient amount of financial resources, the use of a productive financial mechanism, adaptation of the financial support mechanism to directions and trends of social development, attracting effective mechanisms for optimizing current expenses, ensuring the relevance of educational service. It is noted that the

financial policy of the state in the field of higher education is crucial for the formation of a financial support mechanism for state institutions of higher education. The state budget is the main instrument of state regulation of financial relations in the sphere of higher education of Ukraine. The state budget is an instrument through which the distribution of public funds takes place for the purpose of their concentration on the most important directions of socio-economic development. The influence of budgetary expenditures on financial provision of state institutions of higher education is investigated and the necessity of leaving from distribution of budget funds based on the achieved, which are based on the indicators of expenditure, is substantiated. It is noted that due to the limited budget resources, an important direction for the development of the financial support system of higher education in Ukraine is the effective attraction of funds from traditional non-state sources of financial support and the search for alternatives. The main tendencies of social development are outlined, which determine the possible directions of diversification of sources of financial support of higher education in Ukraine. The influence of distance learning on optimization of current expenses of state institutions of higher education is determined. The article states that the relevance of higher education is the most objective indicator of the quality of educational service. It was emphasized that the main objective of financial support of higher education in Ukraine is to create such an educational environment that can assure consumers that they will find high quality and correspondence of expectations from their chosen educational programs.

Ключові слова: фінансове забезпечення, державний заклад вищої освіти, видатки бюджету, диверсифікація, освіта протягом життя, дистанційне навчання.

Key words: financial support, state institution of higher education, budget expenditures, diversification, life-long education, distance education.

ВСТУП

Реалізація потенціалу вищої освіти України обумовлена наявністю системи фінансового забезпечення, яка враховує особливості та тенденції соціально-економічного розвитку держави та відповідає потребам розвитку державних закладів вищої освіти. Взаємовідносини у сфері вищої освіти регламентуються державою, а видатки державного бюджету на освіту є однією з найбільших витрат держави.

Сучасні тенденції розвитку економіки України не сприяють наповненню бюджету актуалізуючи питання пошуку нових, альтернативних джерел фінансового забезпечення закладів вищої освіти та залучення дієвих механізмів оптимізації акумульованих державними закладами вищої освіти фінансових ресурсів. На цьому етапі економічного розвитку важливим є поглиблений аналіз можливих напрямів розвитку фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти України задля її адаптації до вимог світового ринку освітніх послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти присвячені роботи В. Андрущенка, Т. Боголіб, О. Василика, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, І. Луїної, І. Лютого, А. Мазаракі, В. Опаріна, О. Романенка, М. Тарасюка, М. Федосова, І. Чугунова, Л. Шевченко, С. Юрія та інших.

Серед вагомих наукових досліджень впливу фінансового забезпечення закладів вищої освіти на економі-

чне зростання та суспільний розвиток слід назвати праці зарубіжних вчених: А. Аппадуря, Р. Барро, Г. Беккера, П. Едерера, М. Кастельса, Б. Кларка, С. Маргинсона, А. Маршала, Б. Ридингса, Дж. Салмі. Теоретичні та методологічні дослідження у цій галузі не можна вважати завершеними, адже динаміка розвитку держави вносить постійні корективи у вже визначені процеси та тенденції, тому потребує постійного вивчення та виділення основних напрямів подальшого розвитку системи фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти України.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз та обґрунтування можливих напрямів розвитку системи фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти в Україні.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінансова політика держави у сфері вищої освіти, враховуючи нагальні потреби суспільного розвитку та фінансові можливості держави, окреслює взаємовідносини між усіма учасниками національного ринку освітніх послуг. Вона є визначальною щодо формування механізму фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти здатного гарантувати їм фінансову стабільність та перспективи на арені суперництва за роль та місце на ринку освітніх послуг. У залежності від характеру цілей та задач фінансової політики держава обирає сценарій фінансового забезпечення державних за-

ладів вищої освіти та реалізує його через фінансовий механізм.

Основними принципами ефективного фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти (далі ДЗВО) є:

- мобілізація достатнього обсягу фінансових ресурсів із залученням традиційних державних та приватних джерел фінансового забезпечення вищої освіти та пошуком альтернативних джерел за рахунок їх диверсифікації;

- використання фінансового механізму, заснованого на оцінці якості та результатів діяльності, задля формування здорового конкурентного середовища для фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти та ефективного розподілу бюджетних коштів;

- моніторинг відповідності та адаптація механізму фінансового забезпечення закладів вищої освіти до тенденцій соціально-економічного розвитку держави;

- забезпечення релевантності вищої освіти, а саме, гарантування того, що витрати різних розпорядників фінансових ресурсів на отримання освітньої послуги супроводжуватимуться наданням якісної освіти відповідно до вимог сучасного ринку праці;

- залучення дієвих механізмів оптимізації поточних витрат державними закладами вищої освіти при збереженні (зростанні) чисельності здобувачів вищої освіти.

Таким чином, реалізація потенціалу вищої освіти обумовлена наявністю фінансових ресурсів у обсягах оптимальних для забезпечення її функціонування та розвитку.

Вища освіта є однією з галузей, якою опікується держава. Основним інструментом державного регулювання фінансових відносин у сфері вищої України виступає державний бюджет (державні фінансові ресурси). За його допомогою держава, забезпечуючи перерозподіл валового внутрішнього продукту, змінює структуру суспільного виробництва, впливає на результати діяльності та здійснює соціальні реформи [1, с. 214]. Бюджет держави — складний, багатоплановий та багатогранний інструмент, що відображає компроміс у співвідношеннях інтересів різних учасників фінансових відносин та відіграє істотну роль у посиленні концентрації грошових коштів на найважливіших напрямках соціально-економічного розвитку країни [2, с. 205—206].

Існуюча в Україні до 2019 року система розподілу видатків бюджету зумовила накопичення суттєвого розриву у якості роботи університетів, факультетів, кафедр, викладачів, учених, картина виглядає приблизно так: 50% університетів працюють на "добре" та "відмінно", решта — на "задовільно" та "незадовільно" [3, с. 25]. Окрім розшарування за показниками якості освітньої послуги, спостерігається також існування значної кількості державних закладів вищої освіти, фінансове забезпечення яких несе значне навантаження на державний бюджет. Так, за найменшої чисельності державних закладів вищої освіти в Україні, а саме 197 станом на 2014/15 н. р., один заклад функціонував у розрахунку на 229,7 тис. осіб загального населення країни, тоді як в Європі цей показник становив: в Італії — 945,9 тис. осіб на один заклад (65 закладів); Іспанії — 1 млн осіб (47 закладів); Франції — 848,7 тис. осіб

(78 закладів) [4, с. 15]. Стійка тенденція до погіршення демографічної ситуації в Україні, яка зумовила значне зменшення чисельності студентів, у свою чергу, ще більше загострила питання необхідності оптимізації чисельності державних закладів вищої освіти в країні задля покращення фінансового забезпечення тих закладів освіти, які надають освітні послуги відповідно до потреб національного та світового ринку праці.

Необхідність підвищення ефективності використання видатків державного бюджету та створення передумов формування конкурентного середовища для фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти України зумовило трансформацію механізму фінансового забезпечення за рахунок запровадження формульного підходу до розподілу бюджетних коштів на вищу освіту з урахування якісних показників діяльності державного закладу вищої освіти та чисельності здобувачів вищої освіти при визначенні обсягу бюджетного фінансового забезпечення для окремого закладу на користь більш успішних [5].

В умовах перехідного періоду формула розподілу коштів передбачає фінансування від досягнутого, а саме, урахування суми коштів, які були призначені закладу вищої освіти у попередньому бюджетному році та з додаванням додаткової величини, розрахованої на основі якісних показників діяльності державного закладу вищої освіти та чисельності здобувачів вищої освіти. Підхід до розподілу державних фінансових ресурсів виходячи від досягнутого базується, в основному, на показниках витратності (чисельності здобувачів вищої освіти, чисельності викладацького складу університету) та зберігає основний недолік попередньої системи фінансового забезпечення закладів вищої освіти, а саме розподіл бюджетних коштів, виходячи з потреб на утримання окремого державного закладу.

Фінансове забезпечення від досягнутого сприяє тому, що високі фінансові надходження минулого року зумовлюють значні надходження і у поточному, та навпаки. Високий рівень пропозиції з боку окремого державного закладу вищої освіти на отримання вищої освіти за бюджетні кошти, у свою чергу, обумовлює і високу ступінь популярності даного закладу серед вступників. Особливо це стосується професійно неорієнтованої молоді, яка подає заяву на вступ до тих закладів освіти до яких вона, на її думку, має шанс вступити на бюджет. Збереження обсягів минулого року, таким чином, обумовлює збереження і попиту на конкретний заклад освіти, навіть, якщо якість освітньої послуги та потреба у фахівцях, яких готує даний заклад, не відповідає вимогам ринку праці. Таким чином, постійно високий обсяг держзамовлення, за умов збереження фінансового забезпечення від досягнутого, не сприяє формуванню конкурентного середовища на національному ринку освітніх послуг.

Така форма розподілу бюджетних коштів, також, не стимулює державні заклади вищої освіти залучати до власних бюджетів кошти фізичних та юридичних осіб за рахунок надання платних освітніх послуг. Так, наприклад, розмір спеціального фонду (лише плата за послуги, що надаються заклади освіти згідно з їх основною діяльністю) по відношенню до загального фонду державних закладів вищої освіти, які мають одні з найбіль-

ших обсягів держзамовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, у 2017 році становив: КНУ імені Т. Шевченка — 36,9%, КПІ імені І. Сікорського — 10,2%, у порівнянні із закладами освіти, які мають на багато нижчі обсяги державного замовлення: КНЕУ — 73,4%, КНТЕУ — 104,5% [6—9].

Таким чином, дана система розподілу бюджетних коштів містить елементи старого механізму фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти із збереженням деяких її вад та потребує скорішого впровадження широко спектру індикаторів результативності. Залучення формульного підходу до розподілу бюджетних коштів на вищу освіту з урахуванням лише якісних показників діяльності державного закладу вищої освіти та чисельності здобувачів вищої освіти є одним з напрямів формування у державі дієвої системи фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти.

Державне фінансове забезпечення державних закладів вищої освіти є визначальним та полягає у формуванні сприятливих умов для ефективного функціонування вищої освіти, але негативна тенденція до зниження показників розвитку економіки України актуалізувала питання дефіциту державних фінансових ресурсів. Невисокий обсяг ВВП країни, негативна динаміка якого показала у 2016 році зменшення ВВП у доларах USD на 51,8% по відношенню до 2008 року, не сприяв підвищенню рівня дієвості формування видаткової бази державного бюджету та результативності спрямування видатків на розвиток системи вищої освіти України [10].

За умов обмеженості бюджетних ресурсів, іншим напрямом розвитку системи фінансового забезпечення вищої освіти України є ефективне залучення коштів традиційних недержавних джерел фінансового забезпечення та пошук альтернативних. Платні послуги, що надають державні заклади вищої освіти згідно з їх основною діяльністю громадянам України, вихід за рамки національного освітнього простору та залучення до освітнього процесу іноземних громадян (імпорт здобувачів вищої освіти), комерціалізація університетської науки, розміщення вільних коштів на депозитах, реалізація власної продукції та ведення іншої додаткової господарської діяльності залишаються основними, традиційними, недержавними джерелами фінансового забезпечення вищої освіти в державі.

За умов неспинних активних процесів розвитку суспільства, високих темпів розповсюдження технологій та зростання їх інноваційності рівень кваліфікації фахівців зазнає швидких та значних змін у часі, що загострює питання відповідності трудового капіталу та його потенціалу вимогам ринку праці. Освіта протягом життя, неперервна освіта, стає необхідною умовою та визначальним чинником як успішного інтегрування особистості у сучасне суспільство за рахунок поєднання базової освіти з додатковими навичками, так і запорукою досягнення високих темпів зростання національної економіки та суспільного розвитку.

Постійне зростання вимог до трудових ресурсів, їх кваліфікації та навичок, яке зумовило необхідність отримання освіти протягом усього життя, посприяло і зростанню попиту на вищу освіту, розширило віковий діапазон потенційних здобувачів вищої освіти та дозволили залучити нові фінансові потоки до бюджетів державних

закладів вищої освіти.

Розвиток технологій, у свою чергу, забезпечив підвищення доступу до вищої освіти, що обумовило не лише диверсифікацію складу студентів, а і форматів навчання. Нині традиційні й нові постачальники освітніх послуг розвивають технології охоплення більшого числа студентів: за останні два десятиліття віддалені послуги у сфері вищої освіти отримали значний стимул для розвитку завдяки Інтернету. Європейський союз прогнозує, що в найближчі десять років електронне навчання буде складати 30% всіх форматів вищої освіти [11, с. 6—7].

Поєднання у навчальних планах державних закладів вищої освіти України різних форматів навчання, створення університетами власних ексклюзивних дистанційних програм широкого спектру, від курсів пізнавального характеру до суто наукових он-лайн дискусій, залучення модераторів, здатних зацікавити слухачів тощо, наразі, є не лише способом розповсюдження знань, а і інструментом реалізації стратегії університету щодо залучення фінансових потоків до бюджету закладу освіти. Це можливе за рахунок збільшення кількості здобувачів вищої освіти, по-перше, за допомогою швидкого та цільового поширення інформації у мережі Інтернет (як в країні, так і за кордоном) про можливості та програми, які надає університет, по-друге, за рахунок розширення можливостей доступу до вищої освіти споживачів різних вікових груп.

Розвиток різних напрямів дистанційного навчання, поєднання дистанційної та стаціонарної (вечірньої, заочної) форм навчання, є не лише одним із реальних шляхів покращення фінансового забезпечення, а і дієвим засобом оптимізації поточних витрат державних закладів вищої освіти. Так, перерозподіл загальної кількості лекційних годин навчальних дисциплін, які, як правило, складають мінімум 1/3 від загальної кількості годин навчальної дисципліни, на користь дистанційного навчання задля зменшення поточних витрат на заробітну плату, нарахувань на заробітну плату, енергоносії та водопостачання державних закладів вищої освіти при збереженні чисельності здобувачів вищої освіти сприятиме оптимізації витрат та результативності використання існуючих фінансових фондів.

Як відомо заробітна плата, нарахування на заробітну плату та витрати ДЗВО на енергоносії та водопостачання становлять, у цілому, більше 90% поточних витрат університетів, а саме: у КНУ імені Т. Шевченка — заробітна плата та нарахування на неї становлять 84,19% поточних витрат, плата за енергоносії та водопостачання — 8,38% поточних витрат, що разом становить 92,57%; в УжНУ, відповідно, 88,40%, 5,95% та 94,35%; у ЧНУ ім. Ю. Федьковича — 85,56%, 5,36% та 90,92% [12—14], що вказує на необхідність пошуку шляхів зменшення даних витрат.

У сучасних державних закладах вищої освіти дистанційне навчання, в основному, використовується студентами у процесі самостійної роботи із залучення ресурсів альтернативних матеріалу, отриманому на лекції. Як відомо, начитка лекцій у сучасних закладах вищої освіти України проходить для значної кількості студентів у великих аудиторіях при збереженні ведення конспектів. Але, за сучасних умов розвитку технологій,

все більш поширюється використання студентами відео- та аудіо-записуючих пристроїв для отримання та збереження усієї інформації, отриманої від викладача-лектора. Така інформація тиражується у соціальних мережах та використовується іншими студентами під час підготовки до семінарів, заліків та екзаменів. Таким чином, відповідає потреба у конспектах та у процесах "живого спілкування" з лектором. Як наслідок, загострюється питання необхідності перегляду навчальних планів задля перерозподілу часу на самопідготовку із включенням до нього самостійного ознайомлення та засвоєння лекційного матеріалу з подальшим розглядом його на семінарських заняттях для уточнення та більш досконалого сприйняття, коли викладач та студент спілкуються як професіонали, обізнані з проблематикою питання порушеного у лекції.

Переведення лекційного матеріалу в Інтернет ресурс сприятиме: по-перше, ретельному підходу викладачів-лекторів до підготовки матеріалів он-лайн-курсів, їх новизни та якості наданого матеріалу; по-друге, забезпечить індивідуальний підхід до навчання з урахуванням здібностей студента та графіку навчання; по-третє, сприятиме зменшенню навантаження на бюджет закладу освіти за рахунок зменшення витрат на енергоносії та оптимізації науково-педагогічного складу.

Загалом в економічно розвинених країнах освіта є рівноправною з матеріальним виробництвом галуззю економіки, яка робить істотний внесок у збільшення національного доходу та багатства суспільства. Так, в Австралії освітня галузь є третім найбільшим джерелом бюджетних надходжень в економіку країни. У США вища освіта є п'ятою у грошовому еквіваленті статтею експорту американської економіки, яка інколи перевищує обсяг надходжень від експорту зброї [15, с. 212]. Тому сучасна модель розвитку освіти повинна передбачати практично-орієнтовані форми реалізації результатів вищої освіти. Кінцевим результатом вищої освіти має бути фахівець, здатний використовувати наукові знання та примножувати їх на робочому місці, а якість освітньої послуги та отриманий результат від отримання вищої освіти повинен відповідати очікуванням від неї.

Саме якість освітньої послуги та невідповідність отриманого результату очікуванням від вищої освіти, наразі, є головними проблемами національної системи вищої освіти України. Близько 16% (16,025 — середнє значення за період з 2010 року по 2017 рік) безробітного населення України становлять особи, не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та закладів вищої освіти [16]. Це вказує на те, що в Україні існує невідповідність того, що очікують споживачі від свого навчального досвіду та того, що вони отримують. Закриття цього розриву є надзвичайно важливим для вищої освіти, оскільки розуміння домогосподарствами цінності та якості освіти тісно пов'язане з тим, наскільки важливим стане бажання отримати ними вищу освіту, як загалом, так і у конкретному закладі вищої освіти, національному або іноземному. Наразі релевантність вищої освіти є значно ефективнішим показником якості освітньої послуги ніж загальноприйняті показники, такі як результати оцінювання знань, ставки за студентсь-

ким кредитом, середня вартість навчання тощо [17]. Виходячи з цього, одним із стратегічних завдань фінансового забезпечення вищої освіти в Україні є формування такого освітнього середовища, яке зможе забезпечити споживачів, що вони знайдуть у відповідних своїм освітнім та кар'єрним мотиваціям, якість та високу релевантність освітніх послуг вітчизняних державних закладів вищої освіти.

ВИСНОВКИ

Отже, фінансове забезпечення державних закладів вищої освіти залежить від визначеної державою фінансової політики розвитку національної системи вищої освіти та її відповідності вимогам суспільного прогресу та потенціалу національної економіки. Основним інструментом державного регулювання фінансових відносин у сфері вищої освіти в Україні виступає державний бюджет. Негативний вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на економіку України актуалізував питання дефіциту державних фінансів та, як наслідок, загострив питання відповідності бюджетних витрат потребам вищої освіти.

Підвищення результативності фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти, за умов стійкої тенденції до дефіциту бюджетних коштів, обумовило необхідність пошуку інших, альтернативних напрямів фінансового забезпечення вітчизняних закладів вищої освіти за рахунок диверсифікації всіх аспектів вищої освіти: постачальників освітніх послуг, форматів навчання, демографічного складу студентів тощо. Посилення процесів інтеграції країни у світовий економічний простір, передусім, зумовило зростання вимог до відповідності освітньої послуги вітчизняних закладів вищої освіти очікуванням споживачів від неї.

Подальший моніторинг світових та національних тенденцій суспільно-економічного розвитку дозволить виокремити та залучити нові інструменти впливу на дієвість фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти задля формування в Україні освітнього середовища, здатного забезпечити високу релевантність освітньої послуги та, як наслідок, відповідність кваліфікації фахівця з вищою освітою потребам ринку праці.

Література:

1. Чугунов І.Я. Бюджетна стратегія в трансформаційній економіці. Наукові праці НДФІ. 2004. 6 (29).
2. Макогон В.Д. Бюджет як інструмент економічного зростання. Економічний вісник університету. 2016. Вип. 28 (1). С. 203—208.
3. Боголіб Т.М. Модернізація економічного механізму діяльності університетів. Економіка України. 2012. № 9. С. 24—32.
4. Звіт про результати аналізу формування, розміщення і виконання державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, Рахункова палата України, Київ, 2015.
5. Доповідна записка Про реформування фінансування та економічних відносин у сфері вищої освіти — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/kolegiya-ministerstva/02/pro-reformuv-finance-suvannya-ta-ekon-vidnosin-1.doc>

6. Кошторис 2201280 на 2017 рік "Підготовка кадрів КНУ ім. Т. Шевченка" Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/Koshtorys2017.pdf>

7. Кошторис 220160 на 2017 рік "Підготовка кадрів КПІ ім. І Сікорського" — Режим доступу: https://kpi.ua/2017-cost_estimate

8. Кошторис 220160 на 2017 рік "Підготовка кадрів КНЕУ" — Режим доступу: https://kneu.edu.ua/ua/University_en/dostup/vik_kosht/

9. Кошторис 220160 на 2017 рік "Підготовка кадрів КНТЕУ" — Режим доступу: <https://knute.edu.ua/blog/read/?pid=7381&uk>

10. Валовий внутрішній продукт 1990 — 2017 роки. Державна служба статистики України — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_rik/xls/vvp_u.xlsx

11. Проект предварительного доклада о подготовке глобальной конвенции о признании квалификаций высшего образования, Париж, 2015.

12. План використання бюджетних коштів КНУ ім. Т. Шевченка за кошторисом 2201280 на 2018 рік — Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/ua/officia>

13. План використання бюджетних коштів УжНУ на 2018 рік за кошторисом 220160 — Режим доступу: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/450>

14. План використання бюджетних коштів ЧНУ ім. Ю. Федьковича на 2018 рік за кошторисом 220160: http://www.chnu.edu.ua/index.php?op=debug&page=/ua/finans_inf/02

15. Пурій Г.М. Экспорт освітніх послуг як напрям диверсифікації джерел фінансового забезпечення ВНЗ. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 11. С. 211—215.

16. Безробітне населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості у 2010—2017 рр., Державна служба статистики України — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/rp/ean/xls/brnpr_rik_u.xls

17. Relevance Linked to Views of Education Quality and Value — Режим доступу: <https://news.gallup.com/opinion/gallup/233636/relevance-linked-views-education-quality-value.aspx>

References:

1. Chuhunov, I.Ya. (2004), "Budget strategy in a transformational economy", *Naukovi pratsi NDFI*, vol. 6 (29).

2. Makohon, V.D. (2016), "Budget as an instrument of economic growth", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 28 (1), pp. 203—208.

3. Boholib, T.M. (2012), "Modernization of the economic mechanism of the universities", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 9, pp. 24—32.

4. Accounting Chamber of Ukraine (2015), *Zvit pro rezul'taty analizu formuvannia, rozmischennia i vykonannia derzhavnoho zamovlennia na pidhotovku fakhivtsiv z vyschoiu osvitoiu* [Report on the results of the analysis of the formation, placement and execution of a state order for the training of specialists with higher education], Accounting Chamber of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

5. Ministry of Education and Science of Ukraine (2019), "Report note on the reform of financing and

economic relations in the field of higher education", available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/kolegiya-ministerstva/02/pro-reformuv-finansuvannya-ta-ekon-vidnosin-1.doc> (Accessed 30 May 2019).

6. Taras Shevchenko National University of Kyiv (2017), "Estimate 2201280 for 2017 "Training of Personnel of the Kyiv National Technical University named after T. Shevchenko", available at: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/Koshtorys2017.pdf> (Accessed 30 May 2019).

7. National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (2017), "Estimate 220160 for 2017 "Training of KPI personnel named after I. Sikorsky", available at: https://kpi.ua/2017-cost_estimate (Accessed 30 May 2019).

8. National Economic University named after Vadym Hetman (2017), "Estimate 220160 for 2017 "Training of personnel of KNEU", available at: https://kneu.edu.ua/ua/University_en/dostup/vik_kosht/ (Accessed 30 May 2019).

9. Kyiv National University of Trade and Economics (2017), "Estimate 220160 for 2017 "Training of personnel of KNTU", available at: <https://knute.edu.ua/blog/read/?pid=7381&uk> (Accessed 30 May 2019).

10. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Gross domestic product 1990-2017 years", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_rik/xls/vvp_u.xlsx (Accessed 30 May 2019).

11. UNESCO (2015), *Proekt predvaritel'nogo doklada o podgotovke global'noj konvencii o priznanii kvalifikacij vysshego obrazovaniia* [Draft preliminary report on the preparation of a global convention on the recognition of higher education qualifications], UNESCO, Paris, France.

12. Taras Shevchenko National University of Kyiv (2018), "Plan of using budget funds of T. Shevchenko Kyiv National University by the estimate 2201280 for 2018", available at: <http://www.univ.kiev.ua/ua/officia> (Accessed 30 May 2019).

13. Uzhhorod National University (2018), "Plan of using budget funds of UzhNU in 2018 at an estimate of 220160", available at: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/450> (Accessed 30 May 2019).

14. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (2018), "Plan of using budget funds of ChNU in 2018, with a budget of 220160", available at: http://www.chnu.edu.ua/index.php?op=debug&page=/ua/finans_inf/02 (Accessed 30 May 2019).

15. Purij, H.M. (2016), "Export of educational services as a direction of diversification of sources of financial provision of universities", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 11, pp. 211—215.

16. State Statistics Service of Ukraine (2019), "The unemployed population (according to the ILO methodology) for reasons of unemployment in 2010-2017", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/rp/ean/xls/brnpr_rik_u.xls (Accessed 30 May 2019).

17. Auter, Z. (2018), "Relevance Linked to Views of Education Quality and Value", available at: <https://news.gallup.com/opinion/gallup/233636/relevance-linked-views-education-quality-value.aspx> (Accessed 30 May 2019).

Стаття надійшла до редакції 12.06.2019 р.

А. С. Стовпова,
аспірант кафедри обліку і оподаткування ДВНЗ "Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-8820-3763

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.94

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРОГНОЗ ТРАНЗАКЦІЙ ПРОВІДНИХ КРИПТОВАЛЮТ

A. Stovpova,
Post graduate student at the Department of Accounting and Taxation
of the "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", Kyiv

A COMPARATIVE ANALYSIS AND FORECAST OF TRANSACTIONS OF LEADING CRYPTOCURRENCIES

Визначено, що таке транзакція у відношенні електронних грошей та криптовалюти. Проаналізовано статистичні дані відносно кількості щоденних транзакцій таких криптовалют, як Біткоїн, Етер (відомої також як Ethereum) та XRP (Ripple) за всі роки. Дані щодо транзакцій трьох провідних криптовалют узагальнено помісячно та щорічно й побудовано графіки (на основі місячних і узагальнених річних даних). Здійснено порівняльний аналіз тенденцій названих криптовалют. Здійснено прогноз на короткотерміновий період на основі лінійної лінії тренду, яка побудована в табличному редакторі Excel. Проведено оцінку лінійних моделей на адекватність за допомогою коефіцієнтів детермінації та критерію Фішера з використанням аналітики Excel. На основі описаних тенденцій та прогнозу у статті дано оцінку перспектив розвитку криптовалют. Узагальнено тенденції розвитку криптовалют з робіт інших дослідників. Здійснено порівняння кількості щоденних транзакцій криптовалют та провідних платіжних систем PayPal, Visa та Master Card. Вказано на недоліки криптовалюти по відношенню до названих платіжних систем.

We determined what a transaction is for electronic money and cryptocurrency. We analysed statistic data about the number of daily transactions of such cryptocurrencies as Bitcoin, Ether (platform Ethereum) and XRP (Ripple) for all years. The study summarizes transaction data for the three leading cryptocurrencies on month and annual base. We constructed graphs based on monthly and aggregated annual data. This paper has a comparative analysis of the trends of the mentioned cryptocurrencies. We made the short-term forecast on base on the linear trend using the electronic spreadsheet Excel. We checked out linear models for adequacy with using determination coefficients and Fisher's criterion in Excel analytics. The paper has the forecast based on the described tendencies and the estimation of prospects of cryptocurrency development. We generalized the tendencies of cryptocurrency development in the works of other researchers. The paper has a comparison between the number of daily cryptocurrency transactions and the leading payment systems such as PayPal, Visa and Master Card. The paper describes the drawbacks of cryptocurrency in comparison to the mentioned payment systems.

Based on the statistical analysis of transactions carried out by leading cryptocurrencies, the following trends and forecasts were established. The number of transactions leading cryptocurrencies continues to increase, although obvious leadership is here in Ethereum. As for Bitcoin, the growth in the number of transactions it has slowed down. The same applies to Ripple (XRP), although the last currency has the largest potential growth potential of three. Despite the development of cryptocurrencies, they are still far ahead of classical payment systems, such as Visa, Master Card, for the speed of transactions and the maximum number of transactions per second.

Ключові слова: електронні гроші, криптовалюта, біткоїн, етер, Етеріум, блокчейн, транзакція, тренд, прогноз.

Key words: digital money, cryptocurrency, Bitcoin, Ether, Ethereum, blockchain, transaction, trend, forecast.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Криптовалюта є зашифрованою, одноранговою (peer-to-peer) мережею для здійснення обміну в цифровій (електронній) формі. Ця технологія була створена 10 років назад. Біткоїн (Bitcoin) є першою та найбільш

популярною криптовалютою, яка, використовуючи технологію блокчейн (blockchain), стала викликом для існуючих десятиліттями незмінних світових фінансових платіжних систем. Незважаючи на те, що криптовалюти вряди чи замінять традиційні фіатні валюти, вони мо-

жуть змінити спосіб у який глобальні світові ринки, що поєднанні мережею Інтернет, взаємодіють між собою, розчищаючи бар'єри, які оточують звичні національні валюти та валютне курсоутворення. Технологія криптовалют швидко просувається на ринок та її успіх обумовлений взаємодією з ринком та вчасною відповіддю на потреби користувачів. Криптовалюти можуть внести революцію в електронну торгівлю, створивши вільну торговельну систему без використання комісійних платежів [7, с. 1].

На першому місці у рейтинг існуючих криптовалют за капіталізацією станом на першу декаду лютого 2019 року містяться:

- біткоїн (Bitcoin) — капіталізація 64 млрд \$;
- етер, ефір (Ether, платформа Ethereum) — 12.5 млрд \$;
- XRP (Ripple) — 12.3 млрд \$ [11].

Дані криптовалют з значним відривом йдуть від четвертої позиції рейтингу — Litecoin (2 млрд \$) [11]. Отже, для даного дослідження були відібрані саме згадані 3 криптовалюти. Аналіз тенденцій їх розвитку за останні роки з часу її виникнення, появи на ринку по січень 2019 року є актуальною можливістю зазирнути вперед та зрозуміти подальші тенденції розвитку ринку криптовалют та технологій, які його супроводжують.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження загальних тенденцій розвитку криптовалют та ситуації на їх ринку уже містяться в працях таких дослідників з України: С.В. Васильчак [1], Є.О. Галушка [2], І.О. Момот [3], В.Г. Сословський [4]. Однак, на жаль, ці дослідження є поверхневими, не просуваючись далі опису загальних положень про криптовалюту та їх технологій, містять здебільшого цитати та формули з досліджень західних фахівців та перемальовані графіки статистики з аналітичних сайтів по криптовалютам (наприклад, coinmarketcap.com та аналогічних), практично не використовують існуючі економетричні методи для дослідження та власного авторського узагальнення таких статистичних даних.

Грунтовні дослідження ринків криптовалют, тенденцій які з ними пов'язані провадяться у дослідників з розвинутих країн Заходу, де й знаходиться інкубатор нових криптотехнологій, які змінюють світ. Серед тих, хто зачепив питання аналізу транзакцій криптовалют можна виділити П. Врієза (Peter D. De Vries) [7] та Е. Хелланда (Erik Johan Helland) [10]. Вони провели дослідження, в яких здійснено SWOT-аналіз криптовалют біткоїн (професор Х'юстонського університету П. Врієз, США) та порівняльний аналіз ринку криптовалют і його майбутнього на основі маркетингової методології PESTEL (магістр Ставангердського університету Е. Хелланд, Норвегія). Результати та ідеї їх робіт враховані в аспекті цього дослідження.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Серед описаних досліджень немає робіт, в яких би тенденції розвитку ринку криптовалют виключно стосовно кількісних тенденцій їх транзакцій були проаналізовані на основі класичних економетричних методів

лінійного моделювання, тому актуальним є провести саме таке дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідити статистичні дані щодо здійснених транзакцій по провідним криптовалютам, встановити існуючі тенденції та здійснити прогноз кількості таких транзакцій у короткотерміновому періоді.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Спершу конкретизуємо об'єкт дослідження шляхом відповіді на питання, що ж таке транзакція в контексті криптовалют. У загальному розумінні у фінансово-банківській сфері цей англомовний термін означає здійснення операції з переводу коштів з одного рахунку на інший [5]. Транзакція не може бути виконана на половину й якщо вона відбулася, то завжди означає здійснену операцію. Відправити кошти з одного рахунку на інший й у зворотному напрямі означає проведення 2-х транзакцій. Результатом транзакції є зміна стану рахунку клієнта. Також у банківському секторі можливе таке явище як "відмінена (або відкликана) транзакція". Це не вважається новою транзакцією, а є анулювання уже здійсненої, наприклад, у ситуації зарахування коштів не на той рахунок, відміни операції купівлі-продажу на касі через бракований чи помилково відпущений товар.

У світі криптовалют транзакція, насамперед, є тим же самим — зміною стану рахунку (так званого електронного "гаманця"). З іншого боку, така зміна відбувається у середовищі розподіленої бази даних ("блокчейну"). Відмінності від банківської транзакції на прикладі біткоїна в такому (підготовлено за [5]):

— копія інформації про транзакцію записується в блок і розсилається по всім комп'ютерам мережі, кожний з яких і виступає в ролі сервера (у банку їх один чи кілька);

— необхідно отримати декілька підтверджень, щоб транзакція вважалася такою, що пройшла успішно (у системі біткоїн їх шість, але чим більше, то тим краще);

— процес підтвердження досить тривалий (в мережі біткоїн приблизно 10 хвилин за даними аналітичного сайту bitaps.com/blocks). Якщо операція не встигла в поточний блок, то треба чекати запису наступного блоку і так далі;

— відмінити (відкликати) транзакцію неможливо, так як блок розподіленої мережі (блокчейн) є незмінним і непорушним. Це базовий принци блокчейну. Це виключає й можливість накручування кількості транзакцій в мережі.

В останньому якраз і прихований один з недоліків системи блокчейн у біткоїна — значна тривалість операції. Крім того, комісію з операцію призначає сам платник (суто теоретично можна і без неї) і швидше проходять ті операції, які мають вищу комісію (на момент написання статті рекомендована комісія за сайтом bitcoinfees.earn.com приблизно 0.00003626 біткоїна (у лютому 2019 року це приблизно 0,11 доларів, або 2,97 грн) за операцію в 259 байт, яка є середньою в мережі). Операції з малою комісією можуть взагалі "за-

Кількість транзакцій за місяць (логарифмічна шкала), Bitcoin

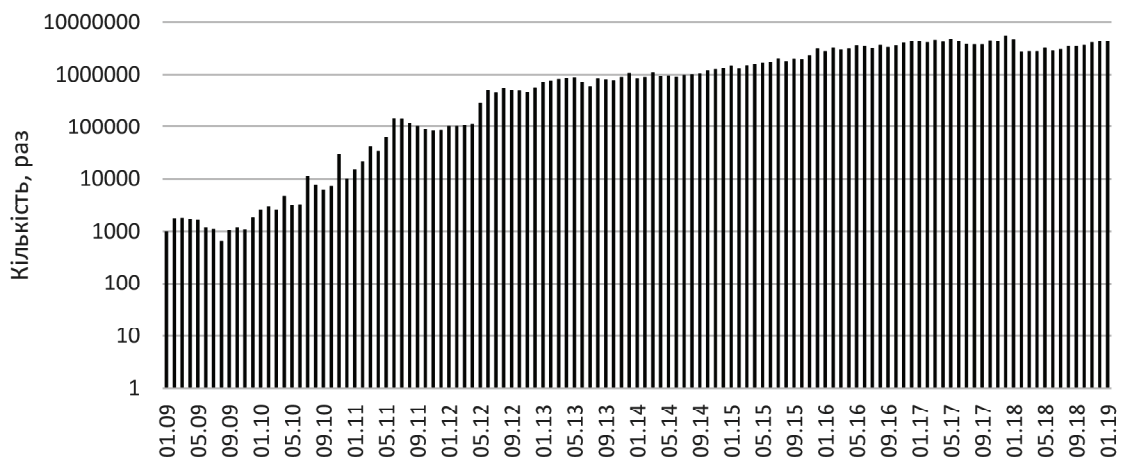

Рис. 1. Загальна тенденція щодо криптовалюти Bitcoin

виснути" надовго чи назавжди. Такий нюанс досить важливий, а тому слід повернутися до нього нижче після проведеного аналізу.

Наступним кроком опишемо методологію здійсненого дослідження. В ході його проведення було здійснено наступне:

- зібрано щоденні дані відносно транзакцій з аналітичних веб-сайтів криптовалют [6; 8; 12] та вивантажено їх в csv-файли (по кожній криптовалюти окремо, Bitcoin, Ether, XRP);

- конвертовано дані з csv-файлів у табличний редактор Excel;

- здійснено узагальнення (укрупнення) даних від щоденних до щомісячних за допомогою функції зведених таблиць Excel (pivot table);

- здійснено огляд розкиду даних по криптовалюти біткоїн для ознайомлення з загальною тенденцією (рис. 1);

- на основі місячних даних побудовані графіки по кожній криптовалюти, які представлено нижче (рис. 2—4);

- по кожному з графіків виведено коефіцієнт детермінації, лінію тренду на основі лінійної функції (linear) та рівняння лінії тренду (їх наведено на графіку);

- по масиву даних кожної з 3-х криптовалют виведено аналітику за допомогою функції LINEST в Excel;

- у виведеній аналітиці проаналізовано значення критерію Фішера шляхом порівняння його з нормативним. Для знаходження даних по останньому скористалися даними функції F.INV. Значення критерію Фішера має бути більше нормативного для того, щоб обрана модель пройшла перевірку значимості коефіцієнта детермінації та вважалася адекватною (дані зведено у табл. 1);

- користуючись отриманими рівняннями ліній тренду здійснено прогноз по кожній криптовалюти на 12 рівнів вперед, що відповідає 12 місяцям або одному року (рисунок 5).

Отже, спочатку наведемо розкид даних по криптовалюти біткоїн (рис. 1). Для наочності використано не

лінійну а логарифмічну шкалу по осі ординат, бо вона дозволяє нівелювати значний розкид даних, коли існують значне відхилення між мінімальними та максимальними значеннями ряду (у даному випадку якраз така ситуація). Аналіз даних, наведених на рисунку 1, дає змогу встановити, що починаючи з 2016 року значення ряду майже не змінюється і знаходиться десь на одному рівні (це приблизно 4 млн транзакцій).

Результати по криптовалюти біткоїн щодо побудови лінійної моделі наведено нижче (рис. 2). Тут уже по осі ординат використано лінійну шкалу (у мінімальних значеннях по ній важко відстежити тенденцію, тому раніше й була попередньо використана логарифмічна шкала). Існує поступове зростання кількості транзакцій з поступовим їх "провалом" у травні 2018 року. Максимальне значення ряду становить 5,55 млн транзакцій на місяць (у середньому 179 тис. транзакцій в день у грудні 2017 року). Медіана за 2016—2018 рр. склала 3,6 млн транзакцій на місяць (в середньому 120 тис. транзакцій в день).

Аналогічно представлено дані по другій за капіталізацією криптовалюти (рис. 3). Аналіз почато з 2015 року, так як саме в цей рік з'явилася система платформи Ethereum. Максимальне значення було досягнуто у січні 2018 року (33,5 млн транзакцій у місяць, у середньому 1,1 млн у день). Медіана у 2016—2018 рр. становила 7,5 млн транзакцій в місяць (251 тис. у день).

Третя за рейтингом капіталізації криптовалюта — XRP — представлена рисунком 4. Ця валюта стартувала з липня 2013 року. Максимальне значення було досягнуто у січні 2019 року (4,3 млн транзакцій у місяць, у середньому 145 тис. у день). Медіана у 2016—2018 рр. становила 854 тис. в місяць (251 тис. у день).

У таблиці 1 зведено дані щодо аналізу лінійних функцій, які описують моделі на рисунках 2—4 на адекватність.

Результати прогнозування на 12 місяців вперед наведено на рисунку 5. Середні прогнозні значення по 3-м криптовалютам (Bitcoin, Ether, XRP) виглядають так: 4,3 млн; 26,5 млн та 2,9 млн транзакцій у місяць відповідно.

Кількість транзакцій Bitcoin за місяць

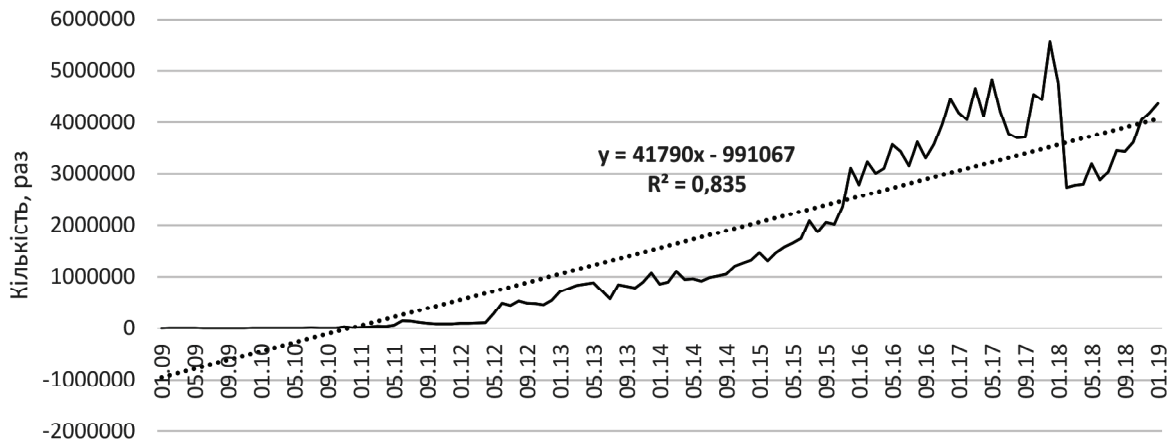

Рис. 2. Кількість транзакцій криптовалюти Bitcoin помісячно у 2009–2019 рр.

Кількість транзакцій Ethereum за місяць

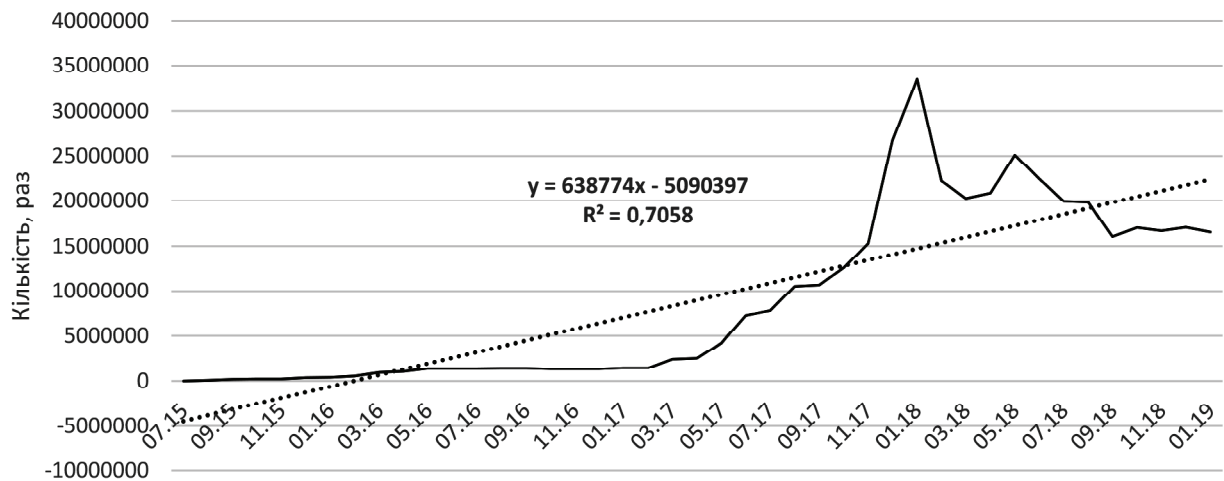

Рис. 3. Кількість транзакцій криптовалюти Ether (платформа Ethereum) помісячно у 2015–2019 рр.

Кількість транзакцій XRP за місяць

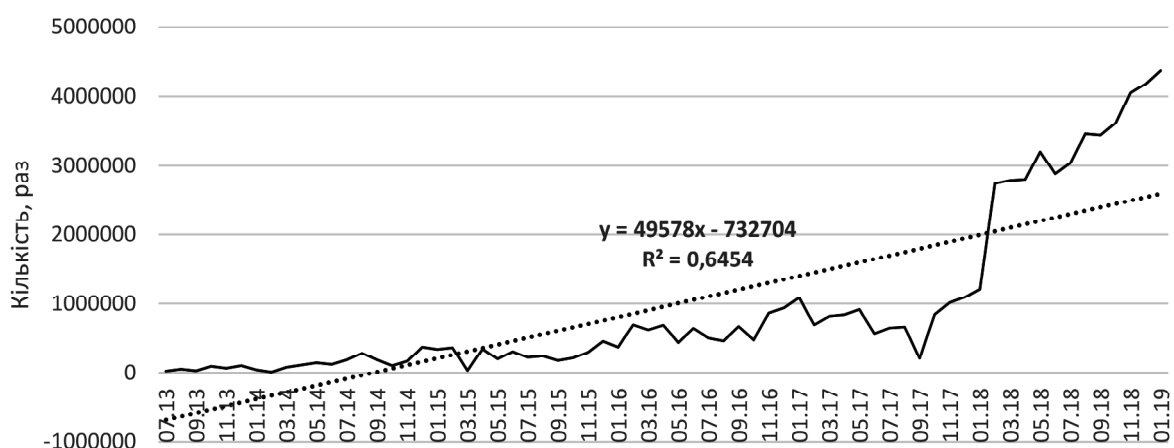

Рис. 4. Кількість транзакцій криптовалюти XRP (Ripple) помісячно у 2013–2019 рр.

Таблиця 1. Оцінка адекватності щомісячних лінійних функцій криптовалют

Параметр	Bitcoin (BTH)	Ethereum (ETH)	Ripple (XRP)
Коефіцієнт детермінації (близькість до 1)	0,835	0,706	0,645
Критерій Фішера	602,1	98,4	118,3
Нормативне значення критерію Фішера	0,00395	0,00398	0,00396
Адекватність (критерій Фішера > нормативного)	Так	Так	Так

Рис. 5. Результати короткострокового прогнозування транзакцій 3-х провідних криптовалют лютий 2019—січень 2020 рр.

Для проведеного аналізу для більш компактного відображення інформації здійснено укрупнення щомісячних даних до даних по рокам (табл. 2).

Наводити нові графіки (річні) по кожній криптовалюті не будемо, а наведемо тільки узагальнений результат (рис. 6). На цьому рисунку представлені графіки по 3-м валютам одночасно. Вони вказують на те, що по кількості транзакцій Ethereum обігнав Bitcoin у 2017 році. За наведеними даними це сталося у червні 2017 р. Інше дослідження наводить навіть більш точну дату — 12 червня 2017 р., коли кількість транзакцій платформи Ethereum стала 292941 разів/день проти 268951 разів/день у Bitcoin [9].

На основі таблиці 2 визначено середню кількість транзакцій у день у 2017 році шляхом ділення результату за 2017 рік на 365. 2017 рік обрано для можливості порівняння з провідними платіжними системами: PayPal, Visa, Master Card (рис. 7). Дані щодо транзакцій платіжних систем взято з [13; 14].

Отже, як демонструє рисунок 7, криптовалютам поки що далеко до класичних платіжних систем Visa та Master Card. Також значно випереджає і PayPal, яка з'явилася у 1998 року. Це так звана проблема масштабованості криптовалют. І це пов'язано не тільки з меншою кількістю користувачів, ніж в уже розвинутих платіжних системах, а з технічною обмеженістю технології блокчейн у своїй класичній реалізації в біткоїн-мережі. Обмеженість і непридатність останньої для швидких розрахунків, наприклад, в кафе, ресторані, магазині ілюструє рисунок 8, де вказана максимально досягнута кількість транзакцій у кожній з платіжних систем у секунду (за даними [13]).

Отже, найшвидшою з наведеної трійки є криптовалюта Ripple (XRP). Хоча це поки що нереалізований потенціал, при втіленні якого вона може обігнати PayPal.

**Кількість транзакцій 3-х криптовалют за рік
(логарифмічна шкала)**

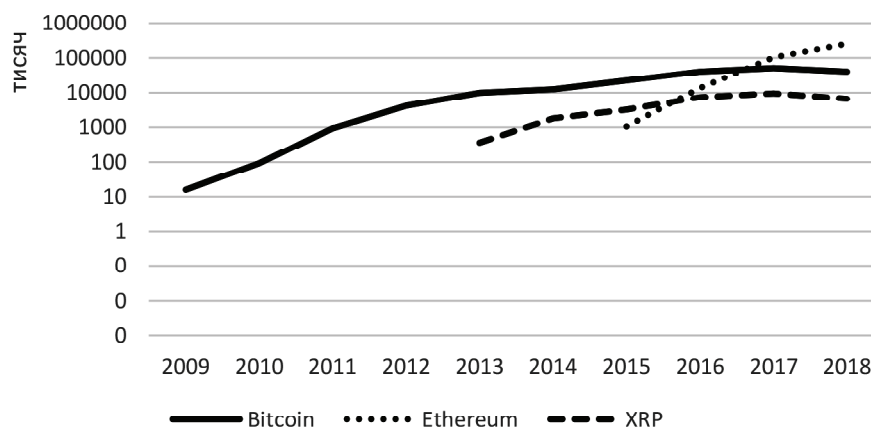

Рис. 6. Зіставлення кількості транзакцій Bitcoin, Ethereum, XRP щорічно у 2009—2018 рр.

Щодо лідерів криптовалютного ринку — Bitcoin та Ethereum, — то вони надто повільні для повсякденного вживання. Стає зрозумілим, що потенціал платіжної системи Visa, реалізовано лише на 7% (1667 транзакцій/секунду проти максимально заявленої можливості в 24000 транзакцій/секунду).

Однак такі висновки щодо повільності блокчейну не означає, що блокчейн не можна модифікувати у нових

Таблиця 2. Кількість щорічних транзакцій, тис. разів

Роки	Bitcoin	Ethereum	XRP
2009	16	—	—
2010	92	—	—
2011	940	—	—
2012	4144	—	—
2013	9815	—	371
2014	12542	—	1807
2015	22716	1055	3203
2016	41200	13661	7357
2017	51765	102941	9361
2018	40932	251167	6548
Разом	184161	368824	28647

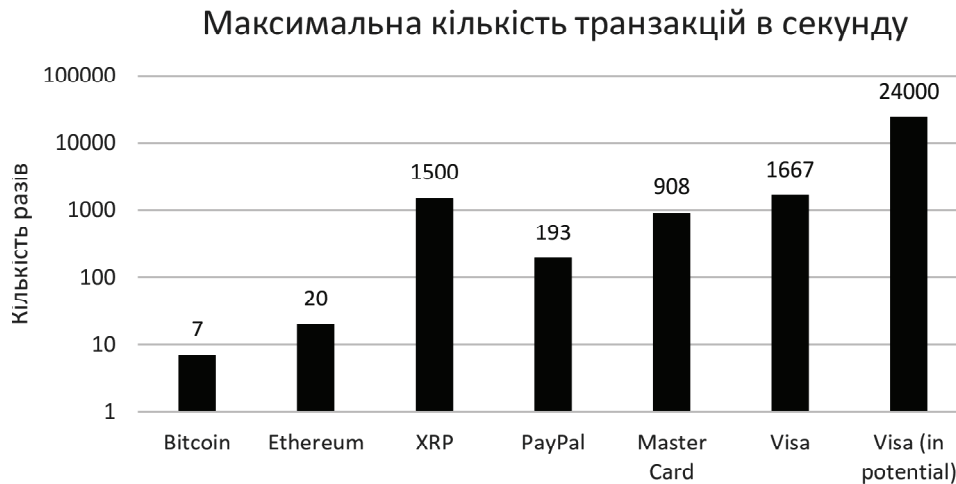

Рис. 7. Порівняння кількості середньоденних транзакцій провідних криптовалют та платіжних систем за 2017 рік

проектах чи оновленні існуючих (в Ethereum ведуться розробки в цьому напрямі) і тоді криптовалюти можуть стати конкурентами класичних платіжних систем. Непрямим свідченням цього є занепокоєння у абсолютних лідерів у швидкості — Visa та Master Card. Вони уже звернули увагу на технологію блокчейн та ведуть власні розробки у даному напрямі, уже є патенти й тестування системи у Master Card [15]. Навіщо їм більше повільна технологія? За допомогою модернізованого та пришвидшеного блокчейну стоїть мета розв'язати таку проблему як скімінг платіжних карт (крадіжка даних з карти, наприклад, шляхом спеціального скануючого пристрою).

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

На основі статистичного аналізу здійснених транзакцій по провідним криптовалютам були встановлені наступні тенденції та прогнози:

— кількість транзакцій провідних криптовалют продовжує збільшуватися, хоча явне лідерство тут в Ethereum. Щодо Bitcoin, то зростання кількості транзакцій у нього сповільнилося. Це ж саме стосується й

Ripple (XRP), хоча остання валюта має найбільший з трійки потенціал щодо зростання;

— попри розвиток криптовалют їм за швидкістю проведення транзакцій та максимально можливою кількістю транзакцій в одну секунду ще далеко до класичних платіжних систем, як-от: Visa, Master Card. Та й PayPal випереджає Bitcoin та Ethereum;

— незважаючи на існуючу повільність технології блокчейну (проблема масштабованості) вона має потенціал щодо свого розвитку. Технічна реалізація такої проблеми може вивести компанії, які її використовують у лідери. Потенціал в системі вбачають і Visa Master Card. Зусилля останньої спрямовані на розв'язання за допомогою блокчейну проблему скімінгу платіжних карт.

Зроблене дослідження та висновки по ньому вказують на перспективу розвитку технології блокчейну, яка була вперше використана в криптовалютах, для удосконалення та розвитку існуючих платіжних систем, використання її у повсякденних розрахунках. Все це вказує й на потенціал використання існуючих криптовалют як засобів платежу (в першу чергу, Ethereum та Ripple, які динамічно розвиваються в цьому напрямі), особли-

Рис. 8. Порівняння кількості транзакцій провідних криптовалют та платіжних систем за одну секунду

во після подолання проблеми масштабованості.

Перспективними можуть бути дослідження в напрямі взаємозв'язків між кількістю транзакцій і кількістю незалежних користувачів, а також обмінним курсом криптовалют. Подібні дослідження поглиблюють розуміння сутності нових видів активів та створюють базу для розв'язання проблем їх визнання, оцінки та бухгалтерського обліку.

Література:

1. Васильчак С.В. Використання криптовалют в сучасних економічних системах України: перспективи та ризики / С.В. Васильчак, М.В. Куницька-Іляш, М.П. Дубина // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. — 2017. — Том 19. — С. 19—25.
2. Галушка Є.О. Сутність криптовалют та перспективи їх розвитку / Є.О. Галушка, О.Д. Пакон // Молодий вчений. — 2017. — № 4 (44). — С. 634—638.
3. Момот І.О. Сутність та особливості функціонування криптовалют / І.О. Момот, Ю.Г. Момот, Д.Є. Козенков // Економіка і суспільство. — 2018. — Вип. 15. — С. 713—719.
4. Сословський В.Г. Ринок криптовалют як система / В.Г. Сословський, І.О. Косовський // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. — 2016. — № 21. — Т. 2. — С. 236—246.
5. Транзакция — что это такое простыми словами, проверит биткоин-транзакции. Доступно з: <https://ktonanovenkogo.ru/voprosy-i-otvety/tranzakciya-chto-eto-takoe-prostymi-slovami-kak-proverit-bitkoin-tranzakcii.html>
6. Confirmed Transactions Per Day. Доступно з: <https://www.blockchain.com/charts/n-transactions> (10 лютого 2019 р.).
7. De Vries, Peter D. (2016), "An Analysis of Cryptocurrency, Bitcoin, and the Future", International Journal of Business Management and Commerce, vol. 1, No. 2, pp. 1—9.
8. Ethereum Transaction Chart. Доступно з: <https://etherscan.io/chart> (10 лютого 2019 р.).
9. Global Cryptocurrency Exchange Trends, Report & Statistics March 2018. Доступно з: <https://www.hiveex.com/hiveex-cryptocurrency-report> (10 лютого 2019 р.).
10. Helland, Erik Johan (2018), "A Comparative Analysis of Cryptocurrency Markets", Master Thesis, Industrial Economics, University of Stavanger, Stavanger, Norway.
11. Top-100 Cryptocurrencies. Доступно з: <https://bitcoinnews.blog/cryptocurrencies>. (10 лютого 2019 р.).
12. XRP Charts. Доступно з: <https://xrcharts.ripple.com>. (10 лютого 2019 р.).
13. Why bitcoin won't displace Visa or Mastercard soon. Доступно з: <https://www.marketwatch.com/story/why-bitcoin-wont-displace-visa-or-mastercard-soon-2017-12-15> (10 лютого 2019 р.).
14. Mastercard: Great Company But Still Expensive. Доступно з: <https://seekingalpha.com/article/4230926-mastercard-great-company-still-expensive> (10 лютого 2019 р.).
15. Mastercard vs. Visa: blockchain projects. Доступно з: <https://www.mintdice.com/blog/mastercard-vs-visa-blockchain-projects>. (10 лютого 2019 р.).

References:

1. Vasylichak, S.V. Kunyts'ka-Ilyash, M.V. and Dubyna, M.P. (2017), "Using of cryptocurrency in the modern economic systems of Ukraine: prospects and risks", Naukovy visnyk L'vivskoho natsional'noho universytetu veterinarnoi medytsyny ta biotekhnolohij imeni S.Z. Gzhyts'koho, vol. 19, pp. 19—25.
2. Halushka, Ye.O. and Pakon, O.D. (2017), "The essence of cryptocurrency and its development prospects", Molodyj vchenyj, vol. 4 (44), pp. 634—638.
3. Momot, I.O. Momot, Yu.H. and Kozenkov, D.Ye. (2018), "Electronic money: the current state and prospects of development", Ekonomika i suspil'stvo, vol. 15, pp. 713—719.
4. Soslovs'kyj, V.H. and Kosovs'kyj, I.O. (2016), "Cryptocurrency market as a system", Finansovo-kredytna diial'nist': problemy teorii ta praktyky, vol. 21 (part 2), pp. 236—246.
5. KtoNaNovenkogo (2018), "Transaction — what it is in simple words, check bitcoin transactions" (in Russian), available at: <https://ktonanovenkogo.ru/voprosy-i-otvety/tranzakciya-chto-eto-takoe-prostymi-slovami-kak-proverit-bitkoin-tranzakcii.html> (Accessed 10 June 2019).
6. blockchain.com (2019), "Confirmed Transactions Per Day", available at: <https://www.blockchain.com/charts/n-transactions> (Accessed 10 June 2019).
7. DeVries, P.D. (2016), "An Analysis of Cryptocurrency, Bitcoin, and the Future", International Journal of Business Management and Commerce, vol. 1, no. 2, pp. 1—9.
8. Etherscan (2019), "Ethereum Transaction Chart", available at: <https://etherscan.io/chart> (Accessed 10 June 2019).
9. HiveEx (2018), "Global Cryptocurrency Exchange Trends, Report & Statistics March 2018", available at: <https://www.hiveex.com/hiveex-cryptocurrency-report> (Accessed 10 June 2019).
10. Helland, E. J. (2018), "A Comparative Analysis of Cryptocurrency Markets", Master Thesis, Industrial Economics, University of Stavanger, Stavanger, Norway.
11. BitcoinNEWS (2019), "Top-100 Cryptocurrencies", available at: <https://bitcoinnews.blog/cryptocurrencies> (Accessed 10 June 2019).
12. XRP Charts (2019), "XRP Charts", available at: <https://xrcharts.ripple.com> (Accessed 10 June 2019).
13. Vlastelica, R. (2017), "Why bitcoin won't displace Visa or Mastercard soon", available at: <https://www.marketwatch.com/story/why-bitcoin-wont-displace-visa-or-mastercard-soon-2017-12-15> (Accessed 10 June 2019).
14. Barnett, R. (2018), "Mastercard: Great Company But Still Expensive", available at: <https://seekingalpha.com/article/4230926-mastercard-great-company-still-expensive> (Accessed 10 June 2019).
15. MintDice (2018), "Mastercard vs. Visa: blockchain projects", available at: <https://www.mintdice.com/blog/mastercard-vs-visa-blockchain-projects> (Accessed 10 June 2019).

Стаття надійшла до редакції 13.06.2019 р.

О. І. Дума,
здобувач ступеня Ph.D., старший викладач кафедри АФМ
Національного університету "Львівська політехніка"
ORCID: 0000-0002-3799-1253

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.101

РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДУ КОМПЛЕКСНОГО ОЦІНЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

O. Duma,
Ph.D. student, senior lecturer of Administrative and Financial Management
department at Lviv polytechnic national university

DEVELOPMENT OF THE METHOD FOR COMPLEX EVALUATION THE INVESTMENT
ATTRACTIVENESS OF THE ENTERPRISE

У статті досліджено інвестиційну привабливість підприємства у теоретичному та прикладно-му аспекті. Наведено статистичні дані щодо притоку прямих іноземних інвестицій в Україну та проаналізовано структуру здійснення капітальних інвестицій в економіці України. Систематизовано наукові підходи до трактування понять "інвестиційна привабливість підприємства" та узагальнено поняття "оцінювання інвестиційної привабливості підприємства". Обґрунтовано існування "споживчого" та "аналітичного" підходу до трактування понять "інвестиційна привабливість підприємства". Розроблено метод комплексного оцінювання інвестиційної привабливості підприємства CIAI (complex investment attractiveness index). Для структурування цілого ряду показників оцінювання окремих сторін інвестиційної привабливості підприємства обґрунтовано поняття внутрішньої цінності об'єкту інвестування (ВЦ) та зовнішньої цінності об'єкту інвестування (ЗЦ). Запроваджено поняття ефект диверсифікації від інвестицій (ЕД) та доведено необхідність його врахування під час оцінювання інвестиційної привабливості підприємства. Проаналізовано показники оцінювання ефективності керівництва та фінансової ефективності підприємства, які згруповано в блоки згідно методу CIAI. Обґрунтовано прикладний аспект застосування методу CIAI та описано послідовність етапів застосування методу на практиці.

Author have been researched the investment attractiveness of the enterprise in the theoretical and applied perspectives. The statistics on foreign direct investment in Ukraine are provided and the structure of capital investments in the Ukrainian economy have been analyzed. The scientific approaches to the interpretation of the term "investment attractiveness of the enterprise" are systematized and the category "estimation of investment attractiveness of the enterprise" is generalized. The existence of a "consumer" and "analytical" approach to the interpretation of the term "investment attractiveness of the enterprise" is substantiated. The scientific problem of creating a complex and flexible method for estimation the investment attractiveness of the enterprise were revealed. The method of complex appraisal of investment attractiveness has been developed. Complex investment attractiveness index (CIAI) have been developed.

Lists of indicators for evaluation of specific aspects of the investment attractiveness within the enterprise have been structured. The concept of the internal value of the enterprise (IV) and the external value of the enterprise (EV) have been substantiated. The concept of investment diversification effect (ED) is introduced and its importance for assessing the investment attractiveness of an enterprise have been proved. The indexes of estimation of management efficiency and financial efficiency of the enterprise were analyzed. The methods of assessing the

effectiveness of investments, assessing the effectiveness of an enterprise's economic activity, evaluating the prospects of the company on the market, assessing the effect of diversification were described. The opportunities of application individual indicators in the CIAI model described, and the limitations of using the Balanced Scorecard and Tablue de bord methods are considered. The existing approaches of investment attractiveness estimation that are used at micro— and macro level were described. The applied aspect of the CIAI method were substantiated by describing the applied aspect in sequence of stages of the application of the method.

Ключові слова: капітальні інвестиції, інвестиційна привабливість підприємства, оцінювання інвестиційної привабливості, комплексний показник інвестиційної привабливості (CIAI), ефект диверсифікації, внутрішня цінність інвестицій, зовнішня цінність інвестицій.

Key words: capital investments, investment attractiveness of an enterprise, investment attractiveness evaluation, complex investment attractiveness index (CIAI), diversification effect, internal value of investments, external value of investments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інвестиційна діяльність підприємства є важливим процесом, який активізує поновлення основних та оборотних фондів, створення нових виробничих потужностей або інтенсивний розвиток інновацій на підприємстві. В такий спосіб закладаються основи довгострокового виживання організації із подальшим ростом економічних та фінансових результатів. У випадку недостатності власних фінансових ресурсів для інвестування відбувається залучення інвестора. Його рішення про інвестування в першу чергу залежатиме від інвестиційної привабливості підприємства. Проблематика залучення інвестицій є актуальною як з практичної точки зору, так і з наукової. В значній кількості наукових досліджень з тематики інвестиційної привабливості та методів її оцінки відображені різні результати та різноманітні підходи. Відповідно, питання інвестиційної привабливості потребує систематизації та узагальнення наукових розробок та структурування методів оцінювання інвестиційної привабливості підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Інвестиційна привабливість підприємства та методи її оцінювання є актуальною темою досліджень, яка стала предметом досліджень значної кількості науковців. Тематика оцінки інвестиційної привабливості викликала науковий інтерес таких науковців: Антипенко Є., Бланк І., Гончарук А.Г., Шумікін С., Стойчева А., Чемерис А.О., Яцик А.А., Кушнір Н.Б., Федоренко В.Г., Білик М.С., Губанова Л., Юрій С., Лайко Г.П., Майорова Т.В., Орликовський М.О., Сталінська О.А. Щодо методики оцінювання інвестиційної привабливості підприємства, то ця проблема була досліджена Біляком Н.І., Губановою Л., Лайко Г.П., Майоровою Т.В., Орликовським М.О., Сталінською О.А., Мужуком Ю.В.

МЕТА СТАТТІ

Ціллю наукової статті є розроблення гнучкого комплексного методу оцінювання інвестиційної привабливості підприємства. Для досягнення цієї цілі необхідним

є узагальнення та систематизації дефініцій поняття "інвестиційна привабливість підприємства", аналіз структури інвестиційної привабливості та аналітичне обґрунтування реалізації методу оцінювання інвестиційної привабливості підприємства, який ґрунтується на комплексному підході до її складових.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Інвестиційна діяльність відіграє ключову роль у розвитку як підприємства, так і економіки загалом. Сприяє швидкому впровадженню результатів НТП, масштабуванню бізнесу та поширенню кращих практик господарювання. В Україні за останні 10 років прослідковується позитивний приріст капітальних інвестицій в гривневому еквіваленті (рис. 1). За даними Держстату [1] у 2018 році в економіку України іноземними інвесторами з 79 країн світу вкладено 2 360 млн дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу). Обсяги освоєння капітальних інвестицій підприємств України у 2018 році складають 526,34 млрд грн, що на 27,51 % більше від обсягу капітальних інвестицій за 2017 рік.

Інвестиційно привабливими галузями економічної діяльності, які освоїли найбільші обсяги інвестицій у 2018 році були [1]: промисловість — 34,1%, сільське, лісове та рибне господарство — 12,5 %, будівництво — 9,9%, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранс-

Рис. 1. Капітальні інвестиції в економіці України у 2009 — 2018 рр.

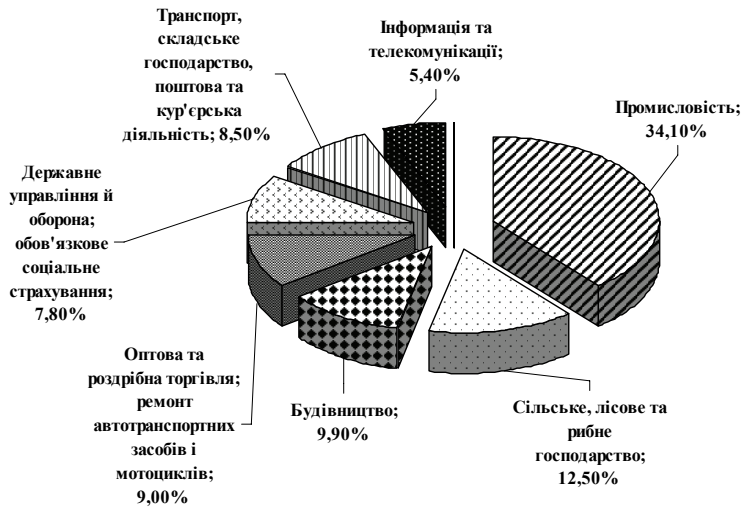

Рис. 2. Структура капітальних інвестицій в Україні за галузями

Джерело: [1].

портних засобів і мотоциклів — 9,0%, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність — 8,5%, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування — 7,8%, інформація та телекомунікації — 5,4% (рис. 2).

Українська економіка все ще відстає від розвинених країн ЄС за темпами приросту інвестицій в економіку. Причинами цьому є зовнішня та внутрішня інвестиційна привабливість. Зовнішня інвестиційна привабливість включає фактори макрота мезосередовища, які знаходяться поза контролем підприємства. Їх вплив оцінюють за розробленими методиками S&P, Moody's, Doing business, або World bank research тощо. Що ж до мікрорівня, то керівництва може самостійно впливати на інвестиційну привабливість підприємства, її окремі складові та процеси її зміни. З іншого боку, інвестору потрібні аналітичні інструменти оцінювання інвестиційної привабливості підприємства для прийняття інвестиційних рішень. Тому необхідним є розроблення комплексного методу оцінювання інвестиційної привабливості підприємства, який буде релевантним як з точки зору керівництва підприємства, так і з перспективи інвестора.

Наявність множини наукових досліджень, які присвячені темі інвестиційної привабливості підприємства створює різно-

манітність визначень, що запропоновані авторами цих досліджень. Для досягнення цілей наукового дослідження, на основі аналізу наукових джерел проаналізовано тлумачення авторами терміну "інвестиційна привабливість підприємства". Значна кількість визначень створює потребу в їх опрацюванні та пошуку спільних рис і характеристик. Відповідно, всі опрацьовані дефініції було згруповано за двома групами — споживча та аналітична (табл. 1).

Аналітична група — визначення поняття "інвестиційна привабливість підприємства" як показника або набору показників, аналіз яких дає змогу встановити рівень інвестиційної привабливості підприємства. При цьому визначення не вказують на вигоди та переваги для інвестора.

Споживча група — визначення поняття "інвестиційна привабливість підприємства" як сукупності характеристик різних напрямків діяльності об'єкта інвестування, що можуть мати цінність для інвестора в прийнятті інвестиційних рішень

Таблиця 1. Групування визначень поняття "інвестиційна привабливість підприємства"

Автор	Визначення поняття „інвестиційна привабливість підприємства“	Група
Т.І. Костюк	Інвестиційна привабливість – це складне економічне поняття, яке має системний характер, що виявляється в комплексі правил та умов вкладання інвестиційних ресурсів у той чи інший об'єкт у визначений час [2, с. 50]	Споживча
О.А. Сталінська	Інвестиційна привабливість – це інтегральний показник, об'єднуючий комплекс формалізованих і неформалізованих критеріїв, що характеризує доцільність вкладення капіталу в досліджуваний потенційний об'єкт інвестування [3, с. 68]	Аналітична
С.О. Гуткевич	Інвестиційна привабливість – узагальнююча характеристика переваг та недоліків інвестування окремих напрямів та об'єктів із позиції конкретного інвестора [4, с. 235]	Споживча
М.Н. Крейніна	Інвестиційна привабливість підприємства залежить від усіх показників, що характеризують його фінансовий стан, однак інвесторів безпосередньо цікавлять лише показники, що впливають на прибутковість капіталу, курс акцій та рівень дивідендів [5, с. 239]	Аналітична
Л.М. Алексеєнко	Інвестиційна привабливість підприємства – це сукупність показників, що комплексно характеризують діяльність підприємства і показують доцільність укладення в нього тимчасово вільних коштів [6, с. 72]	Аналітична
А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк	Інвестиційна привабливість – узагальнена характеристика переваг і недоліків інвестування окремих об'єктів чи напрямів із погляду інвестора [7, с. 27]	Споживча
І.О. Бланк	Інвестиційна привабливість підприємства – це рівень задоволення фінансових, виробничих, організаційних та інших вимог чи інтересів інвестора щодо конкретного підприємства, яке може визначатися чи оцінюватися значеннями відповідних показників, у тому числі інтегрального оцінювання [8, с. 92]	Споживча
П.Т. Саблук, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська	Інвестиційна привабливість визначається інтегральною сукупністю критеріїв дієвості умов інвестування, які забезпечують особистий інтерес інвесторів до вкладення капіталу з метою його примноження або отримання соціального ефекту [9, с. 213]	Споживча
Т.В. Майорова	Інвестиційна привабливість підприємства включає в себе: 1) загальну характеристику підприємства; 2) характеристику технічної бази підприємства; 3) номенклатуру продукції, що випускається; 4) виробничу потужність; місце підприємства в галузі, на ринку, рівень його монопольності; 5) характеристику системи управління; 6) статутний фонд, власники підприємства, ціна акцій; 7) структуру витрат на виробництво; 8) обсяг прибутку та напрями його використання; 9) оцінку фінансового стану підприємства [10, с. 39 – 47]	Аналітична
Г.П. Лайко	Під інвестиційною привабливістю об'єктів господарювання слід розуміти сукупність виробничо-фінансових кількісних і якісних умов та критеріїв, які характеризують їхні потенційні можливості та економічні переваги порівняно з іншими об'єктами інвестування [11, с. 42]	Аналітична

та оцінці майбутніх вигод від інвестицій. Можна стверджувати, що такий підхід є ширшим та розглядає підприємство як цілісний об'єкт інвестування, на відміну від сукупності показників, які не можуть бути повноцінним відображенням всієї сукупності характеристик роботи підприємства.

Таким чином, можна зробити висновок, що інвестиційна привабливість підприємства — це сукупність кількісних та якісних характеристик підприємства, що відображають його цінність та перспективи розвитку, і в поєднанні із інтересами та цілями інвестора сприяють притоку інвестицій у підприємство. Вибір характеристик, які впливають на інвестиційну привабливість, їх вимірювання та аналіз дають можливість оцінити рівень інвестиційної привабливості підприємства.

На думку О.Є. Денисової [12], оцінювання інвестиційної привабливості виробничих підприємств полягає в оцінюванні поточного стану організації, обсягів необхідних сум інвестицій та прогнозуванні тенденцій, що впливатимуть на підприємство в майбутньому. Натомість, Т.В. Кулініч [13] розглядає необхідність застосування комплексного підходу до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства. Зміст підходу полягатиме у використанні методів фінансового і маркетингового аналізу, а також макроекономічних показників привабливості регіону, галузі, країни, до яких належить досліджуваній об'єкт, в урахуванні управлінського, інноваційного, виробничого, соціально-економічного аспектів, конкурентної позиції підприємства, а також психологічного фактора прийняття рішення про інвестиції.

На мою думку, оцінювання інвестиційної привабливості підприємства — це процес активної взаємодії між зацікавленими сторонами інвестування із виокремлення об'єктивних та суб'єктивних індикаторів інвестиційної привабливості, їх аналізування та виведення інтегрального показника інвестиційної привабливості із застосуванням комплексних методів інвестиційного аналізу.

Дослідження існуючих методів комплексного оцінювання інвестиційної привабливості [4; 6; 13], потреб підприємств та інвесторів, дає змогу систематизувати вимоги до комплексного методу. Комплексний метод оцінювання інвестиційної привабливості має:

- бути гнучким: виконавець повинен мати можливість пристосувати цей метод до різного роду підприємств та галузей;
- враховувати не тільки фінансову сторону роботи підприємства, а й керівництво, маркетинг, ринки збуту, постачання тощо;
- врахувати фінансові інтереси інвесторів;
- враховувати об'єктивні та суб'єктивні, кількісні та якісні параметри інвестиційної привабливості підприємства.

Виходячи з цього, пропоную оцінювати інвестиційну привабливість підприємства за показником комплексного показника інвестиційної привабливості (CIAI: complex investment attractiveness index) (розроблено автором)

$$CIAI = a \cdot ВЦ + b \cdot ЗЦ + c \cdot ЕД \quad (1),$$

де ВЦ — внутрішня цінність об'єкту інвестування;

ЗЦ — зовнішня цінність об'єкту інвестування: ринкова перспектива;

ЕД — ефект диверсифікації;

a, b, c — коефіцієнти вагомості блоку інвестиційної привабливості, які дають змогу встановити пріоритети між різними складовими оцінювання інвестиційної привабливості підприємства; значення кожного коефіцієнту встановлюється методом експертного опитування в межах від 0 до 1, а сума всіх коефіцієнтів має становити 1 ($a+b+c=1$).

Внутрішня цінність об'єкту інвестування (ВЦ) — це розгляд підприємства як закритої системи, що трансформує ресурси у фінансові результати із відповідним рівнем ефективності. До цієї категорії варто віднести показники фінансової ефективності, ефективності керівництва [14], відповідності стратегії ринковим умовам та тенденціям тощо (табл. 2).

Зовнішня цінність об'єкту інвестування (ЗЦ) — фокусування на підприємстві як суб'єкті ділових відносин на ринку та частини економічного середовища. До цієї категорії слід віднести перспективи розвитку ринку, на якому функціонує підприємство, інновації на ринку та перспективні винаходи, якими володіє підприємство, можливості підприємства приносити дохід інвестору за рахунок зростання вартості підприємства чи виплат власникам.

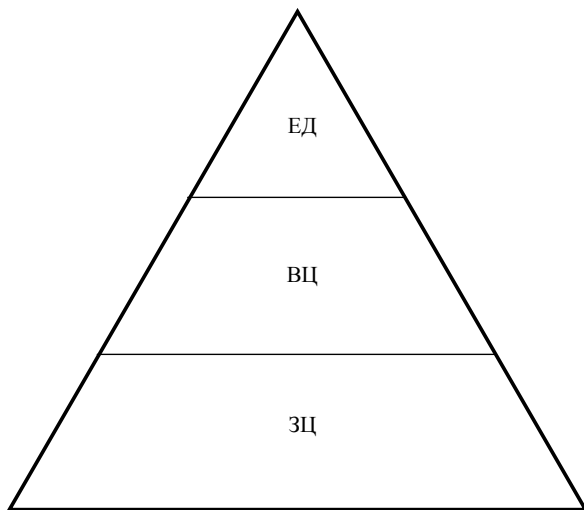
Для формування комплексного методу оцінювання інвестиційної привабливості підприємства було введено поняття ефекту диверсифікації. Загальною ціллю інвестування в підприємство є отримання у власність частини підприємства або його цінних паперів з метою зростання вартості інвестиції та отримання виплат власникам за результатами діяльності підприємства. На основі дослідження джерел [1; 2; 4—7; 9], окрім загальних цілей, інвестор може досягати суб'єктивні цілі, які можуть бути різноманітними: контроль над ланцюгом формування вартості — канали постачання, джерела ресурсів; контроль над ринком — горизонтальна диверсифікація; використання окремого майна підприємства в більш перспективних цілях — перепродаж землі, розпродаж обладнання, перепрофілювання підприємства тощо.

Через існування неявних суб'єктивних причин здійснення інвестицій, необхідним є розгляд ефекту, який виникає в перспективі інвестора отримати синергійний ефект від поєднання між собою результатів або зусиль різних підприємств, які знаходяться у власності одного і того ж інвестора.

Ефект диверсифікації від інвестицій (ЕД) (авт.) — полягає в отриманні інвестором додаткової вигоди від інвестицій в підприємство за рахунок поєднання можливостей управління кількома пов'язаними підприємствами із досягненням синергійного ефекту. Диверсифікаційний ефект виникає тоді, коли у власності інвестора або афілійованих з ним осіб знаходяться підприємства, які можуть підсилювати одні одних та отримувати більший ефект ніж за відсутності такої співпраці. Наприклад, власник агропідприємства (А), яке вирощує зернові, купує підприємство, яке має у власності зернові елеватори (Б, об'єкт інвестування). Таким чином, він отримує контроль над прибутками зернового елеватора Б (прямий ефект інвестицій), але його власне агропідприємство отримує значно вищі прибутки в поточному і наступному періодах через можливість зберігати

Таблиця 2. Групи методів оцінки ефективності та інвестиційної привабливості підприємства

Група	Тип	Методи
Методи оцінки ефективності інвестицій	ВЦ	Чистий прибуток на одну акцію (EPS); Коефіцієнт співвідношення ринкової і балансової вартості акцій (М / В); Рентабельність акціонерного капіталу (ROE); Рентабельність чистих активів (RONA); Ринкова додана вартість (MVA); Показник сукупної акціонерної прибутковості (TSR);
Методи оцінки ефективності господарської діяльності підприємства	ЗЦ	Рентабельність інвестицій (ROI); Модель Дюпона (Du Pont Model); Рентабельність чистих активів (RONA); Грошовий потік (Cash Flow); Економічна додана вартість (EVA); Прибуток до виплати відсотків, податків і дивідендів (EBITDA); Грошовий потік віддачі на інвестований капітал (CFROI)
Методи оцінки перспектив підприємства на ринку	ЗЦ/ВЦ	Збалансована система показників (Balanced Scorecard); Tableau de bord; Експертний метод
Методи оцінювання ефекту диверсифікації	ЕД	Експертний метод

Рис. 3. Піраміда факторів впливу на інвестиційну привабливість підприємства

зерно в повному об'ємі та продавати його в період найвищих цін, а не низьких цін у період збирання врожаю. Тому можливість купити комплекс зернових елеваторів буде для інвестора більш привабливим у порівнянні із прибутковішими інвестиціями за інших рівних умов. Такий ефект виникатиме і в інших галузях: придбання підприємств добування ресурсів, придбання підприємств-власників патентів, придбання підприємств постачальників із подальшим наданням привілейованих умов власному підприємству виробнику тощо.

Вплив ефекту диверсифікації є суб'єктивним та спорядичним у випадку здійснення інвестицій, відтак його оцінювання має відбуватись у кожному конкретному випадку. Це також ускладнює його вимірювання, тому доцільним є його визначення методом експертного опитування.

Набір методів оцінювання ефективності і результативності бізнесу, вигоди інвестори, ринкових перспектив, відповідності стратегії тенденціям та цілям підприємства є розробленими і широко використовується в т.ч. і для цілей оцінювання інвестиційної привабливості. Серед запропонованих методів відсутні ті, які могли б ком-

плексно оцінити інвестиційну привабливість та були б достатньо гнучкими для використання на практиці в різних сферах підприємствами різного розміру та пріоритетів інвестиційної діяльності.

Серед досліджених мною методів є і ті, які створені для інших цілей, проте їх інструментарій та методологічна частина можуть бути застосовані для оцінювання інвестиційної привабливості підприємства. Передусім це стосується збалансованої системи показників (BSC) та Tableau de bord. Вони створені як системи управління підприємством,

але мають інструментарій індикаторів оцінки стану підприємства, його внутрішнього та зовнішнього середовища.

Всі досліджені методи доцільно згрупувати в чотири групи (табл. 2):

- Методи оцінки ефективності інвестицій (ЗЦ).
- Методи оцінки ефективності господарської діяльності підприємства (ВЦ).
- Методи оцінки перспектив підприємства на ринку (ЗЦ/ВЦ).
- Методи оцінювання ефекту диверсифікації (ЕД).

Структура факторів впливу на інвестиційну привабливість підприємства, з перспективи "споживача" — інвестора зображена у вигляді піраміди (рис. 3) Пріоритетним для інвестора завжди є примноження власних ресурсів та можливості нарощення капіталу при інвестуванні в певний об'єкт, тому зовнішня цінність інвестиційного проекту є основою для прийняття рішення про інвестування. Внутрішня цінність також є вагомим фактором інвестиційної привабливості для інвестора, та зростає в міру приросту ефективності підприємства. Ефект диверсифікації (за умови його виникнення) має третій пріоритет в моделі за інших рівних умов. Проте можливі ситуації, коли ефект диверсифікації буде визначальним для інвестора при оцінюванні інвестиційної привабливості підприємства.

Для застосування моделі на практиці, експертній групі необхідно:

- обрати перелік показників оцінки із таблиці 2 для кожної із груп: ЗЦ, ВЦ;
- оцінити методом експертного опитування якісні показники роботи підприємства;
- дослідити можливість виникнення ефекту диверсифікації (ЕД);
- визначити значення коефіцієнтів вагомості а, b, с.

Кожна група може містити кілька показників, і в цьому випадку слід застосувати модель Харрінгтон, для переведення показників з різними шкалами вимірювання до єдиної шкали, визначити коефіцієнти вагомості для конкретного набору показників і розрахувати значення ЗЦ або ВЦ. Таким чином, із застосуванням фор-

мували (1) експертна група може розрахувати комплексний показник інвестиційної привабливості підприємства (CIAI).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

У підсумку, опрацювання наукової літератури та аналіз існуючих наукових дослідження дало можливість узагальнити і структурувати тлумачення поняття "інвестиційна привабливість підприємства", а також розробити метод CIAI для комплексного оцінювання інвестиційної привабливості підприємства.

У подальшому доцільно сфокусувати дослідження в напрямку апробації розробленого методу та формування шкали інвестиційної привабливості підприємств окремої галузі, регіону або країни в цілому.

Література:

- Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/inv_zd/pi_akbi/pi_akbi_u/arch_pi_akbi_u.htm
- Костюк Т.І. Інвестиційна привабливість економіки України: реалії та перспективи / Т.І. Костюк // Вісник Донецького інституту соціальної освіти: 3-х т. — 2005. — Т. І. — № 1. — С. 48—58.
- Сталинская Е. Оценка инвестиционной привлекательности регионов Украины / Е. Сталинская // Економіст. — 2003. — № 9. — С. 68—69.
- Гуткевич С.А. Управление инвестиционным процессом в аграрной сфере / С.А. Гуткевич. — К.: ИАЭ УААН, 2000. — 267 с.
- Білик М.С., Бойчук Р.М. Порівняльний аналіз та оцінка інвестиційної привабливості підприємств з використанням методів сучасного факторного аналізу // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Вісн. Нац. у-ту "Львівська політехніка". — 2002. — Вип. № 466. — С. 239—246.
- Фінансові аспекти оцінки інвестиційної привабливості підприємства / Л.М. Алексєєнко // Економічний форум. — 2009. — № 3. — С. 94—102.
- Загородній А.Г. Інвестиційний словник: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партин. — Львів: Бескид, Біж, 2005. — 511 с.
- Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент: учеб. курс. — К.: Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. — 448 с.
- Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / П.Т. Саблук, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська [та ін.]; за ред. М.І. Кісіля, М.Ю. Коденської. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 478 с.
- Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність: навч. посібник. — К.: ЦУЛ, 2003. — 376 с.
- Кулініч Т.В. Моніторинг інвестиційної привабливості підприємства // Проблеми економіки та управління. Вісник Держ. ун-ту "Львівська політехніка". — 2000. — Вип. № 391. — С. 113—120.
- Лайко Г.П. Формування інвестиційної привабливості підприємств АПК / Г.П. Лайко. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 200 с.
- Денисов О.Є. Аналіз інвестиційної привабливості виробничих підприємств // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Вісн. Нац. у-ту "Львівська політехніка". — 2003. — Вип. № 478. — с. 162 — 169.
- Чернобай Л.І., Дума О.І. "Теоретичні основи ефективності керівництва підприємством" // Науковий журнал "Бізнес Інформ". — 2018. — № 8 (487). — С.198—205.

References:

- The official site of State statistics service of Ukraine (2019), "Direct investments to the economy of Ukraine", available at: <http://adm.dp.ua/OBLADM/obldp.nsf/archive/3E8?opendocument> (Accessed 11 of June 2019).
- Kostiuk, T.I. (2005), "Investment attractiveness of Ukraine's economy: realities and prospects", Visnyk Donetskoho instytutu sotsialnoi osvity, vol.1, pp. 48—58.
- Stalinskaya, E. (2003), "Assessment of investment attractiveness of the regions of Ukraine", Ekonomist, vol. 9, pp. 68—69.
- Hutkevych, S.A. (2000), Upravlinnia investytsiynym protsesom v ahraryi sferi [Management of the investment process in the agricultural sector], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine.
- Bilyk, M.S. Boichuk, R.M. (2002), "Comparative analysis and estimation of investment attractiveness of enterprises using modern factor analysis methods", Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku, vol. 466, pp. 239—246.
- Alekseenko, L.M. (2009), "Financial aspects of the investment attractiveness of an enterprise", Ekonomichnyi forum, vol. 3, pp. 94—102.
- Zahorodnii, A.H. Vozniuk, H.L. Partyn, H.O. (2005), Investytsiinyi slovnyk [Investment vocabulary], Beskyd Bizh, Lviv, Ukraine.
- Blank, I.O. (2001), Investytsiinyi menedzhment [Investment management], Elha-N, Kyiv, Ukraine.
- Sabluk, P.T. Kisil, M.I. Kodenska, M.Iu. (2005), Investytsiina pryvablyvist ahraryo-promyslovoho vyrobnytstva rehioniv Ukrainy [Investment attractiveness of agrarian-industrial production of regions of Ukraine], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
- Mayorova, T.V. (2003), Investytsiina diialnist [Investment activity], CUL, Kyiv, Ukraine
- Kulinich, T.V. (2000), "Monitoring of investment attractiveness of the enterprise" // Problemy ekonomiky ta upravlinnia, vol. 391, pp. 113 — 120.
- Laiko, G.P. (2005), Formuvannia investytsiinoi pryvablyvosti pidpriemstv APK [Formation of investment attractiveness of agrobusiness enterprises], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine
- Denysov, O. Ye. (2003), "Analysis of investment attractiveness of production enterprises", Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku, vol. 478. — С. 162—169.
- Chernobay, L.I. Duma, O.I. (2018), "Theoretical fundamentals of enterprise management efficiency", Business inform, vol. 8, pp. 198—205.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2019 р.

Є. В. Козловський,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного і туристичного бізнесу,
Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-0878-6170

Т. І. Ткаченко,
к. геогр. н., доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного і туристичного бізнесу,
Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-9447-567X

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.107

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМИ ТУРИСТИЧНИМИ ПРОЕКТАМИ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ

Ye. Kozlovskyi,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Assistant Professor of the Dept. of Hotel-Restaurant
and Tourism Business, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv
T. Tkachenko,
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Dept. of Hotel-Restaurant
and Tourism Business, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

THE FEATURES OF PROJECT MANAGEMENT IN REGIONAL TOURISM BASED ON THE APPLICATION OF CLUSTER APPROACH

У статті визначено особливості управління туристичними проектами на основі використання кластерного підходу, який є ефективним інструментом підвищення продуктивності, результативності та інноваційної спрямованості окремих галузей і територій. Наведено приклади розвитку регіонального туризму в іноземних державах на основі застосування кластерного підходу. Відзначено, що в основі створення туристичного кластеру покладено принципи кооперації, а конкурентні переваги на туристичному ринку створюються за рахунок об'єднання підприємств і організацій, стимулювання інновацій, нових напрямів туристичної діяльності, що безперечно сприяє позиціонуванню території та впливає на формування позитивного іміджу регіону. Наголошено на недостатній розробленості методологічної та інструментальної бази кластерної політики, що значно ускладнює впровадження практичних механізмів реалізації кластерних ініціатив в Україні. Дефіцит прикладів успішних і вдалих проектів на основі використання кластерного підходу ускладнює ефективний розвиток туристичної діяльності в окремих регіонах нашої держави.

The article defines the features of project management in regional tourism based on the application of cluster approach, which is the effective tool for improving productivity, efficiency and innovation of definite industries and territories. The examples of regional tourism development in foreign countries based on the application of cluster approach are presented. It is noted that the principles of competition and co-operation are based on the creation of a tourism cluster and that competitive advantages in the tourism market are created by the association of enterprises and organizations, stimulation of innovations, new guidelines of tourism, which undoubtedly contributes to the positioning of the territory and influences the formation of a positive regional image. According to foreign experience of regional tourism markets, the cluster approach is to concentrate on a certain territory where the enterprises and organizations are developing, producing, promoting and selling a tourism product and other activities related to tourism. Project management in regional tourism based on the application of cluster approach is associated with a number of advantages and is seen as the interaction of three subjects: tourists, investors and state. So, for tourists — all types of goods and services are compact concentrated and available in a limited area; for investors — an opportunity to combine efforts and resources to create a common tourism and recreational infrastructure; for state — a simplified mechanism of legal regulation and participation in financing. The insufficient development of the methodological and instrumental basis of cluster policy, which

significantly complicates the implementation of practical mechanisms for the implementation of cluster initiatives in Ukraine has been emphasized. The lack of examples of effective and successful projects based on the application of clustering complicates the effective development of tourism activity in certain regions of our state.

Ключові слова: управління проектами, кластер, туризм, інтеграція, кооперація, конкурентні переваги.
Key words: project management, cluster, tourism, integration, cooperation, competitive advantages.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Унікальні природні ресурси та культурна спадщина, якими володіє наша країна, не можуть розглядатися в якості єдиної та достатньої умови для забезпечення сталого розвитку туризму. В сучасній економіці розвиток туризму залежить від наявності та ефективної діяльності певних територіальних утворень — туристичних кластерів, що є сукупністю географічно сконцентрованих у певному регіоні туристичних і транспортних компаній, підприємств харчування та розміщення, культурно-розважальних закладів тощо.

Реалізація кластерних ініціатив належить до найбільш значущих напрямків стратегічного менеджменту в іноземних країнах. Так званий кластерний підхід зарекомендував себе як ефективний інструмент підвищення продуктивності, результативності, інноваційної спрямованості окремих галузей і територій. Він ефективно використовується під час розробки та реалізації регіональних туристичних проектів.

Необхідність підтримки та розвитку туристичних кластерів відзначається практично в усіх документах стратегічного розвитку сфери туризму, що активно розробляються як на національному, так і на регіональному рівні управління. Враховуючи цей факт, питання ідентифікації кластерів, оцінки їх впливу на економіку регіону, а також проблеми управління туристичними проектами на основі використання кластерного підходу набувають за сучасних умов все більшої актуальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зараз багато вчених пов'язують інноваційний шлях розвитку різних секторів регіональної економіки, зокрема і сфери туризму, з поняттям кластеру. Серед відомих вітчизняних дослідників, які присвятили свої наукові праці зазначеній проблемі, слід виділити таких: Ю. Алексєєва, В. Гоблик, П. Гудзь, Л. Гонтаржевська, І. Дишловий, І. Карташевська, М. Мальська, О. Музиченко-Козловська, С. Нездоймінов, І. Писаревський, С. Соколенко, Т. Ткаченко та ін. Водночас проблема використання кластерного підходу як одного з механізмів розвитку регіонального туризму в державі потребує додаткового розгляду.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у здійсненні теоретико-методичного узагальнення принципів роботи туристичного кластеру, а також визначенні шляхів удосконалення управління регіональними туристичними проектами на основі використання кластерного підходу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розвиток економічних процесів у сучасному світі характеризується зростаючим впливом дестабілізуючих

факторів як на макро-, так і на мікрорівні. Це змушує підприємства здійснювати пошук найбільш ефективних форм адаптації до існуючих реалій. Переглядаються стереотипні уявлення про форми та методи здійснення конкурентної боротьби. Дедалі очевидною стає гіпотеза про те, що у нових ринкових умовах розраховувати на стабільність роботи підприємства не можливо без використання ефективних форм взаємодії. Водночас треба звернути увагу на те, що наразі відбувається трансформація поглядів на механізми інтеграції. Велику зацікавленість керівників підприємств викликають не жорсткі, а м'які форми інтеграції, що дозволяють господарюючим суб'єктам зберігати свою незалежність. До таких форм інтеграції можна віднести територіальні кластери.

Кластер можна розглядати як сукупність проектів або один великий проект, якщо під час створення кластеру була поставлена чітка та досяжна мета, визначена у часі. Поняття "кластер" можна визначити як довгостроковий комбінований мегапроект відкритого типу, який складається з сукупності локальних проектів, виконання яких забезпечує окремим учасникам економічні переваги від співпраці у межах певної території [10].

В основі створення туристичного кластеру покладені принципи конкуренції та кооперації. Конкурентні переваги території на туристичному ринку створюються за рахунок об'єднання підприємств і організацій, стимулювання інновацій, нових напрямків туристичної діяльності, що безперечно сприяє позиціонуванню території та впливає на формування позитивного іміджу регіону.

Переваги від кооперації підприємств, що надають туристичні послуги, дозволяють ефективно використовувати колективні можливості створення туристичного продукту та сприяють розвитку інших підприємств, що безпосередньо не належать до сфери туризму. Крім цього, кооперовані мережі сприяють розвитку сучасних моделей виробничого процесу, організації та обміну технічної інформації, виробленню спільної маркетингової компанії. Взаємодія і синергія, що з'являється у результаті спільних дій, має очевидну перевагу перед ізолюваною діяльністю підприємств [9, с. 114].

Туристичні кластери формуються на базі ключових ресурсів регіону та орієнтовані на задоволення потреб як місцевих жителів, так і гостей. Учасниками туристичного кластеру крім підприємств та організацій, що забезпечують виробництво і реалізацію туристичних продуктів або послуг, є науково-дослідні інститути, освітні установи, професійні та громадські об'єднання, державні органи влади тощо.

Вперше ідея створення галузевих кластерів для підвищення регіональної конкурентоспроможності була сформульована М. Портером. Відповідно до його концепції, об'єктивні передумови для виникнення кластера можуть бути обумовлені наступними факторами:

- створення умов для розвитку факторів виробництва (забезпечення природними і туристичними ресурсами, високий рівень розвитку технологій, інфраструктури, трудових ресурсів);

- наявність у підприємств тривалої стратегії розвитку;

- присутність достатньої кількості підтримуючих виробництв і конкурентоздатних постачальників [11, с. 150].

На думку М. Портера, крім перерахованих факторів в межах певної території мають бути створені умови для розвитку інвестиційної діяльності та підготовки кваліфікованих кадрів. Зазвичай кластери виникають лише на таких територіях, де створюються всі необхідні умови, що надають їм конкурентні переваги перед іншими регіонами [11, с. 172].

Провідну роль у функціонуванні туристичного кластеру грають великі туроператорські компанії, що експортують свої послуги за межі регіону або країни. Постачальниками послуг є турагентства, заклади розміщення та харчування, транспортні компанії, підприємства, що надають супутні послуги та здійснюють виробництво товарів туристичного попиту. Всі підприємства об'єднані спільним бізнесом, ресурсами, ідеями, технологіями, інформацією кооперуються з метою створення загальної координації дій та доповнюють роботу один одного [7].

У сфері організації туризму знаковою тенденцією є поява великих кластерів — специфічних туристичних виробництв "повного циклу", які об'єднують у межах однієї компанії авіаперевізників, міжнародні готельні мережі, туроператорів, а також інші заклади обслуговування туристів. Сучасний процес організації подорожі — це не лише послуга з переміщення, проживання та харчування, це — комплексний продукт, що асоціюється з отриманням нового досвіду, переживань, визначеного стилю споживання. Сучасна туристична фабрика "повного циклу" на певний термін "продає" людині спосіб життя з усіма атрибутами найкращої якості, наприклад: можливістю придбання нових знань та досвіду або отримання гарного відпочинку, цікавого проведення вільного часу тощо [1, с. 52].

У міжнародній практиці накопичений великий досвід розвитку регіонального туризму на основі використання кластерного підходу.

Показовим є досвід ПАР, де наприкінці ХХ ст. органи державної влади та місцевого самоврядування почали здійснювати кластерну політику в сфері туризму за трьома основними напрямками:

- сприяння інституційному розвитку туристичних кластерів за допомогою залучення міжнародної консалтингової компанії, яка налагоджує інформаційну взаємодію між учасниками кластерного об'єднання через організацію та проведення спеціальних заходів (семінарів, консультацій, робочих зустрічей);

- розвиток механізмів підтримки кластерних проєктів, зокрема сприяння залученню інвестицій, модернізації туристичних послуг, просуванню нових продуктів на туристичному ринку;

- формування сприятливих умов для розвитку кластеру за допомогою підтримки професійної підготовки місцевого населення та забезпечення безпеки туристичної діяльності.

Індустрія туризму в ПАР почала розвиватися нещодавно, відразу після падіння режиму апартеїду. Вслід за демократичними виборами 1994 року кількість іноземних туристів, що відвідали цю країну стала швидко зростати, ПАР поступово перетворилася у перспективну туристичну дестинацію. Однак, наприкінці 90-х років ХХ ст. ринкова кон'юнктура різко погіршилася. Перед загрозою втрати туристичних ринків держава і приватний сектор перейшли до стратегії партнерства та виступили зі спільною ініціативою щодо створення туристичних кластерів, які розглядалися як один з ефективних інструментів підвищення конкурентоспроможності країни на світовому туристичному ринку. Незабаром було прийнято рішення про створення одного кластеру на національному рівні, двох тематичних і чотирьох локальних кластерів на регіональному рівні [2, с. 217].

Як засвідчила практика, на національному рівні процес створення кластерів вилився у створення добре продуманої організаційної управлінської структури. Він здійснювався під контролем представників держави, бізнесу, трудових колективів, які увійшли до складу керуючої групи. Для виконання консалтингових робіт був створений міжнародний консорціум, який об'єднав кілька спеціалізованих компаній з Південної Африки, Нової Зеландії та Сполучених Штатів Америки. Однак це не означало, що ініціатива створення кластеру зводилася до реалізації плану, запропонованого консультантами. Навпаки, вона виходила знизу, всі зацікавлені сторони спільно на місці виробляли стратегію розвитку при всебічній підтримці процесу прийняття рішень зверху.

Одна з найбільш потужних і згуртованих спільнот виникла у районі Кейліча, що розташований неподалік від Кейптауна — найстарішого міста ПАР. Цей регіон був обраний в якості полігону для створення одного з чотирьох локальних туристичних кластерів. Нерозвинена індустрія туризму, зростаюча конкуренція з боку інших туристичних регіонів країни, напружена криміногенна обстановка — такими були стартові умови для формування туристичного кластеру в цій місцевості.

Ініціатива створення проєкту надійшла від туристичної адміністрації Капської провінції та муніципалітету Тайге, які забезпечили фінансову підтримку проєкту. Робота відбувалася у декілька стадій. Одним з перших етапів було створення керуючої групи з представників різних зацікавлених організацій. Під час проведеної нею серії семінарів, консультацій, робочих зустрічей з величезною кількістю учасників, починаючи від місцевих жителів, працівників туристичних підприємств до політичних діячів і міністра туризму ПАР, був вироблений план дій за трьома стратегічними напрямками: підготовка кадрів, маркетингові заходи та забезпечення безпеки [2, с. 220].

На регіональному рівні, де найсильніше відчуваються соціально-економічні результати туристичної діяльності, будь-які ініціативи створення локальних кластерів є особливо важливими. На невеликих територіях суб'єкти підприємницької діяльності зазвичай швидко створюють умови для налагодження міцних ділових відносин (формальних та неформальних), заснованих на взаємній довірі, діалозі та співробітництві.

Вдалі приклади управління регіональними туристичними проектами на основі використання кластерного підходу яскраво демонструються у Туреччині. Наразі в державі існує сім ефективно функціонуючих туристичних кластерів: Султанахмет, Кушадаси, Мармарис, Фетхіє, Таксим, Кападокія та Анталія. Всі вищезазначені туристичні кластери, крім Султанахмет і Кападокія, сформовані на базі пляжного туризму. Найбільш популярним кластером є Анталія.

Слід відзначити, що пляжні туристичні кластери формувалися на основі системи комплексного обслуговування "Все включено", яка стала важливою маркетинговою складовою стратегії управління національним туристичним продуктом. Але не варто думати, що впровадження та масове використання даної системи автоматично призводить до зростання кількості туристів у регіоні або збільшення доходів від туристичної діяльності. Турецький феномен лише може слугувати яскравим прикладом того, як слід розвивати та просувати на зовнішній ринок туристичний потенціал своєї країни. Слід відзначити, що нині Туреччина входить у десятку найбільш відвідуваних держав світу.

Наприкінці 90-х років XX ст. уряд країни розпочав реалізацію спеціального плану розвитку туристичної діяльності. Основою програми стала довгострокова стратегія, в яку закладалися наступні пріоритети:

- створення державних інвестиційних програм розвитку туризму;
- потужна реклама та просування турецьких курортів;
- державний контроль за освоєнням туристичних територій;
- доступність відпочинку для широкого кола споживачів;
- комплексність та повнота туристичного продукту;
- масштабна діяльність із завоювання нових сегментів ринку.

Для вирішення поставлених завдань уряд Туреччини використовував теоретичну доктрину про полюси розвитку. Полюсами зростання виступають центри економічного простору, де розміщуються підприємства лідируючих галузей господарства, вони фактично стають "точками зростання" та полюсами концентрації факторів виробництва. В якості таких "точок зростання" у турецькому випадку виступали конкретні території, які були джерелами інновацій та науково-технічного прогресу.

Першою "точкою зростання" стає турецький курорт Анталія, з розвитку якого Туреччина почала освоювати туристичний ринок Середземномор'я. Піднесення Анталії було пов'язане з вкладанням величезних інвестицій, які дозволили створити в межах цієї території сучасну туристичну інфраструктуру. Були побудовані комфортабельні готелі, які забезпечували високий рівень обслуговування. В якості головного чинника успішного розвитку курорту було грамотне його позиціонування як туристичної дестинації та ефективна рекламно-пропагандистська діяльність [1, с. 168].

Загалом, кластерна політика, що реалізується найбільш послідовно у розвинених країнах, продемонструвала свою життєздатність та сприяла успішному

формуванню основ технологічного укладу господарства, а також просуванню на практиці ідей постіндустріального суспільства. Питання про те, наскільки Україна може йти цим же шляхом, старанно вивчаючи та часто копіюючи теоретичні уявлення, а також наявні вдалі практичні напрацювання, залишається відкритим [8, с. 46].

Історія запозичення іноземного досвіду в нашій державі змушує ставитися до нього з обережністю. Незважаючи на цілу низку аналогій, які можна провести між практикою комплексного, взаємопов'язаного і скоординованого розвитку в період централізованого управління господарством та практикою кластерного розвитку в ринкових умовах, слід звернути увагу на їх несумісність з цілого ряду найважливіших установок, умов, цілей розвитку, засобів досягнення тощо [7].

У багатьох країнах істотно різняться вихідні умови реалізації кластерної політики. Необхідною умовою останньої є наявність реального конкурентного середовища. Передбачається, що під час реалізації кластерної політики в першу чергу турбуються про розвиток відкритого ринку, підтримку конкуренції як рушійної сили підвищення ефективності роботи підприємств. Але економіка сучасної України зараз характеризується високим ступенем монополізації регіональних і локальних ринків, що знижує загальну та, особливо, зовнішню конкурентоспроможність економіки.

Державні ініціативи у кластерній політиці зазвичай орієнтовані, передусім, на підтримку сильних і креативних компаній, а також створення такого середовища, в якому більш слабкі підприємства могли б підвищувати свою конкурентоспроможність. Незважаючи на те, що досвід останніх років свідчить про великі складності у створенні такого середовища в Україні, рухатися у цьому напрямі необхідно. За кордоном саме малі та середні підприємства (не завжди високотехнологічні та креативні) формують кластери та кластерні ініціативи, будучи, насамперед, головними об'єктами проведення кластерної політики.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Механізми організації туристичної діяльності на основі використання кластерного підходу формуються відповідно до законів конкурентної боротьби та враховують специфіку регіонального аспекту в глобальній економіці. Світова практика свідчить про високу економічну результативність діяльності великої кількості кластерів, підтверджуючи їх конкурентні переваги порівняно із традиційними формами організації бізнесу.

Кластерний підхід забезпечує підвищення економічної ефективності, рівня конкурентоспроможності регіонів через розвиток інфраструктури, формування сучасних туристичних продуктів, забезпечення належного рівня екологізації територій, закріплення сталих ринкових позицій тощо. Реалізація туристичних проектів на основі використання кластерного підходу може стати важливим чинником залучення додаткових фінансових ресурсів у регіони, що сприятиме їх соціально-економічному розвитку, скороченню міжрегіональних відмінностей, включенню економіки регіонів у глобальні економічні процеси національного масштабу.

Література:

1. Дишловий І.М. Сучасні організаційні рішення регіонального розвитку рекреації та туризму: кластеризація та комплексні програми: монографія / І.М. Дишловий ; Нац. акад. наук України, Ін-т пробл. ринку та екон. екол. дослідж. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2010. — 212 с.
2. Карташевская И.Ф. Формирование эффективной системы управления в туризме на основе кластерного моделирования: монография / И.Ф. Карташевская ; Тавр. нац. ун-т им. В. И. Вернадского. — Симферополь: ДИАИПИ, 2012. — 445 с.
3. Козловський Є. Державне регулювання та підтримка розвитку туризму в Україні: досвід країн Центральної та Східної Європи / Є. Козловський // Актуальні проблеми внутрішньої політики. — 2004. — Вип. 4. — С. 209—218.
4. Козловський Є. Роль туристичної галузі в активізації соціальної роботи в сучасному українському суспільстві / Є. Козловський // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту. — 2005. — № 244. — С. 86—91.
5. Козловський Є. Основні напрями розвитку міждержавної політики та управлінських засад у галузі туризму країн СНД / Є. Козловський // Вісник НАДУ. — 2004. — № 4. — С. 398—403.
6. Козловський Є.В. Проблеми формування інвестиційної політики в галузі туризму / Є. Козловський // Стратегія реформування системи державного управління на засадах демократичного врядування: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 31 трав. 2007 р. — Київ: Вид-во НАДУ, 2007. — Т. 2. — С. 165—167.
7. Козловський Є.В. Іноземний досвід регулювання міжнародного туризму та його використання в Україні [Електронний ресурс] / Є.В. Козловський // Державне управління: теорія та практика. — 2005. — № 1. — Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej1/index.html>. — Заголовок з екрану.
8. Ткаченко Т. Методичний інструктаж комплексної оцінки туристично-ресурсного потенціалу України / Т. Ткаченко // Географія та туризм: наук. зб. — 2017. — Вип. 40. — С. 40—50.
9. Ткаченко Т.І., Кривко Л.О. Особливості формування туристського продукту в контексті національної політики держави / Т.І. Ткаченко, Л.О. Кривко // Актуальні наукові дослідження в сучасному світі: XXX Міжнародн. научн. конф., 26—27 жовтня 2017 г., Переяслав-Хмельницький // Сб. научн. трудов. — Переяслав-Хмельницький, 2017. — Вип. 11 (31). — Ч. 2. — С. 111—116.
10. Nordin S. Tourism clustering and innovation: path to economic growth and development // USAID Natural Resources Management and Development Portal [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://rmportal.net/library/content/nric/2507.pdf>. — Заголовок з екрану.
11. Porter M. On Competition. — Harvard: Business Review Press. — 2008. — 576 p.
12. Tkachenko T., Kovalska L. E-tourism, as display of dominant criterion of modern tourism-operating: relevant provisions, tools, use / T. Tkachenko, L. Kovalska // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. зб. наук. праць. — 2017. — Вип. 23 (2). — С. 19—22.

References:

1. Dyshlovyy, I. M. (2010), *Suchasni orhanizatsijni rishennia rehional'noho rozvytku rekreatsii ta turyzmu: klasteryzatsiia ta kompleksni prohramy: monohrafiia* [Modern organizational solutions for the regional development of recreation and tourism: clustering and combined programs: monograph], IPREED NAN Ukraine, Odesa, Ukraine.
2. Kartashevskaja, I. F. (2012), *Formyrovanye effektivnoj systemy upravleniya v turyzme na osnove klasterneho modelyrovanya: monohrafiia* [Formation of an effective tourism management system based on cluster modeling: monograph], DIAIPI, Simferopol, Ukraine.
3. Kozlovskiy, Ye. (2004), "Public regulation and support of tourism development in Ukraine: the experience of the countries of Central and Eastern Europe", *Aktual'ni problemy vnutrishn'oi polityky*, vol. 4, pp. 209—218.
4. Kozlovskiy, Ye. (2005), "The role of the tourism industry in activating the social work in modern Ukrainian society", *Nauk. visn. Chernivets'koho un-tu*, vol. 244, pp. 86—91.
5. Kozlovskiy, Ye. (2004), "Main directions of development of interstate policy and tourism management principles of CIS countries", *Visnyk NADU*, vol. 4, pp. 398—403.
6. Kozlovskiy, Ye. V. (2007), "The problems of formation the investment policy in tourism industry", *Materialy konferentsii* [Conference Reports of the Strategy of reforming the system of public administration on the basis of democratic governance], *Naukovo-praktaktychna konferentsiia za mizhnarodnoiu uchastiu* [Sciences-practice conference behind the international participation], NADU, Kyiv, Ukraine, vol. 2, pp. 165—167.
7. Kozlovskiy, Ye. (2004), "International experience in regulation of international tourism and its implementation in Ukraine", *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, vol. 1, [Online], available at: <http://academy.gov.ua/ej/ej1/index.html> (Accessed 02 Jun 2019).
8. Tkachenko, T. (2017), "Methodical instruction of integrated assessment of tourism resource potential of Ukraine", *Heohrafiia ta turyzm: nauk. zb.*, vol. 40, pp. 40—50.
9. Tkachenko, T. I. and Kryvko, L. O. (2017), "Features of the formation of a tourist product in the context of national policy of the state", *Sb. nauchnykh trudov* [Conference Reports of the Current research in the modern world], *Mezhdunar. nauchn. konf.* [XXX Science conference behind the international participation], *Pereiaslav-Khmel'nytskyj*, Ukraine, vol. 11 (31), pp. 111—116.
10. Nordin, S. (2013) "Tourism clustering and innovation: path to economic growth and development", *USAID Natural Resources Management and Development Portal*, [Online], available at: <https://rmportal.net/library/content/nric/2507.pdf> (Accessed 02 Jun 2019).
11. Porter, M. (2008) *On Competition*, Business Review Press, Harvard, USA.
12. Tkachenko, T. and Kovalska, L. (2017), "E-tourism, as display of dominant criterion of modern tourism-operating: relevant provisions, tools, use", *Chasopys sotsial'no-ekonomichnoi heohrafiï*, vol. 23 (2), pp. 19—22. *Стаття надійшла до редакції 04.06.2019 р.*

N. Datsii,

doctor of sciences in public administration, professor, professor of the department of economic theory, intellectual property and public administration

Zhytomyr National Agroecological University

ORCID ID:0000-0003-0640-6426

T. Ostapchuk,

Master of specialty "Public Administration and Administration" of the department of economic theory, intellectual property and public administration

Zhytomyr National Agroecological University

ORCID ID:0000-0002-3305-2144

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.112

INTEGRATION OF EDUCATION AND SCIENCE IN THE PROCESS OF REGULATION OF THE INTELLECTUAL CAPITAL DEVELOPMENT OF TERRITORY

Н. В. Дацій,

д. держ. упр., професор, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Житомирський національний агроекологічний університет

Т. В. Остапчук,

магістр спеціальності "Публічне управління та адміністрування" кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Житомирський національний агроекологічний університет

ІНТЕГРАЦІЯ ОСВІТИ І НАУКИ В ПРОЦЕСІ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТЕРИТОРІЇ

The article presents the principal structure of the goals, means and results of the functioning of a unified system of preparation of innovative personnel on the levels of education and the preconditions and social innovations in all subsystems and levels of education accumulated both in Ukraine and in the world.

At the scientific and educational level, the development of the approach to further institutional development of science and education is proposed — through the development and implementation of mechanisms for reproduction of intellectual capital of Ukraine's research and innovation personnel.

Conceptually, this mechanism is intended to harmonize the content, pedagogical technologies, curricula and programs, from the level of preschool education, the development of inclinations and abilities in the school period, the formation of creative abilities of young scientists in the student, the purposeful formation of scientists-innovators in graduate school and doctoral studies. The mechanism should ensure the achievement of a high level and advanced character of training, retraining and advanced training of specialists in promising areas of science and technology, improving the quality of education and the efficiency of scientific research.

Conducting technical modernization and advanced training create conditions for the transition to an innovative economy model. There is a whole range of proposals that would significantly increase the number of private-public or public-private projects; partnership. Including Infrastructure.

The sequence of a higher role for business in the management of private-public partnership institutes, including such as project expertise, the creation of registers of both implemented projects and projects that are envisaged to implement such a partnership. That is, it is not just a partnership in the development of budget money, but also a partnership in the creation of development institutes, public-private partnership institutes.

The sequence of state actions in the development, coordination and implementation of this system is defined: 1) the formulation of national goals related to the development of the scientific and educational complex; 2) the formation of the scientific and educational system of society; 3) creation of favorable conditions for the agreed programs of modernization of its subsystems and further development; 4) clarification of the regulatory framework; 5) clarification of the state budget policy in the field of financing science and education; 6) the formation of favorable conditions for involvement in the business system.

У статті представлено принципову структуру цілей, засобів і результатів функціонування єдиної системи підготовки інноваційних кадрів за рівнями освіти та передумови і соціальні інновації по всіх підсистемах і рівнів освіти накопичені і в Україні, і в світі.

На науково-освітньому рівні запропоновано розроблення підходу до подальшого інституційного розвитку науки і освіти — через розробку та впровадження механізмів відтворення інтелектуального капіталу науково-інноваційних кадрів України.

Концептуально такий механізм покликаний погодити зміст, педагогічні технології, навчальні плани і програми, починаючи з рівня дошкільної освіти, розвитку схильностей і здібностей в шкільний період, формування творчих здібностей молодих вчених у студентстві, цілеспрямованого формування учених-інноваторів в аспірантурі та докторантурі. Механізм має забезпечити досягнення високого рівня і випереджаючий характер підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців по перспективних напрямках науки і технологій, поліпшення якості освіти та ефективності наукових досліджень.

Проаналізовано, що проведення технічної модернізації та підвищення кваліфікації створюють умови для переходу до інноваційної моделі економіки. Є цілий комплекс пропозицій, які дозволили б істотно збільшити кількість проектів приватно-державного, або державно-приватного; партнерства. В тому числі і інфраструктурних.

Доведено, що більш висока роль бізнесу в управлінні інститутами приватно-державного партнерства, в тому числі таких, як експертиза проектів, створення реєстрів як реалізованих проектів, так і проектів, що намічаються до реалізації такого партнерства. Тобто мова йде не тільки партнерство в освоєнні бюджетних грошей, але й про партнерство у створенні інститутів розвитку, інститутів державно-приватного партнерства.

Визначено послідовність дій держави з розробки, узгодження та здійснення такої системи: 1) формулювання національних цілей, пов'язаних з розвитком науково-освітнього комплексу; 2) формування науково-освітньої системи суспільства; 3) створення сприятливих умов для узгоджених програм модернізації її підсистем і подальшого розвитку; 4) уточнення нормативно-правової бази; 5) уточнення бюджетної політики держави у сфері фінансування науки і освіти; 6) формування вигідних умов для залучення в систему бізнесу.

Key words: innovation of personnel, integration of education, intellectual capital, mechanisms, modernization of science, territory.

Ключові слова: інновація кадрів, інтеграція освіти, інтелектуальний капітал, механізми, модернізація науки, території.

The purpose of the article is to determine the mechanism of formation, accumulation and reproduction of intellectual capital of Ukraine's research and innovation personnel; substantiation of mechanisms of integration of education and science in the process of regulating the development of intellectual capital of the territory.

FORMULATION OF THE PROBLEM

The main condition for the transition of Ukraine to the "knowledge economy" is the formation of a modern national innovation system. Ukraine is at the start of large-scale modernization. The structure of the economy is expected to change from raw material to innovation. Intellectual capital can only be developed by innovative personnel. Therefore, Ukrainian business and foreign

partners worry about the lack of skilled personnel in Ukraine. Competence and activity of innovative personnel depends, first of all, on the accumulated intellectual capital. The development of the national education system becomes a key element of global competition and one of the most important vital values. And Ukraine has everything: both rich traditions and the potential to make Ukrainian education — from school to university — one of the best in the world.

The field of education is the basis for the expansion of scientific activity. In turn, science also has a significant educational potential. It is necessary to promote talented young scientists who carry out active research, help them successfully integrate into scientific and innovative environments. Investments in research and development

from business should be stimulated by the state and grow. Incremental and directed state resources should be used as efficiently as possible and focus on fundamental and breakthrough trends. In order to assess the opportunities and prospects for the integration of science, education and business, it is necessary to take into account a number of peculiarities of the domestic scientific and educational complex and the changes taking place in it, the core of which are independent specialized research organizations.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

The following foreign scientists contributed to the theory of intellectual capital: R. Kaplan, D. Norton, and others. Methodological aspects of the assessment of intellectual capital are highlighted in the writings of such scholars as O. Veretennikova, V. Inozemtsev, S. Ilyashenko, N. Krikun, M. Melon, E. Seleznev. The mechanism of intellectual capital management is devoted to the work of M. etrushenko, F. Mamatov. The question of formation and reproduction of intellectual capital is reflected in the scientific works of K.V. Kovtunencko.

PRESENTING MAIN MATERIAL

Prospects for building an intellectual-innovative system in Ukraine, especially at the territorial level, are hampered by existing institutional conditions. The ability of the national economy to innovate, as well as the ability to introduce advanced foreign technology, is reduced.

The strategic course of development of the state policy of Ukraine is oriented towards the formation of its innovative model, but economic and financial problems hinder this process and do not allow the country to achieve the proper level of innovation development.

The situation in the field of education is characterized by such problems [6, p. 28]:

- Inadequacy of the quality of education to modern requirements. Ukraine is not represented in any of the major international rankings of the best universities. About 20% of employers point out the inconsistency of the qualifications of employees in their position. Ukraine closes the first hundred countries for use in the educational process of information and communication technologies;

- inefficiency of the mechanism of state financing of the education system. The level of provision of comprehensive schools with modern means of study (cabinets of biology, physics, chemistry) is 29.3% of the need. The main items of budget expenditures are not aimed at improving the quality of education, but on salary payments and utility payments (over 70% of total funding);

- an increase in disproportions between the training of specialists and the demand for them in the labor market. In the formation of plans for the recruitment of students, institution of higher education proceeds from the reasons of maintaining the contingent of students and teachers;

- lack of a single educational space.

In addition, the situation in Ukraine in the field of reproduction and change in the age structure of scientific and scientific and pedagogical personnel shows that the complex of state measures on attracting and securing the personnel that is being implemented is insufficient and does not make a decisive influence on the positive change

in the situation. The key is the lack of a single program that supports the scientific research of young scientists in the period of their choice of life path, first of all immediately after the defense of the dissertation. The most important element is the attractiveness of a young researcher career. It is necessary to support the scientists and scientific and pedagogical teams that perform a dual role — firstly, they demonstrate the success of the profession of a scientist and teacher, and secondly, they carry out effective training of young scientific and scientific and pedagogical staff [4].

For the development of state regulation of the intellectual capital of a nation, it is necessary to clearly prescribe the forms of integration of science and education in the context of the broader task of integrating science, education and production. It is necessary to emphasize the need to include these processes in business in order to provide innovative development of the economy, but at the same time the integration of science and education is allocated to an independent task. So, it turns out that Ukraine should first integrate science and education and then merge business into it. Such a scenario is deliberately ineffective, especially since the world's leading economies have realized it in the second half of the 20th century.

The practice of the leading industrialized countries shows an increase in the contribution of universities to the development of innovation and economic growth. Public funding for research in higher educational institutions is increasingly oriented towards specific socio-economic goals and is dependent on the final results; the role of contractual financing is growing. Although higher education institutions in developed countries continue to perform the bulk of basic research (up to 50% of the total research and development in this sector), in a number of countries, the share of university research funding by industry is increasing from 8 to 14% (Canada, Belgium, Hungary, Germany, Turkey). In China, it reaches 37%. Innovative orientation of the activities of universities is also ensured by the training of qualified scientists and engineers, the increasing participation of teachers and postgraduates in the execution of research and development, the transfer of their results to industry [3].

Ukraine recognized expediency and entered the Bologna process. However, the systematization of its tasks at all levels of education in this system is not yet available to the participating countries.

Taking into account the world experience and institutional features of the national scientific and educational complex in this area, the political will of the country's leadership is needed, not only to change budget priorities and improve its budget financing, but also to pursue a fairly rigid policy on the reform of Ukraine's scientific and educational complex.

Overcoming these shortcomings of the adopted program requires an approach to further institutional development of science and education — through the development and implementation of mechanisms for reproduction of intellectual capital of Ukraine's research and innovation personnel.

Conceptually, this mechanism is intended to harmonize the content, pedagogical technologies, curricula and programs, from the level of preschool education, the

development of inclinations and abilities in the school period, the formation of creative abilities of young scientists in the student, the purposeful formation of scientists-innovators in graduate school and doctoral studies.

The mechanism is intended to ensure the achievement of a high level and advanced character of training, retraining and advanced training of specialists in promising areas of science and technology, improving the quality of education and the efficiency of scientific research. The sequence of government actions to develop, coordinate and implement this system includes the following measures:

- 1) the formulation of national goals related to the development of scientific and educational complex;
- 2) the formation of the scientific and educational system of society;
- 3) creation of favorable conditions for the agreed programs of modernization of its subsystems and further development;
- 4) clarification of the regulatory framework;
- 5) clarification of the state budget policy in the field of financing science and education;
- 6) the formation of favorable conditions for involvement in the business system.

This complicated and multidisciplinary program can only be developed with a systematic approach, with a clear link between the interaction of all levels of education, with a clear presentation that needs to be obtained at the outputs of each subsystem and level of education.

The Ukrainian school development program should include the following main areas.

The first is the creation of such learning environments in which children could already disclose their opportunities at school, prepare themselves for life in a high-tech competitive world.

Secondly, simultaneously with the introduction of new standards of general education, an extensive system of search and support for talented children, as well as their support throughout the period of personality development, should be built.

The third is the preservation, qualitative improvement and replenishment of the personnel of the teachers.

Fourth, the form of schools should change — both in form and in content.

The organizational structure of the educational-research-and-production complex is intended to provide an improvement in the quality of the implementation of a continuous, multilevel and multilevel form of vocational education with a significant reduction in overall costs by eliminating duplication, harmonization and curriculum, sharing and combining educational, laboratory, scientific, production space, educational, scientific, industrial equipment, computer technology, information funds, material and financial resources.

Implementation of this model of state regulation of intellectual capital requires revision of the entire university management system, the solution of a sufficient number of legal issues, the organization of financial flows and economic levers of influence on structural units, the development of various provisions, documentation for accounting and financial control.

In this model, the institution of higher education as a learning and research complex of the process of creating new knowledge in fundamental research, the implementation of new ideas in applied research is inextricably linked with the learning process: lectures, practical classes, coursework, graduation design, research and development, design work of students, dissertation work of postgraduate students and doctoral students.

The student is closely connected and works near a graduate student, a doctoral student, a professor, a producer. The higher level of the system is the individual training of scientists in postgraduate and doctoral studies. For postgraduate education in the XXI century, new qualitative characteristics are becoming dominant, which are manifested in each level of the innovation system.

The new mechanism for the development of intellectual capital can be educational, scientific and production complexes. In their structure, besides educational institutions, branches, colleges, faculties, scientific and educational-production divisions, various legal bases may include industrial enterprises with corresponding technological and design bureaus, experimental and experienced production, research and production centers and laboratories.

The organizational structure of the educational-research-and-production complex is intended to provide an improvement in the quality of the implementation of a continuous, multi-level and multilevel form of vocational education, with a significant reduction of overall costs by eliminating duplication, harmonizing curricula, sharing and combining educational, laboratory, scientific, production space, educational, scientific, production equipment, computer technology, information funds, material and financial resources.

The implementation of this mechanism requires revision of the entire university management system, the solution of a sufficient number of legal issues, the organization of financial flows and economic levers of influence on structural units, the development of various provisions, documentation for accounting and financial control.

Let's note the peculiarities of functioning of the subsystem of scientific work of postgraduate students and doctoral students at universities.

1. Personality orientation of dissertation tasks. The personal approach to education and science involves the individualization of scientific tasks, the formation of not only professional abilities, but also personal qualities that allow you to work comfortably and live in a modern, democratic society. High professionalism and active social position in society should distinguish the scientist, including candidate and doctor of sciences, intended to enter the intellectual-social elite of society.

2. A personal approach to the implementation of the Scientific research work requires an individual planning of activities, both in terms of research work and the timing of its implementation. The most important part of the activity of scientists is their mastery of methodology and methods of scientific research, which allows you to move from the principle of "scientific degree to life" to the principle of "scientific search through life". Continuous and fairly fast updating of knowledge requires a corresponding

personal mood, readiness and skills of continuous self-education throughout the active scientific life. Subsystem of organization of scientific work, including postgraduate education in the course of modernization should be able to provide beginners and current scholars with the necessary set of educational services continuous in all stages of the life cycle of innovation.

3. Fundamentalization of science and education. Fundamentality of the preparation and work of the scientist in certain respects confines narrow specialization of scientific research. Since the hard work gained in the knowledge of outdated or changing, then the ability of scientists should have an invariant basis, a methodological foundation that allows timely adaptation of knowledge to new living conditions. Truth is always relative, and the search for "eternal motor" is only a motive for the constant improvement of knowledge.

4. Freedom of choice. Excessive regulation of the creative process, as a rule, is less productive, compared with the conscious freedom of choice. The scientist achieves the best results in a conscious self-organization of the creative process. Choice of scientific organization and scientific school, individual work plan, collection and selection of information and methods of analysis, opportunities for contacts with the manager and consultants, availability of communication channels, forming personal goals in scientific activity. Free expression forms an irreplaceable creative environment, directing the search in a productive direction.

5. Development of scientific and information culture. In the modern information society, those researchers who have mastered the skills of scientific research and a sufficient level of information culture are seeking success. The scientific and informational culture of the scientist represents a stable system of knowledge and skills of selection, analysis and synthesis of scientific information in the general information space. The intellectual potential of the researcher, the time and performance of his work largely depend on the level of his personal scientific and information culture [1].

6. Free access to world information resources. Already hundreds of millions of people have access to the Internet. Scientists, graduate students and doctoral students should have free access and sufficient time to enter their network and database. Directories, encyclopedias, scientific journals, virtual scientific conferences, sites of scholarly schools and individual scholars become available and accelerate the weight of the phase of scientific work.

An effective mechanism of state regulation of the development of scientific and educational activities at universities should be based on the observance of the agreed principles by all participants in the creative process. In our opinion, these principles should include the following provisions:

- early detection, consolidation and development of creative abilities of students with their orientation to scientific work;

- Individual planning of the activities of scientists and applicants, taking into account the field of science, personal abilities, the availability of information resources;

- freedom of choice of place, time and rate of research;

- the transition from the principle of "scientific degree to life" to the principle of "science through life";

- reliance on worldview, semantic models of knowledge of the world on the synergistic level of integrity and interconnection of man, society and nature;

- free development of individuality, creative potential and opportunities for its implementation.

The main tendencies of state regulation of the effective development of intellectual capital in the field of higher education can be considered as follows [5]:

- improvement of the quality of training of scientists on the basis of fundamentalization, the widespread use of new methods of scientific research, the use of modern information technology;

- the leading nature of scientific works, including dissertation researches, their focus on solving perspective problems in reproduction of innovations with life cycle up to 10 — 15 years;

- increasing the availability of scientific and postgraduate education, especially for small towns and rural areas through the use of information and telecommunication technologies;

- development of creative abilities (creativity) in the preparation of scientists and teachers with the formation of personal qualities necessary for successful activities in different conditions. Systemic scientific thinking, creative activity, scientific and information culture, high morality provides sufficient adaptability of specialists, their creative role in the development of society and civilization.

In order for a new knowledge to be generated and implemented in the country, an appropriate infrastructure is needed. Ukraine has always been rich in inventions, but there has never been a clearly established mechanism for commercializing inventions. Fragmentary solutions do not create them. Necessary system that covers all sectors, all aspects of life. For this purpose, it is necessary to increase the support of fundamental science, while improving the organization of this science. And the task is to ensure that the support infrastructure for such activities is not local. This system should be comprehensive, from pre-school education and education to postgraduate vocational education and business communication. The united system of training of innovative-oriented personnel envisages expansion and legal regulation of institutes, infrastructure, provides innovative reproduction of intellectual capital and attraction of necessary investments [2; 7].

1. New organizational forms: schools at leading universities of the country. In Ukraine, it is necessary to expand and coordinate the work of state and territorial networks of innovative schools in the branches of science — physics, chemistry, mathematics, biology, economics, history, etc.

2. Further development of the network of territorial educational production-innovation complexes, which includes manufacturing enterprises, a multi-level education system: schools for talented children, colleges, and universities with clear territorial coordination are needed.

3. There is an objective need to develop a unified system for attestation of intellectual potential of personnel: the school — the final — postgraduate study — doctoral studies — innovative activity.

4. It requires harmonization of the process of investments into intellectual capital on the new principles of formation of training of innovative personnel, including:

- Accounting for the duration of the investment cycle for the training of scientific and innovative personnel in 20—30 years;
- accounting of the real, not understated investment capacity of the educational process in preschool, school, university and postgraduate education;
- compulsory co-financing of training of personnel from the state, family, business with the definition of mutual social and economic effects;
- determination of the optimal proportions of co-financing from pre-school, school, university and postgraduate vocational education.

CONCLUSIONS

Many things have already been done in Ukraine. Infrastructure is created, investment funds work, industrial parks work, special economic zones have appeared. Breakthrough programs for the development of nanotechnologies, biotechnologies, information and communication technologies of energy, industrial infrastructure, aircraft building and shipbuilding, etc. are determined. The main unresolved issue is the commercialization of the results of scientific research. This task should be solved by business with its entrepreneurial culture, the willingness to invest in risky projects and thus return the economy to an innovative way of development.

In order the idea to be perceived by business, the idea must become a product. And here the irreplaceable role of education. At present, many achievements are based on the successes of the old Soviet school. It has traditions that have helped to succeed in current activities, but there is no major — effective approaches to what should be a modern professional researcher, scientist, manager.

Competition for knowledge and, consequently, the continuity of education allows a student, entrepreneur or researcher to develop throughout his professional life. It is about creating a national system for assessing intelligence and qualifications, in which qualifications are confirmed and awarded, as well as recognized learning outcomes regardless of whether they are obtained in a permanent institution of vocational education, at the enterprise or on their own.

Conducting technical modernization and advanced training create conditions for the transition to an innovative economy model. The infrastructure is often not a foundation but a barrier to development. There is a whole range of proposals that would significantly increase the number of private-public or public-private projects; partnership. Including Infrastructure.

A higher role for business in the management of private-public partnership institutes, including such as project expertise, the creation of registers of both implemented projects and projects that are envisaged to implement such a partnership. That is, it is not just a partnership in the development of budget money, but also a partnership in the creation of development institutes, public-private partnership institutes.

The proposed unified system of state regulation of intellectual capital will allow uniting all levels of education

into a single, uninterrupted system of formation and development of intellectual capital of the territory.

References:

1. Zharinova A.G. (2014), "Theoretical and economic approaches to the definition of the phenomenon of intellectual capital", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 1, pp. 5—16.
 2. Kovtunen K.V. (2013), "Main Approaches to the Formation of Intellectual Capital: Content and Role in Innovative Development of an Enterprise", *Ekonomika rozvytku*, vol. 3, pp. 59—62.
 3. Mamatov, F.M. Usakov, Z. U. (2015), "Integration of Education, Science and Production as a Factor in the Development of an Innovative Economy", *Onovlennya zmistu, form ta metodiv navchannya i vykhovannya v zakladakh osvity*, vol. 7, pp. 98—101.
 4. Petrushenko, M.M. (2012), *Motyvatsiyni chynnyky upravlinnya znannyamy pry formuvanni intelektual'noho kapitalu* [Motivational factors of knowledge management in the formation of intellectual capital], Socio-economic motivation of innovation development of the region: monograph. Sums'kyy derzhavnyy universytet, Sumy, Ukraine.
 5. Degtyar, A.O. Amosov, O.Yu. Batinin, M.A. (2018), *Realizatsiya polityky innovatsiyno-investytsiynoho rozvytku ekonomiky na rehional'nomu rivni* [Realization of the policy of innovation and investment development of the economy at the regional level], *Vyd-vo KharRI NADU "Mahistr"*, Kharkiv, Ukraine.
 6. Sychenko, V.V. (2017), "Realization of the Integration Policy of the State in the Field of Higher Education", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya*, vol. 1 (35), pp. 24—35.
 7. Solovyov, V.P. Koriennyako, G.I. Holovatyuk, V.M. (2010), *Innovatsiynyy rozvytok rehioniv: pytannya teorii i praktyky* [Innovative development of the regions: questions of theory and practice], *Feniks*, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 04.06.2019 р.*

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

**Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Р. М. Дмитренко,
к. е. н., докторант кафедри фінансів, банківської та страхової справи,
Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2461-5184

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.118

ВЕКТОРИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТВОРЕННЯ "ЗЕЛЕНИХ" РОБОЧИХ МІСЦЬ У ПРОЦЕСІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ З "ОЗЕЛЕНЕННЯ" АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

R. Dmitrenko,
PhD in Economics, Ph.D. student of the Department of Finance, Banking
and Insurance, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine

VECTORS OF GOVERNMENT REGULATION OF "GREEN" CREATION WORKING PLACES
IN THE TRANSFORMATION PROCESS FROM "AGGREGATION" OF AGRICULTURAL BUSINESS

*У статті констатовано, що Україна як член ООН, приєднавшись до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН "Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року" та до програми ООН "Озеленення економіки в країнах Східного партнерства", обра-
ла шлях трансформаційних перетворень з "озеленення" економіки країни в цілому та аграрно-
го бізнесу, зокрема. Акцентовано, що трансформаційні перетворення з "озеленення" аграр-
ного бізнесу впродовж майже трьох десятиліть гальмуються внаслідок відсутності чіткого усв-
ідомлення реформаторами змістовної складової окремих ключових дефініцій теорії держав-
ного регулювання. Проаналізовано наукові підходи до трактування поняття "трансформаційні
перетворення". Запропоновано авторське розуміння змістовної складової поняття "трансфор-
маційні перетворення" у широкому та вузькому (з урахуванням специфіки "озеленення" аграр-
ного бізнесу) розумінні. Уточнено поняття "зеленої" економіки як економіки, спрямованої на
створення еколого-економічної цілісності, яка забезпечить нівелювання "екологічних ризиків"
та "екологічних дефіцитів" задля добробуту людства та справедливого доступу кожного з членів
суспільства до природних ресурсів. Наголошено на відмінних рисах трансформаційних пере-
творень з "озеленення" аграрного бізнесу. Розглянуто, змодельовані завдяки імітаційному мо-
делюванню, сценарії реалізації Стратегії розвитку сільського господарства та сільських тери-
торій на 2015—2020 роки. Обґрунтовано, що за будь-якого сценарію трансформаційні пере-
творення з "озеленення" аграрного бізнесу супроводжуватимуться збільшенням "зелених" ро-
бочих місць. Уточнено розуміння поняття "зелені" робочі місця. Визначено вектори державно-
го регулювання створення "зелених" робочих місць у процесі трансформаційних перетворень
з "озеленення" аграрного бізнесу, запровадження яких у вітчизняній практиці дозволить упе-
редити гальмування трансформаційних перетворень з "озеленення" завдяки залученню до
справи усіх суб'єктів, солідарно прагнучих досягти сталого розвитку аграрного бізнесу зрівно-
важеного за трьома вимірами: економічного, соціального та екологічного.*

*The article states that Ukraine as a member of the UN, joining the UN General Assembly Resolution
"The transformation of our world: Sustainable Development agenda for the period up to 2030" and*

the UN program "Greening the economy in Eastern Partnership countries", chose the path of transformational transformation from "greening" the economy of the country as a whole and agrarian business, in particular. It is emphasized that the transformational transformation from the "greening" of agrarian business over a decade has been slowed down due to the lack of a clear understanding by the reformers of the content of certain key definitions of the theory of state regulation. The scientific approaches to the interpretation of the concept of "transformational transformations" are analyzed. The author's understanding of the content component of the concept of "transformational transformation" in the broad and narrow (taking into account the specifics of "landscaping" of the agrarian business) is understood. The concept of a "green" economy as an economy, aimed at creating ecological and economic integrity, which will ensure the leveling of "environmental risks" and "environmental deficiencies" for the welfare of humanity and fair access of each member of society to natural resources, is specified. The distinctive features of transformational transformations from "gardening" of agrarian business are emphasized. It is considered, simulated by simulation modeling, scenarios for implementation of the Strategy for Agricultural Development and Rural Areas for 2015–2020. It is substantiated that in any scenario transformational transformations from the "greening" of agrarian business will be accompanied by an increase in "green" jobs. The concept of "green" jobs is clarified. The vectors of state regulation of creation of "green" jobs in the process of transformational transformations from the "greening" of agrarian business, the introduction of which in the domestic practice will prevent the inhibition of the transformation transformations from "landscaping" through the involvement of all actors who are jointly striving to achieve sustainable development of agrarian Business Equilibrium in three dimensions: economic, social and environmental.

Ключові слова: "зелена" економіка, "озеленення" аграрного бізнесу, трансформаційні перетворення, державне регулювання, вектори державного регулювання.

Key words: "green" economy, "landscaping" of agrarian business, transformational transformations, state regulation, vectors of state regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Переосмислення стратегії реалізації євроінтеграційного курсу України потребує розробки нових підходів щодо впровадження європейських стандартів у різних сферах суспільного життя та наближення України до вимог членства в ЄС. До тепер Україна залишається неусталеним суспільством, що впливає на всі вектори її розвитку, а також внутрішню й міжнародну політику, оскільки протягом майже трьох десятиліть державності вона так і не спромоглася сформувати послідовну стратегію сталого розвитку, яка б визначала принципи, напрями й цілі збалансованого економічного зростання [2, с. 4]. В контексті вищезазначеного Україна як член ООН приєдналась до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН "Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року" (англ. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development) та до програми ООН "Озеленення економіки в країнах Східного партнерства" (англ. EaP GREEN). А отже, обрала шлях трансформаційних перетворень з "озеленення" економіки країни, головними принципами реалізації яких стали:

- оцінка й висунення на перший план екосистемних послуг як на макро-, мезо- та макрорівнях;
- забезпечення зайнятості населення за рахунок створення "зелених" робочих місць та розробки відповідної політики;
- використання ринкових механізмів для досягнення стійкого розвитку й підвищення економічної конкурентоспроможності [2, с. 4].

Проте трансформаційні зрушення останніх років засвідчують: гальмування трансформаційних перетворень з "озеленення" як економіки країни в цілому, так і аграрного бізнесу, зокрема; неповне використання можливостей, які складають могутній потенціал аграрного бізнесу і т.д. Отже, сьогодні перед вітчизняною наукою з державного регулювання та господарською практикою постає питання мобілізації могутнього потенціалу аграрного бізнесу задля прискорення трансформаційних перетворень з його "озеленення" та створення "зелених" робочих місць у відповідності до європейських стандартів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що проблема державного регулювання створення "зелених" робочих місць була і залишається предметом численних досліджень. Зокрема, таких науковців, як Балдича О.М., Бодрова В.Г., Заволюки Ю.М., Квача Я.П., Кривенка С.В., Лагутіної І.В., Сафонові Н.І. та ін. Разом з тим, незважаючи на суттєві напрацювання науковців з цієї проблематики, чіткого уявлення про державне регулювання створення "зелених" робочих місць у процесі трансформаційних перетворень з "озеленення" аграрного бізнесу до тепер не сформовано. На сьогодні їх створення в Україні особливо необхідне не лише з причини приєднання до еко-програм ООН та взяття зобов'язань щодо трансформаційних перетворень з "озеленення" економіки, а й з причини потреби в економічному зростанні без збільшен-

Таблиця 1. Наукові підходи щодо трактування поняття "трансформаційні перетворення"

Автори	Змістова складова
Бодров В. [1]	трансформаційні перетворення – перехід від одного типу організації господарського життя суспільства до іншого, зміна форм економічної системи відповідно до модернізації або радикального перетворення елементів, з яких вона складається
Івлева Г. [4]	трансформаційні перетворення – характеристики будь-яких станів: від елементарної зміни аж до складного процесу реформ, які усвідомлено імплементуються
Заволока Ю. [3]	трансформаційні перетворення – якісні перетворення економічної системи, її вихід за межі стабільного функціонування і перехід у стан нерівноваги, кількісних і якісних змін різної інтенсивності і спрямованості
Мочерний С. [5]	трансформаційні перетворення – процес перетворення однієї економічної системи на іншу, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей і появою інших
Парсяк В., Кочетва І. [9]	трансформаційні перетворення – сукупність змін всередині об'єкту, внаслідок яких перетворення його істотних властивостей набувають обсягів, що призводять до кардинальної зміни якості усієї системи або окремих складових, які вирішальним чином впливають на її життєдіяльність
Савчук В. [12]	трансформаційні перетворення – процес заміни констатуючих ознак одного господарського порядку подібними ознаками іншого порядку, наслідком чого є докорінне перетворення економічної системи в цілому

ня природоємності економічних систем з одночасним зменшенням екологічного збитку від їх екодеструктивної діяльності. Тож питання визначення векторів державного регулювання створення "зелених" робочих місць у процесі трансформаційних перетворень з "озеленення" економіки в цілому та аграрного бізнесу, зокрема, набувають все більшої актуальності, а отже, потребують на подальші дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення векторів державного регулювання створення "зелених" робочих місць у процесі трансформаційних перетворень з "озеленення" аграрного бізнесу за умови залучення до справи усіх суб'єктів, солідарно прагнучих досягти сталого розвитку аграрного бізнесу зрівноваженого за трьома вимірами: економічного, соціального та екологічного.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Економічні реформи, започатковані в Україні досить актуальні та довгоочікувані, проте, їх реалізація гальмується з їх починанням. Багатьох проблем можливо уникнути, якщо б реформатори із самого початку чітко усвідомлювали змістовну складову окремих ключових дефініцій теорії державного регулювання [9, с. 155]. Тож перш ніж визначитись з векторами державного регулювання створення "зелених" робочих місць в процесі трансформаційних перетворень з "озеленення" аграрного бізнесу, вважаємо за потрібне зупинитись на вивченні змістовної складової окремих фундаментальних понять.

Першочергово зупинимось на понятті "трансформаційні перетворення", яке походить від етимологічного слова "трансформація" (від латинського *transformatio*), що буквально означає — перетворення, зміни.

Незважаючи на усталене розуміння слова "трансформація", нашими попередниками здійснено не поодинокі спроби тлумачення терміну "трансформаційні перетворення" на власний розсуд, зокрема окремі з них подано в таблиці 1.

Аналізуючи спроби науковців тлумачення поняття "трансформаційні перетворення", очевидно, що це поняття є більш складним, ніж це представляється на перший погляд й навряд чи може бути повністю поясненим лише в межах одного визначення з тієї причини, що будучи справедливим та вірним, будь-яке з визначень може водночас повністю відповідати змісту поняття, проте не розкривати його природу. З цього приводу повністю доречним вважаємо трактування даного поняття за холистичним підходом, за яким трансформаційні перетворення у широкому розумінні слід розглядати як сукупність змін, що виникли внаслідок здійснення у певній послідовності передбачених, узгоджених, контрольованих та координованих дій суб'єктів, солідарно прагнучих досягти сталого розвитку зрівноваженого за трьома вимірами: економічного, соціального та екологічного.

У вузькому розумінні визначення поняття "трансформаційні перетворення" мають бути більш деталізовані та формуватись, виходячи зі специфіки певного сектору економіки де вони відбуваються. Оскільки ж мова йде про "озеленення" аграрного бізнесу, то для розкриття змістовної складової цього поняття розглянемо відмінні риси "зеленої" економіки:

- екологізації економіки, яка передбачає імплементацію екологічного фактору в моделі забезпечення економічного зростання країни та її регіонів;

- забезпечення економічного зростання при менш інтенсивному споживанні природних ресурсів, тобто за принципом "створювати більше вартості за меншого впливу" (англ. "creating more value with less impact");

- єдність та баланс суспільних та бізнес-інтересів щодо забезпечення сталого споживання та виробництва, партнерська взаємодія та консолідація зусиль щодо охорони довкілля та відновлення його стану;

- стимулювання розвитку екологічних видів діяльності та обмеження підтримки забруднюючих довілля підприємств;

- впровадження "зелених" технологій задля досягнення ефекту меліоризму (покращення становища світу

Розробка нормативно-правових актів, які забезпечать підготовку професійних кадрів, гідні умови праці, справедливую оплату праці, підвищення рівня безпеки праці, нові гарантії у разі втрати працездатності тощо
Визначення кваліфікаційних вимог до професійних кадрів для «зелених» робочих місць та внесення змін та доповнень до Класифікатора професій ДК 003:2010
Сприяння перерозподілу працівників з секторів, що скорочуються до тих, що мають зростати внаслідок трансформаційних перетворень з «озеленення» економіки
Підготовка та перепідготовка професійних кадрів для «зелених» робочих місць, а також підвищення кваліфікації працівників органічного сільськогосподарського виробництва коштами держави
Стимулювання та бюджетна підтримка створення «зелених» робочих місць і перш за все, в господарствах дрібних власників, що сприятиме насамперед зниженню бідності українців

Рис. 1. Вектори державного регулювання створення "зелених" робочих місць у процесі трансформаційних перетворень з "озеленення" економіки в цілому та аграрного бізнесу

Джерело: авторське бачення.

та людства за рахунок розумного втручання людини в будь-які процеси і сфери).

Виходячи з перелічених відмінних рис "зеленої" економіки та її специфіки, під "зеленою" економікою варто розуміти економіку, спрямовану на створення еколого-економічної цілісності, яка забезпечить нівелювання "екологічних ризиків" та "екологічних дефіцитів" задля добробуту людства та справедливого доступу кожного з членів суспільства до природних ресурсів.

Тож, виходячи з вищевикладеного, трансформаційні перетворення з "озеленення" аграрного бізнесу варто розглядати як перетворення в аграрному секторі економіки, спрямовані на створення еколого-економічної цілісності органічного сільськогосподарського виробництва, зрівноваженого за трьома вимірами сталого розвитку (економічного, соціального та екологічного), яка забезпечить нівелювання "екологічних ризиків" та "екологічних дефіцитів" задля добробуту людства та задоволення інтересів майбутніх поколінь у скороченні темпів виснаження природних ресурсів.

Початком трансформаційних перетворень з "озеленення" аграрного бізнесу в Україні стала Державна цільова програма розвитку українського села до 2015 року, яка мала на меті збільшити органічне виробництво до 10% від загального обсягу сільськогосподарського виробництва. Нині ж підґрунтям популяризації органічного сільськогосподарського виробництва є Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015—2020 роки, за якою завдяки імітаційному моделюванню, змодельовано два сценарії її реалізації:

— оптимістичний сценарій (Green Economy plus або 3E+) припускає, що інвестиції у розмірі 91 євро (100 доларів США) на гектар на рік компенсуються зменшенням експлуатаційних витрат; 10%-вим збільшенням врожайності; ринкова ціна на 20% вища, ніж продукція звичайного сільського господарства; інтенсивність праці на 20% вище, ніж у традиційному сільськогосподарському виробництві;

— песимістичний сценарій ("Green Economy minus" або 3E-) передбачає інвестиції у розмірі 182 євро (200 до-

ларів США) на гектар на рік, також компенсується зниженням операційних витрат; 30%-вим зниженням врожайності; ринкові ціни дорівнюють цінам на звичайні продукти; інтенсивність праці на 10% вище, ніж у традиційному сільськогосподарському виробництві [10].

За прогностичними розрахунками за будь-якого зі сценаріїв ((3E+ /GE +) чи (3E- /GE-)) передбачається збільшення "зелених" робочих місць [10].

За визначенням ЮНЕП, "зеленими" вважаються робочі місця в сільському господарстві, промисловості, сфері послуг та управлінні, які суттєво впливають на збереження, відновлення та підвищення якості довкілля, та відповідають принципам гідної праці, що включає вимоги до умов праці, заробітної плати і соціального діалогу [14].

За визначенням Світового банку, "зелені" робочі місця — це робочі місця нового типу, що відіграють істотну роль в озелененні підприємств та економіки. На практиці ці робочі місця скорочують споживання енергії й сировини; обмежують викиди та скиди забруднюючих речовин; зводять до мінімуму рівень відходів; зберігають і відновлюють екосистеми; сприяють адаптації до змін клімату [13]. Таким чином, приходимо до висновку, що "зеленими" є ті робочі місця, які мають відношення до охорони біорізноманіття та навколишнього середовища та на яких забезпечуються гідні і безпечні умови праці.

Створення "зелених" робочих місць в процесі трансформаційних перетворень з "озеленення" аграрного бізнесу визначається екологічною політикою держави, яка, на жаль, в Україні до тепер не розглядається як спосіб виходу з поточної рецесії, внаслідок чого спостерігаються розпорошеність та дублювання заходів, що робить неможливим впровадження єдиної узгодженої стратегії чи плану зелених дій.

Враховуючи вищевикладене, основними векторами державного регулювання створення "зелених" робочих місць в процесі трансформаційних перетворень з "озеленення" аграрного бізнесу мають стати (рис. 1):

Таким чином, роль державного регулювання в "озелененні" аграрного бізнесу має полягати у забезпеченні

підтримки "зеленого" економічного розвитку і, водночас, усуненні бар'єрів, які можуть стримувати реалізацію переходу до "зеленої" економіки.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження констатовано, що Україна обрала шлях трансформаційних перетворень з "озеленення" аграрного бізнесу, який варто розглядати як перетворення в аграрному секторі економіки, спрямовані на створення еколого-економічної цілісності органічного сільськогосподарського виробництва, зрівноваженого за трьома вимірами сталого розвитку (економічного, соціального та екологічного), яка забезпечить нівелювання "екологічних ризиків" та "екологічних дефіцитів" задля добробуту людства та задоволення інтересів майбутніх поколінь у скороченні темпів виснаження природних ресурсів.

Обґрунтовано, що за будь-якого зі сценаріїв реалізації Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015—2020 роки трансформаційні перетворення з "озеленення" аграрного бізнесу супроводжуватимуться збільшенням "зелених" робочих місць, запровадження яких у вітчизняній практиці дозволить упередити гальмування трансформаційних перетворень з "озеленення" завдяки залученню до справи усіх суб'єктів, солідарно прагнучих досягти сталого розвитку аграрного бізнесу зрівноваженого за трьома вимірами: економічного, соціального та екологічного.

Література:

1. Бодров В.Г., Сафонова Н.І., Балдич О.М. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посібник. К.: Академвидав, 2010. — 520 с.
2. Галушкіна Т. "Зелений" вектор розвитку економіки України. Економіст. 2011. № 11. С. 4—7.
3. Заволока Ю.М. Інвестиційна поведінка суб'єктів підприємницької діяльності в трансформаційній економіці. Вісник Дніпропетровського університету. 2009. Вип. 3/1. С. 175—179.
4. Ивлева Г. Трансформация экономической системы: обзор концепций и контуры общей теории. Общество и экономика. 2003. № 10. С. 3—40.
5. Мочерний С.В., Гаврилишин Б.Д. Економічна енциклопедія. — К.: Акад. нар. госп-ва, 2002. — 952 с.
6. Квач Я.П., Фірсова К.В., Борисов О.Г. "Зелена економіка": можливості для України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 6. С. 52—56.
7. Лагутіна І.В. Право на здорові й безпечні умови праці та "зелена" економіка. Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Правознавство. 2013. Т. 18. Вип. 1, С. 42—51.
8. Маркович І.Б. Розкриття сутності поняття трансформації економічного простору в системі категорій розвитку національної економіки. Економіка розвитку. 2014. № 2. С. 77—81.
9. Парсяк В.Н., Кочетова Ю.І. Категорія трансформаційних перетворень у контексті економічних реформ. Вісник Донецького національного університету. 2011. Вип. 2. С. 155—159.
10. Перспективи розвитку "зеленої" економіки в Україні: органічне сільське господарство. Аналітичний огляд. Женева-Київ. 2016—2018. www.green-economies-eap.org/.../Ukraine%20OA%20UKR

11. Поланьї К. Великая трансформация: политическое и экономические истоки нашего времени. СПб: Алетейя, 2002. — 320 с.

12. Савчук В.С., Зайцев Ю.К., Малий І.Й. та ін., Трансформаційна економіка: навчальний посібник. К.: КНЕУ, 2006. — 612 с.

13. Світовий банк: Доповідь про світовий розвиток, 2013 рік: Зайнятість. — Вашингтон, ОК, 2012 р., Огляд, 8 с.

14. Green jobs: Towards decent work in a sustainable, low-carbon world (Найроби, ЮНЕП, 2008 г.).

References:

1. Bodrov, V.G., Safonova, N.I. and Baldich, O.M. (2010), State regulation of the economy and economic policy: teaching. manual. Kyiv, Ukraine.
2. Galushkina, T. (2011), "'Green' vector of economic development of Ukraine". Economist, vol. 11, pp. 4—7.
3. Zavaloka, Yu.M. (2009), "Investment behavior of business entities in the transformational economy". Bulletin of Dnipropetrovsk University. 2009. vol. 3/1. pp. 175—179.
4. Ivleva, G. (2003), "Transformation of the economic system: an overview of the concepts and contours of the general theory". Society and economy, vol. 10, pp. 3—40.
5. Mocheryn, S.V. and Gavrilishyn, B.D. (2002), Economic Encyclopedia. Acad. nar households. Kyiv, Ukraine.
6. Kvach, Ya.P. Firsova, K.V. and Borisov, O.G. (2015), "'Green economy': opportunities for Ukraine". Global and national problems of the economy. 2015, vol. 6, pp. 52—56.
7. Lagutina, I.V. (2013), "The right to healthy and safe working conditions and the 'green' economy". Visnyk ONU them. II Mechnikov Science of law. T. 18. vol. 1, pp. 42—51.
8. Markovich, I. B. (2014), "Disclosure of the essence of the concept of transformation of the economic space in the system of categories of development of the national economy". Development Economics. vol. 2, pp. 77—81.
9. Parsyak, V.N. and Kochetova, Yu.I. (2011), "Category of transformational transformations in the context of economic reforms". Bulletin of Donetsk National University. vol. 2, pp. 155—159.
10. Prospects for the development of a green economy in Ukraine: organic agriculture. Analytical review. Geneva-Kiev 2016—2018. available at: <http://www.green-economies-eap.org/.../Ukraine%20OA%20UKR>, (Accessed 14 April 2019).
11. Polanyi, K. (2002), The Great Transformation: Political and Economic Origins of Our Time. Aleteeya, Saint-Petersburg, Russia.
12. Savchuk, V.S. Zaitsev, Yu.K. and Malii, I.Y. (2006), Transformational Economics. Textbook. KNEU, Kyiv, Ukraine.
13. World Bank: Global Development Report 2013, available at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11843> (Accessed 14 April 2019).
14. Green jobs: Towards decent work in a sustainable, low-carbon world, available at: adapt.it/adapt-indice-a-z/wp-content/uploads/2013/08/unep_ (Accessed 19 April 2019).

Стаття надійшла до редакції 05.06.2019 р.

О. А. Марушева,
к. ю. н., здобувач наукового ступеня доктора наук
з державного управління, Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.123

РОЗВИТОК ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У БУДІВЕЛЬНІЙ ГАЛУЗІ

O. Marusheva,
PhD in Law, Doctoral research scholar of the Department
of Public Administration; Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

DEVELOPMENT OF POLITICAL AND ADMINISTRATIVE REGULATORY PROCESSES IN SOCIO-ECONOMIC RELATIONS IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY

Статтю присвячено аналізу генезису політико-адміністративних процесів нормативно-правового регулювання у галузі будівництва. Визначено, що у різні періоди по-різному трактували роль держави у становленні та розвитку соціально-економічних відносин у будівництві. Ефективність державного регулювання будівельної галузі залежала від рівня її розвитку, а також конкретних політичних та економічних умов. Мета статті полягає у здійсненні аналізу розвитку політико-адміністративних процесів нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівельній галузі. Зазначено, що будівництво на кожному із етапів еволюції було базовою галуззю економіки країни. Адже будівельна діяльність створює основні фонди як продуктивного, так і невикористаного характеру для функціонування багатьох галузей народного господарства, забезпечує побутові, соціальні та культурні потреби населення, сприяє створенню значної кількості нових робочих місць, забезпечує реалізацію продукції інших секторів економіки, що залучається до процесу здійснення будівництва. Обґрунтовано, що ефективність будівельної галузі залежить від державної політики щодо її підтримки та державного регулювання, що спрямоване на інформаційне забезпечення, створення нормативної бази, забезпечення оптимального режиму оподаткування тощо. Розвиток будівництва є одним із тих критеріїв, який свідчить про стабільність та економічний розвиток країни, а доступність об'єктів будівництва та їх забезпечення інфраструктурою є гарантією соціального захисту громадян. Проте, незважаючи на суспільно-економічну значущість та важливість будівництва для розвитку держави, у цій сфері існує багато проблем, які потребують невідкладного вирішення. Зокрема актуальними є дослідження сутності та змісту політико-адміністративних процесів нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві в ході їх становлення та розвитку.

The article is dedicated to the analysis on genesis of political and administrative processes as to legal regulation in the field of construction. It is determined that interpretation of the state role in the formation and development of socio-economic relations in construction varied in different periods. At the same time, the degree of state regulation of the construction industry depended on the level of its development, as well as specific political and economic conditions. The purpose of the article is to analyze development of political and administrative processes as to legal regulation of socio-economic relations in the construction industry. It is indicated that construction has been the basic industry in the economy at each stage of evolution. After all, construction activity creates fixed assets of both production and non-production nature necessary for the functioning of numerous economy

sectors, covers household, social and cultural needs of the population, contributes to the creation of a significant number of new jobs and product sales from other economy sectors that are used in the construction process. It is proved that the construction industry efficiency depends on the state policy for its support and state regulation aimed at information support, the creation of a regulatory framework, the optimal tax regime and the like. The construction development is one of those criteria indicating stability and economic development of the country, meanwhile the availability of construction projects and their infrastructure is a guarantee of social protection of citizens. However, despite the socio-economic significance of construction and its importance in the state development, there are many challenges in this area that call for seeking urgent solutions. Researching on the essence and content of political and administrative processes as to legal regulation of socio-economic relations in construction in the course of their formation and development is presented as relevant.

Ключові слова: політико-адміністративні процеси, будівництво, соціально-економічні відносини, нормативно-правове регулювання, механізми державного управління, економічний розвиток країни.

Key words: political and administrative processes, construction, socio-economic relations, legal regulation, public administration mechanisms, economic development of the country.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Існуючий стан розвитку ринкової економіки, зокрема, функціонування будівельної галузі, визначення курсу нашої країни на європейську інтеграцію, визначив необхідність розроблення нових законодавчих актів, що регулюють суспільні відносини в сфері будівництва, а також необхідність приведення законодавства у відповідність до міжнародних і європейських стандартів.

Цілеспрямований вплив сукупності способів, форм і методів державного управління на галузь будівництва, на забезпечення відповідних законних прав та свобод учасників будівельних відносин, а також на забезпечення суспільних інтересів населення має багатогранний характер. На сьогодні питання, що пов'язані з такими важливими аспектами державного управління будівельною галуззю, як: удосконалення механізмів ліцензування, безпека та якість об'єктів будівництва, розвиток інституту професійної сертифікації відповідальних виконавців окремих видів будівельних робіт, або послуг, розроблення оптимальних технічних рішень та затвердження проектною документації, подальше удосконалення механізмів визначення вартості проектних робіт, а також усунення корупційних ризиків, мають першорядне значення. Розгляд цих аспектів має бути спрямований на роз'яснення організаційно-правових основ, без яких практично неможливо організувати повноцінний процес зведення будівель, споруд, інженерних мереж тощо [1]. Отже, постає необхідність дослідження зазначених та інших актуальних аспектів галузі, розглядаючи їх у генезі розвитку політико-адміністративних процесів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження з питань регулювання соціально-економічних відносин у будівельній галузі, представлені у різних наукових роботах, у яких розкривається складність та багатоплановість аспекту "нормативно-правового регулювання будівництва". Достатньо повно представлені підходи до його визначення, його зв'язку із по-

няттями децентралізації, європейської інтеграції. Публікації останніх років не зосереджені виключно на теоретичному дискурсі, а тяжіють до більш прикладних аспектів, що потребує, серед іншого, вивчення становлення та розвитку політико-адміністративних процесів нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівельній галузі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз розвитку політико-адміністративних процесів нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівельній галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Ефективність управління будівельною галуззю залежить від державної політики щодо підтримки та регулювання галузі, спрямованої на: забезпечення оптимального інвестиційного клімату; поглиблення ринкових відносин; удосконалення механізмів закупівель будівельної продукції, робіт та послуг на державному та регіональному рівнях; створення сприятливих умов для вітчизняних підприємств та виробників та, як результат, входження в систему світового ринку тощо.

Дослідження нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві буде повним, якщо поряд із характеристиками існуючого стану нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин, воно буде розглянуте крізь призму історичного розвитку та становлення. Як відомо, дослідження цих питань у площині їх генезису дозволить більш точно визначити сутність питання, сформулювати уяву про її природу, особливості існування та розвитку в різні історичні періоди та, з урахуванням результатів аналізу, визначити основні тенденції розвитку законодавства в сучасний період. Крім того, систематизація знань щодо розвитку та становлення нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві є підґрунтям для оптимізації та реформування законодавства у цій сфері. Також дослідження еволюції будівельної галузі дає можливість узагальнити історичні факти, визначити причини виник-

Таблиця 1. Розвиток політико-адміністративних процесів нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівельній галузі

Назва етапу	Характеристика етапу
<i>Часи Київської Русі, Галицько-Волинського князівства</i>	Окремі вимоги за часи княжої доби регулювали будівництво мостів, каналів, князівських мастків, храмів тощо. Основне їх призначення полягало в обороні. Поступово закладаються основи стандартизації в будівництві, так звані норми міри й ваги.
<i>Литовсько-польська доба</i>	Основним джерелом будівельних вимог тривалий час була «Руська Правда» Ярослава Мудрого. Згодом її замінили власні акти Литовсько-Руської держави, серед яких, найвідоміші - Литовські статuti 1529, 1566 і 1588 рр. Окремим містам надається магдебурзьке право – звільнення цих міст з-під юрисдикції державної адміністрації та надання можливості здійснювати самоврядування.
<i>Козацько-гетьманська доба</i>	Розвиток нормативно-правового регулювання будівництва пов'язаний із розбудовою і становленням військової сфери, а отже, мав оборонне значення. Зазначений проміжок часу характеризується будівництвом об'єктів українського козацтва.
<i>Етап XVIII-XIX ст. (до 1917 року)</i>	Розробка у 1811-1812 рр. «Урочных реестров по части гражданского строительства и по военной работе», на основі апробації яких у 1832 році був виданий нормативний збірник «Урочное положение на все общи работы, произвождающиеся при крепостях, государственных зданиях и гидротехнических сооружениях». Ці документи містили норми, щодо залучення робочої сили, застосування транспортних засобів і матеріалів у будівництві [4]. Діяли регламентаційні документи початку XVIII ст. (спеціальні Уложения по Кам'яному наказу, Межева інструкція, численні імператорські укази, що активно видавалися протягом першої половини XVIII ст. Головним керівним документом був прийнятий у 1857 році Статут будівельний, яким визначалися повноваження органів державної влади. Поряд зі Статутом будівельним Київською міською думою були прийняті правила забудови міста. Рішення з питань будівництва ухвалювалися міськими думами. Позитивними напрацюваннями будівельного законодавства у цей період стало запровадження будівельних стандартів; створення спеціалізованих будівельних управлінь (будівельне управління Міської управи, технічний будівельний комітет Міністерства внутрішніх справ), наділених повноваженнями щодо видачі дозволів на будівництво.
<i>Етап Української народної республіки (1917-1920 роки)</i>	За часів Української народної республіки (1917-1920 роки) не відбувається суттєвих змін у нормативно-правовому регулюванні будівельної галузі. Цей проміжок часу здебільшого спрямований на розвиток військової промисловості, стабілізацію громадського порядку в країні, захист приватної власності. Відбувається становлення профспілок на будівельних підприємствах, в установах та організаціях, виникають спілки будівельників, організовуються будівельні профспілки об'єднання, які відстоювали права працівників. У зв'язку з цим, період з 1917 по 1920 рр. можна окреслити як період застою щодо питань нормативно-правового регулювання будівництва.
<i>Радянський етап (до 90-х років XX ст.)</i>	Відбуваються суттєві зміни у будівельному нормуванні. У 1929 – 1930 рр. був виданий новий за формою і змістом нормативний збірник «Свод производственных строительных норм», на основі якого у 1931 р. було введено в дію «Единые нормы выработки и расценки на строительную работу» [5]. Після визволення території України від окупації і закінчення Другої Світової війни для відновлення міст і сіл в УРСР було створено Міністерство житлово-цивільного будівництва УРСР, Інститут цивільних інженерів [6], введено посади обласних уповноважених Державного плану будівництва. Стрімкий розвиток нормативно-правового регулювання будівельної галузі, становлення її як самостійної галузі, вплинули на спеціалізацію повноважень органів державної влади, а саме: утворення трьох міністерств у сфері будівництва, децентралізацію повноважень міністерств у створенні великих територіальних будівельно-монтажних управлінь (1955 р.) [8], створення органів державного архітектурно-будівельного контролю (Держбудконтролю) при Радах Міністрів союзних і автономних республік, виконкомів обласних, крайових і міських Рад. Повноваження останніх були спрямовані на: видачу дозволів на виробництво будівельних робіт, перевірку забудови великих міст і населених пунктів міського типу, а також виконання контрольних функцій дотримання якості будівництва об'єктів житлово-цивільного призначення незалежно від їх відомчої підпорядкованості [8]. Поряд зі спеціалізованими міністерствами у будівельній галузі відбувається створення та подальша реорганізація органів державної влади у галузі сертифікації та стандартизації. Координаційна діяльність зазначених суб'єктів базується на спільному впровадженні будівельних стандартів у важкій індустрії, промисловому виробництві, сільському будівництві тощо. За кожним органом державної влади у галузі оцінки відповідності та стандартизації закріплюються повноваження щодо оцінки відповідності всієї продукції, а за будівельним міністерством – чітко визначеної. Таким чином, радянський період характеризується: розробленням і прийняттям значної кількості нормативно-правових актів у будівельній галузі; державних стандартів, будівельних норм і правил. Відбувається стрімке відновлення будівельної галузі через державне стимулювання будівництва різними організаційно-правовими засобами; удосконалення системи органів державної влади у будівельній галузі, шляхом створення спеціалізованих міністерств на загальносоюзному, республіканському рівнях у відповідних сферах будівництва; виокремленні органів державної влади для здійснення контрольно-наглядових повноважень у будівельній галузі.
<i>Перехідний етап до ринкової економіки (90 роки XX ст.)</i>	Прослідковується розгалуженість системи стандартизації, непорядкованість законодавства у будівельній галузі. Україна успадкувала всі напрацювання колишнього СРСР щодо нормування та стандартизації, але не мала достатнього потенціалу і постало питання щодо актуалізації нормативної бази головним чином за рахунок введення на своїй території документів, розроблених Міждержавною науково-технічною комісією зі стандартизації, поряд із застосуванням державних стандартів (ГОСТ), державних будівельних норм (СНиП), галузевих стандартів (ГС), технічних умов (ТУ) колишнього СРСР. Таким чином, існуюча система стандартизації не відповідала вимогам міжнародних організацій зі стандартизації, що зумовлено, зокрема, застосуванням значної кількості нормативних документів колишнього СРСР, недостатньою активністю суб'єктів господарювання, недостатнім фінансуванням розроблення національних стандартів, відповідним рівнем підготовки проектів нормативних документів. Започатковано інституцію державних стандартів України та будівельних норм України. Аналіз нормативної бази України свідчить, що на той період, суттєва частина чинних в Україні нормативних документів у галузі будівництва морально застаріла і підлягала перегляду, внесення змін або скасування.
<i>Етап розвитку євроінтеграційних процесів (з початку XXI ст. до сьогодні)</i>	Цей період характеризувався такими рисами: законодавче визначення державних (пізніше – національних) стандартів, формування технічних комітетів зі стандартизації у будівництві; законодавче визначення будівельних норм та системи їх утворення та використання. Перегляд стандартів та будівельних норм колишнього СРСР, суттєве скорочення обсягу будівельних норм (обов'язкових документів) та збільшення кількості стандартів, гармонізованих із міжнародними та європейськими, а також розширення технічної нормативної бази у будівництві.

нення, зміни, тенденції історичного розвитку та враховувати їх при визначенні обґрунтованості та ефективності сучасного законодавства [2].

Варто відзначити, що формування законодавства з питань будівництва пройшло відповідні періоди, які мож-

на розділити на етапи, за критерієм наявних історичних нарисів і правових актів. Розвиток законодавства будівельної сфери можна визначити за такими етапами [3]:

— часи Київської Русі та Галицько-Волинського князівства;

- литовсько-польська доба;
- козацько-гетьманська доба;
- етап XVIII—XIX ст. (до 1917 року);
- етап Української народної республіки (1917—1920 роки);
- радянський етап (до 90-х років XX ст.);
- перехідний етап до ринкової економіки (90 роки XX ст.);
- етап розвитку євроінтеграційних процесів (з початку XXI ст. до сьогодення).

У таблиці 1 детально описано, вищезазначені етапи в частині розвитку політико-адміністративних процесів нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівельній галузі.

Об'єднання різних періодів політико-адміністративних процесів у систему відповідних етапів (табл. 1) дозволить здійснити більш повний аналіз процесів розвитку законодавства, що було розроблено та застосовувалось на території сучасної України у взаємозв'язку із формуванням відповідних державних органів та політико-адміністративних процесів. Аналіз відповідних змін у законодавстві в історичному аспекті, в поєднанні з урахуванням сучасних тенденцій, дозволяє віднайти нові шляхи та напрями удосконалення нормативно-правової бази у сфері будівництва.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Нові напрями розвитку політико-адміністративних процесів нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівельній галузі, націлені перш за все на європейську інтеграцію та входження України у світовий економічний простір, є значним поштовхом розвитку будівельної галузі та системи її регулювання. Однак, незважаючи на це, як і раніше існує невирішене в повному обсязі питання — системна проблема ефективності законодавчих норм та їх ефективного застосування у системі регулювання соціально-економічних відносин в будівництві в Україні в умовах ринкових реформ та євроінтеграційних процесів. Актуальним залишається питання впровадження необхідних інституційних та системних змін щодо усунення недосконалостей у законодавстві в галузі будівництва, необхідність продовження вдосконалення системи технічного регулювання, узгодженість змін будівельних норм та національних стандартів.

Література:

1. Стукаленко О.В. Адміністративно-правове забезпечення будівельної галузі: монографія / О.В. Стукаленко. — Київ: Центр учбов. л-ри, 2017. — 376 с.
2. Сисоєв Д.О. До питання про періодизацію історичного розвитку в контексті кримінальної відповідальності за зловживання повноваженнями / Д.О. Сисоєв // Актуальні проблеми адміністративного та кримінального процесу: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, (Донецьк, 15 березня 2014). — Донецьк: ООО "Цифровая типография". — 290 с.
3. Квасницька О.О. Історичний розвиток та становлення будівельного законодавства у правовому досвіді України / О.О. Квасницька // Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія". — 2012. — Т. 12. — 410 с.

4. Лаврентьева М.С. Административно-правовое регулирование в сфере стандартизации и сертификации: монография / М.С. Лаврентьева; М-во внутренних дел Российской Федерации, Московский ун-т. Москва, 2008. 109 с.

5. Коротова С.Г. Основы метрологии, стандартизации и сертификации: [учебное пособие] / С.Г. Коротова. — Томск: ТПТ, 2014. — 64 с.

6. Тарасенко І.А. Будівельна наука та підготовка кадрів для будівельної галузі в Україні в 50—60-х рр. XX ст. / І.А. Тарасенко // Сборник научных трудов "Вестник НТУ "ХПИ": Історія науки і техніки. — № 20. — 2011. — 185 с.

7. Мельник Н. Історичні етапи розвитку організаційних форм управління будівництвом на території України / Н. Мельник // Вісник ТНЕУ. — 2013. — № 4. — 157 с.

8. Олюха В.Г. Державне управління капітальним будівництвом у радянський період / В.Г. Олюха // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. — Серія "Юриспруденція". — 2013. — № 6/3 (2). — 168 с.

References:

1. Stukalenko, O.V. (2017), *Administrativno-pravove zabezpechennia budivel'noi haluzi* [Administrative and legal support of the construction industry], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
 2. Sysoiev, D.O. (2014), "On the issue of periodization of historical development in the context of criminal liability for abuse of authority", *Aktual'ni problemy administrativnoho ta kryminal'noho protsesu: Materialy vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh* [Actual Problems of the Administrative and Criminal Process: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Young Scientists], Donetsk, Ukraine, 15 March.
 3. Kvasnits'ka, O.O. (2012), "Historical development and formation of building legislation in the legal experience of Ukraine", *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu "Odes'ka iurydychna akademiia"*, vol. 12.
 4. Lavrent'eva, M.S. (2008), *Administrativno-pravove regulirovanie v sfere standartizatsii i sertifikatsii* [Administrative and legal regulation in the field of standardization and certification], Ministerstvo vnutrennih del Rossijskoj Federatsii, Moskovskij universitet, Moscow, Russia.
 5. Korotova, S.G. (2014), *Osnovy metrologii, standartizatsii i sertifikatsii* [Fundamentals of metrology, standardization and certification], TPT, Tomsk, Russia.
 6. Tarasenko, I.A. (2011), "Construction science and personnel training for the construction industry in Ukraine in the 1950's and 1960's", *Sbornyk nauchnykh trudov "Vestnyk NTU "KhPY": Istoriia nauky i tekhniki*, vol. 20.
 7. Mel'nyk, N. (2013), "Historical stages of development of organizational forms of management of construction on the territory of Ukraine", *Visnyk TNEU*, vol. 4.
 8. Oliukha, V.H. (2013), "State management of capital construction during the Soviet period", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. — Seriya "Yurysprudentsiia", vol. 6/3 (2).
- Стаття надійшла до редакції 15.06.2019 р.*

Ю. М. Семенова,
аспірант, Національний університет водного господарства та природокористування,
ORCID ID: 0000-0001-7805-6213

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.127

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОМУНАЛЬНОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ

Y. Semenova,
Postgraduate student, National University of Water and Environmental Engineering

LEGISLATIVE REGULATION OF MUNICIPAL WATER RESOURCES USE

У статті визначається проблематика регулювання питань комунального водокористування, що знаходяться у полі державного регулювання, проаналізовано аспекти управління комунальним водопостачанням за кордоном, відповідно, на основі іноземного досвіду сформовано підходи до системного покращання механізмів управління комунальним водокористуванням. Було враховано передумови досягнення консенсусу між усіма суб'єктами системи водокористування за умови використання новітніх методологічних підходів.

Проаналізовано концепцію використання співвідношення забезпеченості централізованим водопостачанням та величиною питомого водоспоживання у якості базового критерію визначення функціональності системи раціонального комунального водокористування.

Класифіковано та проаналізовано основні нормативно-правові документи у галузі законодавчого регулювання комунального водокористування. Визначено технічні та економічні передумови вирішення проблематики комунального водокористування, а також врахування фінансових регуляторів для вирішення ключових проблем. Визначено базовий курс стратегії раціонального комунального водокористування як слідування концепції сталого розвитку з урахуванням політики децентралізації. Проаналізовано вплив децентралізаційних процесів на системну модель раціонального водокористування у частині комунального господарства. Запропоновано методи врахування актуальних потреб водокористувачів, водночас врахування екологічного фактору як стратегії державної регуляторної політики. Доведено, що практична реалізація завдання вирішення проблем раціонального комунального водокористування потребує подальшого вдосконалення державної політики у цій сфері.

The article defines the issues of regulation of communal water use issues in the field of state regulation, analyzes the aspects of communal water supply management abroad, respectively, based on foreign experience, approaches to systematic improvement of communal water management mechanisms are formed. The prerequisites for reaching a consensus among all entities of the system of water use were taken into account, subject to the use of the latest methodological approaches.

The concept of using the ratio of provision with centralized water supply and the value of specific water consumption as the basic criterion for determining the functionality of the system of rational municipal water use is analyzed.

The global approach to managerial decisions regarding water ecosystems, taking into account the goal of solving problems of communal water use, implies the principles of sustainable development. The instrumental basis for the transformation of the communal water economy to the model of water management, taking into account the concept of sustainable development, is following such strategy: strengthening the role of fiscal regulators; formation and improvement of the private property institute to accelerate the functioning of initiatives in entrepreneurial activity; search for opportunities for regulation of water sector development at the regional level, taking into account the concept of basin management.

The basic legal documents in the field of legislative regulation of communal water use have been classified and analyzed. The technical and economic prerequisites for solving the problems of

communal water use, as well as taking into account fiscal regulators for solving key problems are determined. The basic course of the strategy of rational municipal water use as the basis for the concept of sustainable development, taking into account the policy of decentralization, is determined. The influence of decentralization processes on the system model of rational water use in the part of communal economy is analyzed. The methods of taking into account the actual needs of water users are proposed, while the ecological factor is taken into account as a strategy of the state regulatory policy. It is proved that the practical realization of the task of solving problems of rational municipal water use requires further improvement of the state policy in this sphere.

Ключові слова: водні ресурси, комунальне водокористування, децентралізація, екологічний фактор.
Key words: water resources, municipal water use, decentralization, ecological factor.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Законодавче регулювання комунального водокористування узагальнене у ряді законів та нормативних документів. Попри наявність нормативно-правової бази, комунальне водокористування пов'язане з низкою проблемних аспектів екологічного характеру. Науковцями стан галузі комунального водопостачання визначено як критичний, у зв'язку з чим державне регулювання покладене вирішувати системні проблемні питання, пов'язані як із технічними чинниками, так і з недосконалістю важелів економічного впливу. Ключовим є досягнення мотиваційного консенсусу водокористувачів комунального сектору та суб'єктів державного нагляду за здійсненням комунального водопостачання, а також безпосередньо з елементами системи комунального водопостачання. Екологічний фактор, попри значимість для всіх суб'єктів, нині враховується доволі пунктирно.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання державної політики регулювання комунального водокористування знаходиться у полі зору широкого кола науковців як у галузі державного управління, так і в галузях, безпосередньо пов'язаних з водокористуванням та обслуговуванням комунального сектору. Проблематику раціонального водокористування комунального сектору досліджували науковці Яцик А.В., Хвесик М.А., Запольський А.К., Дубас Р.Г. [2; 5; 6; 7]. Науковці зосереджуються на питаннях екологічної безпеки у контексті водокористування, у тому числі комунального, а також на сучасних економічних процесах, спровокованих реформаторськими рішеннями законодавців, зокрема у контексті питань децентралізації і впливу децентралізаційних процесів на якість та доступність води для комунального споживання, а також на питання її тарифікації.

Практична реалізація завдання вирішення проблем раціонального водокористування у комунальному секторі потребує подальшого вдосконалення державної політики та подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є формуванні напрямів державної політики у сфері ощадливого комунального водокорис-

тування та вирішення базових проблем сектору комунального водокористування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядаючи проблематику комунального водоспоживання, визначимо критерії рівня раціонального водоспоживання у відповідній галузі та точки впливу державної політики на ключові етапи розвитку комунального водокористування на шляху до його раціоналізації. А.С. Вельбик пропонує використовувати співвідношення двох базових показників: забезпеченості централізованим водопостачанням та величиною питомого водоспоживання [1, с. 154]. Саме невідповідність між цими показниками визначаємо першопричиною виникнення суттєвих проблем галузі. Надалі причинами критичного стану галузі науковці вважають ряд ознак, що напряду або опосередковано пов'язані з проблематикою державного управління галуззю. До технічних причин відносимо: незадовільний стан водопровідних мереж, несправність водозбірної арматури, відсутність обмежників витрати на вводах у квартири і регуляторів тиску; до економічних — часткову відсутність та недосконалість важелів економічного впливу, впровадження яких потребує наявності контрольно-виміральної апаратури [2]. Зауважимо також екологічну складову, що виявляється у низькій забезпеченості системами водовідведення.

Сутність державної політики регулювання водокористування, у тому числі у комунальному секторі, представлено у таблиці.

Глобальний підхід до прийняття управлінських рішень стосовно водних екосистем з урахуванням мети вирішення проблем комунального водокористування передбачає слідування принципам сталого розвитку [5, с. 39—40]. Інструментальною базою трансформації комунального водного господарства до моделі регулювання водного господарства із врахуванням концепції сталого розвитку є такі кроки: посилення ролі фіскальних регуляторів; формування та удосконалення інституту приватної власності для прискорення функціонування ініціатив у підприємницькій діяльності; пошук можливостей регулювання розвитку водного господарства на регіональному рівні, враховуючи концепцію басейнового управління [6, с. 13].

Отже, ми структурували систему зв'язків між екологічною політикою у сфері комунального водокорис-

Таблиця 1. Законодавча база для здійснення водокористування

Функціональні характеристики суб'єкта надання послуг	Умови для надання послуг	Поточне законодавство, що регулює даний етап діяльності
Майно, яким володіє суб'єкт надання послуг	Здійснюється на основі господарського права	Ст. 136 Господарського Кодексу України
Ліцензії	Обов'язкове отримання ліцензії	Ст. 7 Закону України «Про природні монополії» від 20.04.2000 р. № 1682-III Ст. 18 Закону України «Про питну воду та питне водопостачання» від 10.01.2002 р. № 2918-III Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 р. № 1775-III
Первинне водокористування	Дозвіл на спеціальне водокористування	Лист Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 15.03.2011 р. № 5515/16/10-11- МП
Користування надрами (у разі необхідності)	Дозвіл на користування надрами, якщо продуктивність водозаборів перевищує 300 куб. м. на добу	Ст. 23 Кодексу України про надра
Сплата податків	Згідно загальної системи оподаткування	Податковий кодекс України.
Система економічних відносин зі споживачами	На підставі угод	Роз'яснення Мінрегіону щодо договірних відносин під час надання послуг з централізованого водопостачання та водовідведення від 12.02.2013 р.
Реалізація платного водокористування	Формування тарифів на водопостачання та водовідведення	Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення єдиного підходу до формування тарифів на житлово-комунальні послуги» від 01.06.2011 р. № 869

Джерело: розроблено автором на основі [3; 4].

тування та факторами впливу на забезпечення повноцінної функціональності механізмів раціонального комунального водокористування. Врахуємо також фактори ризику (критичні точки), що потребують удосконалення у рамках цієї моделі. Ключовим фактором є слідування напрямку екологізації водокористування, що має на увазі системну державну екологічну політику у сфері водоспоживання, у тому числі комунального.

Таким чином, врахування усіх факторів ризику та приведення усіх складових екологічної політики до

єдиної повноцінної функціональної системи може якісно вплинути на співвідношення за безпечності централізованим водопостачанням та величиною питомого водоспоживання, що визначаємо ключовим питанням проблематики раціонального комунального водокористування. Виходячи з цього, погодимося з Р.Г. Дубас, який вважає, що головним інструментом регулювання господарської діяльності повинен бути не дефіцит матеріальних цінностей чи послуг, а збитки від дефіциту. У такому випадку, зменшення дефіциту в державних секторах економіки може відбуватися лише при обмеженні свободи приватних суб'єктів [7, с. 89].

Аналізуючи іноземну економічну літературу, вітчизняні науковці приходять до концепції приватного розпорядження природними ресурсами, зокрема водними, у контексті вирішення проблеми надмірного споживання. Модель приватної власності на водні ресурси у європейських країнах представлена складним механізмом із функціями володіння, розпорядження та користування ресурсами, але водночас із врахуванням лімітуючих факторів для приватних власників, що передбачає досягнення консенсусу між суб'єктами водокористування. Ключовим у наслідуванні дієвим механізмам раціоналізації водокористування за кордоном вважаємо курс України на децентралізацію, адже у такому випадку децент-

Таблиця 2. Екологічна політика у галузі комунального водокористування

ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ РЕГУЛЮВАННЯ ВОДОКОРИСТУВАННЯ (виділені інструменти, що прямим чином впливають на комунальний сектор)						
ліцензії та сертифікація	нормативи	система розподілу коштів	тимчасові фінансові фільги	система відшкодування збитків	страхування	облік водних ресурсів
Екологічна політика						
Фактори		Структурна		Фактори ризику (потребують удосконалення)		
1. Структурний		Інвестиційна		1. Методичні підходи до економічної оцінки водних ресурсів (раціональна тарифікація)		
2. Суспільно-політичний		Фінансово-кредитна		2. Методичні підходи до обліку господарської діяльності		
3. Ресурсно-функціональний		Соціальна		3. Покращання технічного забезпечення		
4. Організаційно-економічний		Податкова		4. Врахування регіонального фактору		
5. Нормативно-правовий		Зовнішньо-економічна				
6. Фінансово-економічний		Науково-технічна				
7. Управлінський		Бюджетна				
8. Інформаційний						
9. Соціально-культурний						
10. Військово-економічний						
11. Методологічний						

ралізаційний аспект у контексті управління комунальним водокористуванням можна розглядати як складову реформування локального комунального господарства [8]. Для досягнення балансу між економічними та екологічними пріоритетами управління водними ресурсами у контексті комунального водокористування, необхідно визначати допустимі рівні базових показників за критеріями рівня водозабезпеченості комунального сектору, що враховуватиме доступність води, а також та її якість; та екологічними показниками. Таким чином, ми визначимо умови балансу між економічними та екологічними пріоритетами водокористування та управління водними ресурсами. Методика врахування якості має на увазі врахування проблематики комунального водоспоживання у контексті надмірної зношеності основних фондів сектору для запровадження інтегрованої системи комунального водоспоживання.

Останні праці науковців у сфері водокористування свідчать про підпорядкування створюваної моделі раціонального водокористування принципам сталого розвитку [9]. Основою інструментальної бази переведення водного господарства до моделі ведення водного господарства із врахуванням концепції сталого розвитку є такі заходи: посилення ролі фіскальних регуляторів; формування та вдосконалення інституту приватної власності для прискорення функціонування ініціатив у підприємницькій діяльності; підтримання водокористувачів як суб'єктів ведення підприємницької діяльності шляхом інституціоналізації нових форм кредитування для можливості впровадження екологічно орієнтованого виробництва; знаходження можливостей регулювання розвитку водного господарства на регіональному рівні (у тому числі концепція басейнового управління) [6, с. 13]. Здійснення зазначених заходів сприятиме узгодженню сучасних та перспективних пріоритетів водокористування.

ВИСНОВКИ

Отже, враховуючи деградацію водних екосистем малих річок в Україні, пропонуємо врахування можливостей навколишнього середовища при плануванні збільшень комунального водоспоживання (у тому числі у концепції містобудування); дослідження перетворення речовини та енергії в екосистемах, швидкості обороту біогенних елементів та спроможності екосистем витримувати запропоновані їм навантаження, дослідження напряму та інтенсивності процесів біологічного самоочищення. Пропонуємо врахування лімітуючого фактору та глобального підходу до прийняття управлінських рішень у рамках екосистем.

Література:

1. Водне господарство в Україні / За ред. А.В. Яценка, В.М. Хорєва. — К.: Генеза, 2000. — 456 с.: іл., карти.
2. Запольський А.К. Водопостачання, водовідведення та якість води. — К.: Вища школа, 2005. — 671 с.
3. Порядок з розрахунку тарифів на послуги водопостачання для комунальних підприємств на рівні ОТГ

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.adm-pl.gov.ua/sites/default/files/despro_model_kp_2016_0.pdf

4. Водний кодекс України. від 13.06.1995 Відомості Верховної Ради України — 1995 р., № 24, стаття 189.
5. Яцик А.В. Водогосподарська екологія: у 4 т., 7 кн. — К.: Генеза, 2003. — Т. 1, кн. 1-2. — 400с.: іл.
6. Хвесик М.А. Водне господарство України: системні суперечності, структурні диспропорції та колізії регулювання // Економіка природокористування та охорони довкілля. — К.: РВПС України НАН України, 2006. — С. 7 — 14.
7. Дубас Р.Г. Економіка природокористування: навчальний посібник. — К.: "МП Леся", 2007. — 448 с.
8. Бобух І.М. Пропозиції та перспективи формування національного багатства України: моногр. — К.: Ін. екон. та прогноз. НАН України, 2010. — 372 с.
9. Цепенда М.М. Особливості покомпонентної економікогеографічної оцінки водноресурсного потенціалу території // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Розділ II. Економічна географія. — 2009. — № 8. — С. 96 — 100.

References:

1. Yatsyk, A.V. and Khorev, V.M. (2000), *Vodne gospodarstvo v Ukrayini* [Water management in Ukraine], Geneza, Kyiv, Ukraine.
2. Zapolskiy, A.K. (2005), *Vodopostachannia, vodovidvedennia ta yakist vody* [Water supply, water drainage and quality of water], Vyshcha Shkola, Kyiv, Ukraine.
3. Poltava Regional State Administration (2016), "Procedure for calculating tariffs for water services for communal enterprises at the level of OTG", available at: http://www.adm-pl.gov.ua/sites/default/files/despro_model_kp_2016_0.pdf (Accessed: 13 June 2019).
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), "Water code of Ukraine", *Verkhovna Rada Data*, vol.24.
5. Yatsyk, A.V. (2003), *Vodogospodarska ekologiya* [Water management ecology], Geneza, Kyiv, Ukraine.
6. Khvesyk, M.A. (2006), *Vodne gospodarstvo Ukrayiny: systemin superechnosti, strukturni dysporporciyi ta koliziyyi reguliuvannia* // *Ekonomika pryrodokorystuvannia ta okhorony dovkillia* [Water management in Ukraine: systemic contradictions, structural imbalances and regulatory conflicts // *Economics of nature management and environmental protection*], RVPS Ukraine, NAN of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
7. Dubas, R.G. (2007), *Ekonomika pryrodokorystuvannia, navchalnyi posibnyk* [Economics of Nature. Tutorial], MP 'Lesia', Kyiv, Ukraine.
8. Bobukh, I.M. (2010), *Propozutsii ta perspektyvy formuvannia natsionalnogo bahatstva Ukrainy*, [Proposals and Prospects for the Formation of the National Wealth of Ukraine], NAN of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
9. Tsependa, M.M. (2009), *Osoblyvosti pokomponentnoyi ekonomikogeografichnoyi ocinky vodno-resursnogo potentsialu terytorii*, [Features of the component economic geographic estimation of the water resources potential of the territory], VNULU, Lutsk, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 13.06.2019 р.

О. В. Левченко,
аспірант кафедри інформаційної політики та цифрових технологій
Національної академії державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0002-1218-5546

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.131

МОНІТОРИНГ ТА ОЦІНЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПАРТИСИПАТИВНИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ

O. Levchenko,
Postgraduate student of Information Policy and Digital Technologies Faculty,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

MONITORING AND EVALUATION OF THE PARTICIPATORY BUDGETS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

У статті здійснено аналіз тенденцій розвитку партисипативних бюджетів на місцевому рівні. Зазначено, що партисипативні бюджети сприяють інклюзивному управлінню та впливу на процес прийняття управлінських рішень, життєво важливих для інтересів громадян. Обґрунтовано, що задля налагодження діалогу між владою та громадою, а також формування спільної культури відповідальності потрібно створити ефективний інструментарій цифрової демократії. У статті подаються три складові цифрової демократії, які потрібно враховувати для сталого розвитку партисипативного бюджетування в Україні. Визначено етапи формування такого інструментарію, проблеми та виклики, які виникають у суспільства під час використання інструменту партисипативного бюджету. Здійснено моніторинг та аналіз механізмів реалізації партисипативних бюджетів України з метою подальшого прогнозування участі мешканців у процесах покращення життєдіяльності населених пунктів.

The article analyzes the trends of the participatory budgets development at the local level. The crisis of confidence, the reluctance of residents assuming shared responsibility for the processes taking place in their communities and the misunderstanding of reforms being implemented in Ukraine lead to a situation where the existing tools of digital democracy face challenges to their effectiveness.

The purpose of this study is to analyze the existing experience of digital democracy tools functioning on the example of participatory budget in order to make the process more efficient at the local level; to form the general perception of challenges and risks that communities encounter when operating such instruments and also to provide mechanisms to improve it.

The key issue of participatory budgeting tools in Ukraine, and other democratic instruments that are implemented in Ukraine (public consultations, public councils, etc.) are not the formation of additional legislative initiatives (budgets, expenditures, instruments), but is connected with the approach for it functioning and main demand from society as to what results will be achieved in terms of these tools usage.

In particular, the participatory budget tool in Ukraine raises many issues and threats to the functioning and compliance with democratic standards for the formation of public budgets. Until now, common standards and approaches to the functioning of this tool did not exist, except for local attempts. There is also no philosophy and methodology for qualitative participation of citizens within the framework of the functioning of this instrument.

Usually, when forming and functioning a participatory budget, the emphasis is more concentrated on the budget funds usage, but not on the training of those responsible for decision-making. Nor is there an emphasis on participation in the formation on qualitative space of the participatory budget.

It is proved that the joint formation of the city's ecosystem (identification of priorities, co-responsibility for all processes taking place in the city and desires and opportunities for its

improvement) is an important condition for implementation of participatory budgets by local self-government bodies of Ukraine. It is also indicated that animation processes for attracting residents to use digital democracy instruments will promote an effective modernization of the rules and mechanisms for the public budgets functioning. It has been determined that the participatory budget has the potential for sustainable functioning and trust building between the authorities and local communities.

Ключові слова: партисипативний бюджет, громадський бюджет, бюджет участі, цифрова демократія, цифрова партисипація, врядування, цифрові технології.

Key words: participatory budget, digital democracy, digital participization, governance, digital technology.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Криза довіри, небажання мешканців брати на себе відповідальність за процеси, які відбуваються в їхньому населеному пункті, нерозуміння реформ, які впроваджуються в Україні призводить до ситуації, коли існуючий інструментарій цифрової демократії постає перед різними викликами ефективності свого функціонування.

Партисипативний бюджет, бюджет участі, громадський бюджет — різні назви по суті одного й того самого інструментарію. Ще в 2007 році експерти Світового Банку надали таке визначення цьому поняттю: учасницьке бюджетування є підходом до бюджетування прямої демократії. Такий інструментарій надає громадянам можливість дізнатись більше про діяльність влади, обговорювати та впливати на розподіл державних ресурсів. Цей інструмент є ефективним для навчання, залучення громадян, формування співвідповідальності, а також сприяє підвищенню рівня прозорості та підзвітності, що позитивно впливає на налагодження діалогу між владою і громадою. Учасницьке бюджетування також зміцнює інклюзивне управління, надаючи можливість маргінальним і нерепрезентативним групам бути почутими та впливати на процес прийняття управлінських рішень, життєво важливих для інтересів громадян [1].

Партисипативне бюджетування може нести і значні ризики. Партисипативні процеси можуть також використовуватись різними групами впливу. Або маскувати недемократичну, елітарну природу чи виключення певних категорій громадян, надаючи уявлення більш широкої участі та інклюзивного врядування, використовуючи державні кошти для лобювання інтересів певних політичних груп. Ризиками запровадження бюджетів участі є можливість їх використання задля незаконного та несправедливого розподілу бюджетів. Разом з тим цей інструмент також може використовуватись для позбавлення права на участь маргіналізованих груп, які висловлюють свою думку стосовно здійснення місцевого самоврядування.

Це також може відбутись через розв'язання "тиранії прийняття рішень і контролю" перекриттям існуючих законних процесів прийняття рішень, наприклад, шляхом обмеження ролі виборних місцевих рад у бюджетних рішеннях. "Тиранія групової динаміки" може дозволити маніпулятивним фасилітаторам зберігати і захищати інтереси керівних еліт. Щоб запобігти цим зловживанням, партисипаторний процес повинен повністю визнати місцеву політику та сприяти налагодженню формальних та неформальних відносин з владою таким чином, щоб процеси прийняття рішень були ефективними [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика застосування електронної та цифрової демократії стала об'єктом наукових досліджень різних вчених галузі державного управління, так, на нашу думку, серед багатьох вітчизняних публікацій особливу увагу привертають праці таких дослідників як Серенка А. [2], Карпенка О. [3], Колодій А. [4]. Питання цифрової демократії та цифрової партисипації також досліджували такі зарубіжні науковці Я. Ван Дійк [5], С. Грессель [6], Дж. Саймон, Т. Бесс, В. Боельман, Дж. Малген [7] та інші. Проте невирішеною частиною загальної проблеми дослідження залишається належне теоретико-методологічне обґрунтування інструментарію цифрової демократії на місцевому рівні в Україні.

МЕТА СТАТТІ

Метою даного дослідження є аналіз існуючого досвіду функціонування інструменту цифрової демократії на прикладі партисипативного бюджету задля того, щоб зробити процес більш ефективним на місцевому рівні; сформувати загальне уявлення про виклики та ризики, з якими стикаються населені пункти при функціонуванні такого інструменту, а також запропонувати механізми для його покращення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відповідно до аналітичної записки "Стан впровадження громадського бюджету (бюджету участі) у містах України", виконаної експертами Громадської спілки "Центр розвитку інновацій" за підтримки Програми EGAP, Фонду Східна Європа в 2017 році, станом на вересень 2017 року 92 органи місцевого самоврядування запровадили громадський бюджет, серед них — 1 обласна рада, 1 районна рада, 12 об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та 78 міст. Кожен із вищезазначених органів місцевого самоврядування (далі — ОМС) перебуває на своєму рівні впровадження громадського бюджету: деякі міста розпочали цей процес ще у 2015 році (наприклад, Луцьк та Черкаси), а деякі (наприклад, Зеленодольська ОТГ, Первомайськ, Харків) — прийняли відповідні Положення лише у 2017 році. Варто зазначити, що усі обласні центри України, окрім Херсона, запровадили громадський бюджет [8].

Вже станом на 2018 рік було зазначено, що громадський бюджет запроваджено майже у 120 ОМС України та усіма обласними центрами України (за даними всеукраїнського дослідження розвитку Громадського Бюджету, проведеного Центром розвитку інновацій) [9].

Ключова проблема громадського бюджету в Україні, як і ряду інших демократичних інструментів, які запроваджуються в державі (консультацій, громадських рад та ін.) полягає не в формуванні додаткових законодавчих ініціатив (бюджетів, витрат, інструментів), а пов'язана з підходом до функціонування та з ключовим запитом суспільства стосовно того, які результати будуть одержані в рамках партисипативних інструментів.

Важливо зазначити, що відбувається спотворення базових підходів до участі. Замість ключових інструментів, навиків, базових підходів використовуються окремі елементи як цифрової демократії, так і взагалі інструментів, пов'язаних з партисипацією, публічними консультаціями. Зокрема громадські ради, які були створені в Україні відповідно до ряду нормативних актів, таких як Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики", Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 року № 1378 "Типове Положення про громадську раду при центральному, місцевому органі виконавчому владі" та ін., мали випадковий формалізований характер, використовувались політичними та фінансовими групами для формування власних інтересів. Відповідно, в Україні залишається загроза підміни понять у використанні інструментів, що спостерігається на прикладі українських реалій, зокрема, як використання інструментів "електронної" демократії, так і звичайних інструментів демократії.

Власне, відмінність від західних, особливо європейських підходів складається з трьох складових цифрової демократії:

- відповідне якісне нормування процедур, положень, законів та інших документів, які мають досить широкий спектр для користування цими інструментами;

- наявність якісного інструменту, захищеного, зрозумілого, орієнтованого на користувача, того, який дає можливість досягнути кінцевої мети (інформування, репрезентації та участі в процесі прийняття рішень);

- якісна кваліфікація та відповідні мотиви як в сервісній інфраструктурі, так безпосередньо в тих, хто може бути залучений в якості кінцевого користувача.

Зокрема інструмент "громадський бюджет" в Україні викликає багато питань та загроз щодо функціонування та відповідності демократичним стандартам формування громадських бюджетів.

До сьогодні не сформовано єдиних стандартів і підходів щодо функціонування цього інструменту, окрім локальних спроб. Також не сформовано філософію та методологію якісної участі громадян у межах функціонування цього інструмента.

Зазвичай, під час формування/функціонування громадського бюджету акцент зосереджується більше на аспекті використання бюджетних коштів, але не на навчанні людей відповідальності за прийняття рішень та участі в формуванні власного якісного простору в формуванні/функціонуванні громадського бюджету.

Проте існують певні перешкоди для ефективного функціонування цього інструменту:

- низька компетенція і розуміння громадян щодо ролі і завдань проекту громадських бюджетів;

- відсутність єдиного підходу в сприйнятті як організатора, так і виконавця громадського бюджету і на території населеного пункту, і на території України;

- відсутність етичних стандартів запровадження громадських бюджетів;

- загроза використання політиками громадських бюджетів як кроків реалізації власних стратегій;

- формальний підхід до оцінки ефективності, моніторингу, контролю і супроводу проектів громадських бюджетів.

Досить показовим є приклад впровадження окремих проектів, пов'язаних з громадським бюджетом. Загалом, можна визначити 3 етапи формування теперішнього стану цього інструменту.

Перший етап — це запровадження загального інструментарію. Ключова проблема цього етапу полягала у відсутності якісної верифікації учасників та низькому рівні сприйняття громадських бюджетів з базовою ціллю, яка була поставлена по громадському бюджету. Другий етап полягав у намаганні оптимізувати ці процеси і забезпечити технологічний якісний супровід процесу функціонування громадського бюджету. Третій етап — це формування базових підходів та розуміння ролі громадян в громадських бюджетах.

Такий шлях становлення інструменту "громадський бюджет" створив два ефекти. По-перше, це громадські проекти, підтримка яких зросла з позиції людей, по-друге, це також сприяння зниженню рівня маніпуляцій з боку недобросовісних учасників.

Власне, основна ідея, якої не вистачає в цьому інструменті — це те, що ключовим питанням є не тільки нормування процесу (положення і т. ін.), а й сформована та контрольована відповідальність учасників процесу.

Важливим аспектом є процес якісної ідентифікації задля зниження рівня фальсифікацій. Проте без відсутності відповідальності самих ініціаторів процесу все одно можуть виникати маніпуляції.

Цифрова демократія повинна рухатись від популізму, від загальних речей, від свободи в інтернеті потрібно переходити до свідомої участі громадян в партисипації та управлінні процесами. Адже партисипація — це відповідальність, і ключове завдання полягає у формуванні відповідальності участі. Мова не про кримінальну відповідальність, а про бажання включитись і нести відповідальність за процес. Головна ідея полягає у тому, щоб якомога більше людей залучити до діяльності в системі формування внутрішньої відповідальності та внутрішньої активності.

Якщо розглядати законодавчу базу, то варто зазначити, що як такого чітко визначеного механізму впровадження партисипаторного бюджетування нема. Саме тому, відповідно до Закону України "Про органи місцевого самоврядування в Україні" № 280/97-ВР від п. 22 статті 26 ("Затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування") та у зв'язку з відсутністю механізму впровадження громадського бюджету, затвердженого нормативно-правовими актами на державному рівні, органи місцевого самоврядування затверджують відповідні положення, в яких самостійно визначають параметри та назву зазначеного процесу, наприклад: громадський бюджет, бюджет участі, партисипативний бюджет, бюджет місцевих ініціатив та інше.

З 2013 року проводиться щорічний Моніторинг впровадження інструментів електронного урядування в органах місцевого самоврядування найбільших міст України, який реалізується ГО "Подільська агенція regio-

нального розвитку" спільно з Асоціацією органів місцевого самоврядування "Міста електронного урядування в Україні", ВГО "Громадська мережа ОПОРА" та іншими партнерами (залежно від року дослідження). В 2018 році у дослідженні ступеня впровадження інструментів електронної партисипації в органах місцевого самоврядування розглядалися три аспекти електронної участі на місцевому рівні: наявність на сайтах міських рад інструментів зворотного зв'язку з громадськістю; рівень впровадження електронних петицій та наявність інформації щодо бюджетів громадських ініціатив [10].

У межах підкатегорії Бюджет участі/партисипативний бюджет оцінювались такі аспекти як наявність на сайті міської ради рубрики або банера "Громадський бюджет"; наявність інформаційних повідомлень про початок та перебіг голосування за проекти громадського бюджету; наявність можливості електронного голосування за проекти, подані на фінансування через громадський бюджет; наявність інформації про проекти, які стали переможцями; наявність інформації про хід реалізації проектів, які фінансуються через громадський бюджет. Така категорія включає 5 показників, яка оцінюється за п'ятибальною шкалою.

Відповідно до вищезазначеного дослідження, бюджет громадських ініціатив (бюджет участі, громадський бюджет) подається як частина коштів міського бюджету, щодо якої мешканці міста самостійно обирають, на що їх витратити, шляхом голосування, результати якого мають пряму дію, незалежно від волі чиновників та депутатів. Автором проекту може бути громадянин віком від 16 років. Він повинен детально розписати проект — від ідеї до витрат на його реалізацію.

З-поміж досліджуваних міст (до вибірки увійшли 125 найбільших міст України, проте частина з них знаходиться на непідконтрольній Україні території, тому оцінювалось 98 міських рад) було виявлено, що рубрика "Громадський бюджет" наявна на веб-сайтах 62 міст.

57 міст на своїх сайтах публікують інформаційні повідомлення про початок та перебіг голосування за проекти громадського бюджету. Громадяни 49 міст мають можливість електронного голосування за проекти, подані на фінансування через громадський бюджет. На сайтах менше половини від досліджуваних міських рад (47) наявна інформація про проекти, які стали переможцями. І лише 28 муніципалітетів інформують своїх громадян про хід реалізації проектів, які фінансуються через громадський бюджет [10].

Таким чином, стає зрозуміло, що потрібне не лише ефективне функціонування проекту, але й постійний інформаційний супровід, який зробить цей процес більш ефективним.

Відповідно, 5 балів з 5-и можливих і перше місце зайняли такі міста: Бахмут, Боярка, Вінниця, Дніпро, Дружківка, Житомир, Запоріжжя, Київ, Коломия, Кре-

Таблиця 1. Оцінювання результатів впровадження бюджетів громадських ініціатив / бюджетів участі

№	Назва інструменту	Кількість міст, в яких інструмент	
		наявний	відсутній
1.	Наявність рубрики «Громадський бюджет»	62	36
2.	Наявність інформаційних повідомлень про початок та перебіг голосування за проекти громадського бюджету	57	41
3.	Наявність можливості електронного голосування за проекти, подані на фінансування через громадський бюджет	49	49
4.	Наявність інформації про проекти, які стали переможцями	47	51
5.	Наявність інформації про хід реалізації проектів, які фінансуються через громадський бюджет	28	70

Джерело: Моніторинг впровадження інструментів електронного урядування в органах місцевого самоврядування найбільших міст України за 2017 рік [10].

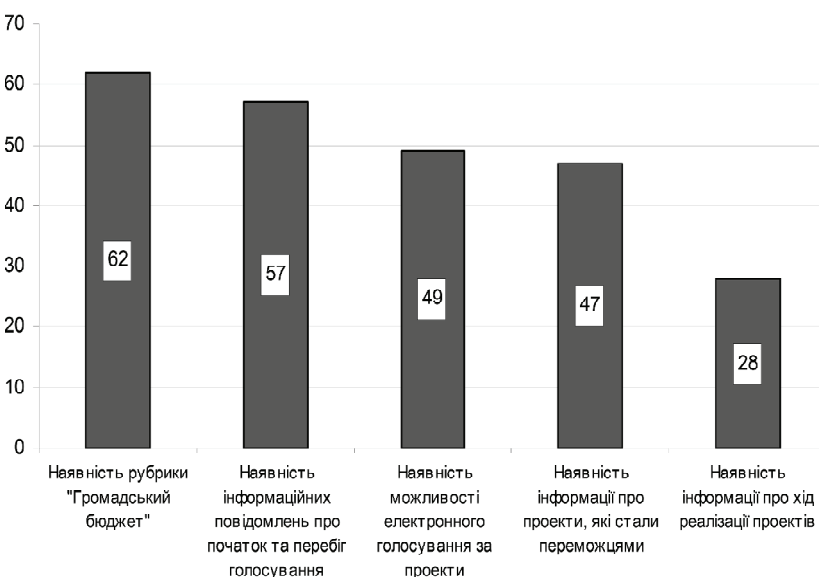

Рис. 1. Оцінювання наявності інформації про партисипативні бюджети міст та висвітлення етапів їх реалізації

Джерело: Моніторинг впровадження інструментів електронного урядування в органах місцевого самоврядування найбільших міст України за 2017 рік [10].

менчук, Кривий Ріг, Кропивницький, Луцьк, Львів, Мукачево, Нетішин, Одеса, Охтирка, Полтава, Рівне, Тернопіль, Черкаси, Чернівці, Чернігів.

З метою дослідження динаміки розвитку інструменту "Бюджет громадських ініціатив", пропонуємо розглянути приклад міста Вінниці. Наприкінці 2015 року був впроваджений інструмент прямої демократії — бюджет участі, зокрема рішенням міської ради № 13 від 25.12.2015 року затверджено "Положення про Бюджет громадських ініціатив м. Вінниці", яке й визначає основні засади процесу взаємодії органів місцевого самоврядування та членів територіальної громади щодо впровадження інноваційних механізмів залучення громадськості до розподілу коштів міського бюджету [11].

Перший пілотний етап конкурсу стартував у лютому 2016 року. На 2016 рік для реалізації проектів в рамках Бюджету громадських ініціатив було передбачено фінансування обсягом 5 мільйонів гривень. Під час першого, пілотного етапу на конкурс було подано 174 проекти, з них переважна більшість стосувалась благоустрою міста. Відповідно до умов конкурсу проекти розподілялися на дві категорії: малі проекти (сумою до 200 тисяч гривень) та великі проекти (від 200 тисяч гривень до 1 мільйона гривень) у співвідношенні 50% на

50%. Всього на загальноміське голосування було внесено 80 проектів, з них 43 великих та 37 малих.

Голосування відбувалось упродовж першої декади квітня 2016 року, як у паперовому вигляді, так і в онлайн-режимі на сайті Вінницької міської ради в розділі "Бюджет громадських ініціатив" шляхом заповнення анкети через ідентифікацію в електронному кабінеті мешканця [12].

Другий конкурс реалізації інструменту "Бюджет громадських ініціатив" відбувся в тому ж 2016 році. Власне, бюджет конкурсу на 2017 рік вже склав 6,5 мільйона гривень із співвідношенням 85% на реалізацію великих проектів та 15% на реалізацію малих проектів. Подача проектних пропозицій відбувалась з 15 липня до 5 вересня 2016 року (продовжено з метою подачі проектів на "День міста 2016", а голосування відбувалось з 1 по 10 жовтня 2016 року [13].

Третій конкурс відбувався впродовж 2017 року. На реалізацію проектів у 2018 році було заплановано витратити в сумі 7 мільйонів гривень. Співвідношення між фінансуванням проектів залишилось таким же. Подача проектів відбувалась з 1 квітня до 15 травня 2017 року. Один автор мав можливість подавати один великий та один малий проект. Голосування за проекти відбулось з 1 по 10 жовтня 2017 року [14].

Четвертий конкурс проведено в 2018 році. Бюджет на реалізацію проектів в 2019 році і співвідношення між фінансуванням проектів залишились такими самими. Нововведенням стала можливість подачі проекту та голосування через всеукраїнську платформу "Громадський бюджет". Проекти подавались з 1 квітня по 15 травня 2018 року. Додатково проводились семінари стосовно написання проектів та "Ярмарка проектів" — презентація авторами власних проектів. Голосування за проекти відбулось з 1 по 15 жовтня 2018 року. Нововведенням стало те, що кожен мешканець міста отримав можливість проголосувати за 4 проекти — два великих і два малих [15].

П'ятий конкурс триває впродовж 2019 року, подача проектів здійснювалася з 1 квітня до 15 травня 2019 року. Оцінювання проектів відбуватиметься з 16 травня до 1 серпня 2019 року. В рамках інформаційної кампанії конкурсу, під час подачі проектів, проведено зустріч з авторами та потенційними авторами проектів, та передбачено проведення "Ярмарку проектів" — представлення авторів своїх проектів, презентуючи на загал ідеї для містян та представників виконавчих органів, з метою коригування складових проекту, задля допущення більшої кількості проектів до голосування та реальної можливості їх реалізації на території вже Вінницької міської ОТГ.

Загалом варто зазначити, що інструмент "Бюджет громадських ініціатив" видозмінюється кожного року, відповідно до нових пропозицій, потреб мешканців та громадськості, щоб процес партисипації ставав більш ефективним для усіх стейкхолдерів.

ГО "Подільська агенція регіонального розвитку" розробила покрокову візуалізаційну презентацію стосовно того, як подати проект на конкурс "Бюджет громадських ініціатив" та яким чином проголосувати за проекти в онлайн-режимі [16].

ВИСНОВКИ

У рамках проведеного дослідження особливостей моніторингу та оцінювання партисипативних бюджетів в Україні одержано ряд висновків та рекомендацій:

1. Обґрунтовано, що спільне формування екосистеми міста (визначення пріоритетів, співвідповідальності за усі процеси, які відбуваються в місті, та бажання і можливостей до його покращення) є важливою умовою реалізації на практиці партисипативних бюджетів органами місцевого самоврядування України.

2. Доведено, що анімаційні процеси залучення мешканців до використання інструментів цифрової демократії сприятимуть ефективній модернізації правил та механізмів функціонування громадських бюджетів.

3. Визначено, що інструментарій "бюджет громадських ініціатив" має потенціал до сталого функціонування та формування довіри між владою та місцевими громадами.

Література:

1. Public sector governance and accountability series. Participatory budgeting [Електронний ресурс] / A.B. Brillantes, A. Folscher B. Goldfrank // The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. — 2007. — Режим доступу до ресурсу: <https://siteresources.worldbank.org/PSGLP/Resources/ParticipatoryBudgeting.pdf>

2. Серенок А.О. Сервісна електронна взаємодія в системі електронного уряду. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Харків: ХарPI НАДУ "Магістр", 2010. № 1 (37). С. 153—161.

3. Карпенко О. Цифрове врядування: імперативи реалізації в Україні / Олександр Карпенко // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць ОРІДУ. — 2017. — Вип. 3 (71). — С. 57—61.

4. Колодій А. Концепція публічного (нового) врядування в її застосуванні до демократичних і перехідних систем / А. Колодій // Демократичне врядування: Науковий вісник. — 2012. — Вип. 10. — С. 1—22.

5. Van Dijk J. A. Digital Democracy: Vision and Reality [Електронний ресурс] / Jan A.G.M. van Dijk // Public Administration in the Information Age: Revisited, IOS—Press. — 2013. — Режим доступу: https://www.utwente.nl/en/bms/vandijk/research/itv/itv_plaatje/Digital%20Democracy-%20Vision%20and%20Reality.pdf

6. Grassle S. Digital tools for participatory democracy [Електронний ресурс] / Samantha Grassle // GovLab Blog. — 2015. — Режим доступу до ресурсу: <http://thegovlab.org/digital-tools-for-participatory-democracy>

7. Digital Democracy: The Tools Transforming Political Engagement [Електронний ресурс] / J. Simon, T. Bass, V. Boelman, G. Mulgan // Nesta. — 2017. — Режим доступу: <https://www.nesta.org.uk/report/digital-democracy-the-tools-transforming-political-engagement>

8. Ємельянова А. Стан впровадження громадського бюджету (бюджету участі) у містах України: аналітична записка [Електронний ресурс] / А. Ємельянова, С. Лобойко, К. Літвінова // Центр розвитку інновацій. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <https://cid.center/1059250720-2/?fbclid=IwAR2NQ19lu4-VZIKUPj2YjA2VjF6yGzcNmOyOE8ZPD41pb-PiCBVSd-3xOvGU>

9. Громадська модель бюджету участі: рекомендації по впровадженню [Електронний ресурс] / [М. Боднар, С. Лобойко, І. Хацевич та ін.] // Центр розвитку інновацій. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://cid.center/18739172941-2/?fbclid=IwAR3JSYm-MIYqsoem5U77fGCKitVp-j7zn8BS1CIYODNTokJPXUAi6-5dYns>

10. Моніторинг впровадження інструментів електронного урядування в органах місцевого самоврядування найбільших міст України [Електронний ресурс] / Н.Г. Величко, О.В. Левченко, С.Є. Сакалош, А.Й. Яскевич // Громадська організація "Подільська агенція регіонального розвитку". — 2018. — Режим доступу до ресурсу: http://e-demlab.org/assets/files/monitoring_2018_100-cities.pdf

11. Аналітичний звіт "Партиципаторний бюджет" [Електронний ресурс] / К. Плоский, С. Гончар, Т. Харенко, В. Хорошев // проект міжнародної технічної допомоги "Партнерство для розвитку міст" (Проект ПРОМІС). — 2016. — Режим доступу до ресурсу: https://www.pauci.org/upload/files/Participatory_Budget_Dec2016.pdf

12. Інформація про проект (бюджет громадських ініціатив) [Електронний ресурс] // Веб-сайт Вінницької міської об'єднаної територіальної громади. — 2016. — Режим доступу до ресурсу: <http://gromada.vmr.gov.ua/Lists/InfoAbout/ShowContent.aspx?ID=2>

13. Інформація про проект (бюджет громадських ініціатив) II етап [Електронний ресурс] // Веб-сайт Вінницької міської об'єднаної територіальної громади. — 2016. — Режим доступу до ресурсу: <http://gromada.vmr.gov.ua/Lists/InfoAbout/ShowContent.aspx?ID=7>

14. Інформація про проект (бюджет громадських ініціатив) 2017 рік [Електронний ресурс] // Веб-сайт Вінницької міської об'єднаної територіальної громади. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <http://gromada.vmr.gov.ua/Lists/InfoAbout/ShowContent.aspx?ID=12>

15. Інформація про проект (бюджет громадських ініціатив) 2018 рік [Електронний ресурс] // Веб-сайт Вінницької міської об'єднаної територіальної громади. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <http://gromada.vmr.gov.ua/Lists/InfoAbout/ShowContent.aspx?ID=9>

16. Бюджет громадських ініціатив (візуалізаційна презентація) [Електронний ресурс] — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://prezi.com/view/aMCy0c-JQwkp7MwO5H3XQ/>

References:

1. Brillantes, A. B. Folscher A. and Goldfrank, B. (2007), "Public sector governance and accountability series. Participatory budgeting", The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, available at: <https://siteresources.worldbank.org/PSGLP/Resources/ParticipatoryBudgeting.pdf> (Accessed 22 May 2019).

2. Serenok, A.O. (2010), "Service electronic interaction in the e-government system", Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia, vol. 1 (37), pp. 153—161.

3. Karpenko, O. V. (2017), "Digital Governance: Implementation Imperatives in Ukraine", Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia, vol. 3 (71), pp. 57—61.

4. Kolodij, A. F. (2012), "Concept of public (new) governance in its application to the democratic and transitional systems", Demokratychne vriaduvannia, vol. 10, pp. 1—22.

5. Van Dijk, J. A. (2017), "Digital Democracy: Vision and Reality", Public Administration in the Information Age: Revisited, IOS-Press, available at: [\[wente.nl/en/bms/vandijk/research/itv/itv_plaatje/Digital%20Democracy-%20Vision%20and%20Reality.pdf\]\(https://www.ut-wente.nl/en/bms/vandijk/research/itv/itv_plaatje/Digital%20Democracy-%20Vision%20and%20Reality.pdf\) \(Accessed 3 June 2019\).](https://www.ut-</p>
</div>
<div data-bbox=)

6. Grassle, S. (2017), "Digital tools for participatory democracy", GovLab Blog, available at: <http://thegovlab.org/digital-tools-for-participatory-democracy> (Accessed 5 June 2019).

7. Simon, J. Bass, T. Boelman, V. Mulgan, G. (2017), "Digital Democracy: The Tools Transforming Political Engagement", Nesta, available at: <https://www.nesta.org.uk/report/digital-democracy-the-tools-transforming-political-engagement> (Accessed 3 June 2019).

8. Yemel'ianova, A. Lobjko, S. Litvinova, K. (2017), "The state of the public budget (participatory budget) implementation in the cities of Ukraine: an analytical note", Tsentrozvytku innovatsij, available at: <https://cid.center/1059250720-2/?fbclid=IwAR2NQ19lu-4VZIKUPj2YjA2VjF6yGzcNmOyOE8ZPD41pb-PiCBVSD-3xOvGU> (Accessed 28 May 2019).

9. Bodnar, M. Lobjko, S. Khatsevych, I. (2018), "Public participatory budget model: recommendations for implementation", Tsentrozvytku innovatsij, available at: <https://cid.center/18739172941-2/?fbclid=IwAR3JSYmMIYqsoem5U77fGCkitVp-j7zn8BS1CI-YODNToKJPXUA16-5-dYns> (Accessed 28 May 2019).

10. Velychko, N. Levchenko, O. Sakalosh, S. Yasevych, A. (2018), "Monitoring of the e-governance tools implementation in the local government bodies of the largest cities of Ukraine", Podil's'ka ahentsiia rehional'noho rozvytku, available at: http://e-demlab.org/assets/files/monitoring_2018_100-cities.pdf (Accessed 24 May 2019).

11. Ploskyj, K. Honchar, S. Kharenko, T. Khoroshev V. (2016), "Analytical report Participatory Budget", Proekt PROMIS, available at: https://www.pauci.org/upload/files/Participatory_Budget_Dec2016.pdf (Accessed 10 June 2019).

12. The official site of Vinnytsia municipal amalgamated territorial community (2016), "Information about the project (budget of public initiatives)", available at: <http://gromada.vmr.gov.ua/Lists/InfoAbout/ShowContent.aspx?ID=2> (Accessed 10 June 2019).

13. The official site of Vinnytsia municipal amalgamated territorial community (2016), "Information about the project (budget of public initiatives) II stage", available at: <http://gromada.vmr.gov.ua/Lists/InfoAbout/ShowContent.aspx?ID=7> (Accessed 10 June 2019).

14. The official site of Vinnytsia municipal amalgamated territorial community (2017), "Information about the project (budget of public initiatives) of 2017 year", available at: <http://gromada.vmr.gov.ua/Lists/InfoAbout/ShowContent.aspx?ID=12> (Accessed 5 June 2019).

15. The official site of Vinnytsia municipal amalgamated territorial community (2018), "Information about the project (budget of public initiatives) of 2018 year", available at: <http://gromada.vmr.gov.ua/Lists/InfoAbout/ShowContent.aspx?ID=9> (Accessed 6 June 2019).

16. Budget of public initiatives (visualization presentation) (2018), Podil's'ka ahentsiia rehional'noho rozvytku, available at: <https://prezi.com/view/aMCy0c-JQwkp7MwO5H3XQ/> (Accessed 10 June 2019).

Стаття надійшла до редакції 17.06.2019 р.